

Fortid i og for nutid

Levendegørelser som formidlings- og oplevelsesform gennem 100 år

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

Ph.d.-afhandling

Tilde Strandbygaard Jessen

Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab

Roskilde Universitet

Vejleder: Anette Warring

December 2021

Titel:	Fortid i og for nutid. Levendegørelser som formidlings- og oplevelsesform gennem 100 år
Navn:	Tilde Strandbygaard Jessen
Institut:	Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab
Vejleder:	Anette Warring
Indleveret:	21/12 2021
Anslag:	538.382 (224 ns.)

Afhandlingen er en del af det nationale forsknings- og udviklingsprogram Vores museum (2016-2021) støttet af Velux Fonden og Nordea Fonden.

Forsideillustration:

Levendegørelse af rebslagning med hestehår og limebinding af revlingekost. Hjerl Hede 24. juli 1932. Kilde: Hjerl-Fonden.

Tak

En række mennesker har bidraget til denne afhandling. Det første og største tak til min vejleder Anette Warring, der har været gavmild med både sin tid, sine tanker og sin tålmodighed. Det har føltes meget privilegeret at skrive afhandling under dine 'vinger'. Tak til alle i Vores museum for mange gode diskussioner om museumsformidling før, nu og i fremtiden. Det har både været meget lærerigt og meget motiverende. For kritiske læsninger og konstruktive råd undervejs vil jeg gerne takke Michael Haldrup, Bernard Eric Jensen, Sheila Watson og Anne Folke Henningsen.

De mange ansatte på Hjerl Hede, Sagnlandet Lejre, Odense Bys Museer, Nationalmuseet, Vikingeskibsmuseet, Historiecenter Dybbøl, Frilandsmuseet på Lolland-Falster, Vendsyssel Historiske Museum, Middelaldercenteret Nykøbing Falster, Moesgaard Museum, Vingsted Historiske Værksted, Den Gamle By, Gammel Estrup, Herning Museum samt Museerne i Brønderslev Kommune, der har stillet deres tid, viden, arkiver og kaffemaskiner til rådighed skal også have stor tak for hjælpen. Det samme skal Hjerl-Fonden, der har ladet mig bruge deres billeder igen og igen.

Til sidst en varm tak til Eigil Strandbygaard Kristiansen og særligt Ida Gabriel Jessen, der i de sidste par måneder har skruet op for morfar og mormor-tiden, så jeg kunne få mere arbejdstid. Og til Jacob Bach Riis for ad flere omgange at lade sin egen afhandling komme i anden række, så jeg kunne komme i mål med min. Til allersidst en kærlig tanke til Estrid og Gry, der begge er kommet til undervejs og som lige siden har sørget for, at min computer hver eftermiddag er blevet slukket og (for et par timer) erstattet med frisk luft og leg.

Indhold

Kapitel 1 Forskningsdesign	7
Indledning.....	7
Levendegørelser i fortid. Indkredsning af problemfelt	9
Forskningsramme	15
Forskning i museumshistorie	16
Forskning i levendegørelser i fortid.....	18
Forskning i levendegørelser i nutid	29
Historie som aktivitet	38
Fortidsbrug	44
Empiri	48
Indsamlingsstrategi	49
Præsentation og brug.....	53
Analytisk tilgang og disposition	56
Kapitel 2 'Et eget Navn'. Levendegørelser og museer 1897.....	61
<i>Museum</i> og fag.....	66
<i>Museum</i> og fortid	71
<i>Museum</i> og gæster.....	73
I videnskabens anden klasse?	76
Levendegørelser og museer 1897. En opsummering.....	81
Kapitel 3 Liv(et) på landet. Levendegørelser af landbokultur 1932-1963.....	87
Den Gamle Landsby på Hjerl Hede.....	88
En fest for og med folket	93
'Scener' af livet engang	97
Opsamling og en kort efterhistorie.....	104
Den Fynske Landsby	106
Et levende museum	108
'100 procent fynsk'	112
'Vi' i forandring	115
Amerikanerne kommer. Museer og turisme.....	122
Liv(et) på landet i forandring og til forhandling. En opsamling.....	129
Kapitel 4 Forsøg (dig) med fortid. Levendegørelser af oldtid 1965-1981	134
Arkæologi under åben himmel	138
Fortid og fritid	143
Skoleundervisning i 'det praktiske liv'	147
I forskerens fodspor? Undervisning af skoleelever	149
Fortid i nutid og for fremtid	154

Nationale fortider og det globale nu	158
Fra videnskab til elever. En kort opsamling	162
Fortidsfamilier	164
Fra fag til ferie	164
Fortidsfamilier, fortidsbrugere	168
Centerets (publikums)succes. En tabsfortælling	175
Kapitel 5 På tværs. Levendegørelser gennem 100 år.....	183
Autenticitet.....	185
'En vidunderlig gribende virkelighed'	186
Autenticitet på <i>museet</i>	188
Fortid 1:1	191
Tid til forhandling	192
Autenticitet og gæster	196
Historieforståelser og fortidsbrug	199
Dagligdag på museum	199
At lære om og af fortid	201
Fortid og identitet	204
Mellem lærd og leg.....	207
Fortid, fag, folk og formidlingsformer. Kontinuitet og forandring.....	212
Konklusion.....	221
Bibliografi.....	226
Litteratur og publiceret kildemateriale.....	226
Avismateriale	242
Arkivmateriale	244
Hjerl Hede	244
Odense Bys Museer	244
Odense stadsarkiv (Historiens hus)	244
Sagnlandet Lejre	245
Interview.....	245
Hjemmesider	245
Resumé.....	248
Abstract.....	250
Bilag 1.....	252

At faghistorikere må opgive brugen af et snævert og eksklusivt historiebegreb til fordel for en bredere, mere inklusiv forståelse af historie, bliver åbenbart og påtrængende, så snart de går i gang med at udforske fortidsfortolkningernes historie (...) De må ligeledes gå i gang med at afklare, hvilken signifikans menneskers fortidsfortolkninger og -brug har, når det drejer sig om at forstå og forklare, hvordan historiske-sociale processer forløber.

Bernard Eric Jensen, "Læghistorie – status og relevans", 2021, 216 f.

Kapitel 1

Forskningsdesign

Indledning

I første sæson af den lille cykelkomedieserie *Hvor ligger Løkken?* (2020) følger vi kæresteparret Stephanie og Henrik på en cykeltur fra København til Løkken (og lykken) i Nordjylland.¹ I andet afsnit fører knurrende maver parret til Sagnlandet Lejre, et videnspædagogisk aktivitetscenter, der ud over den café, de søger, består af en række rekonstruerede fortidsmiljøer med vægt på huse og bopladser. I sommerhalvåret er flere af disse levendegjorte. I Sagnlandet Lejre betyder det, at miljøerne er beboet af familier, der bruger en uge af deres ferie på at udføre, fortælle og besvare spørgsmål om fortidige gøremål og håndværk. Familierne formidler også deres egne erfaringer med at leve ”næsten ligesom man gjorde i fortiden”, som der står på centerets hjemmeside.² Et af de miljøer, der bliver levendegjort, er centerets rekonstruktion af en idealtypisk jernalderlandsby, og dét ender med at blive omdrejningspunktet for parrets besøg.

Ved ankomsten til centeret er det ellers tydeligt, at Stephanies spørgsmål om, hvorvidt det er rollespilsdag ikke skal forstås i positiv forstand, en kritisk distance, hun opretholder ved at fotografere de dragtklædte familier med sin telefon. Hendes skepsis bliver ikke mindre, da hun og Henrik kort efter bliver mødt af et ”Vær hilset godtfolk” og et negativt svar på deres forespørgsel om cafeen. Den er lukket på grund af covid-19. Den hilsende viser sig at hedde Bjarke, og i den efterfølgende dialog med ham og hans kæreste, Gertrud, bliver Henrik og Stephanie inviteret til at prøve at bo et døgn i den rekonstruerede jernalderlandsby: ”Du [får] konfiskeret alt dit moderne udstyr, så det føles helt autentisk”, fremhæver Gertrud som en kvalitet ved opholdet, inden Bjarke supplerer: ”Det renser helt ud i sjælen (...) at logge af og komme ned i det virkelige liv”.³

Et par scener senere flytter Stephanie og Henrik ind i det, Stephanie kalder ”Grauballemandens sommerhus”.⁴ Hvorfor er ikke vigtigt her. Det væsentlige

¹ https://www.dr.dk/drtv/saeson/hvor-ligger-loekken_222539 (25/11 2021).

² <https://sagnlandet.dk/om-sagnlandet/>; <https://sagnlandet.dk/bliv-fortidsfamilie/> (13/9 2021). Se også Steenstrup 2000, 7, 30, 54 ff., 63; Holtorf 2014, 791 f; Warring 2015, 44 f.

³ https://www.dr.dk/drtv/se/hvor-ligger-loekken_-jernmand_222551, 03:35-03:45.

⁴ https://www.dr.dk/drtv/se/hvor-ligger-loekken_-jernmand_222551, 04:38-04:40. For en introduktion til Grauballemanden se <https://denstoredanske.lex.dk/Grauballemanden> (18/9 2021).

er de temaer, de præsenterede scener berører i forhold til levendegørelsen af livet i en jernalderlandsby: Stephanies påtagede rolle som turist i en anden og anderledes tid; Bjarkes pendlen *mellem* tider, når han i en sætning hilser parret på generisk gammeldags og i den næste henviser til nedlukningen af store dele af samfundet i 2020; han og Gertruds forestilling om levendegørelser som vej til noget (mere) autentisk, virkeligt og den samtidskritik, der ligger implicit heri. Mentale rejser i, over og mellem tid, autenticitet og levendegørelser som kritik er nemlig ikke kun temaer, der bliver taget op igen og igen i de knap 15 minutter, afsnittet varer. Det er også spørgsmål, der præger levendegørende formidling uden for skærmen og den forskning, der siden starten af 1980'erne har forholdt sig hertil.⁵ Det samme gælder den kritik af levendegørelser, der er underforstået, når Stephanie spørger om det er rollespilsdag, og den opmærksomhed på menneskers (forskellige) forståelser og brug af fortid, som både serieafsnittet og de temaer, det berører, kan tolkes som udtryk for.⁶

I denne afhandling viser jeg, at de samme temaer kan genfindes i levendegørende formidling før 1980, eller mere præcist i levendegørende formidling på danske museer og museums lignende institutioner fra slutningen af 1800-tallet og frem til omkring 1980. Undersøgelsen udspringer netop af en nysgerrighed efter om nutidige forskningstilgange til levendegørelser kan kvalificere en analyse af levendegørende formidling i fortid. Jeg har især været interesseret i, om man kan bruge dem til at skabe ny viden om museerne og de museums lignende institutioners forestillinger om *gæsters* forståelser og brug af fortid – et forhold, der sjældent bliver adresseret og diskuteret eksplicit i *historiske* forskningstilgange til museumsformidling.⁷ Med det udgangspunkt *spørger* jeg i denne afhandling:

⁵ For væsentlige værker se Anderson 1982; Anderson 1984; Handler og Saxton 1988; Handler og Gable 1997; Magelssen 2007; Jackson og Kidd (red.) 2011; Schneider 2011; Agnew, Lamb og Tomann (red.) 2020. For danske eksempler, der berører et eller flere af temaerne, se Daugbjerg 2005, 9; Ravn 2008, 7 ff.; Vatne 2013, 18 ff., 162 ff., 183 ff.; Vatne 2015, 122 ff.; Daugbjerg 2014, 727 ff.; Esmark og Nielsen 2015; Warring 2015, 47 ff.; Brædder 2016, 218 ff.; Brædder m.fl. 2017. Med enkelte undtagelser er denne forskning kendetegnet af at undersøge samtidige praksisser på eget indsamlet empirisk materiale, det vil sige, at der er et tidsmæssigt sammenfald mellem undersøgelse og den/de undersøgte praksisser.

⁶ For kritik af levendegørelser se for eksempel Handler og Saxton 1988; Handler og Gable 1997; Agnew 2004. For en karakteristik af typiske kritikker se Gapps 2002, 14 ff.; Aakjær 2008, 27 ff.; Gapps 2009, 395. For en interesse for levendegørelser som historiebrug se for eksempel Kruse og Warring (red.) 2015; Brædder 2016; Jensen 2021, 211, 213.

⁷ Se dog Rathjen 2019. Dele af denne afhandling er desuden præsenteret i Jessen og Warring 2019; Jessen 2020. Se bilag 1 for medforfattererklæring.

Hvordan og hvorfor har museer og museums lignende institutioner i Danmark levendegjort udvalgte fortider for publikum fra slutningen af 1800-tallet til omkring 1980?

Med levendegørende formidling og levendegørelser refererer jeg til formidlingssituationer på museer og museums lignende institutioner, hvor en eller flere personer har formidlet aspekter af livet engang ved at udføre aktiviteter enten for eller sammen med publikum. Fælles for de praksisser, jeg undersøger, er også, at de er foregået i et konstrueret eller rekonstrueret miljø, der i tid passer til. Ser man på de måder, levendegørelser er blevet diskuteret og praktiseret i de sidste 10-20-30-40 år, er det ikke et definitorisk nybrud.⁸ Afhandlingens bidrag er i højere grad at se på praksisser og forståelser *på tværs* af tid og rum og gennem det give ny viden om nogle af de forskellige sammenhænge, levendegørelser *før* 1980 er blevet fundet brugbare i, og hvorfor det har taget sig forskelligt ud. Hvordan jeg *undersøger* det, uddyber og motiverer jeg i det følgende.

Levendegørelser i fortid. Indkredsning af problemfelt

Undersøgelsen starter i slutningen af 1800-tallet, fordi det var her, levendegørelser blev en *museal* formidlingsform, og den slutter mere eller mindre samtidig med den første internationale forskningslitteratur om nutidige eller måske præcist samtidige levendegørelser og det beslægtede, indimellem overlappende, fænomen reenactment og med det konturerne af aktuelle forståelser.⁹ Sammenlignet med skildringen i *Hvor ligger Løkken?* betyder denne afgrænsning i (for)tid og det kildemateriale, det giver, at det ikke i første omgang er mennesker som Bjarke og Gertrud, der har levendegjort fortid *på* museer og museums lignende institutioner, jeg undersøger, men museer og museums lignende *institutioners* forståelser og praksisser. Derigennem får vi dog også lidt at vide

⁸ Se for eksempel Anderson 1982, 291; Anderson 1984, 10, 12; Ravn 2000, 37; Jørgensen m.fl. 2003, 4 f.; Boritz m.fl. 2011, 61 ff.; Agnew 2004, 327 f.; Daugbjerg m.fl. 2014, 681 f.; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 1 ff. For en nærmere gennemgang af de definitoriske diskussioner, der især prægede forskningen i levendegørelser i 2000'erne, se Brædder 2016, 28 ff. I de seneste 10-15 år har erkendelsesinteressen i højere grad rettet sig mod de konkrete, ofte forskellige, praksisser, der også interesserer mig. For en lignende observation se Agnew 2007, 300; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 1 ff.

⁹ For et tilsvarende skel mellem levendegørelser før og nu se Anderson 1984; Rentzhog 2007. For eksempler på undersøgelser, hvor levendegørelser og reenactment er sammenvævet, se blandt andre Anderson 1984; Kruse og Warring (red.) 2015; Agnew, Lamb og Tomann (red.) 2020.

om, hvem der mere konkret har levendegjort. For starten af den undersøgte periode medfører den (brede) *museale* afgrænsning, at beslægtede udstillingsformer og -fora som dragtklædte værter og teatraliske opvisninger på nationale og internationale udstillinger, missionsudstillinger og det, de to danske historikere Rikke Andreassen og Anne Folke Henningsen kalder menneskeudstillinger, det vil sige udstillinger af mennesker, der i samtidens Europa blev betragtet som fremmede og eksotiske, ikke indgår som andet og mere end en reference.¹⁰

Ved at fokusere på museer og museums-lignende institutioner bliver levendegørelser i fortid meget entydigt levendegørelser af fortid. I samtidige forskningstilgange til levendegørelser og reenactment er det forhold også helt centralt. I 1982 definerede den amerikanske folklorist Jay Anderson for eksempel living history (der ofte sidestilles med levendegørelse) som "an attempt by people to simulate life in *another* time. Generally, the other time is the *past*".¹¹ I 2020 indledte redaktørerne af *The Routledge Handbook of Reenactment Studies* med ordene: "One way or another, reenactment attempts to copy the *past*".¹² Som jeg vender tilbage til, har denne opmærksomhed på relationen mellem fortid og nutid, fortid i nutid om man vil, ført til flere perspektivrige diskussioner af (blandt andet) autenticitet og levendegørelser som en overskridelse af lineær tid, som en mental rejse i tid. Der har været mindre fokus på de specifikke fortider, og hvad det betød, at det var netop disse fortider, der blev levendegjort. Når jeg i problemformuleringen spørger til *udvalgte fortider*, er det, fordi jeg gennem afhandlingen vil argumentere for, at netop *de* eller *hvilke* fortider, der blev levendegjort, er en central analysekategori, når man skal forklare ligheder og forskelle, kontinuitet og forandring i levendegørende formidling i den

¹⁰ Andreassen og Henningsen 2011, 13. Om missionsudstillinger se Reinius 2011; Henschel 2017. Om (andre) nationale og internationale udstillinger se blandt andre Stoklund 1993; Stoklund 1994; Brenna 1999; Ekström og Jülich (red.) 2006; Nordin 2011; Ekström 2011; Ekström m.fl. 2011; Lundgren 2011; Ekström 2012. Om sammenhænge mellem de store verdensudstillinger og de første folke- og frilandsmuseer se for eksempel Rasmussen 1979a; Rasmussen 1993; Bennett 1995; Maure 2004; Otto 2004; Skougaard 2005. For god ordens skyld er det måske også værd at nævne her, at min definition af levendegørelser som noget, der udføres af *personer*, betyder, at voksdukke og metonymiske tegn som slid på et dørtrin og andre 'subjektløse' forsøg på at bringe mennesker og liv ind i udstillinger omkring 1900 heller ikke indgår. Se eventuelt Sandberg 2003.

¹¹ Anderson 1982, 291. Min kursivering. For sidestillinger af levendegørelse og living history se Ravn 2000, 48; Ravn 2008, 79 ff.; Boritz m.fl. 2011, 62; Kruse og Warring 2015a, 9; Brædder 2016, 7.

¹² Agnew, Lamb og Tomann 2020, 1. Min kursivering.

periode, jeg undersøger. For at give et kort, for min undersøgelse definerende eksempel:

I 1955 kunne frilandsmuseet Den Gamle Landsby på Hjerl Hede (herefter Hjerl Hede) ved Skive-egnen fejre sit 25-års jubilæum. Det blev blandt andet markeret ved at rekonstruere en stenalderboplads i samarbejde med Nationalmuseet i København. I en pressemeddelelse forud for den officielle markering af jubilæet blev rekonstruktionen præsenteret som et bygningshistorisk eksperiment og en "videnskabelig (...) værdifuld forøgelse".¹³ Formålet med rekonstruktionen var dog ikke alene fagligt. For at give publikum "et virkelig levende indtryk af fortiden" ville man i to uger befolke pladsen med "levende, arbejdende mennesker".¹⁴ Det samme gjaldt den landsbybebyggelse, der allerede var rekonstrueret på museet. Mig bekendt er det i forbindelse med denne del af jubilæumsfejringen, at ordet *levendegørelse* første gang blev brugt i en museal sammenhæng i Danmark.¹⁵ Det skete i en anden, længere pressemeddelelse eller -orientering skrevet af bestyrelsesformand for Hjerl-Fonden, der på det tidspunkt drev og ejede museet, Finn Hjerl-Hansen (1910-1987):

Til daglig ligger „Den gamle Landsby” på Hjerl Hede hen som en uddød mindeby (...) I 25-året for frilandsmuseets grundlæggelse har Hjerl-Fondens bestyrelse bestemt sig til at fejre jubilæet med en levendegørelse af landsbyen: at genskabe et dansk landsbyliv omkring år 1870 – vore bedsteforældres tid. Kun een gang tidligere – jeg ser i denne forbindelse bort fra den store jubilæumsfest i 1950 i 40-året for Hjerl Hede områdets erhvervelse, hvori foruden Kongeparret ca. 10.000 besøgende deltog, og hvor der var optræden af folkedansere og et gammelt bryllupsoptog (...) har der været forsøgt noget lignende, nemlig i 1932, hvor gamle folk fra egnen demonstrerede de gamle arbejdsmetoder i landsbyen. Dengang bestod museet kun af 3-4 huse, medens det i dag med sine 11-12 bygninger udgør et afrundet landsbybillede.¹⁶

For at antyde nogle af de temaer, der er forbundet med netop *hvilke* fortider, der blev levendegjort, vil jeg her fremhæve tre ting i og fra citatet. Når Finn

¹³ Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar*. "Stenalderliv på Hjerl Hede 3. til 17. juli" 15/6 1955.

¹⁴ Begge Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar*. "Stenalderliv på Hjerl Hede 3. til 17. juli" 15/6 1955.

¹⁵ Se også Mygind 2005, 91. *At levendegøre* er blevet brugt før. Se for eksempel Hannover 1906, 715; *Fyns Stiftstidende* 16/6 1946; *Herning Venstreblad* 28/2 1950.

¹⁶ Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar*. "Landsbyen vågner på Hjerl Hede" 1/6 1955.

Hjerl-Hansen talte om 'vore bedsteforældres tid' og 'gamle folk fra egne', er det for det første et udtryk for, at den fortid, der blev levendegjort, var (relativt) tidsmæssigt tæt på nuet, her 1955. Det fører mig videre til det næste, nemlig at udsagnet 'vore bedsteforældres tid' for mig også signalerer en lidt anden relation mellem museum, gæster og den fortid, der blev formidlet, end både det bygningshistoriske *eksperiment*, museets stenalderboplads blev omtalt som, og de førnævnte menneskeudstillinger eksotisme.¹⁷ Den tredje ting, jeg vil fremhæve, er det skel, Finn Hjerl-Hansen laver mellem demonstrationer og levendegørelser på den ene side og folkedans og bryllupsoptog på den anden side – et skel, der kort fortalt synes at handle om, hvilken relation dem der *udførte* levendegørelserne havde til den fortid, de levendegjorde.¹⁸ Vigtigst her er at få sagt, at skellet har været afgørende for, at jeg ikke går i dybden med, hvad jeg i mangel af bedre ord vil kalde *opvisninger* som netop bryllupsoptog, folkedans, gamle dragter, tidligere tiders gymnastik og teater med et historisk indhold, der ofte også har det til fælles, at de er foregået på en *scene*.

Eksemplet fra Hjerl Hede er også sigende for min tilgang til levendegørelser af en anden grund. Når Finn Hjerl-Hansen først i citatet modstillede en uddød mindeby og levendegørelsen af en landsby omkring 1870, talte han ind i en 'tradition' for at modstille død og levende fortid, der går igen flere gange i den periode, jeg undersøger.¹⁹ At *levendegøre* den ellers døde landsby synes for Finn Hjerl-Hansen at handle om at gøre den mere virkelig, mere som den var engang. Konkret skete det ved hjælp af mænd, kvinder og børn, der i dragter udførte tidligere tiders arbejdsprocesser.²⁰ Levendegørelserne var dog ikke alene

¹⁷ Som historiker Anne Folke Henningsen gør opmærksom på med henvisning til den hollandske antropolog Johannes Fabian, kunne udstillinger af 'de andre' dog godt give de observerende europæere den oplevelse, at de betragtede deres egen fortid, underforstået et lavere udviklingstrin. Henningsen 2012, 12.

¹⁸ Se også Rentzhog 2007, 20 f.; Bäckström 2012, 198 ff.

¹⁹ Det tidligste eksempel, jeg har kunnet finde, er fra et hyldestskrift, som kunsthistoriker Emil Hannover (1864-1923) skrev til grundlæggeren af Dansk Folkemuseum, Bernhard Olsen (1836-1922), da han fyldte 70 år i 1906. Bernhard Olsen, skrev Emil Hannover, "saa (...) ikke Dokumenter om Fortidslivet i de gamle Døde Ting, men Led ud af Livet, som det gjaldt om at levendegøre paa ny ved at føje dem ind i deres oprindelige organiske Sammenhæng". Hannover 1906, 715. For en lignende observation i nyere tid se Hansen 2003, 25; Petersson 2003, 22 f. For en lignende observation i forhold til *living history* i nyere tid se Magelssen 2007, xx f. Modstillingen findes også inden for litteratur og nyere historieforskning. For eksempler herpå se Bryld m.fl. 1999, 32 ff.

²⁰ Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar*. "Stenalderliv på Hjerl Hede 3. til 17. juli", 15/6 1955; "Jeg var stenalderpige", *Alt for Damerne*, 6. november 1956. Muligvis skrevet af Jonna Hjerl (f. 1940). Her udklip i den kopi af dele af den såkaldte *Hedebogen*, der findes på Hjerl Hede.

noget, museet gjorde, eller det var i hvert fald ikke noget, museet gjorde for sig selv. Som det fremgår af den første pressemeddelelse, jeg citerede fra, var det også noget, *gæster* skulle opleve, få et ”virkelig levende indtryk af”.²¹ Levendegørelserne var med andre ord *for* publikum, som jeg formulerer det i min problemformulering. Når jeg i afhandlingens undertitel skelner mellem levendegørelser som formidlingsform og oplevelsesform, er det for at understrege netop dette: At levendegørelser af fortid var noget, museer og museums lignende institutioner gjorde med tanke på nogen *uden for* den pågældende institution.²²

Til at kvalificere min analyse af levendegørelser *af* fortid og de temaer, det inviterer til, inddrager jeg (også) forskning i historiedidaktik og særligt de teoretiske indsigter, denne forskning tilbyder i forhold til begrebet historie- eller fortidsbrug. Ved at fæstne min opmærksomhed på levendegørelser som historie- eller fortidsbrug forsøger jeg at udvide min analyse af levendegørelser i fortid til levendegørelser *af* fortid, som skulle bruges til ’noget’. Fordi levendegørelserne var *for publikum*, forudsætter det uanset formål, at den måde, hvorpå den givne fortid blev brugt, til en vis grad imødekom gæster. Godtager man den præmis – at de museer og museums lignende institutioner, der har levedgjort fortider, har bestræbt sig på at komme gæster, deres (for)forståelser, forudsætninger og interesser i møde – bliver der analytisk åbnet for, at publikums brug og forståelser af fortid kan spille ind på, hvad museerne og de museums lignende institutioner gjorde, og dermed hvorfor deres praksisser og forståelser ændrede sig.²³ I det materiale, jeg har haft til rådighed, er gæsters forståelser og brug først og fremmest tilgængelige gennem de forestillinger, museerne havde herom, men som det vil fremgå, gjorde det dem ikke nødvendigvis mindre virksomme.²⁴

Med denne modtagerorienteret tilgang er afhandlingens bidrag eller ambition ikke alene at give ny empirisk viden om levendegørelser i fortid.²⁵ Ved at med-

²¹ Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar*. ”Stenalderliv på Hjerl Hede 3. til 17. juli”. 15/6 1955. Den samme dobbelthed præger i øvrigt definitionen af *levendegøre* i Den Danske Ordbog. Se <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=levendeg%C3%B8re> (8/11 2021).

²² Fagekstern formidling kan man også kalde det. Bryld m.fl 1999, 24.

²³ Jensen 2021, 210.

²⁴ For en lignende pointe se Danbolt 2019, 66. For en lignende pointe i forhold til turisme se Wagner og Bruh  ze 2012, 26.

²⁵ Betegnelsen *modtagerorienteret* bruger jeg med inspiration fra kulturforsker Casper Hvenegaard Rasmussen, der *Formidlingsstrategier. En grundbog om kulturinstitutioners formidling* (2016) skelner mellem afsenderbaseret og modtagerorienteret formidling. Begge tager afsæt i afsenderen, men i modtagerorienteret formidling er fokus flyttet fra den givne insti-

tænke museer og de museums lignende institutioners forestillinger om publikum og deres relation til den fortid, der blev formidlet, afsøger jeg også, om man med historieteoretiker og -didaktiker Bernard Eric Jensens ord kan tildele gæster en mere signifikant rolle i analyser af museumshistoriske forandringer og derved åbne for en lidt anden museumshistorie end dem, jeg karakteriserer om lidt.

I min besvarelse har jeg fulgt fire ledetråde: *fag*, *fortider*, *formidlingsformer* og *folk* for nu at blive ved f, selvom jeg oftere taler om publikum og gæster. De fire perspektiver udspringer af projektets forankring i forsknings- og innovationsprogrammet Vores museum, der over en femårig periode og 17 projekter undersøgte dansk museumsformidling før og nu.²⁶ For at kunne se sammenhænge og forandringer på tværs af tid og rum var programmet bygget op om tre fælles analysedimensioner: en institutionsdimension, en repræsentationsdimension og en brugerdimension. Institutionsdimensionen henviste til museet som organisation, til fagligheder, uformelle regler for museumsformidling og institutionernes syn på brugere som borgere, forbrugere og gæster. Repræsentationsdimensionen refererede til genstandsbegreber og formidlingsformer. Brugerdimensionen til faktiske brugere og ikke-brugeres syn på og brug af museer.²⁷ Den endelige form – *fag*, *fortider*, *formidlingsformer* og *folk* – er imidlertid en følge af *min* interesse for de måder, fortid er blevet brugt og forstået af de museer og museums lignende institutioner, der levendegjorde. Mere specifikt refererer *fag* således til museerne og de museums lignende institutioners (videnskabs)*syn* på fortid, *fortider* til *hvilke* fortider der blev formidlet, *formidlingsformer* til *de måder*, disse fortider blev formidlet på, og *folk* til de gæster, levendegørelserne af fortid henvendte sig til, altså oftest sådan som museerne forestillede sig det.

Som sammentænkningen af videnskabelige formål og forestillinger om gæsters interesser på Hjerl Hede vidner om, kan de fire perspektiver empirisk være svære at skille ad, og som det også er antydnet i foregående, er det netop det, relationerne mellem dem, der interesserer mig. Det betyder, at jeg først og fremmest ser på museumsfaglige forståelser af for eksempel *fortid* i forhold til publikum og publikums forhold til den fortid, der blev formidlet, og måden,

tutions *interne* forståelse af god formidling til, hvad institution tænker er god formidling for brugere. Rasmussen 2016, 16.

²⁶ For en nærmere beskrivelse af de 17 projekter se <https://voresmuseum.dk/projekter/> (21/9 2021).

²⁷ Vores museum 2015, 7 f.; Christensen m.fl. 2020, 16 ff.; Vores museum 2021, 11 f.

det blev gjort på – ikke faginterne diskussioner eller publikum som sådan eller i sig selv. Med hvilke blikke og begreber jeg indkredser og analyserer det, er omdrejningspunktet på de næste sider. Efter en præsentation af afhandlingens forskningsramme følger en præsentation af min empiri, min analytiske tilgang og til sidst en disposition for den resterende del af afhandlingen.

Forskningsramme

Som det fremgår af det foregående, er udgangspunktet for min undersøgelse af levendegørelser i fortid museumshistorisk. Min tilgang er inspireret af forskning i nutidige levendegørelser og af historiedidaktisk forskning, der på hver deres måde åbner for en analyse af, at levendegørelser i fortid var levendegørelser af fortid. I det følgende uddyber jeg, hvordan og hvorfor jeg forbinder disse forskningsområder. Fremstillingen falder i fire dele: 1) Jeg starter med at skitsere det museumshistoriske forskningsfelt, og hvorfor det ikke er 'nok' til at besvare, hvordan og hvorfor museer og museums lignende institutioner i Danmark har levendegjort udvalgte fortider for et publikum. 2) Efter en bred og lidt forenklet karakteristik heraf præsenterer jeg under overskriften "Forskning i levendegørelser i fortid" udvalgte undersøgelser af levendegørelser i fortid, der berører problemstillinger, som er særlig relevante og interessante for min undersøgelse. Noget samlet forskningsfelt er der ikke tale om. Som det vil fremgå, skriver forfatterne fra forskellige teoretiske positioner og afgrænser både konkrete praksisser, undersøgelsesperioder, geografiske rum og relevante kontekster forskelligt. Problemstilling og kildemateriale er heller ikke nødvendigvis målrettet det, jeg kalder levendegørelser og derfor varierer det, om det er noget, de har et analytisk fokus på. Af samme grund er min gennemgang af de valgte værker mere tekstnær, end forskningsoversigter typisk er det. 3) Fra forskningen i levendegørelser i fortid bevæger jeg mig videre til forskningen i levendegørelser i *nutid*, der bidrager med analyser af nogle af de centrale temaer, der er forbundet med især *formidlingsformen*. Hvor jeg i forhold til undersøgelser i et historisk perspektiv har fokuseret på undersøgelser af levendegørelser på og af museer og museums lignende institutioner, trækker jeg i forhold i den nutidige eller måske mere præcist samtidige empiriske forskning også på forskning, der involverer reenactment i en bredere forstand. Dette forskningsfelt er flerfagligt, begrebsligt mangfoldigt og identificerer levendegørelser og reenactment i et meget bredt felt af aktører, aktiviteter og genrer: frivillige og ansatte på museer, museer, selvorganiserede grupper, reenactment på nettet, historiske oplevelsescentre, parader, markeder, film, historiske op-

tog, litteratur, musik, teater, tv-show osv.²⁸ Ikke alle perspektiver herfra er lige relevante i en *historisk* undersøgelse af levendegørelser *på* museer og museumslignende institutioner. Udover en kort introduktion til forskningsfeltet mere generelt, er det derfor den del af forskningen, der har beskæftiget sig med begreberne fortidsbrug, tidsrejser og autenticitet, jeg forholder mig til. Det sker under overskriften "Forskning i levendegørelser i nutid". 4) Til sidst udfolder jeg de historieteoretiske indsigter fra historiedidaktiske forskning, som jeg, som nævnt, bruger til at indkredse og analysere museernes forståelser og brug af fortid og deres forestillinger om gæsters forståelser og brug af fortid. Det sker under overskrifterne "Historie som aktivitet" og "Fortidsbrug".

Forskning i museumshistorie

Levendegørelser i fortid har endnu ikke afstedkommet den helt store forskningsmæssige interesse. Ser man på den museumshistoriske forskning i Danmark, har de dominerende temaer (i stedet) været institutionshistorie, altså hvordan det enkelte museum tog form, og hvordan det løbende har forandret sig. Eller enkeltpersoner, pionerer, som arkæolog Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865) og xylograf Bernhard Olsen (1836-1922) og deres virke og betydning som museumsmand.²⁹ I monografien *Dansk museums historie* (1979) søgte etnolog Holger Rasmussen at give en samlet oversigt over danske museers opståen, udvikling og placering i samfundet og dermed nå ud over den enkelte institution eller museumsmand.³⁰ Omdrejningspunktet var de kulturhistoriske museer og hans fremstilling af museernes historie som en perlerække af institutioner, der starter med templer og kirkernes skatkamre og slutter med det moderne velordnede museum, er et godt eksempel på en anden udbredt form for museumshistorie.³¹ I alle tilfælde er der tale om forskning, der især ser på, hvor og hvornår centrale samlinger er opstået, og hvornår de metoder og forskningsstrategier, der siden har præget museerne, har konsolideret sig.³² Resultatet er, at museumshistorie ofte er blevet en historie om (ind)sam-

²⁸ Agnew 2007, 299; Kruse og Warring 2015a, 9; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 1 ff.

²⁹ For eksempler på det første se Bencard 1993; Gundestrup 2005; Jeppesen og Larsen 2020. For eksempler på det andet se Rasmussen 1979a; Rasmussen 1993; Jensen 1992. For en tilsvarende observation se Christensen, Warring og Bisgaard 2020, 10, 13, 22.

³⁰ Rasmussen 1979b, 5.

³¹ Se Boesen 1966; Lauring 1976; Floris og Vasström 1999, 45 ff.; Strandgaard 2010, 23 ff.

³² For en lignende karakteristik af den museumshistoriske forskning i museer før 1800 se Mordhorst 2003, 5

linger af genstande. Ofte er det også blevet en fortælling om, hvordan museer har bevæget sig mod stadig større og bedre videnskabelighed.³³

I løbet af 1990'erne kom der i både dansk og international sammenhæng mere fokus på museumsformidling. I begge har omdrejningspunktet som regel været den *viden* og de *budskaber*, museer har konstrueret og kommunikeret gennem deres opstillinger og udstillinger af genstande, og hvordan det knyttede an til større tankeverdener eller epistemer som renæssancen, det klassiske og det moderne.³⁴ Tilgangen er interessant, fordi den viser, at museers praksisser rakte ud over den enkelte institution og ind i et bredt felt af både vidensopfattelser, politiske strategier, udtalte handlinger, historiske forhold, traditioner og udstillingssammenhænge.³⁵ Som andre før mig har bemærket, har den 'epistemiske' opmærksomhed på forandring dog medført, at nuancer og forskelle inden for den *samme* periode ofte er blevet overset.³⁶ Det forbehold er også relevant her. I hvert fald passer de museer og museums lignende institutioner, der har levedegjort, dårligt med den kronologi, orden, politiske historie og strengt opdragende eller disciplinerende rolle over for gæster, der typisk er blevet forbundet med det moderne museum – den museumsform, der i teorien gjorde sig gældende i (i hvert fald) første del af den periode, jeg undersøger.³⁷ I det omfang museer, der har formidlet andre fortider på andre måder, indgår, er vinklen desuden påfaldende kritisk. Et konkret eksempel er den britiske sociolog Tony Bennetts analyse af engelske frilandsmuseer, der har formidlet fortider fra et bredere socialt spektrum – en analyse, der hurtigt ender i en diskussion af den romantiske fremstilling af fortid, som disse museers afsæt i det, han kalder "popular memory", 'folkelig' erindring, ifølge ham resulterer i.³⁸ Konsekvensen af denne analytiske opprioritering af 'moderne' museer

³³ For lignede observationer i henholdsvis dansk og international sammenhæng se Bencard 1993, 3; Becker 1993, 4; Grambye 2020, 33; Hooper-Greenhill 1992, 8; Bennett 1995, 2.

³⁴ Se for eksempel Hooper-Greenhill 1992; Bencard 1993; Becker 1993; Nielsen m.fl. 1993; Paludan-Müller 1996; Kjeldbaek 2001.

³⁵ Bennet 1995, 6.

³⁶ Mordhorst 2003, 7 ff.; Hillström 2006, 32 f.; Daugbjerg 2008, 37 ff.; Bäckström 2012, 17; Rathjen 2019, 31; Grambye 2020, 34 ff. For en lignende pointe, uden at der refereres eksplicit til den skitserede forskning, se Eriksen 2009, 76

³⁷ Bennet 1995, 109; Bennett 2006, 263. Se tillige Hooper-Greenhill 1989; Macdonald 2003.

³⁸ Bennett 1995, 109 ff. For oversættelse af "popular memory" se Bryld m.fl. 1999, 84; Warring 2011, 6; Jensen 2021, 31, 205.

er blandt andet, at publikum først og fremmest indgår i fortællingerne som *objekter for faglig viden og social disciplin*.³⁹

Flere og mere oplagte paralleleksempler, forklaringer og referencer har jeg fundet inden for den museumshistoriske forskning, der har beskæftiget sig specifikt med folke- og frilandsmuseerne. I lighed med den øvrige museums-historisk forskning er denne forskning kendetegnet ved at betragte museer og deres formidling fra et afsenderbaseret perspektiv. Som det også vil fremgå, tydeliggør undersøgelser af folke- og frilandsmuseerne ikke desto mindre, at der har eksisteret *flere* forståelser af formidlingsformer, fag, fortid og folk samtidigt.⁴⁰ I det omfang levendegørelser i fortid indgår, er det som regel også i denne del af forskningen. Derfor er det især her, jeg henter den faglige inspiration fra den museumshistoriske forskning. I det, der følger, præsenterer jeg i de værker, der især relaterer sig til min problemstilling. Levendegørelser i fortid er imidlertid ikke kun blevet undersøgt inden for rammerne af folke- og frilandsmuseerne. Inden for forskning i blandt andet eksperimentel arkæologi, mediehistorie og reenactment og levendegørelser i nyere tid findes der også enkelte undersøgelser, hvoraf jeg vil præsentere tre.⁴¹

Forskning i levendegørelser i fortid

Den amerikanske folklorist Jay Anderson var en af de første, hvis ikke den første, til at beskæftige sig med levendegørelser i en forskningssammenhæng. Mest relevant i første omgang er hans monografi *Time Machines. The World of Living History* fra 1984, hvor han sporer, hvad han ser som tre udbredte grunde til at levendegøre fortid, eller fysisk simulere liv i en anden tid, som han også kalder det, tilbage i tid: fortolkning, forskning og leg.⁴² De tre fortællinger, det resulterer i, er i tid mere eller mindre parallelle: Ligesom min undersøgelse begynder de i slutningen af 1800-tallet og slutter i bogens samtid. Det betyder

³⁹ Tony Bennet nævner selv, at publikum ikke er et eksplicit analyseobjekt hos ham. Bennett 1995, 8, 11.

⁴⁰ Se også Christensen, Warring og Bisgaard 2020 (red.) for en mere nuanceret fortælling i en bredere museumshistorisk sammenhæng.

⁴¹ For undersøgelser af levendegørelser i fortid som jeg ikke behandler nærmere, fordi der snarere er tale om *omtaler*, se Lowenthal 1985, 299 f.; Stoklund 1993, 103; Stoklund 1994, 40; Floris 1999, 314 ff.; Maure 2004, 63ff; Skougaard 2005, 108; Aakjær 2008, 28; Eriksen 2009, 83, 100 ff.; Eriksen 2010, 62 ff.; McCalman og Pickering 2010, 1; Vatne 2013, 10; Holtorf 2014, 784 f.; Brædder 2016, 13; Dean 2020, 120. Andre undersøgelser definerer levendegørelser i fortid på en måde, der gør undersøgelserne svært sammenlignelige med min. Det gælder Samuel 1994, 180 ff.; Gapps 2002.

⁴² Anderson 1984, 10, 12. Se også Anderson 1982, 290 f.

ikke, at de er ens. 'Leg' handler for eksempel om mennesker, der i en fritids-sammenhæng har levedegjort fortid af personlige årsager, 'fortolkning' og 'forskning' om levedegørelser af fortid i forskellige institutionelle sammenhænge. Reenactment, living history og eksperimentel arkæologi kalder han dem også.⁴³ Det er de to sidste, jeg vil fokusere på her. Spørgsmålet om levedegørelser som leg vender jeg (i stedet) tilbage til i forbindelse med min præsentation af den historiedidaktiske forskning. Tematiseringen af levedegørelser som en tidsmaskine tager jeg op i forbindelse med forskningen i levedegørelser i nutid.

Ifølge Jay Anderson er det især frilandsmuseer, der har brugt levedegørelser som en måde at fortolke og ikke mindst formidle fortid på – en tradition han fører tilbage til den svenske sprogforsker Artur Hazelius (1833–1901) og grundlæggelsen af det svenske frilandsmuseum Skansen i 1891. På Skansen samlede Artur Hazelius bygninger og genstande fra alle de svenske regioner, og det var også regionale og lokale skikke, der var i centrum for museets levedegørelser af musik, dans, højtider, liv og levned.⁴⁴ Tidsmæssigt var det især nære fortider, der blev formidlet. Formålet var med Jay Andersons ord "to transport visitors mentally and emotionally into the past, where important lessons can be learned".⁴⁵ Skansen, skriver han, har været forbilledet for de frilandsmuseer, der siden er blevet grundlagt i Europa og USA. Om den levedegørende formidling på de europæiske museer konstaterer han imidlertid, at:

few attempted even modestly to simulate life in the past, and so cannot therefore be called "living museums" (...) Visiting most European open-air museums is akin to time-traveling through the past, only to find vacant and silent homes and shops.⁴⁶

Af samme grund er alle hans eksempler efter 1900 i denne fortælling amerikanske. Mest interessant er, at hans fremstilling her bevæger sig gradvist mod den 1. persons fortolkning, der prægede amerikanske museer i bogens samtid (og senere) – det vil sige formidlere i dragt, der talte og agerede, som om de var fra den tid, de formidlede.⁴⁷ Rollespil eller identifikation med historiske

⁴³ Anderson 1984, 12.

⁴⁴ Anderson, 1984, 19.

⁴⁵ Anderson 1984, 17.

⁴⁶ Anderson 1984, 21 f.

⁴⁷ Magelssen 2007, 3 ff. for en lignende observation. For en forklaring af 1. persons fortolkning se for eksempel Magelssen 2007, xxii f.; Gapps 2009, 399; Dean 2020, 121 f.

karakterer kaldte han det også – et kriterium, der kan være med til at forklare hans vurdering af de europæiske frilandsmuseer.⁴⁸ Som det vil fremgå, har 1. persons *fortolkning* i hvert fald ikke været en udbredt form for levendegørelse i Danmark i den periode, jeg undersøger.

Fortællingen om levendegørelser og forskning indleder Jay Anderson med et eksperiment med brygning af øl, han selv udførte med en kollega i 1972 på det amerikanske frilandsmuseum Plimoth Patuxet Museums, dengang Plimoth Plantation. Selv om han senere omtaler en rekonstruktion af et norsk vikingeskib, der i tid falder sammen med åbningen af Skansen, illustrerer det, at den fortælle-mæssige tyngde her ligger efter Anden Verdenskrig. Centralt i og for fortællingen er den norske etnograf Thor Heyerdal (1914-2002) og den danske etnolog og grundlægger af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter – i dag det førømtalte Sagnlandet Lejre – Hans-Ole Hansen (1939-2021).⁴⁹ Om sit møde med ham i 1974 skriver Jay Anderson:

Hans-Ole was quick to point out that Lejre was only superficially like a museum. Its purpose was not to collect and preserve old artifacts, but to study preindustrial life by “reinventing and perpetuating” traditional tools, technological processes, farming methods, arts, and crafts.⁵⁰

Efterlignende eksperimenter eller eksperimentel arkæologi uddyber Jay Anderson om denne måde at levendegøre fortid på, er (først og fremmest) en videnskabelig metode til praktisk at teste tidligere tiders arbejdsprocesser.⁵¹ Et godt eksperiment er veldokumenteret og så vidt muligt historisk korrekt.⁵² Af de øvrige eksempler fremgår det, at det oftest omhandler arbejdsprocesser knyttet til landbrug, navigation og skibskonstruktion, sten-, ben-, jern- og træarbejde, husbyggeri, dyre- og plantehold, alle før den tidlige middelalder.

Time Machines (1984) er både begrebsmæssigt og analytisk præget af at være den første af sin slags.⁵³ Bogen har ikke desto mindre været definerende for

⁴⁸ Anderson 1984, 25 ff.; Anderson 1982, 291.

⁴⁹ Anderson 1984, 88 ff.

⁵⁰ Anderson 1984, 94.

⁵¹ Anderson 1984, 88.

⁵² Anderson 1984, 87 ff.; 97 f.

⁵³ Et eksempel er Jay Andersons beskrivelse af levendegørelse som en tidsmaskine, ”a vehicle that enables people to re-enter another period of time, vicariously, and to simulate life there, if only for a short period”. Denne forestilling om en rejse *tilbage* i tid går lidt imod hans egen definition to år tidligere, hvor han talte om levendegørelser som en *indtrængen*

min interesse for levendegørelser på tværs af ikke bare tid, men også rum. Det er ikke noget, Jay Anderson selv adresserer, men som jeg har forsøgt at illustrere, bliver det gennem hans to fortællinger klart, at de relationer mellem fortid, fag, folk og formidlingsformer, der interesserer mig, kan tage sig forskelligt ud på tværs af institutionelle og faglige skel. Hvor frilandsmuseerne synes at betragte tidsmæssigt nære fortider som noget, gæster kunne lære af, synes de tidsmæssigt fjernere fortider, der har optaget den eksperimentelle arkæologi, i højere grad at være noget, forskere og gæster skulle lære om.⁵⁴ Frem for at skrive en syntese, en slags levendegørelsens historie, har jeg fra et tidligt tidspunkt i min arbejdsproces bestræbt mig på at fastholde den bredde i praksisser, fortider og institutioner, som Jay Andersons faglige, institutionelle åbenhed medfører. Det præger også sammensætningen af de andre undersøgelser af levendegørelser i fortid, jeg vil nævne.

Den tidligere direktør for det svenske frilandsmuseum Jämtli Sten Rentzhog, den svenske idéhistoriker Mattias Bäckström og den nuværende direktør for købstadsmuseet Den Gamle By i Aarhus, Thomas Bloch Ravn, behandler alle levendegørelser i fortid som en mere eller mindre væsentlig del af en række frilandsmuseers historie. Institutioner, der blandt andet har levendegjort, ikke levendegørelser som sådan, er altså i centrum i og for deres undersøgelser.

Ligesom Jay Anderson indleder Sten Rentzhog monografien *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen* (2007) med Artur Hazelius og grundlæggelsen af Skansen i 1891.⁵⁵ Resten af fremstillingen om frilandsmuseernes idé minder også om Jay Andersons fortælling om levendegørelser som fortolkning. Frem til starten af 1900-tallet er det geografiske fokus på Skandinavien for derefter at skifte til først det øvrige Europa og så USA.⁵⁶ Om det jeg kalder levendegørelser, skriver Sten Rentzhog i sin præsentation af den helhed af natur, indbo, redskaber, dragter, liv, Artur Hazelius ville skabe med og på Skansen: ”I alla stugor, även i hus med dockor, fanns det också levande människor (...) klädda i hemsocknarnas dräkter”.⁵⁷ I dag ville vi nok kalde dem værter eller guider, men på Skansen havde de også en anden funktion, skriver han. Ved at

(intrusion) af fortid i nutid. Der kan selvfølgelig være tale om en begrebsudvikling, men det fremstår mest bare lidt ureflekteret. Anderson 1984, 12; Anderson 1982, 291.

⁵⁴ For en lignende sontring i forbindelse med levendegørelser og reenactment i nyere tid se Warring 2015, 51; Kruse og Warring 2015b, 112 f.

⁵⁵ Rentzhog 2007, 15.

⁵⁶ Rentzhog 2007, 43 ff.; 238 ff.

⁵⁷ Rentzhog 2007, 20.

befolke museets huse med mennesker fra de samme områder kunne ”han [Artur Hazelius] fylla området med en ännu levande tradition, och ge besökarna kontakt med människor som hade rötter kvar i det förindustrielle Sverige han ville skildra”.⁵⁸ Sideløbende med disse levendegørelser af hverdagsliv genoplyvede museet også bondeårets og kirkeårets fester. Det skete på særlige festdage med hjælp fra det, Sten Rentzhog kalder Artur Hazelius’ kvindelige ”societysvänner”.⁵⁹ Festerne var indledningsvis en måde at indsamle penge til museet på, men blev efterhånden også en måde at tiltrække publikum på og med Artur Hazelius’ ord ”liva sinnet för våra ärofulla historiska minnen”.⁶⁰

I afhandlingen *Hjärtats härdar. Folkliv, folkmuseer och minnesmärken i Skandinavien, 1808–1907* (2012) er det de idémæssige implikationer af disse to måder at levendegøre på, der interesserer Mattias Bäckström. *Videnskabelig-kunstneriske opvisninger* kalder han den første, *moralsk-kunstneriske iscenesættelser* den anden. Den sidstnævnte delte i løbet af 1890’erne grundlæggerne af de første frilandsmuseer i to, viser han.⁶¹ I lighed med Artur Hazelius gjorde bibliotekar Hans All (1869-1947) brug af begge former for levendegørelser på Norsk Folkemuseum, som han havde grundlagt i 1894. Det gjorde Bernhard Olsen, der i 1885 havde grundlagt Dansk Folkemuseum og i 1897 det frilandsmuseum, der fra 1901 kom til at ligge i Lyngby lidt uden for København, *ikke*. ”Maskeradetendenserne” kaldte Bernhard Olsen det også at lade kvinder fra overklassen bære nationaldragter – underforstået, at det ikke hørte til på et museum.⁶² Det var den svenske historiker George Karlin (1859-1939), der i 1892 havde grundlagt det svenske frilandsmuseum Kulturen i Lund, enig i. Diskussionen udlægger Mattias Bäckström blandt andet som et spørgsmål om forskellige normer for ægthed.⁶³

Thomas Bloch Ravns *Museer for folk* (2020) adskiller sig fra de andre to ved at koncentrere sig om danske museer, en undersøgelse, han starter med landsudstillingen i Aarhus 1909 og en diskussion om den videre skæbne for den såkaldte Borgmestergård, der var blevet genoprejst på udstillingsområdet. Når han starter her, er det, fordi denne diskussion med hans egne ord er ”den mest manifesterede artikulation af en række af brudflader inden for den danske muse-

⁵⁸ Rentzhog 2007, 20.

⁵⁹ Rentzhog 2007, 20.

⁶⁰ Artur Hazelius 1898. Her citeret fra Rentzhog 2007, 21.

⁶¹ Bäckström 2012, 14, 199 ff.

⁶² Bernhard Olsen 16. december 1891. Her citeret fra Bäckström 2012, 199.

⁶³ Bäckström 2012, 198 ff.

umsverden, som for alvor tog form i årtierne omkring år 1900”.⁶⁴ Disse brudflader, skriver han, har indlejret sig i både det tankesæt og de strukturer og dilemmaer, der siden har præget museer i Danmark, nemlig:

Skal museerne handle om ting eller om mennesker? Er den fjerne fortid vigtigere end den tid, folk kan huske? Skal museerne henvende sig til forskere eller til almindelige mennesker? Og hvem skal egentlig bestemme, hvad museerne skal være?⁶⁵

Uden at definere det nærmere omtaler han første gang levendegørelse i forbindelse med Hjerl Hede. Han nævner kort det arrangement på museet i 1932, som den tidligere omtalte Finn Hjerl-Hansen også var inde på i 1955. Om museets levendegørelse af en stenalderboplads og landsbylivet anno 1870 samme år skriver Thomas Bloch Ravn, at mange fagfolk til trods for forudgående undersøgelser med hjælp fra Nationalmuseet var skeptiske: ”Med andre ord ses her atter modsætningen mellem de museumsfolk, der ønskede at bevare og udstille i montrere, og dem, der ville fortælle på en måde, der nåede ud til andre og flere end det sædvanlige museumspublikum”, slutter han.⁶⁶ Det næste eksempel, han omtaler, er fra 1990’erne, hvor Den Gamle By under mantraet ”Smag, lugt og prøv historien” blandt andet begyndte at have formidlere i de historiske miljøer. Levende museum kalder han det også.⁶⁷ Om forbindelsen mellem levendegørelser og den konflikt, han skitserer i citatet ovenfor, skriver han: ”i takt med at flere museer sætter mennesket i centrum, er det levende museum nu almindeligt accepteret”.⁶⁸

Yderligere to værker skal nævnes, inden jeg opsummerer, hvad jeg især tager med videre fra disse undersøgelser. I afhandlingen *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion* (2003) undersøger den svenske arkæolog Bodil Petersson arkæologiske rekonstruktioner i Norden over en 400-årig periode. Mest plads får tiden fra 1960’erne og frem, hvor den eksperimentelle arkæologi blev en mere etableret metode eller faggren af arkæologi. Rekonstruktioner definerer Bodil Petersson som kopier eller imitationer af huse, både, monumenter, markeder og festivaller i fuld skala, tidsmæssigt fra stenalder til

⁶⁴ Ravn 2020, 3.

⁶⁵ Ravn 2020, 3.

⁶⁶ Ravn 2020, 69.

⁶⁷ Ravn 2020, 91.

⁶⁸ Ravn 2020, 91.

middelalder.⁶⁹ Levendegørelse bruger hun som betegnelse for de rekonstruktioner, hvor formidling er det centrale omdrejningspunkt, ofte ved at en eller flere aktører udfører praktiske opgaver foran et publikum. Som analytisk modbegreb anvender hun eksperiment, der ifølge hende er farvet af en naturvidenskabelig tradition.⁷⁰ Afhandlingen er præget af mange eksempler fra et meget bredt felt af aktører, aktiviteter og genrer, som det bliver for omfattende at udfolde. Mest relevant er, at grundlæggelsen af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre i 1964 (også her) indtager en central plads. Ifølge Bodil Petersson markerer centeret nemlig et brud mellem den eksperimentelle arkæologis før og nu, der handler om både omfang, virkningshistorie og foreningen af videnskabelige og pædagogiske formål.⁷¹

Den amerikanske forsker i film og skandinaviske studier Mark B. Sandberg interesserer sig først og fremmest for brugen af mannequiner, voksdukker og interiører på tværs af en række skandinaviske udstillingssteder i perioden 1880-1910. I centrum for monografien *Living Pictures. Missing Persons* (2003) er voksmuseer og folke- og frilandsmuseer i København, Oslo og Stockholm og de forskellige måder, disse forsøgte at skabe det, han kalder levende billeder.⁷² Brugen af det, han kalder levende "folk"-guider, tolker han som en konsekvens af, at folke- og frilandsmuseerne (i modsætning til voksmuseerne) inviterede publikum ind i de udstillede, rekonstruerede miljøer. Set tæt på var datidens fremstillinger af voksdukker ikke realistiske, virkelighedstro nok til at skabe den oplevelse af beboede rum, som museerne ifølge Mark B. Sandberg sigtede efter.⁷³ Forbindelsen eller relationen til andre udstillingsmæssige innovationer og mediale teknikker er ikke noget, der fylder meget i min undersøgelse, men gennem *sin* sammenligning kan Mark B. Sandberg konstatere, at folke- og frilandsmuseerne adskilte sig fra andre udstillingssteder i deres stræben efter, at den materielle kultur, de udstillede, var autentisk og også blev oplevet som sådan.⁷⁴ Det var blandt andet derfor, at gæster blev inviteret *ind* i stuerne. At det først og fremmest er rum, genstande og *fraværet* af levende mennesker og kroppe, der interesserer ham, har skærpet min opmærksomhed på, hvilken rolle

⁶⁹ Petersson 2003, 14 ff., 24.

⁷⁰ Petersson 2003, 21 ff.

⁷¹ Petersson 2003, 116, 120 f., 387.

⁷² Sandberg 2003, 8 ff.

⁷³ Sandberg 2003, 210 f., 215 f. Se også Jong 1999, 15 ff. For et konkret eksempel se denne afhandling, 79 f.

⁷⁴ Sandberg 2003, 161, 237.

eller funktion de levende mennesker, der *var* med til at skabe 'levende billeder', havde.

Fælles for de fem nævnte undersøgelser er, at de alle i højere grad end Jay Anderson tager os med ind på de museer og de museums lignende institutioner, der har levedegjort. Hvor Jay Anderson viste, at der var forskelle *mellem* frilandsmuseer og institutioner, der praktiserede og formidlede eksperimentel arkæologi, tegner de fem værker især tilsammen et mere mangfoldigt, mere nuanceret billede af ligheder og forskelle både på *tværs* af de to typer af institutioner og fag og *inden for* dem hver især. Det bedste eksempel på det er det, jeg indledningsvis skitserede som henholdsvis kritik *af* levedegørelser og levedegørelser *som* kritik, og som jeg med en overordnet betegnelse vil kalde levedegørelser i eller som opposition. Et tilbagevendende tema på tværs af flere af værkerne er således forholdet til den positivistisk orienterede og dominerede arkæologi og arkæologiske museer. I den samtidige del af sin undersøgelse præsenterer og behandler Bodil Petersson for eksempel forskellige videnskabelige idealer, der gør det tydeligt, at arkæologiske rekonstruktioner og levedegørelser er blevet betragtet som fænomener uden for den etablerede arkæologi.⁷⁵ Frem til 1930, hvor arkæologi blev et universitetsfag, var den positivistiske arkæologi og det arkæologiske museum i Danmark tæt forbundne.⁷⁶ I deres fremstillinger skitserer Sten Rentzhoug, Mattias Bäckström og Thomas Bloch Ravn alle en tilbagevendende konflikt mellem netop de arkæologiske museer og folke- og frilandsmuseerne, der tydeliggør, at opkomsten af frilandsmuseerne i slutningen af 1800-tallet var nybrud inden for den eksisterende fag- og museumskultur i forhold til både form og indhold.⁷⁷ Levedegørelser inden for både eksperimentel arkæologiske institutioner og folke- og frilandsmuseerne synes med andre ord at være 'født' eller opstået i opposition til andre fag(grene), andre formidlingsformer og andre fortider.⁷⁸ Mattias Bäckströms analyse vidner om, at forskellige former for levedegørelser af forskellige aspekter af fortid også inden for en mere snæver faglige, institutionel ramme har givet anledning til diskussion. Som det vil fremgå, præger spørgs-

⁷⁵ Se for eksempel Petersson 2003, 234 ff. Se også Petersson 2011, 9; Schöbel 2020, 67 ff.

⁷⁶ Ravn 2020, 51.

⁷⁷ Se også Stoklund 1993, 87 ff.; Stoklund 1994, 42 ff.; Floris 1999, 317; Christiansen 2000, 90; Stoklund 2003, 41 ff.; Otto 2004, 10; Maure 2004, 59 f.; Skougaard 2005, 103; Hillström 2006, 266.

⁷⁸ For en lignende observation se Petersson 2003, 349.

mål om, hvad levendegørelser er i opposition til, og hvordan det er i opposition, også mine analyser.

Forskellige *faglige* former for opposition er dog ikke det eneste tema, der går igen på tværs af værkerne. Det samme gør et ønske om at *imødekomme* gæster i højere grad eller mere end den etablerede museumskultur – et forhold, der for mig peger på, at de videnskabelige diskurser og praksisser, der spiller en central rolle i megen museumshistorisk forskning, ikke har været den eneste drivkraft inden for det felt, jeg undersøger. Et ønske om at formidle fortid for og til et bredt publikum og forestillinger om, hvordan det blev gjort *bedst*, bør også tænkes med. For Thomas Bloch Ravn er det netop det, han kalder det folkelige aspekt, at det handler om en tid, folk kan huske, og dermed både handler om og henvender sig til almindelige mennesker og det *alternativ*, det udgør til den etablerede museumsvidenskab, der så at sige har ændret slagets gang. I hvert fald skriver han efter den modstilling, jeg citerede før, at: ”Det folkelige fokus er en vigtig årsag til, at museerne i Danmark tiltrækker flere og flere besøgende (...) kulturmuseerne er (...) et af de absolut vigtigste vinduer til dansk identitet og historie”.⁷⁹ At han som direktør for Den Gamle By nok ikke er uden dagsorden, er mindre vigtigt her. For Sten Rentzhog er omdrejningspunktet med hans egne ord at ”undersöka hur de [frilandsmuseerne] utvecklats och påverkat varandra, kartlägga deras samspel med det omgivande samhället, fundera över deras framtid”.⁸⁰ Ordlyden er mindre polemisk, men pointen er den samme: Ideen om frilandsmuseernes ’erobrede’ verden, fordi det var for og om almindelige mennesker.⁸¹ Bodil Peterssens analyser illustrerer, at den eksperimentelle arkæologi har bevæget sig i samme retning om end på en lidt anden måde, på andre præmisser. Her handlede det mindre om den formidlede *fortid* og mere om at dele og gøre *fagfolks viden* mere tilgængelig, gerne gennem publikums aktive, fysiske deltagelse.⁸²

For mig illustrerer værkerne også, at der er paralleller mellem levendegørende formidling i fortid og nutid og mellem *forskning* i levendegørende formidling i fortid og forskning i levendegørende formidling i nutid. Ud over det at stå i opposition peger både Mattias Bäckström og Mark B. Sandberg som nævnt på, at autenticitet (også) blev efterstræbt af folke- og frilandsmuseer omkring 1900. Og ligesom forskningen i nutidige levendegørelser interesserer de sig

⁷⁹ Ravn 2020, 4.

⁸⁰ Rentzhog 2007, 11.

⁸¹ Rentzhog 2007, 23 ff.

⁸² Petersson 2003, 276 ff., 348 ff.

for det analytisk. Ingen af dem definerer begrebet eller begreberne nærmere, men det fremgår af deres undersøgelser, at forståelser af autenticitet har været forbundet med både materiel kultur og gæsters indtryk og oplevelser.

De forskellige former for levendegørelser på Skansen, som Mattias Bäckström og Sten Rentzhog gør opmærksom på, minder også om det, der inden for forskning i nutidige levendegørelser kaldes 1. og 3. person.⁸³ Hvor de to betegnelser refererer til to forskellige måder at fortolke og formidle fortid på – om man som formidler taler om den givne fortid i nutid, *som om* man var fra den samme periode, eller taler om den i datid fra sit eget nutidige perspektiv – var der i de første levendegørelser tale om en anden relation. Her var det ikke bare dem, der talte i 3. person, der talte som sig selv, men også dem i 1. person, et forhold der var muligt, fordi den fortid, der blev formidlet, var så tidsmæssigt tæt på, at den var *forgangen nutid* for nogle, ”en ännu levande tradition”, som Sten Rentzhog formulerer det.⁸⁴ Mattias Bäckströms analyse af diskussionen af det, han kalder videnskabelig-kunstneriske opvisninger og moralsk-kunstneriske iscenesættelser, peger for mig på, at forholdet mellem de mennesker, der levendegjorde, og den fortid, de formidlede, også har spillet ind på, hvad der blev opfattet som autentisk.⁸⁵

Både Mattias Bäckström og Mark B. Sandberg gør opmærksom på en anden betydning af den nære temporale relation mellem før og nu, som også synes at have forklaringskraft i dele af den periode, jeg undersøger. Folke- og frilandsmuseerne, skriver Mattias Bäckström i sin indledning, blev grundlagt som et svar på menneskers fremmedgørelse fra tradition. ”Känn dig själv”, lød mottoet på Skansen.⁸⁶ Også Mark B. Sandberg fremhæver et krydsfelt mellem tradition og det moderne og en udtalt oplevelse af at stå på dørtærsklen mellem noget gammelt og nyt, mellem at leve i to verdener som en central faktor, når forståelser og praksisser på de første folke- og frilandsmuseer skal forklares.⁸⁷ Når de overhovedet blev grundlagt, skyldtes det således, at det blev stadig sværere at finde folkekulturen in situ, altså der, hvor den så at sige plejede at være, skriver han.⁸⁸ Hvor Mark B. Sandberg nævner 1920’erne som en form for slutpunkt for den ’levende’ folkekultur, vil jeg argumentere for, at slutpunktet i

⁸³ Dean 2020, 121 f.; Gapps 2009, 399; Magelssen 2007, xxii f.

⁸⁴ Rentzhog 2007, 20.

⁸⁵ For en lignende om end mindre eksplicit pointe se Sandberg 2003, 161.

⁸⁶ Bäckström 2012, 9.

⁸⁷ Sandberg 2003, 10 f. Se også Eriksen 2009, 74.

⁸⁸ Sandberg 2003, 153.

hvert fald i en dansk sammenhæng kan rykkes op i 1950'erne. Den nære relation mellem fortid og nutid synes således også at have været udslagsgivende for, at flere af de frilandsmuseer, der blev grundlagt efter 1900, begyndte at *levendegøre*.

Det sidste, jeg vil fremhæve, er, at undersøgelserne udpeger og udfolder en række centrale momenter, eksempler og kontekster, som jeg har kunnet forholde min undersøgelse til og forfølge videre i breddeværker. Væsentligst er etnolog Palle O. Christiansens *Kulturhistorie som opposition* (2000), der handler om den kulturhistoriske fagtradition fra slutningen af 1800-tallet og frem, og hvor jeg blandt andet har hentet formuleringen om levendegørelser som opposition. To andre værker, der går igen flere gange gennem afhandlingen, er professor emeritus i pædagogik Ove Korsgaards *Kampen om lyset* (1997) og *Kampen om folket* (2004), der begge handler om dannelse og voksenoplysning i et historisk perspektiv.⁸⁹ De har især hjulpet mig med at forstå og sætte ord på nogle af de 'grundantagelser' om relationerne mellem museum, fortid og publikum, der har gjort sig gældende.

Undersøgelserne i *Time Machines* (1984), *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen* (2007) og *Museer for folk* (2020) er de undersøgelser, der i tid eller undersøgelsesperiode er tættest på min. At både Jay Anderson og Sten Rentzhog efter grundlæggelsen af de første frilandsmuseer flytter deres fokus over på den anden side af Atlanten, efterlader dog et spørgsmål om, hvordan og hvorfor skandinaviske og dermed også danske frilandsmuseer og museumsinstitutioner har levendegjort fortid mellem deres etablering og 1980'erne. Thomas Bloch Ravn nævner de to eksempler fra Hjerl Hede, jeg også berørte før, men som det vil fremgå, er de ikke de eneste. Jeg vil også argumentere for, at man kan fremanalysere museernes forestillinger om publikum (endnu) mere end i disse værker ved analytisk at fæstne mere opmærksomhed på, at levendegørelser i fortid var levendegørelser *af* fortid, og dermed gøre publikum mere aktive i og for museumshistoriske forandringer. Hvordan jeg gør det, vender jeg tilbage til efter en præsentation af den forskning i levendegørelser og reenactment i nyere tid, som min undersøgelse også er informeret af. I første omgang holdt jeg mig også her til den litteratur, der omhandler levendegørelser på museer, men da disse undersøgelser ofte ender i diskussioner om, hvorvidt levendegørelser er historisk korrekte, autentiske eller ej, trækker jeg som

⁸⁹ Det gælder særligt Christiansen 2000, 7-14, 60-120; Korsgaard 1997, 12-22, 115-414; Korsgaard 2004, 13-34, 307-372, 469-472. Se desuden Korsgaard 1999; Engberg 2005, 11-41.

nævnt også på tekster fra den forskning, der behandler reenactment i bredere forstand.

Forskning i levendegørelser i nutid

Som nævnt indledningsvis, er der blevet forsket i samtidige levendegørelser og reenactment siden begyndelsen af 1980'erne. Som Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann skriver i introduktionen til *The Routledge Handbook of Reenactment Studies* (2020), var den tidlige forskning især forbundet med museologi og public history, der i USA og Australien er en veletableret forskningstradition kendetegnet af blandt andet en interesse for at formidle fortid for og med den brede offentlighed.⁹⁰ Førnævnte Jay Anderson så netop begejstret på levendegørelser, fordi det åbnede for, at fagfolk og lægfolk kunne mødes og samarbejde om, hvad han betragtede som en realistisk, autentisk oplevelse af fortid. Det overvejende fokus på almindelige menneskers hverdagsliv og den demokratisering af historieforskningen, han så det som et udtryk for, fremhævede han som en anden kvalitet.⁹¹

Op igennem 1980'erne blev Jay Anderson flere gange kritiseret af blandt andre den amerikanske antropolog Richard Handler for at overse, at levendegørelser fortæller mere om moderne værdier end om den fortid, der blev formidlet. Den diskussion fortsatte ind i og igennem 1990'erne. Centralt i diskussionerne stod spørgsmål om autenticitet, og hvorvidt levendegørelser gengav fortid på en autentisk måde eller ej.⁹² Som den danske historiker Anne Brædder skriver i sin karakteristik af forskningsfeltet, skal kritikken dog også ses i lyset af, at levendegørelser og den omgang med fortid blandt almindelige mennesker, de repræsenterer, har været et stridspunkt blandt især faghistorikere.⁹³

I artiklen "At gøre fortider nærværende – fagfolks tilgange til reenactment" (2015) har Bernard Eric Jensen beskæftiget sig med netop det spørgsmål. Som eksempel henviser han blandt andet til den britisk-amerikanske geograf og historiker David Lowenthal, der betragtede reenactment og levendegørelser af fortid som et vildspor, som en form for underholdning, der modarbejdede his-

⁹⁰ Agnew, Lamb og Tomann 2020, 7. Se også Magelssen og Justice-Malloy 2011, 3. For en introduktion til public history se for eksempel Gardner og Hamilton 2017, 1 ff. For en kort dansksproget introduktion se Bryld m.fl. 1999, 49 ff.; Brædder 2016, 40 f.

⁹¹ Anderson 1982, 293, 305 f.; Anderson 1984, 12, 231.

⁹² Handler og Saxton 1988; Stover 1989; Walsh 1992; Handler og Gable 1997, 223 ff.

⁹³ Brædder 2016, 27. For mere generelle observationer af fagfolks skepsis se Gapps 2002, 14 ff.; Gapps 2009, 395; McCalman og Pickering 2010, 2; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 3, 6; Brædder 2020, 74; Jensen 2021, 207 ff.

torietænkning. Det fortidige, mente han, kan kun tilgås, hvis man har fagkompetencerne til det.⁹⁴ Det er nok også her, forklaringen på den førnævnte Tony Bennetts skepsis skal findes. Da *The Routledge Handbook of Reenactment Studies* udkom i 2020 kunne redaktørerne Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann i øvrigt konstatere, at antallet af faghistorikere, der beskæftiger sig med levendegørelser og reenactment fortsat er relativt lille.⁹⁵

Med eller uden historikerne tog forskningen i levendegørelser og reenactment fart efter årtusindskiftet.⁹⁶ Scenen i den nyere forskning er især blevet sat af den amerikanske kulturteoretiker Vanessa Agnew og performanceteoretikere som Rebecca Schneider, et skift, der har medført en øget interesse for levendegørelsens teatraliske karakter og begreber som performativitet, kropens værdi, funktion og position, materialitet og affekt.⁹⁷ Hvor Jay Anderson indskrev reenactment som en del af, hvad han kaldte 'the living history movement', er levendegørelser parallelt hermed blevet indskrevet i en bredere reenactmentkultur, og især i 2000'erne interesserede flere sig derfor for spørgsmålet: Hvad er reenactment, og hvilke former for reenactment findes der? Det er der ikke enighed om.⁹⁸ Måske fordi feltet samtidig er blevet større end det museale og forskningsmæssige felt, Jay Anderson skitserede i *Time Machines* (1984).⁹⁹ Performance-studier synes at være den dominerende tilgang, men *The Routledge Handbook of Reenactment Studies* (2020) vidner om, at feltet overlapper med forskning i eksperimentel arkæologi, retsmedicinsk arkitektur, materielle kulturstudier og turisme.¹⁰⁰

At feltet er flerfagligt, gør det også flertydigt. Overordnet set synes der dog at være sket en analytisk opprioritering af de mennesker, der levendegør i forhold til levendegørelser på museer – i hvert fald fra et institutionelt perspek-

⁹⁴ Jensen 2015, 116. Se også Lowenthal 1985, 301; Lowenthal 2015, 464 ff. For en lignende (mindre polemisk) forståelse i dansk sammenhæng se Floris 1999, 354 ff. For en mere generel karakteristik af David Lowenthals forståelse af lægfolks historiebrug se Bryld m.fl. 1999, 57 ff.

⁹⁵ Agnew, Lamb og Tomann 2020, 7.

⁹⁶ Se for eksempel Magelssen 2007; Agnew og Lamb (red.) 2009; McCalman og Pickering (red.) 2010; Jackson og Kidd (red.) 2011; Magelssen og Justice-Malloy (red.) 2011.

⁹⁷ Brædder 2016, 28; Magelssen 2011, 3; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 7 f. For konkrete undersøgelser se for eksempel Magelssen og Justice-Malloy (red.) 2011; Johnson 2015; Brædder 2016.

⁹⁸ Se for eksempel Agnew 2004, 327 ff.; McCalman og Pickering 2010, 5 f., 9; Johnson 2015, 38; Groot 2016, 111 f.

⁹⁹ Kruse og Warring 2015a, 9; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 1 ff.

¹⁰⁰ Agnew, Lamb og Tomann (red.) 2020.

tiv).¹⁰¹ Et konkret eksempel er diskussionen om autenticitet, som har flyttet sig fra spørgsmål om, hvorvidt levendegørelser gengiver fortid på en autentisk måde, til hvornår og hvordan subjekter forstår og oplever noget som autentisk.¹⁰² Det kommer jeg tilbage til. Vigtigst her og nu er, at 'den subjektive vending' stiller skarpt på levendegørelser som fortidsbrug og -produktion.¹⁰³

I dansk sammenhæng er antologien *Fortider tur/retur. Reenactment og historiebrug* (2015) et godt eksempel på denne erkendelsesmæssige interesse. Gennem fire empiriske kapitler og en opsummering undersøger bogens forfattere, hvordan mennesker, der levendegør fortid i deres fritid, oplever og gør fortider brugbare.¹⁰⁴ Konklusionen er, at fortider for disse mennesker opleves som brugbare i en nutidig sammenhæng på mangfoldige måder; som indhold og strukturerende faktor i forskellige former for socialt samvær; som identitetsgiver; som læring; erfaring; leg; fascination og underholdning.¹⁰⁵ Bogen er samtidig interessant for mig, fordi den runder af med den førnævnte artikel om fagfolks tilgange til reenactment af Bernard Eric Jensen. Gennem sin karakteristik af faghistorikeres tilgang til historie, får Bernard Eric Jensen nemlig også tydeliggjort, at der kan være stor forskel på fagfolk og lægfolks brug og forståelser af levendegørelser.¹⁰⁶ Det perspektiv har jeg så at sige taget med tilbage i tid.

En rejse i tid?

Selvom hans arbejde bærer præg af at være det første af sin slags, går flere af de temaer, Jay Anderson berører i *Time Machines* (1984), igen i senere diskussioner af levendegørelser og reenactment. Det gælder blandt andet spørgsmål om at rejse i tid. I *Time Machines* beskriver Jay Anderson levendegørelser som "a vehicle that enables people to re-enter another period of time, vicariously, and to simulate life there, if only for a short period".¹⁰⁷ Rejsen er mental, men den involverer alle sanser, skriver han, "As such, it forces us to experience the

¹⁰¹ For en lignende observation og eksempler herpå se Agnew 2007, 299; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 7.

¹⁰² For eksempler på det første se Stover 1989; Walsh 1992; Handler og Gable 1997; Daugbjerg 2005. For eksempler på det sidste se Gapps 2009; Esmark og Nielsen 2015; Brædder m.fl. 2017; Agnew og Tomann 2020; Gapps 2020.

¹⁰³ Magelssen, 2007, xii; Magelssen 2011, 6 f.; Agnew, Lamb og Tomann 2020, 1. Se også Sandström 2005.

¹⁰⁴ Kruse og Warring 2015a, 10.

¹⁰⁵ Kruse og Warring 2015b, 112 f. Se også McCalman og Pickering 2010, 5 f.

¹⁰⁶ Jensen 2015, 116 ff. Se også Samuel 1994, 197 f.; Jensen 2021, 214.

¹⁰⁷ Anderson 1984, 12, 192.

past as fully as possible”.¹⁰⁸ Inden for den nyere forskning har flere på samme måde anskuet levendegørelser af fortid som en ”holistic enterprise”.¹⁰⁹ Hvor Jay Anderson forstår levendegørelser som noget, der tillader folk at træde *ind* i en anden tid, peger flere af disse på, at det ikke er muligt at rejse *over* eller *mellem* tid.¹¹⁰ Mentale tidsrejser, skriver den svenske arkæolog Cornelius Holtorf for eksempel, er en oplevelse eller social praksis, der fremkalder en fortid eller fremtidig virkelighed i en given *nutid*. Eller som han selv formulerer det: ”Past and future are not physical realities distinct from our own, but dimensions that contribute to shaping different human experiences and social practices in the present”.¹¹¹

Tidsrejser indgår ikke som et begreb i min analyse, men den forskningsmæssige diskussion af (u)muligheden af at rejse i tid har gjort mig opmærksom på, at det er en metafor, der er blevet brugt i, af og om levndegørende formidling fra start. Diskussionerne har også gjort mig bevidst om, at tidsrejse-metaforer kan være forbundet med forskellige forestillinger om historie og autenticitet, to begreber, der *er* med i min analyse. Som det også vil fremgå, mener jeg således, at den sameksistens af fortid, nutid og fremtid, som Cornelius Holtorf udpeger, har et analytisk potentiale, der rækker ud over tematiseringen af levendegørelser som en form for rejse i tid.

Autenticitet

Ligesom diskussionen om tidsrejser synes den forskningsmæssige interesse for autenticitet at udspringe af Jay Anderson og hans forståelse af levendegørelser som en *realistisk* simulation af fortid, et ”life-size diorama”, som han også har kaldt det – en forestilling, der siden slutningen af 1980’erne har givet anledning til en række undersøgelser af autenticitetsforståelser på museer og blandt dem, der levendegør.¹¹² Som nævnt i min karakteristik af forskningen mere generelt, har flere af disse undersøgelser været optaget af, hvorvidt museernes formidling var autentisk eller ej. Det er ikke det, der optager mig ved

¹⁰⁸ Anderson, 1984, 191.

¹⁰⁹ Daugbjerg 2014, 724, 730 f. Se også Rasmussen og Grønnow 1999, 139 f.

¹¹⁰ Petersson, 2003, 276 ff.; Agnew 2004, 335; Holtorf 2009, 31 ff.; Petersson og Narmo 2011, 27 ff.; Holtorf 2014, 782 ff.; Daugbjerg 2014, 730, 732; Jensen 2015, 125 ff.; Warring 2015, 47 ff.; Brædder m.fl. 2017, 183; Petersson og Holtorf 2017 (red).

¹¹¹ Holtorf 2009, 35.

¹¹² Anderson 1982, 296. For undersøgelser, jeg ikke berører nærmere, se Stover 1989; Walsh 1992; Crang 1996; Handler og Gable 1997.

autenticitet, og derfor vil jeg her nøjes med at omtale de tekster og begreber, der især har inspireret og orienteret min brug af begrebet.¹¹³

Den første tekst er i dag næsten en klassiker inden for den del af forskningen, der beskæftiger sig med autenticitet. Under overskriften ”Dyssimulation: Reflexivity, Narration, and the Quest for Authenticity in Living History” (1988) undersøgte førnævnte Richard Handler og filosofen William Saxton, hvad autenticitet betød for en række amerikanske reenactere og museumsansatte. Autenticitet, konkluderede de, var noget, både reenactere og museumsansatte tillagde stor værdi. Inden for begge grupper blev autenticitet defineret som ”an isomorphism between a living history activity or event, and that piece of the past it is meant to recreate”, det vil sige som en 1:1 simulation af fortid, hvor enhver sprække mellem fortid og nutid er lukket.¹¹⁴ Den perfekte simulation er imidlertid en illusion, en *dyssimulation*, som de kaldte det med henvisning til Jay Anderson. Bag den enkeltes ønske om at opnå en autentisk oplevelse af fortid sporede de (i stedet) et ubevidst behov for at etablere sammenhæng i en moderne og fragmenteret verden.¹¹⁵ Den manglende erkendelse af, at levendegørelser handler lige så meget om nutid som fortid, fandt de (på lige fod med en række senere forskere) problematisk.¹¹⁶

I artiklen ”Abraham Lincoln as Authentic Reproduction: A Critique of Post-modernism” fra 1994 forsøgte den amerikanske antropolog Edward M. Bruner at gøre op med den antagelse om noget (mere) originalt, der ligger implicit i blandt andre Richard Handler og William Saxtons undersøgelse.¹¹⁷ Autenticitet er ikke noget givet, skrev han. Det er noget, der kan tillægges en række forskellige betydninger, og derfor bør vi undersøge autenticitet, som det kommer til udtryk i konkrete situationer og praksisser. I den nævnte artikel er det netop det, Edward M. Bruner gør. Inden for rammerne af Lincoln’s New Salem State Historic Site, en rekonstruktion af landsbyen New Salem, hvor den senere amerikanske præsident Abraham Lincoln boede i 1830’erne, identificerede han i hvert fald fire forståelser af autenticitet, som han brugte som en art typologi: Som Richard Handler og William Saxton konkluderede, kan autenticitet

¹¹³ For en mere udfoldet diskussion af forskellige undersøgelser af autenticitet se Brædder 2016, 31 ff.; Brædder m.fl. 2017, 171 ff.

¹¹⁴ Handler og Saxton 1988, 242.

¹¹⁵ Handler og Saxton 1988, 253. Andre har også kritiseret, hvad de ser som en tendens til, at levendegørelser præsenteres som en formidling af fortiden, som den virkelig var. Handler og Gable, 1997, 221 ff.; Daugbjerg 2005, 8 f.; Magelssen 2007, xii.

¹¹⁶ Denning 1992; Agnew 2004.

¹¹⁷ Bruner 1994, 398. Se også Crang 1996; Halewood og Hannam 2001; Magelssen 2007.

handle om en 1:1 simulation af fortid, altså at det, der bliver formidlet, er præcist som forlægget. Autenticitet kan dog også henvise til formidling, der ligner. I det første tilfælde ville mennesker fra den periode, der blev formidlet, sige, at det var en troværdig fremstilling. I det andet vil en nutidig gæst være enig, skrev han.¹¹⁸ I den tredje forståelse bliver der sat lighedstegn mellem autenticitet og originalitet, hvorfor en kopi aldrig kan være autentisk. Den fjerde involverer validitet, og med det smelter spørgsmål om autenticitet sammen med spørgsmål om autoritet eller mere præcist det, at nogen autoriserer noget som autentisk:

The concept of authority serves as a corrective to misuses of the term *authenticity* (...) in raising the question of who authenticates, the nature of the discussion is changed. No longer is authenticity a property inherent in an object, forever fixed in time; it is seen as a struggle, a social process, in which competing interests argue for their own interpretation of history.¹¹⁹

Frem for at spørge *om* de genstande, dragter og huse, der indgik i levendegørelser, var autentiske, bliver det med dette perspektiv mere relevant at spørge, *hvad* autenticitet blev forbundet med, *hvordan* det blev forhandlet, og *hvem* og *hvad* der afgjorde, hvad der var rigtigt (og forkert), når museer og museums lignende institutioner levendegjorde fortid? Autoriseringen kan ske gennem en institution som et museum, men den kan også være mere uformel og distribueret, skrev Edward M. Bruner. Det vil sige, at også gæster potentielt kunne have noget at skulle have sagt.¹²⁰ Fordi autenticitet er noget, der kontinuerligt konstrueres, forhandles, bliver et relevant spørgsmål i min undersøgelse også, om og hvordan forståelser af autenticitet *forandrede* sig.¹²¹

Synet på autenticitet som noget mangesidet, noget, der forhandles i konkrete praksisser, går igen i danske studier af autenticitet.¹²² I artiklen "Autenticitet i praksis – fortidsbrug i feltet for middelalderreenactment" (2015), der indgår i den førnævnte *Fortider tur/retur* (2015), undersøgte de to danske histo-

¹¹⁸ Bruner 1994, 399.

¹¹⁹ Bruner 1994, 408. Kursiv i original.

¹²⁰ Bruner 1994, 399 f.

¹²¹ Bruner 1994, 400. For en undersøgelse af autenticitet på frilandsmuseer, der også opererer med forskellige forståelse af autenticitet over tid, se Roede 2010. Denne undersøgelse forholder sig dog alene til forståelser forbundet med museernes bygninger.

¹²² Ud over dem jeg gennemgår her, se også Daugbjerg 2014; Brædder 2016.

rikere Kim Esmark og Carsten Tage Nielsen, hvordan autenticitet er til forhandling blandt middelalderreenactere, det vil sige mennesker, der i deres fritid levendegør liv og hverdag, som det i tilnærmet forstand 'virkelig var' for 6-7-8-900 år siden.¹²³ Med afsæt i den franske sociolog Pierre Bourdieus begreb om kulturelle felter og kapital peger de på, at reenactere internt vurderer og positionerer sig over for hinanden i forhold til graden af autenticitet, her forstået som de rekonstruerede genstandes troværdighed og funktionalitet.¹²⁴ Positionerne, skriver de, er struktureret af og om to såkaldte poler: en autonom pol domineret af *feltinterne* kriterier som netop autenticitet og en heteronom pol, hvor det, de kalder *felteksterne* værdier som fritidsliv eller formidling til publikum gør sig gældende.¹²⁵ Som det også vil fremgå, har jeg fundet denne forestilling om et inde og ude baseret på forskellige kriterier for autenticitet god at tænke med i forhold til at forstå den oppositionelle rolle, forskningen i levendegørelser i fortid illustrerer, at levendegørende formidling ofte har haft.

Dele af Kim Esmark og Carsten Tage Nielsens undersøgelse indgår også i artiklen "Doing pasts: authenticity from the reenactors' perspective" (2017), som de har skrevet sammen med førnævnte Anne Brædder og de to historikere Tove Kruse og Anette Warring. Her udgør middelalderreenactment et af fire eksempler på, hvordan autenticitet forhandles og autoriseres forskelligt blandt mennesker, der levendegør fortid i nyere tid. For nogle handler autenticitet om, at den levendegjorte fortid repræsenterer værdier som fællesskab og et mere simpelt liv, noget, man kan lære af. For andre handler det om at gøre og se ud næsten som engang og dermed komme lidt tættere på, hvordan det *var* engang.¹²⁶ Min mulighed for at afsøge levendegørelser fra et subjektperspektiv er begrænset, men gennem de mange forskellige eksempler, har artiklen ikke desto mindre skærpet mit blik for *nogle* af de forståelser, der er i det kildemateriale, jeg har haft til rådighed.

Anette Warring og jeg selv har netop undersøgt, hvordan forståelser, som vi betragtede som forbundet med autenticitet, blev forhandlet i udvalgte levendegørende praksisser før i tid. Selvom ordet kun optrådte sjældent, viste vi i artiklen "Questing authenticity. Rethinking enlightenment and experience in living history" (2019), at autenticitet også blev tillagt værdi i levendegørende

¹²³ Esmark og Nielsen 2015, 15.

¹²⁴ Esmark og Nielsen 2015, 21 f. Kim Esmark er en af de forskere i Danmark, der har arbejdet mest med Pierre Bourdieus forskning.

¹²⁵ Esmark og Nielsen 2015, 22.

¹²⁶ Brædder m.fl. 2017, 179 f.

formidling mellem 1930 og slut1970'erne og hvordan. Af artiklens tre eksempler fremgår det, at der ligesom i nyere praksisser var flere medbetydninger som originalitet, historisk akkuratessse, troværdighed, overbevisning, og at disse blev forbundet med både gæsters oplevelser, museets genstande, arbejdsprocesser og erfaringerne hos dem, der levendegjorde. For mig er det også interessant, at undersøgelsen som den eneste af de nævnte strækker sig over tid. Herigennem bliver det nemlig tydeligt, at den temporale afstand mellem før og det givne nu i flere tilfælde kunne have betydning for, hvad der blev vurderet som autentisk.¹²⁷ Et sidste perspektiv, jeg tager med, er, at man ved at inddrage forskellige kildetyper kan se, at autoriseringen af autenticitet ikke bare var forskellig fra institution til institution og over tid. Den var også distribueret eller delt mellem museer, museernes forestillinger om gæster, medierne og dem, der levendegjorde.

Når jeg ser på autenticitet i mine analysekapitler, er det med afsæt i samme konstruktivistiske forståelse som Edward M. Bruner og på baggrund af de paralleleksempler eller -forståelser, de andre nævnte tekster tilbyder. Ligesom det gjaldt i min og Anette Warrings fælles artikel, er selve ordet autenticitet mere eller mindre fraværende. Til gengæld bruges der ord som ægthed, oprindelighed, original, virkelighed og sandhedstro – betegnelser, som jeg vurderer, kredser om autenticitet.¹²⁸ Selvom begrebet autenticitet er relativt nyt, vil jeg således argumentere for, at implicitte forståelser og betydninger af det, har været vitale i diskussioner af levendegørende formidling, siden levendegørelser så at sige kom på museum.

Opsummering og overgang

Med afsæt i det museumshistoriske forskningsfelt har jeg i det foregående udfoldet de undersøgelser af levendegørelser i fortid og de dele af forskningen i levendegørelser i nyere tid, der udgør grundlaget for afhandlingens analyse. Mens den museumshistoriske interesse for levendegørende formidling ikke har været overvældende, giver de undersøgelser af levendegørelser i fortid, der trods alt er – ikke bare inden for den museumshistoriske forskning, men også inden for eksperimentel arkæologi, mediehistorie og forskning i nutidig levendegørelser og reenactment – en baggrund for at forstå nogle af de temaer og problemstillinger, der synes at præge den periode, jeg undersøger. Udpegnin-

¹²⁷ Jessen og Warring 2019, 30.

¹²⁸ I øvrigt i lighed med Den Danske Ordbog:

<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=autenticitet> (27/8 2021).

gen af dominerende fagtraditioner, forskellige forståelser af museernes rolle og et ønske om at formidle andre fortider til publikum på en anden måde som centrale forklaringsrammer peger for eksempel i retning af, hvordan både levendegørelser *som* kritik og kritik *af* levendegørelser har taget sig ud historisk set. Forskningen i nutidige levendegørelser og reenactment hjælper mig også med at stille lidt skarpere på nogle af de temaer, der præger *levendegørende* formidling.

For læsere bekendt med den nyere forskning i levendegørelser og reenactment vil førnævnte begreber som performance, performativet, affekt og materialitet og de blikke på kroppe og rum, det blandt andet inviterer til, formentlig mangle. Når jeg ikke har prioriteret de perspektiver her, er det især, fordi det 'processuelle' perspektiv – det, at man kan spore en forandring, som jeg forstår som forbundet med disse begreber – ikke er noget, jeg har haft særlig gode muligheder for at forfølge i min empiri, der som allerede nævnt er præget af *institutionernes* perspektiv. Ofte er der også tale om øjebliksbilleder. Undervejs har jeg overvejelser om kroppe og rum med, men det får altså ikke analytisk forrang. Derudover er det først og fremmest levendegørelser som *formidlingsform*, der interesserer mig, og som min præsentation af undersøgelserne af levendegørelser i fortid illustrerede, har det ikke *kun* handlet om form, men også om indhold, de fortider, der blev formidlet. Det mener jeg som nævnt, at jeg kan sige mere om end både undersøgelserne af levendegørelser i fortid og levendegørelser i nutid ved at stille skarpt på, at der er tale om levendegørelser *af* fortid. Af samme grund har jeg også afholdt mig fra at gå mere ind i det større felt af mediehistoriske analyser af udstillinger i fortid, som Mark B. Sandberg repræsenterer – et felt, der ofte har fokus på nationale og internationale udstillinger, der formidlede meget andet end fortid.¹²⁹

I dansk sammenhæng er det især historiedidaktikken, der har været optaget af, hvordan *fortid* bliver formidlet, og det er også her, det historiebegreb, der ligger bag begrebet historie- eller fortidsbrug, er mest reflekteret. I det følgende er det her, jeg starter, fordi det tydeliggør, hvordan jeg undersøger formidling. Fra det grundlæggende tankesæt bevæger jeg mig videre til de mere konkrete begreber eller kategorier, jeg bruger til at indkredse de forskellige måder, museer og museums lignende institutioner har brugt det fortidige på. Fortidsbrug foretrækker jeg at kalde det med en overordnet betegnelse, fordi det for

¹²⁹ Se for eksempel Ekström og Jülich (red.) 2006; Ekström 2008; Ekström 2011; Ekström m.fl. 2011; Lundgren 2011; Sandberg 2011; Butsch 2012; Ekström 2012. For en kort forskningsoversigt se eventuelt Ekström m.fl. 2011, 3 ff.

mig er det klareste af de to begreber, når jeg også interesser mig for historiebegreber.¹³⁰ For læsere, der kender dette felt, vil et mere eksplicit fokus på den læring, der ofte er forbundet med fortidsbrug, måske mangle. Igen skyldtes det især, at kildematerialet ikke giver gode muligheder for at afsøge det på en måde, der har gjort det muligt for i hvert fald mig at give det mere analytisk fylde og substans.

Historie som aktivitet

Omdrejningspunktet for historiedidaktikken var i mange år historieundervisning i skolen, og udgangspunktet var, at historie først og fremmest var en introduktion til *faghistoriske* arbejdsmetoder, tilgange og resultater.¹³¹ I løbet af 1970'erne skete der imidlertid en udvidelse af forskningens genstandsområde. Med inspiration fra vesttysk historiedidaktik begyndte flere at beskæftige sig med måder at bruge fortid i andre sammenhænge end skolen, og med det fulgte en teoretisk nyorientering og forståelse af historie som andet og mere end et fag.¹³² For Bernard Eric Jensen, der var og er en central figur i det paradigmeskifte, handlede det i første omgang om at gøre op med det, man inden for den historiedidaktiske forskning kalder 'nedsivningstanken', altså netop den tanke, at skolefaget historie var eller skulle være en introduktion til faghistorie, hvor viden så at sige sivede oppefra og ned.¹³³ Ville man lære elever noget, var det faghistoriske kundskabsbegreb ikke tilstrækkeligt. Det var også nødvendigt at kende til de *forskellige* måder, vi forstår fortid, nutid og fremtid inden og uden for skolen.¹³⁴

Hvor skolen igen i dag indtager en central rolle i megen historiedidaktik, har Bernard Eric Jensen fastholdt et bredt didaktikbegreb og et begreb om historie som andet og mere end et fag, som han siden har brugt til at gøre op med

¹³⁰ Som Anne Brædder gør opmærksom på i sin afhandling knytter skellet mellem historiebrug og fortidsbrug an til en større diskussion af historiebegreber, om historie skal betegne noget afgrænset og afsluttet fortidigt, eller om det skal betegne en processuelt sammenhængende tidsforståelse af fortid, nutid og fremtid. Se Brædder 2016, 22 for fyldestgørende referencer. Diskussionen træder også implicit frem i det følgende.

¹³¹ Jensen 1994, 60 ff.; Jensen 1995, 10; Bryld m.fl. 1999, 154.

¹³² Jensen 1995, 10 ff.; Bryld m.fl. 1999, 188; Warring 2011, 8; Jensen 2012, 14.

¹³³ Jensen 1994, 62 ff.; Jensen 1995, 8 f.; Bryld m.fl. 1999, 21 f.; Karlsson 2004, 53.

¹³⁴ Jensen 1996, 8; Karlsson 2004, 35; Jensen 2007, 140; Jensen 2012, 29; Warring 2012, 8 f.; Jensen 2017, 14.

det, han flere steder kalder et "fortidsfikseret" historiebegreb.¹³⁵ Det vil sige et begreb om historie, der sætter lighedstegn mellem faghistorie og fortid.¹³⁶ Historiebevidsthed har i begge sammenhænge været et nøglebegreb.

Med inspiration fra den vesttyske historiedidaktiker Karl-Ernst Jeismann og senere også den tyske begrebshistoriker Reinhart Koselleck definerer Bernard Eric Jensen historiebevidsthed som det forhold:

at fortiden er til stede i nutiden som erindring og fortidsfortolkning, og at fremtiden er til stede som et sæt forventninger. Begrebet retter altså opmærksomheden mod det menneskelige eksistensvilkår, at i en levet nutid indgår der altid såvel en erindret fortid som en forventet fremtid.¹³⁷

Begrebet historiebevidsthed dækker altså over en måde at beskrive, hvordan mennesker lever i og med tid, eller mere præcist i og med forskellige tider, der rækker ud over kronologisk tid, hvor fortid, nutid og fremtid *følger* hinanden.¹³⁸ Nogle gange vil det være fortidsfortolkningen, der dominerer; andre gange vil det være ønsket om at forstå en given nutid eller fremtid, der er fremherskende. Man kan være mere eller mindre bevidst om det, men alle har en historiebevidsthed, og derfor, skriver han, er historie ikke blot et videnskabsfag, der har fortid som forsknings- eller genstandsfelt. Historie er heller ikke det samme som fortid, altså det, der tidsmæssigt ligger forud for et givent nu. Vi har at gøre med historie, så snart en person eller en gruppe interesserer sig for noget fortidigt og gør brug af deres viden herom til et eller andet formål, skriver han, når han skal forklare det *handlingsteoretiske* historiebegreb, han arbejder med.¹³⁹ Historie i betydningen at have historiebevidsthed er kort sagt en almenmenneskelig *aktivitet*, noget, der er fælles for læg og lærd.¹⁴⁰ Det er med det begreb om historie, at han retter sin erkendelsesinteresse mod fortidsbrug, der kort fortalt har fokus på, *hvordan* det fortidige indgår i nutidige sammenhænge, og *hvilke* fortider, der er virksomme.¹⁴¹

¹³⁵ For eksempler på begrebsbrug og erkendelsesinteresser i nyere historiedidaktik se Eliasson m.fl. 2012a; Eliasson m.fl. 2012b. For en lignende karakteristik se Nielsen 2015, 24 ff.

¹³⁶ Jensen 2013a, 183; Jensen 2017, 17 ff., 409.

¹³⁷ Jensen 1996, 5. Se også Jensen 1994, 39 f., 44; Jensen 2012, 15 ff.; Jensen 2017, 14.

¹³⁸ Jensen 2017, 14. Se Korsgaard 2004, 30 for en lignende pointe.

¹³⁹ Jensen 2010, 8; Jensen 2017, 33, 159.

¹⁴⁰ Jensen 1996, 8.

¹⁴¹ Jensen 2017, 14.

Fortidsbrug er nemlig nogens brug af noget fortidigt til noget.¹⁴² Fæstner man sin opmærksomhed på, hvordan og til hvad fortid bruges, forskyder interessen sig fra historie som fortid til historie som en frembringende aktivitet og dermed til den nutid, hvor den pågældende aktivitet sker eller i denne sammenhæng skete og dermed en fortidig eller forgangen nutid. I forhold til min undersøgelse er det perspektivrige ved det, at det retter blikket mod de konkrete sammenhænge, levendegørelser af fortid har indgået i og de forskellige formål, levendegørelser har tjent. At levendegørelser skulle bruges til 'noget', som jeg formulerede det før.

Det flerfaglige forskningsprojekt Humanistisk historieformidling - i komparativ belysning (1995-1998) er et godt eksempel på den analytiske konsekvens af at tænke historie som aktivitet, når det som her handler om formidling. I projektet indgik der for det første en række analyser af *forskellige* tilgange til og former for det, projektdeltagerne kaldte fagekstern forskningsformidling; det vil sige formidling kendetegnet ved, at modtageren ikke er en del af den fagkultur, der udgør formidlingens faglige ramme.¹⁴³ For det andet havde projektdeltagerne en ambition om at klarlægge, hvordan den givne formidling blev modtaget.¹⁴⁴ Det skete blandt andet ved at tænke formidlingssituationer anderledes, end hvad projektgruppen så som kendetegn ved den foreliggende forskningsformidling: Frem for at tænke formidling som en envejskommunikation af forskning og afsøge, hvordan den faglige ekspertviden blev videregivet, sivede ned til ikke-fagfolk, tog projektet afsæt i det forhold, at formidling ikke bare kan tage sig forskelligt ud fra et afsenderperspektiv, men også fra en modtagersynsvinkel. I projektbeskrivelsen blev det begrundet på følgende måde:

Ud fra en modtagers synsvinkel kan en forskningsbaseret historieformidling fremstå som en blandt mange mere eller mindre interessante og relevante former for historieformidling. Og det kan være andre end de forskningsmæssige kvaliteter, der er afgørende for, om modtageren finder en given historieformidling interessant og relevant.¹⁴⁵

¹⁴² Jensen 2017, 418. Se også Warring 2012, 8.

¹⁴³ Bryld m.fl. 1999, 24. Som eksempel se Floris og Vaström 1999.

¹⁴⁴ Bryld m.fl. 1999, 18 ff.

¹⁴⁵ Bryld m.fl. 1999, 177.

Konsekvensen af at tænke historie som aktivitet frem for som fortid og fag i forhold til formidling illustrerer Bernard Eric Jensen også på denne måde: I 1985 (og igen i 2015) udgav førnævnte David Lowenthal bogen *The past is a Foreign Country*, der behandler forskellige måder at forholde sig til fortid på. 20 år senere udforskede den engelske historiker Tessa Morris-Suzuki i bogen *The past within us. Media, Memory, History* (2005), hvordan det fortidige indgår i populære medier. Det afgørende i den her sammenhæng er de forskellige signaler, bøgernes titler sender. Opfattes det fortidige som et fremmed land, vil det være noget, som modtageren først lidt efter lidt vil lære at kende, og for at kunne orientere sig i det fremmede kræver det assistance fra en fagkyndig rejseleder eller fortidsekspert. Hvad der er vigtigt og væsentligt at formidle, defineres alene af denne. Opfattes det fortidige derimod som noget, der virker i os her og nu, vil det være noget, som alle har kendskab til. Her handler det ikke (kun) om, at modtageren skal lære at indsætte det fortidige i forudbestemte sammenhænge, men i lige så høj grad om, hvordan den formidlede fortid taler ind i og sammen med modtagerens erfaringer, nutidsforståelser og forventninger.¹⁴⁶

Det handlingsteoretiske begreb om historie udvider i den forstand de relationer, man bør undersøge, når det handler om fortid, som det formidles. I forhold til typiske analyser af museumsformidling i fortid, er det fortsat interessant at klarlægge, hvad det er, institutionerne gerne vil formidle, men det er lige så vigtigt at se på *relationerne mellem museet og publikum og mellem publikum og den fortid, institutionerne formidler*.¹⁴⁷ At levendegørelserne af fortid skulle bruges til 'noget' i forhold til nogen, *for* nogen. Som jeg også skrev i præsentationen af afhandlingens problemfelt, åbner det for en analyse af museernes forestillinger om publikums forståelser og brug af fortid og muligheden af, at disse betød noget for, hvordan museernes levendegjorde fortid og hvorfor praksisser og forståelser ændrede sig. Fordi fortidsbrug forstås som en almenmenneskelig aktivitet, er det samtidig en måde, hvorpå jeg kan tildele gæster i fortid en mere aktiv rolle. Ikke fordi jeg kan undersøge dem empirisk som individer, subjekter, men fordi det skærper opmærksomheden på, at det ikke er givet, at

¹⁴⁶ Jensen 2010, 45.

¹⁴⁷ Inden for nyere forskning i kommunikation og museologi foregår der lignende diskussioner med for eksempel brugerdrevet design og dialogisk kommunikation som centrale begreber. Se for eksempel Vores museum 2020a; Vores museum 2020b.

gæsters forståelser og brug af den fortid, museer og de museums lignende institutioner formidlede, og den måde, de formidlede den på, var ens.¹⁴⁸

Som det også vil fremgå, inddrager jeg både personlige papirer, pressemeddelelser, debatindlæg i tidsskrifter og aviser, journalistiske beretninger og interviews. Alligevel kan de faktiske relationer mellem publikum og den formidlede fortid være svære at identificere tilbage i tid. Som den canadiske idéhistoriker Mark Salber Phillips påpeger i artiklen "History, Memory, and Historical Distance" (2004), må enhver form for historisk repræsentation dog "position its audience in some relationship of closeness to or distance from the events and experiences it describes".¹⁴⁹ Han fortsætter:

Historical distance, in other words, is an issue that is registered in every reading of a historical text, just as it is part of every visit to a historical museum or commemorative monument. But if the problem of establishing distance can be said to be an unavoidable feature of historical representation, it certainly does not follow that there exists a universally privileged distance location.¹⁵⁰

Et interessant spørgsmål bliver da, *hvordan* museerne og de museums lignende institutioner *positionerede* gæster i forhold til den fortid, der blev formidlet? For at tage Bernard Eric Jensens eksempel fra før, vil et museum, der forstod fortid som et *fremmed*, fjernt land, som noget der skal overleveres, formentlig have positioneret, forstået, gæster som nogen, der skulle have hjælp, vejledning af museet til at forstå den fortid, der blev formidlet. Et museum, der betragtede fortid som noget, der var *virksomt her og nu*, har formentlig været mindre optaget af den rette fortolkning og mere af, hvordan dets formidling bedst kunne tale sammen med gæsternes erfaringer, forståelser og måske forventninger.¹⁵¹ Om fortid og nutid blev betragtet som noget 'fjernt' eller 'tæt på', giver altså to forskellige slags offentligheder eller forståelser af publikum (som enten ukyndige eller kyndige).¹⁵² Det handlingsteoretiske begreb om historie og det

¹⁴⁸ Se for eksempel Jensen 2015; Jensen 2021, blandt andre 209, hvor han refererer til *The Presence of the Past* (1998), en undersøgelse af 1.500 voksne amerikaneres forståelse af (blandt andet) historie og fortid. Hvor historie blev forbundet med noget negativt, forstod mange fortid – som det fremgår af titlen – som noget allestedsnærværende – en forståelse, der stod i kontrast til mange fagfolks forståelser af historie og fortid som det samme.

¹⁴⁹ Phillips 2004, 95.

¹⁵⁰ Phillips 2004, 95. Se også Phillips 2011.

¹⁵¹ Jensen 2010, 45. Se også Bryld m.fl. 1999, 22; Jensen 2007, 149.

¹⁵² Jensen 2007, 149.

fortidsfikserede begreb, Bernard Eric Jensen stiller det over for, har i den forstand ikke kun skærpet *min* analytiske *tilgang* til levendegørelser. Som det også vil fremgå, har det vist sig, at de to begreber og forskellene mellem også har en vis forklaringskraft i forhold til at forstå og forklare forståelser og brug af levendegørelser i den periode, jeg undersøger.

Til at indkredse, hvordan de museer og museumslignende institutioner, jeg undersøger, forstod og brugte fortid, og hvordan de forstod *gæsters* relation til den fortid, der blev formidlet, har jeg også fundet inspiration hos Bernard Eric Jensen, der på tværs af flere værker tilbyder et sæt af begreber til at indkredse, beskrive og analysere de forskellige forståelser af historie og brug af fortider, der træder frem i min empiri. Bernard Eric Jensen er ikke den eneste, der har beskæftiget sig med fortidsbrug, men kun få har gjort forsøget på at udvikle en systematisk typologi, der kan bruges som analytisk orienteringspunkt. Ud over Bernard Eric Jensen gælder det især de to svenske historikere Klas-Göran Karlsson og Peter Aronsson.¹⁵³ Når jeg har valgt at fokusere på Bernard Eric Jensens typologier, er det, fordi han i højere grad end de andre to giver historie som almenmenneskelig aktivitet forrang. Når det er væsentligt, er det som nævnt, ikke fordi jeg kan sige særlig meget om enkelte menneskers måder at bruge og forstå fortid på, men fordi Peter Aronsson i sin typologi (i stedet) tager udgangspunkt i historiekultur, som han forstår som alle de spor af fortid, der kan findes i kilder, artefakter, ritualer, sædvaner og påstande. Når dele af historiekulturen udvælges eller aktiveres med det formål at skabe mening, give legitimitet og/eller håndtere forandring med udgangspunkt i forestillinger om sammenhænge mellem fortid, nutid og fremtid, er der tale om fortidsbrug.¹⁵⁴ En operationalisering af det skel, han laver mellem universiteter, kulturarvsinstitutioner og skoler, der har til opgave at "finna, fremställa, skydda og förmedla korrekt, sann historia", på den ene side og medier, underholdning, konsumption og privat fortidsbrug på den anden side ville desuden ikke føre til de nuancer, som den eksisterende forskning i levendegørelser i fortid viser, at der har været.¹⁵⁵ Klas-Göran Karlssons begreb om fortidsbrug tager – ligesom Bernard Eric Jensen – udgangspunkt i historiebevidsthedsbegrebet. Klas-Göran Karlsson mener, at der er tale om historiebrug, når historie aktiveres i kommunikative processer for at opfylde bestemte behov og bestemte interesser, og

¹⁵³ Se Warring 2011, 24 ff. for en nærmere gennemgang af de væsentligste typologier. Se Nielsen 2010 for en introduktion til forskellige former for historiebrug.

¹⁵⁴ Aronsson 2004, 17 ff. Se også Warring 2011, 26.

¹⁵⁵ Aronsson 2004, 43 f.

opererer med i alt syv former for historiebrug, som hver relaterer til bestemte brugere, behov og funktioner. Klas-Göran Karlsson har selv illustreret typologiens empiriske anvendelighed, men de koblinger, han laver mellem brugere, behov og funktioner, passer bare ikke rigtig på det, jeg undersøger.¹⁵⁶

Når jeg også her trækker på nutidige tilgange til fortidsbrug og ikke historiske tilgange til fortidsbrug, handler det blandt andet om, at de fortider, der er blevet undersøgt i andre undersøgelser af fortidsbrug i fortid – det antikke Grækenland, Rom, islandske sagaer, Columbia i 1970'erne, det tidlige moderne Indien – ikke gør en sammenligning oplagt. Derudover er de heller ikke alle lige teoretisk reflekterede, og det gør dem svære at operationalisere analytisk.¹⁵⁷

Fortidsbrug

Ifølge Bernard Eric Jensen forholder mennesker sig idealtypisk til fortid på to måder. De kan bruge det fortidige i et indgribende og fremadrettet aktørperspektiv – eller de kan anskue det i et distanceret observatørperspektiv.¹⁵⁸ Som hans egne kategoriseringer af historiebevidsthed og fortidsbrug vidner om, kan de to måder at bruge fortid dog udfoldes og nuanceres på flere måder. I *Historie – livsverden og fag* (2003) klassificerer han for eksempel historiebevidsthedens funktioner med udgangspunkt i, hvilken tidsdimension der er fremherskende. Historiebevidsthed har en *erindrende* funktion, når det fortidsfortolkende dominerer; en *diagnosticerende* funktion, når mennesker bruger deres historiebevidsthed til at forstå nutiden; og en *anticiperende* funktion, når mennesker bruger deres historiebevidsthed til at gøre sig forventninger til fremtiden. Han differentierer desuden mellem forskellige måder, hvorpå historiebevidsthed bruges i såvel en livsverden sammenhæng som inden for forskning. Her vil jeg fremhæve fire af hans kategorier.

(1) Historiebevidsthed skriver han, indgår som moment i menneskers identitet, både vores personlige og kollektive identitet: Hvem er jeg/vi? Hvordan er jeg/vi blevet, som jeg/vi er? Hvad kendetegner den situation, som jeg/vi nu finder os i? Hvor kan jeg/vi bevæge mig/os hen? (2) Historiebevidsthed indgår

¹⁵⁶ Karlsson 2004, 55 ff. Se også Warring 2011, 24 f.

¹⁵⁷ Se for eksempel Price og Thonemann 2011, særligt 6 ff.; Lambert 2017, særligt 8; Lambert og Weiler (red.) 2017. Se Eriksen 2019, 60 for en lignende pointe. For en nærmere diskussion af blandt andet disse undersøgelser af fortidsbrug i fortid se Jensen 2021, 217 ff.

¹⁵⁸ Jensen 2010, 41 ff.

også som et integreret led i det, han kalder sociokulturelle læreprocesser. Når det drejer sig om at koble fortid, nutid og fremtid betydningsmæssigt sammen i en sådan sammenhæng, skal historiebevidsthed forstås som en praktisk kundskab. Det er i denne sammenhæng, at det klassiske topos *historia magistra vitae* hører hjemme: Mennesker bruger deres historiebevidsthed i et forsøg på at blive klogere på, hvordan vi kan og skal leve. Scenariekompetence kalder han også denne evne til opstille, gennemspille, vurdere og lære af sådanne sociokulturelle scenarier.¹⁵⁹ (3) Den enkeltes historiebevidsthed kan som nævnt være mere eller mindre bevidst eller bearbejdet. En måde at kvalificere sin historiebevidsthed på er gennem en lærd omgang med fortidige genstande og forløb. Her bliver udforskningen af det fortidige et mål i sig selv, og den drives ofte af et ønske om at nå frem til den mest velbegrundede indsigt. (4) Fortidige forhold kan også bruges som legetøj, noget, man kan lege og fornøje sig med, et forhold, der især har gjort sig gældende gennem 1900-tallet, hvor fortidsbrug er blevet koblet tæt til turistindustrien, skriver han.¹⁶⁰ Som det fremgår, fletter kategorierne i de to typologier sig sammen, og det er også sådan, jeg bruger dem; som supplerende måder at indkredse, forstå og udfolde museernes forståelser og brug af fortid, og hvordan de forstod *gæsters* relation til den fortid, der blev formidlet

I *Hvad er historie* (2010) introducerer Bernard Eric Jensen fire begrebspar, som jeg mener muliggør yderligere nuanceringer: (1) aktørhistorie og observatørhistorie, (2) læghistorie og faghistorie, (3) pragmatisk og lærd historie og (4) identitetsnær og identitetsneutral historie. Begrebsparret aktør- og observatørhistorie henviser, som det fremgår, til forskellige perspektiver på fortid. Mest interessant for mig er, at de svarer til det, jeg i gennemgangen af forskning i levendegørelser i fortid omtalte som formidling eller fortolkning i 1. og 3. person. At de formidlere, der talte om fortid i 1. person, ud fra egne personlige erfaringer, som det vil fremgå, blev tillagt stor autenticitet og autoritet kan som sådan tolkes som en bestemt måde at forstå og bruge fortid på.

Begrebsparret læg- og faghistorie introducerer to idealtypiske historiebrugere, som jeg allerede har nævnt nogle gange, nemlig lægfolk og faghistorikere. Som jeg også har været inde på, er det vigtige her, at fagfolk og lægfolks historiebevidsthed og brug ofte har forskellig karakter: Mange faghistorikere vil opfatte deres historiebevidsthed som en fortidsfortolkning; her er funktionen alt-

¹⁵⁹ Jensen 2003, 69. Se også Jensen 1996, 12.

¹⁶⁰ Jensen 2003, 70. Se også Jensen 2014, 16, hvor han taler om identitetsnær, oplysende, indgribende, fornøjende og belærende fortidsbrug.

så først og fremmest erindrende. Lægfolk bruger deres til at etablere et samspil mellem deres fortidsfortolkninger, nutidsforståelser og fremtidsforventninger.¹⁶¹

Forskellen mellem faghistorie og læghistorie berører også, hvilke fortider der bliver anset for at være interessante og perspektivrige. Hvor de fleste mennesker er optaget af deres egen slægts historie, foretrækker mange faghistorikere at arbejde med større helheder.¹⁶² Det begrebspar, Bernard Eric Jensen kalder pragmatisk og lærd historie, overlapper til dels med læghistorie og faghistorie: Lægfolk vil ofte fordre, at den historie eller fortid, de interesserer sig for, skal have en brugsværdi: Det fortidige er et reservoir af erfaringer, som kan bruges i vekselvirkning med ens nutidige erfaringer og interesser til at orientere sig i nutiden. Som nævnt vil mange lærde, faghistorikere, studere levn fra gamle dage for det fortidiges (egen) skyld. Kritisk distance mellem den behandlede fortid og den foreliggende nutid er her en garant for, at den opnåede viden om fortidige forhold er så sikker, korrekt som muligt.¹⁶³ De to idealtypiske måder at bruge fortid på henviser han også til som pragmatisk og antikvarisk historieinteresse.

Ifølge Bernard Eric Jensen interesserer mennesker sig typisk ikke for fortid som sådan, men for en eller flere bestemte fortider.¹⁶⁴ Fra den empiriske forskning i almindelige menneskers fortidsbrug ved vi, at vi mennesker især husker og bruger fortider, som vi finder betydningsfulde og kan bruge i vores løbende identitetsarbejde.¹⁶⁵ Det mest interessante ved det sidste begrebspar, identitetsnær eller identitetsneutral historie, er netop, at det retter opmærksomhed mod relationen mellem en given fortid og dem, der bruger den; at der til nogle fortider er knyttet stærke politiske, identitetsmæssige og følelsesmæssige interesser, mens andre fortider ikke vækker de samme følelser.¹⁶⁶ Hvad, der er en identitetsnær fortid for en gruppe, vil ofte være identitetsneutral for en anden. Hvad, der har karakter af identitetsnær eller identitetsneutral fortid, er med andre ord kulturspecifikt og dermed gruppe- og epokespecifikt.¹⁶⁷ Som Mark Salber Phillips gør opmærksom på, kan hvad der gælder som hvad afhænge eller i hvert fald påvirkes af, hvordan for eksempel museer positionerer

¹⁶¹ Jensen 2010, 45.

¹⁶² Jensen 2010, 48.

¹⁶³ Jensen 2010, 50 f. Se også Warring 2013, 51.

¹⁶⁴ Jensen 2010, 8 f.

¹⁶⁵ Warring 2011, 10.

¹⁶⁶ Warring 2013, 52.

¹⁶⁷ Jensen 2010, 57.

gæster i forhold til den fortid, der bliver formidlet. Bernard Eric Jensen fremhæver selv, hvordan megen historieskrivning gør brug af, hvad der teknisk benævnes en identitetskonkret fremstillingsform. Det vil sige, at der i teksterne er indarbejdet udtryk som 'vi', 'vore' og 'Danmark', der får den skrivende historiker, den skrevne historie og de historielæsende læsere, her museum, publikum og fortid, til at fremstå som en del af det samme *erindringsfællesskab*, for at bruge et begreb fra den bredere forskning i historiebrug og erindring.¹⁶⁸ 'Vi' kan samtidig være udtryk for en forståelse af, at historielæsende læsere eller museumsgæster er en del af det *historieskabende*; at 'vi' alle er en del af den her historie.¹⁶⁹

Ligesom Bernard Eric Jensen forstår jeg de forskellige betegnelser og begreber som *skalabegreber*, det vil sige, at de vedrører forhold, der kan *gradbøjes* og gøre sig gældende i større eller mindre grad. De er også idealtypiske i den forstand, at de forskellige former og funktioner i praksis ofte vil være overlappende.¹⁷⁰ Min præsentation af typologierne skal derfor heller ikke ses som udtryk for et ønske om at ville kategorisere de historie- og fortidsforståelser og brug af fortid, der træder frem i de levendegørelser, jeg undersøger. Snarere bruger jeg kategorierne og betegnelserne som *pejlemærker* til at indkredse, forstå og sætte ord på nogle af de ligheder, forskelle og forskydninger, der er på tværs af tid, rum, kontekster og situationer. Var der for eksempel tale om et 'vi', når museer og museumslignende institutioner levendegjorde fortid, og i så fald hvilket 'vi'? Blev den givne fortid betragtet som en lærd aktivitet, som en leg, som noget lægfolk og/eller fagfolk kunne lære af eller skulle lære om? Alt efter situation er der forskel på hvilke fortider, der er blevet opfattet som nærværende og virksomme og for hvem. Det spørger jeg også til. Formålet er som nævnt at få en måde at indkredse museerne og de museumslignende institutioners forståelser og brug af fortid, deres forestillinger om *publikums* forståelser og brug af fortid og videre, hvad det betød for forståelser og brug af levendegørelser.

I forlængelse heraf kan det her til sidst give god mening at knytte lidt flere ord til det førnævnte begreb om erindringsfællesskaber. Erindringsfællesskaber kan defineres som en gruppe af mennesker, der erindrer, fortolker, husker en given fortid på en bestemt måde på et bestemt tidspunkt.¹⁷¹ Som den bri-

¹⁶⁸ Bryld m.fl. 1999, 74; Warring 2003, 34 f.; Warring 2004, 10 f.; Warring 2011, 13, 17 f.

¹⁶⁹ Jensen 2010, 54; Warring 2003, 35.

¹⁷⁰ Jensen 2010, 40 f.

¹⁷¹ Bryld m.fl. 1999, 74; Warring 2004, 10 f.

tiske historiker Benedict Anderson ville sige, er de fleste erindringsfællesskaber forestillede, det vil sige, at der i de fleste tilfælde vil være tale om en række varierende, sammenflettede og individuelle forståelser.¹⁷² Det, der interesserer mig, er dog mindre, at de er opfundne, og mere, at erindringsfællesskaber indgår som centralt moment i dannelsen af identitet, og at fortidige forhold derfor ofte vil blive brugt *måltrettet* til at skabe identifikation.¹⁷³ Når fortid produceres, institutionaliseres og bruges til at opretholde, bearbejde eller omdanne eksisterende erindringsfællesskaber, kan man karakterisere det som erindringspolitik, det vil sige en form for *identitetspolitik*, hvor *fortid* står i centrum i forsøg på at påvirke menneskers forestillingsverden og holdninger, deres værdier og følelser.¹⁷⁴ Fra empiriske undersøgelser ved vi, at det kan være svært at slutte direkte fra, hvad for eksempel museer gerne vil formidle til, hvad brugerne forstår og oplever, altså om den givne erindringspolitik *virker*.¹⁷⁵ Det bliver kun sværere i en undersøgelse med et historisk perspektiv som min, og for mig er begreberne om erindringsfællesskab og erindringspolitik da også først og fremmest en invitation til at afsøge, *hvilke* erindringsfællesskaber, museerne og de museums lignende institutioner *stræbte efter* at bekræfte, bevare, tale ind i eller ændre, altså gøre 'noget' *for*. Begreberne er i den forstand også en måde at komme ud over den faglige normativitet, der ofte ligger kritikker af levendegørende formidling.¹⁷⁶

Samlet set har min forskning altså et mere eksplicit fokus på museers gæster end både eksisterende forskning i levendegørelser i fortid og fortidig museumsformidling mere generelt – som allerede nævnt med kildemæssige begrænsninger i forhold til at undersøge faktiske brugere. Det faktiske *kildemateriale* er omdrejningspunktet i det følgende.

Empiri

Afhandlingens empiri er først og fremmest materiale fra arkiver og biblioteker på de undersøgte institutioner: personlige papirer, pressemeddelelser, programmer for arrangementer, breve, taler, billeder, skriftlige vejledere og andet trykt materiale. Som supplement til dette materiale har jeg interviewet grund-

¹⁷² Anderson 2006, 6; Jensen 1996, 8; Warring 2011, 16.

¹⁷³ Gillis 1994, 3, 5; Warring 2003, 34; Warring 2004, 10.

¹⁷⁴ Bryld m.fl. 1999, 74; Warring 2003, 35; Warring 2004, 10 f.

¹⁷⁵ Se for eksempel Daugbjerg 2008; Daugbjerg 2011.

¹⁷⁶ Jeg har nævnt dem før, men se for eksempel Handler og Saxton 1988; Bennett 1995; Daugbjerg 2005. For en lignende observation se Eriksen 2009, 102.

lægger af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, etnolog Hans-Ole Hansen (1939-2021).¹⁷⁷ Debatindlæg og artikler i populærvidenskabelige magasiner, dagspresse og i mindre omgang faglige tidsskrifter udgør afhandlingens anden primære kildegruppe. Mellem dem er der flere overlap, men debatindlæg og artikler fra aviser er også fremkommet gennem søgninger i Mediasstream, oprindeligt Statsbibliotekets, nu Det Kgl. Biblioteks samling af mere end 35 millioner digitaliserede avissider.¹⁷⁸

Kildematerialets spredte karakter afspejler, at materialer om levendegørelser i fortid er begrænsede og ofte også flygtige. Det gælder ikke mindst de materialer, der giver indsigt i konkrete praksisser og faktiske gæsters brug og forståelser. Inddragelsen af avismateriale er et forsøg på at veje lidt op for 'det tabte', og kildematerialets sammensætninger er dermed ikke kun en praktisk nødvendighed. Det afspejler også min interesse for 'brugersiden', altså at levendegørelser var for 'nogen'. Netop den dobbelthed er et væsentligt omdrejningspunkt i og for de to følgende afsnit. I det første præsenterer jeg en række mere eller mindre frivillige kildemæssige til- og fravalg, der førte til det materiale, der indgår i afhandlingen. Kun dele af dette er tidligere afdækket og analyseret. I andet afsnit giver jeg derfor en nærmere introduktion til materialet, og hvordan jeg har brugt det til at besvare afhandlingens problemstilling.

Indsamlingsstrategi

Som nævnt udspringer min ambition om at inddrage både institutions-, repræsentations- og brugerdimensioner til dels af forankringen i Vores museum. At projektet var en del af Vores museum havde også betydning for, hvor jeg startede min indsamling af empiri, da det opslag, der gik forud for min ansættelse, havde en kortlægning af levendegørelser fra 1897 og 100 år frem som et centralt omdrejningspunkt.¹⁷⁹ 1897 var valgt, fordi det var det år, det nuværende frilandsmuseum i Lyngby blev grundlagt. Af de mange avissider i Mediasstream stammer de fleste fra lokale og landsdækkede aviser i Danmark, og i skrivende

¹⁷⁷ Derudover talte jeg i begyndelsen af projektperioden med museumsdirektør Thomas Bloch Ravn, overinspektør Martin Brandt Djupdræt, museumsinspektør Tove Engelhardt Mathiassen og afdelingsleder for Levende museum og erindringsformidling Henning Lindberg, alle Den Gamle By, november-december 2016. Kun et enkelt citat af Thomas Bloch Ravn er endt med at indgå i afhandlingen, og derfor behandler jeg ikke disse yderligere.

¹⁷⁸ Øvrigt benyttede materiale vil fremgå af noter, litteraturliste og arkivfortegnelse.

¹⁷⁹ Se eventuelt <https://museumsforskning.dk/wp-content/media/Forskningsstipendier-%E2%80%93-Vores-Museum.pdf>. (7/5 2021).

stund dækker disse en periode fra midten af 1600-tallet til 2010'erne.¹⁸⁰ Med den geografiske og tidsmæssige bredde og Optical Character Recognition, et tekstgenkendelsesprogram, der betyder, at man kan søge efter bestemte ord på tværs af tid og aviser, synes Mediasstream som en god mulighed for at få et samlet overblik over beskrivelser af i hvert fald nogle levendegørende praksisser på tværs af tid og institutioner.

Det næste spørgsmål, der meldte sig, var, hvilket eller hvilke ord jeg skulle søge på. Som jeg var inde på i indledningen, blev levendegørelse mig bekendt 'først' anvendt som betegnelse 1955, og det stod heller ikke klart for mig, om de museer, der levendegør fortid i dag, gjorde det engang. For ikke at udelukke noget eller nogen på forhånd undlod jeg i første omgang at søge på specifikke museer og i stedet søge (relativt) bredt på *levendegørelse museum* (2.371 hits), *levendegørelser museum* (62 hits), *levendegørende formidling* (6 hits), *levendegjort museum* (1.743 hits), *levende museum* (11.459 hits) og *levende museer* (502 hits).¹⁸¹ Tidsmæssigt afgrænsede jeg søgningerne til perioden mellem 1897 og efteråret 2016, hvor jeg foretog søgningerne. Det sidste for ikke at udelukke et eventuelt efterspil, der kunne vise sammenhænge mellem før og nu. Det første, fordi opslaget forud for mit stipendium som nævnt havde 1897 som startpunkt.

Selvom søgefunktionen i Mediasstream ikke er fejlfri, og ikke alle fund viste sig at være lige relevante, vidnede de samlet set 16.143 hits om, at danske museer og museumsinstitutioner *har* levendegjort fortid. Omtalerne gav også et indblik i, *hvilke* institutioner der på den ene eller anden måde levendegjorde i den afsøgte periode. I alt blev 56 institutioner omtalt. En gennemgang af de publicerede småtryk, museer i lighed med andre institutioner, firmaer og foreninger har skullet indlevere til Det Kgl. Bibliotek siden 1902, gav ikke nogen nævneværdige tilføjelser til disse, og derfor valgte jeg efter en indledende gennemgang og (fra)sortering at gøre knap halvdelen af de 56 omtalte institutioner til udgangspunkt for min videre kildeafsøgning.¹⁸² De eksempler, jeg valgte fra, var blandt andet levendegørelser på institutioner, der kun optrådte efter 2000, altså mere end 100 år efter 1897. Jeg frasorterede også eksempler, hvor det 'levende' blev knyttet til byfester eller demonstrationer af maskiner på tidligere industrianlæg, men holdt fast i den pointe, det illustrerede, nemlig,

¹⁸⁰ <https://www2.statsbiblioteket.dk/mediastream/avis/list> (6/5 2021).

¹⁸¹ Antallet af hits angiver antal ved søgninger i august og september 2016.

¹⁸² I Småtrykssamlingen gennemgik jeg materialer i "Adspredelser", "Film" (blandt andet skolefilm), "Videnskab" og "Lærde selskaber", hvori det meste materiale fra museer og museumslignende institutioner indgår.

at levende formidling og i anden række levende museer ikke nødvendigvis var (og er) det samme som *levendegørelser*.

24 museer og museums-lignende institutioner blev omtalt flere gange før årtusindskiftet, ikke nødvendigvis mange gange over tid, men som regel på tværs af geografiske og/eller redaktionspolitiske skillelinjer og som andet og mere end en enkelt notits. Fælles for de 24 institutioner var også, at de omtalte praksisser syntes at indgå i en form for praksisfelt, om ikke andet fra mit analytiske perspektiv. Herfra blev indsamlingen mere pragmatisk: Af de 24 institutioner var der 10, der enten ikke svarede eller svarede afkræftende på min forespørgsel om materiale, der berørte og belyste de eksempler, jeg var stødt på i Mediasstream. De resterende 14 besøgte jeg i løbet af efteråret 2016 og første halvdel af 2017, her oplistet i vilkårlig rækkefølge med deres nuværende navn: Hjerl Hede, Sagnlandet Lejre, Frilandsmuseet Det Gamle Danmark (herefter Frilandsmuseet), Vikingeskibsmuseet, Odense Bys Museer (Den Fynske Landsby), Historiecenter Dybbøl, Frilandsmuseet på Lolland-Falster, Middelaldercenteret Nykøbing Falster, Vendsyssel Historiske Museum, Moesgaard Museum, Vingsted Historiske Værksted, Herning Museum, Den Gamle By, Gammel Estrup samt Try og Vildmosemuseet, begge en del af Museerne i Brønderslev Kommune og derfor talt som en. Derudover gennemgik jeg materialer på to tilknyttede institutioner, nemlig Nationalmuseet og stadsarkivet i Odense.¹⁸³

De arkiver og biblioteker, jeg besøgte, varierer i omfang, materialetyper, institutionel forankring, opbygning og systematik. Ligesom mine søgninger i Mediasstream var min gennemgang af arkiverne derfor bred, både i forhold til typer af materiale og i forhold til tematikker og eksempler. Denne åbenhed til trods var det nogle steder svært at indkredse mere end, hvor og hvornår de havde levendegjort fortid. Dem valgte jeg snart fra. Det gjaldt for eksempel

¹⁸³ På Nationalmuseet gennemgik jeg på et meget tidligt tidspunkt i min arbejdsproces dele af Antikvarisk-Topografisk Arkiv. Museumshistorisk Arkiv med fokus på tiden efter 1897 og senere også dele af Danmarks Nyere Tids Arkiver. Herunder blandt andet unummeret personarkiver for Holger Rasmussen, Kai Uldall og Ellen Andersen. Jeg gennemgik også Dansk Folkemuseum, Administrationskasse 1, Administrationskasse 2, Kopibog over breve til og fra Dansk Folkemuseum (inkl. Frilandsmuseet) 1896-1902; Brevjournaler 1920-1929. Jeg gennemgik også Nyere Tid, Bibliotek, der blandt andet rummer kataloger fra Frilandsmuseet og tidsskrifter som *Nyt fra Nationalmuseet*, *Nyt og noter fra Nationalmuseet*, *Nyt og noter fra de kulturhistoriske museer*. Da museet har afleveringspligt af administrative journaler til Rigsarkivet, lavede jeg her en række stikprøver i Nationalmuseet, Frilandsmuseet, Administrative journalsager, 0 05 054-1 15 150, 3 31, 4-402, 44-44.440, 4, 44.443-44.447, 4, 44.447-47.470, 601-770, 82.820-82.821, 82.824-82.827, 8, 82.827-83, 8, 86.860-86.861, 80 802 8025. Materialet fra stadsarkivet i Odense vender jeg tilbage til.

Museerne i Brønderslev Kommune, men det gjaldt også Frilandsmuseet, hvor både avismateriale, sekundær litteratur og arkivmateriale ellers vidner om såvel historiske sanglege i 1920'erne som demonstrationer af blandt andet fårevask og -klipping i 1940'erne.¹⁸⁴ Alene gav materialet bare ikke svar på så meget andet end, at der har været levendegørende formidling, og at denne blev udført af eksterne foreninger. Materialerne fra Frilandsmuseet er som sådan et godt eksempel på, at arbejdet forud for en given levendegørelse i mange tilfælde synes at have været uformel og relativt udokumenteret. Sagt med andre ord synes levendegørelser *ikke* at være blevet betragtet som en central del af museerne og de museums lignende institutioners virke *inden for* institutionen, noget *for* museerne eller i hvert fald deres arkiver.

I sidste ende valgte jeg at fokusere på materialer fra og om to principielle diskussioner og tre levendegørende institutioner, der til sammen dækker perioden 1897 til 1980, forskellige typer af institutioner, forskellige steder i landet og forankret i forskellige fagligheder: en offentlig debat i 1897, Hjerl Hede, der åbnede i 1930, og som nævnt lå på Skive-egnen, Den Fynske Landsby i Odense, der åbnede i 1946, en offentlig debat i 1963 og Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, der blev grundlagt i Lejre året efter. Den oprindelige idé om en kortlægning blev med det om ikke helt forladt så forandret. Valget er delvist pragmatisk. Som det fremgår, har det indimellem været svært at identificere relevant materiale, og de fem nedslagspunkter er blandt andet valgt, fordi det var her, der var mest at finde, både i arkiver, på biblioteker og i aviser. Fordelen ved de næranalyser, det har givet anledning til er, at det har gjort det muligt at afsøge ikke bare forskelle og ligheder på tværs af tid, men også, hvordan brug og forståelser på bare nogle få år ændrede sig inden for den samme institution og hvorfor. Det har i mine øjne givet analysen mere dybde og med det en mere perspektivrig afhandling. Til sidst er det måske vigtigt at nævne, at det ofte er omkring et initiativs begyndelse, at der er flest nedskrevne refleksioner, intentioner og reaktioner at finde, et empirisk forhold, der betyder, at jeg inden for den enkelte institution desværre kun har kunnet spore virkninger og forandringer over *længere* perioder i et begrænset omfang.

¹⁸⁴ Se for eksempel Nationalmuseet, Danmarks Nyere Tids Arkiver, Dansk Folkemuseums brevjournal 1926/1927, nr. 33, nr. 70, nr. 90, nr. 94, nr. 124; Dansk Folkemuseums Brevjournal 1927/28, nr. 22, nr. 23, nr. 52, nr. 58, nr. 60, nr. 157, nr. 226; Dansk Folkemuseums Brevjournal 1928/29, nr. 87, nr. 91, nr. 95; Nationalmuseet, Frilandsmuseet Det Gamle Danmark, unummeret kasse: Bernhard Olsen, Kai Uldall, Museumshistorie; Floris 1994, 71; Floris 1999, 317, 323.

Præsentation og brug

Materialet fra og om Hjerl Hede består blandt andet af en række mapper om levendegørende formidling. Mapperne er inddelt efter år og giver som sådan et overblik over, hvornår museet har levendegjort fortid i den periode, der har interesseret mig. Mellem 1960 og 1982 er der en mappe for hvert år.¹⁸⁵ Derudover er der en mappe for 1932, 1950-1955 og 1956, alle år med, hvad jeg vil kalde levendegørende begivenheder. Omfanget af materiale varierer fra mappe til mappe, men kan for eksempel bestå af pressemeddelelser, trykte vejledninger, manuskripter til taler, manuskripter til friluftsspil, programmer, invitationer, mødereferater, korrespondancer, budgetter, arbejdsplaner og -opgaver. Fælles for materialerne er, at de primært vedrører, hvad museet har tænkt og i et vist omfang gjort, og at der, som nævnt, bliver mindre af det gennem årene. Ud over disse mapper har museet en samling af presseklip fra 1928 til 1948 og en kopi af dele af *Hedebogen*, en gæste- og logbog skrevet af medlemmer af familien Hjerl Hansen med fotografier, hilsener og dagbogslignende notater, her om museet.¹⁸⁶ Ligesom mapperne omhandler dette materiale levendegørelser, men det beskriver også andre af museets aktiviteter og åbner som sådan for at se levendegørelserne i en bredere institutionel sammenhæng. Intentioner fylder også her det meste, men breve, fotografier og beretninger fra journalister har gjort det muligt også at indkredse faktiske formidlingstiltag og enkelte publikumsoplevelser, nogle direkte, andre refererede.

Materialet fra og om Den Fynske Landsby består også af flere elementer. I det administrative arkiv på Odense Bys Museer, som Den Fynske Landsby er en underafdeling af, berører en række kopier af korrespondancer, arbejdspapirer, materialer til byrådet, manuskripter til taler, trykte vejledninger og avisudklip i større eller mindre grad levendegørende formidling.¹⁸⁷ Levendegørelser

¹⁸⁵ Der er også flere mapper om levendegørelser i forbindelse med jul. Disse er ikke fuldstændige, og da de desuden består primært af budgetoversigter, berører jeg dem ikke yderligere.

¹⁸⁶ Som det også vil fremgå, stavede H.P. Hjerl Hansen (1870-1946), der grundlagde museet og 'opfandt' *Hedebogen* sit navn uden den bindestreg, som hans søn, Finn Hjerl-Hansen, brugte. Derfor er familien her angivet uden bindestreg.

¹⁸⁷ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. *T. Museumshistorie*. Den fynske Landsby. Vejledninger, guider m.v.; Odense Bys Museer. Administrative arkiv. *Avisudklip 1940-81*; Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Korrespondancer om diverse 1944-45; Breve 1/1-31/12 1946; Breve 1/1-31/12 1947; Breve 1/1 1948-31/3 1949; Breve 1/4 1949-31/3 1950; Breve 1/4 1950-31/3 1951; Breve 1/4 1951-31/3 1952; Breve 1/4 1952-31/3 1953; Breve 1/4 1953-31/3 1954; Breve 1/4 1954-31/3 1955; Breve 1/4 1955-31/3 1956; Breve 1/4 1956-31/3 1957; Breve 1/4 1957-31/3 1958; Breve 1/4 1958-31/3 1959; Breve 1/4 1959-*

er også taget op i to artikler i museets årbog *Fynske Minder*, der udkom første gang i 1951 – blandt andet med en artikel om tankerne bag Den Fynske Landsby, som også indgår i det materiale, jeg har brugt.¹⁸⁸

Stadsarkivet i Odense opbevarer flere byrådsforhandlinger om museet, der indtil 1. januar 2018 var en kommunal institution. Disse er gennemgået, men fordi jeg kun fandt en smule, jeg kunne bruge, kun brugt i et meget begrænset omfang.¹⁸⁹ I forhold til typer af materialer minder Den Fynske Landsby og Hjerl Hede om hinanden. Museets intentioner og tanker fylder mest, de konkrete praksisser og publikum mindre. Af de tre analyserede institutioner er Den Fynske Landsby den, hvor jeg har kunnet finde mindst om levendegørelser, og derfor har tanker om museet mere generelt her fået større analytisk fylde.

På det daværende Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, nu Sagnlandet Lejre, er der både et arkiv og et bibliotek. Mens arkivet især dokumenterer centerets forskningsaktiviteter, rummer biblioteket monografier, samleskrifter og artikler om forskellige fortider, teknologier, museer og museums lignende institutioner, herunder centeret selv. Efter flere stikprøver i begge valgte jeg at fokusere på det materiale i biblioteket, der er kategoriseret under "HAF-historie", en unummeret samling af foldere, rapporter, perspektivplaner, udgivelser og avisomtaler af centerets forsøgsarbejde og formidling fra åbningen i 1965 til slutningen af 1990'erne. Dele af materialet er uden år, mens udgivelser i serier i flere tilfælde mangler en eller flere årgange. Materialerne om Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter adskiller sig fra materialerne fra Hjerl Hede og Den Fynske Landsby på to punkter: For det første fylder levendegørende formidling mere i både beskrivelser af aktiviteter og i formuleringer om centerets *raison d'être*. For det andet indgår der i flere af centerets rapporter og interne evalueringer tekster og tanker fra gæster, hvorfor publikum får en *mere* fremtrædende plads i den del af analysen, der behandler Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Da materialet fra de tre institutioner er præsenteret krono-

31/3 1960; Breve 1/4 1960-31/3 1961; Breve 1/4 1961-31/3 1962; Breve 1/4 1962-31/3 1963; Breve 1/4 1963-31/3 1964.

¹⁸⁸ Disse er i bibliografien angivet under "Litteratur og publiceret kildemateriale".

¹⁸⁹ Odense Byråds forhandlinger (1917-1956). Når jeg er startet i 1917-18, er det, fordi der i forhandlingerne fra 1918-19, der på blandt andet museets hjemmeside henlægges som de første planer for museet, er en note, der refererer tilbage hertil. Når jeg stoppede i 1956, er det, fordi en omorganisering af museets rekonstruktionsarbejde ændrede og mindskede museets ansøgninger om tilskud og bevillinger, som det meste af materialet handler om. Se <https://odensebymuseer.dk/om-os/organisation/odense-bys-museers-historie/> (12/11 2021).

logisk efter deres oprettelse, illustrerer det, at kildematerialet ikke overraskende har ændret karakter gennem den periode, jeg undersøger.

At Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter er den case, der i tid er tættest på nu, muliggjorde også, at jeg i efteråret 2017 kunne havde en længere samtale med Hans-Ole Hansen, grundlægger og mangeårig leder af centeret. Samtalen havde karakter af et semistruktureret interview, der gav mulighed for den samme åbenhed som mit arbejde med det skriftlige kildemateriale. Interviewet var egentlig tænkt som en måde at få afdækket videnshuller på. Reelt blev det skriftlige materiales eksempler og problemstillinger dog nærmere nuanceret eller uddybet, og det er også sådan, jeg er endt med at bruge det.

Materialet fra de tre institutioner giver hver for sig og tilsammen et indblik i en række videnskabelige forståelser og praksisser, faktiske formidlingstiltag og tanker især om publikum. Mens det overordnet set er de samme analyse-dimensioner, der træder frem i de (få) anvendte debatindlæg fra faglige fora, giver det avismateriale, der løbende indgår i analyserne, i højere grad mulighed for at belyse et faktisk publikumsperspektiv. Avismaterialet er en blanding af foromtaler, omskrevne pressemeddelelser, journalistiske reportager og beskrivelser, referater og citater af taler, omtaler af sange og korte interviews, i starten af perioden med arrangørerne, i slutningen i højere grad med gæster eller dem, der tog del i levendegørelserne.

I *Kulturhistorie i opposition* (2000) tolker Palle O. Christiansen det som en kold skulder, når samtidens faghistorikere kun omtalte kulturhistoriker Troels Troels-Lunds (1840-1921) stort anlagte værk *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*, der første gang udkom i 1879-1901, i dagspressen og ikke i det faglige hovedorgan, *Historisk Tidsskrift*.¹⁹⁰ Når levendegørende formidling især blev diskuteret i pressen, forstår jeg det dog mere som udtryk for, at museerne og de museums-lignende institutioner var mediebevidste – og at den partipolitiske presse i den undersøgte periode gradvist blev erstattet af mere afpolitiserede aviser, der skulle dække et større og større stofområde.¹⁹¹ Jeg har ikke foretaget en kvantitativ analyse af, hvor mange spaltmillimeter levendegørelser har fået over tid, eller sammenlignet det med andet stof. Men gentagne omtaler i nationale og lokale, socialistiske og borgerlige aviser peger for mig at se på, at levendegørelser i en eller anden udstrækning har vakt den brede offentligheds interesse eller i hvert fald, at avisernes redaktioner mente, at le-

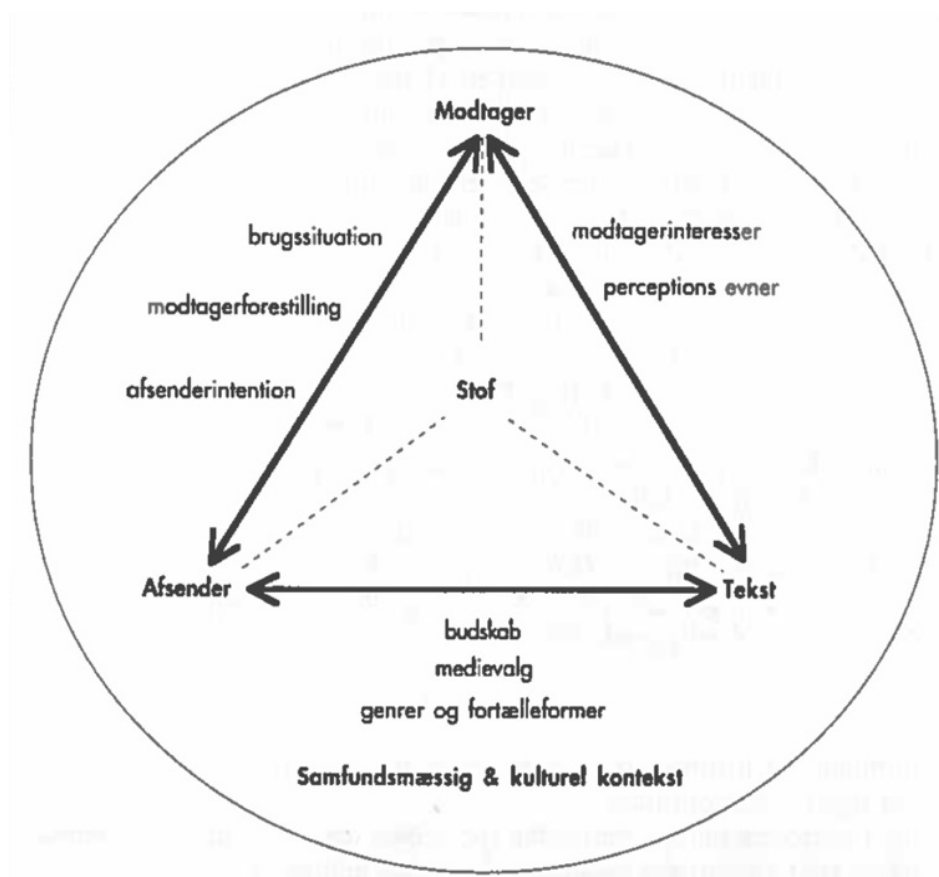
¹⁹⁰ Christiansen 2000, 73. Det 14 bind store værk udkom da under navnet *Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede*.

¹⁹¹ Hansen 2001, 2 f.; Munk 2019, 47 f.

vendegørende formidling var en god og fortælleværdig historie.¹⁹² Med forbehold for netop ønsket om en god historie er de få reportager, hvor journalisterne egne indtryk indgår som et element, nogle af de eneste 'subjektive' forståelser, jeg har haft til rådighed. I forhold til mængden af empiri får disse derfor relativt meget analytisk fylde. Billedmateriale fra såvel arkiver som aviser indgår som illustrationer og indimellem også som kilder. I de tilfælde indgår analysen af dem i teksten. Netop analyserne skal det handle om nu.

Analytisk tilgang og disposition

Fag, fortider, formidlingsformer og *folk* fungerer som nævnt som ledetråde gennem hele afhandlingen. I det konkrete analysearbejde har jeg fra et tidligt tidspunkt været inspireret af en model over et formidlingsparadigme, som projektgruppen bag det førnævnte forskningsprojekt Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning (1995-1998) præsenterede i et særnummer af *Den jyske historiker*. Den så sådan her ud:

¹⁹² Hansen 2001, 13.

Det vigtigste her er det, der i modellen bliver kaldt "Afsender", "Modtager" og "Stof", og de relationer, der er angivet imellem dem.¹⁹³ Selvom den måske ikke i sig selv er banebrydende, har denne 'treenighed' været perspektivrig for mig at tænke med, fordi den har skærpet mit blik for betydningen af det 'stof', det indhold, der blev formidlet. Altså hvad det betød, at det var *fortid*, der blev levendegjort og i anden omgang, hvad *de* fortider, der blev levendegjort, betød. Modellen har været med til at skærpe mit blik for, at gæster kan have en *anden* forståelse og interesse end museerne. Som det fremgår, gælder det samme i forhold til formidlingsform, det der i modellen bliver kaldt "Tekst".

Til at indkredse ligheder og forskelle i de måder, de fire perspektiver er blevet relateret til hinanden på tværs af tid og rum, ser jeg først og fremmest efter institutionernes autenticitetsbegreber og den måde, de forstod historie og brugte fortid. De mere konkrete arbejdsspørgsmål, der bidrager til min besvarelse af afhandlingens problemformulering, er:

- Hvordan foregik levendegørelser helt konkret?
- Hvilke fortider anså museer og de museums lignende institutioner som relevante at levendegøre og hvorfor?
- Hvad var formålet med at *levendegøre* fortid?
- Hvordan hang det sammen med forståelser af *museet*?
- Hvad kan man forklare kontinuitet og forandring i forståelser og brug af levendegørelser?

Spørgsmålene er ikke strukturerende for min analyse, men præger den tematisk med forskellig vægt og fylde gennem afhandlingens fire analysekapitler:

Levendegørende formidling er blevet praktiseret og diskuteret i Danmark siden åbningen af Dansk Folkemuseum i København i 1885.¹⁹⁴ I 1897 blev spørgsmålet om levendegørelser første gang taget op i en offentlig debat om folke- og især frilandsmuseer mere generelt. I **kapitel 2** analyserer jeg denne debat, fordi den med Thomas Bloch Ravns ord synes at have indlejret sig i det tankesæt, der siden har præget brug og forståelser af levendegørende formidling. Det gælder blandt spørgsmål om, hvad *museet* er, og hvad der kendetegner *museets* gæster og deres forståelser af fortid. I dette kapitel er det især relationerne mellem fag og fortid og mellem fag og folk, der er i centrum.

¹⁹³ Jensen, Nielsen og Vasström 1995, 48.

¹⁹⁴ Rasmussen 1979a, 112, 115; Bäckström 2012, 199.

Hvor kapitel 2 fungerer som en form for baggrund eller reference, er omdrejningspunktet i de følgende to kapitler i højere grad konkrete praksisser. Mens etableringen af de første folke- og frilandsmuseer er velbelyst, er der ikke forsket meget i de frilandsmuseer, der blev oprettet på den anden side af 1900, og de tanker grundlæggerne af disse museer gjorde sig om den fortid, de formidlede og publikums relation hertil.¹⁹⁵ Vi ved heller ikke særlig meget om, hvorfor flere af dem begyndte at levendegøre eller hvordan de gjorde. I et forsøg på at nærme mig et svar herpå analyserer jeg i **kapitel 3** en række levendegørelser på Hjerl Hede og i Den Fynske Landsby mellem ca. 1930 og ca. 1950. Kapitlet slutter med endnu en offentlig diskussion af levendegørelser i 1963, der både trækker tråde tilbage og fremad i tid. I dette kapitel er det især relationerne mellem folk og fortid, vel at mærke først og fremmest som museerne forstod det, der er i centrum.

Sammenlignet med det indledende eksempel fra Sagnlandet Lejre bliver gæster tildelt en fysisk mere passiv rolle i størstedelen af den periode, jeg undersøger.¹⁹⁶ I hvert fald har jeg kun kunnet finde nogle få eksempler på, at publikum blev involveret aktivt. I et historisk perspektiv har invitationen til at deltage mere aktivt især været forbundet med undervisningsaktiviteter for børn og unge, der gjorde museer og de museums lignende institutioner til et mere formelt læringsrum.¹⁹⁷ I **kapitel 4** spørger jeg, hvorfor Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter næsten fra start inviterede ikke bare skoleelever, men også andre gæster *med* i levendegørelserne. I dette kapitel er omdrejningspunktet især relationerne mellem fag og formidlingsform og mellem formidlingsform og folk.

I afhandlingens sidste analysekapitel, **kapitel 5**, fokuserer jeg mindre på institutioner og perioder og mere på de autenticitetsbegreber, historiebegreber og brug af fortider, der træder frem i og på *tværs* af de tre foregående kapitler. Ved at se på, hvordan folk, fortid, formidlingsformer og fag bliver relateret og *placeret* i forhold til hinanden i forståelser heraf, er formålet blandt andet at give et bud på, hvad der har været styrende for kontinuitet og forandring i forståelser og brug af levendegørende formidling i den undersøgte periode. Kapitel 5 fungerer på flere måder som en opsamling på de foregående analyser, og derfor runder jeg afhandlingen af med en forholdsvis kort konklusion.

¹⁹⁵ Rasmussen 1979a; Rasmussen 1979b; Otto 2004; Rentzhog 2007; Bäckström 2012.

¹⁹⁶ Se Dean 2020, 120 for en lignende observation i international sammenhæng.

¹⁹⁷ Se også Floris 1994, 71 f.; Aakjær 2008, 28; Adriansen og Hyllested 2011, 10 f., 13.

Ud over at analysere levendegørende formidling over en 100-årig periode er afhandlingen som nævnt også en præsentation af delvist tidligere ubrugt materiale. Derfor har jeg lagt vægt på at præsentere aktørernes egne formuleringer og give dem fylde. Citater på mere end 40 ord (og dem er der mange af) er adskilt fra brødteksten. Citater under 40 ord indgår i brødteksten og markeres med """. "(...)" betyder, at jeg har undladt en del af den tekst, jeg citerer fra, "[]" at jeg har tilføjet et ord eller to for læsevenlighedens skyld. Det gælder både citater under og over 40 ord. Alle citater er gengivet ordret. Sproglige og grammatiske fejl er altså ikke ændret.

i hvert Fald har de interiør-eksteriøre Virkelighedsbilleder hjemme paa en helt anden Grund end det arkæologisk-historisk-etnografiske Museum. Dette holder sig indenfor Videnskabens Grænser, hine tilhører Kunstens Verden. Dette henvender sig først og fremmest til Tanken, hine til Stemning og følelse. Interiør-Maneren vil fremstille virkeligheden paa lignende måde som Teaterkunsten gør det, som det sker ved Maleriet og ved Digtekunsten. Det er en egen Kunststart. Den faar da ogsaa skaffe sig et eget Navn. Museets kan den ikke laane.

Sophus Müller, "Museum og Interiør", 1897, 697.

Kapitel 2

'Et eget Navn'. Levendegørelser og museer 1897

I en samtale, vi havde i november 2016, fortalte museumsdirektør Thomas Bloch Ravn om den modstand, Den Gamle By mødte i museumsfaglige kredse, da de omkring årtusindskiftet begyndte at levendegøre:

'Kan man ikke kalde det tivolisering? Er det nu ordentligt museumsarbejde?' (...) Jeg oplevede et gevaldigt ekko af Sophus Müller i den danske museumsverden. Lidt firkantet sagt var et museum længe et lokalmuseum for arkæologi, der stort set ikke havde noget publikum. Passede man ikke ind i det mønster, var man ikke et 'rigtigt' museum.¹⁹⁸

Thomas Bloch Ravn sætter i citatet ord på en skepsis over for levendegørelser på museer, som jeg selv er stødt på adskillige gange i både nutidige og historiske sammenhænge, i forskning og empiri.¹⁹⁹ Han udpeger også en ideologisk nøglefigur i og for kritikken, nemlig arkæolog og direktør for Nationalmuseets 1. afdeling for forhistorie og etnografi, Sophus Müller (1846-1934), der ligeledes går igen i flere diskussioner af levendegørende formidling.²⁰⁰

I 1897 langede Sophus Müller flere gange ud efter de frilandsmuseer, der var ved at slå an i både Danmark, Norge og Sverige: det tidligere nævnte Skansen, der åbnede i 1891 som en frilandsafdeling af det kulturhistoriske museum Nordiska Museet; Kulturen i Lund, der blev indviet året efter; Norsk Folkemuseum, der åbnede i 1896; og i 1897 en frilandsdeling af Dansk Folkemuseum i Kongens Have.²⁰¹ Ifølge førnævnte Holger Rasmussen stod de to første bygnin-

¹⁹⁸ Interview Thomas Bloch Ravn. Se også Rentzhog 2007 362 f.; Ravn 2008, 10 ff.; Ravn 2020, 3, 36 ff., 91.

¹⁹⁹ For mere generelle karakteristikker af fagfolks skepsis se Jensen 2015, 116 ff.; Brædder 2016, 26 ff.

²⁰⁰ Se Stoklund 1993, 87 ff.; Petersson 2003, 119; Skougaard 2005, 109; Rentzhog 2007, 40, 86, 262 f.; Ravn 2008, 11 ff.

²⁰¹ I eksisterende forskning bliver kritikken som regel rammesat som en kritik af folke- og frilandsmuseerne, men nærlæser man teksten, synes det især at være hele flyttede huse og gårde med tilhørende haver og marker, han problematiserer, altså frilandsmuseerne. I indledningen nævner han desuden planer om, at Dansk Folkemuseum skal indlemmes i Nationalmuset. Se Müller 1897a, 683, 687, 689. For eksempler på, at det også i samtiden blev tolket som en kritik af især *frilandsmuseerne*, se *Dannebrog* 19/9 1897; Hammarstedt 1897, 176; Olsen 1897, 2; For eksempler på den eksisterende forskning, jeg refererer til se Rasmussen 1979b, 99; Stoklund 1993, 87; Sandberg 2003, 148, 237 ff.; Stoklund 2003,

ger færdige, så de kunne forevises ved et museumsmøde i maj, og det er nok her, den konkrete anledning til kritikken skal findes.²⁰² På dette møde holdt Sophus Müller foredraget "Museumsordning modsat Interiør-, Park- og Atelierordning", og i september udgav han artiklen "Museum og Interiør" (1897) i det populærvidenskabelige månedsskrift *Tilskueren*.²⁰³ Som titlerne også antyder, var det især frilandsmuseernes udstillinger i og af genopførte stuemiljøer og huse, interiører og eksteriører, Sophus Müller var optaget af. I "Museum og Interiør" kom han dog også ind på (u)muligheden af aktører i dragt:

Det mislige herved føles bedst ved at anvende Maneren paa andre Omraader end dem, hvorpaa man til en vis Grad har vænnet sig til at møde den. I den nordiske Bronzealder skulde Opsynspersonalet iklædes de gamle Dragter (...) Under den klassiske Oldtid vilde man faa at se den kunstfærdige græske Pottemager ved sin Dont (...) Hvad der tilsigtes med disse Virkelighedsbilleder, opnaas dog ikke; de er kun af forbigaaende, overfladisk Virkning.²⁰⁴

Som han også skrev, var dragtklædte personer i forskellige interiører ikke noget nyt fænomen i 1897. Siden 1860'erne og 1870'erne havde værter i nationaldragt, teatraliske opvisninger og beslægtede udstillingsformer som voksdukker i fortællende scener og genrebilleder med livagtige opstillinger været tilbagevendende elementer i en omfattende udstillingsvirksomhed, der inkluderede stormagasiner, panoramaer, panoptikoner (voksmuseer), nationale og internationale udstillinger.²⁰⁵ Sophus Müller henviste selv til blandt andet de førnævnte menneskeudstillinger og de store verdensudstillinger som eksempler på tiltag, der formidlede det, han i citatet før kaldte 'virkelighedsbilleder', altså levendegørelser af for eksempel græsk pottemagerkunst. Han uddybede også, hvad der ifølge ham kendetegnede denne eller disse måder at formidle fortid på:

41 ff.; Engberg 2005, 37 f.; Skougaard 2005, 109; Rentzhog 2007, 35 f.; Ravn 2020, 16. Det ene udelukker ikke det andet, og det er heller ikke afgørende for mine pointer, men forklarer, hvorfor jeg gennem kapitlet taler mest om frilandsmuseer.

²⁰² Rasmussen 1979b, 99. Se også Olsen 1897, 2 f.; Karlin 1898, 3; Rasmussen 1979a, 179 ff.; Stoklund 2003, 41 ff.; Engberg 2005, 37 f.; Rentzhog 2007, 56.

²⁰³ *Dannebrog* 17/5 1897; Müller 1897a.

²⁰⁴ Müller 1897a, 696 f.

²⁰⁵ Se for eksempel Rasmussen 1979a, 10 ff.; Bennett 1995; Ekström 1994; Stoklund 1993; Stoklund 1994; Brenna 1999; Sandberg 2003, 148; Otto 2004, 10; Rentzhog 2007, 36 f.; Andreassen og Henningsen 2011; Ravn 2020, 39 ff.

Interiør-Exteriøret (...) nøjes (...) ikke med at udstille Sagerne, men fremlægger dem i fuldstændige Tids- og Stedsomgivelser, i Stuer og Huse med omgivende Bedriftsanlæg, i deres Anvendelse og under deres Forhold til Mennesket; det tilføjer dernæst selve Befolkningen og endelig Dyr, Planter, Jord og Himmel. Alt er samlet i store, talende Billeder (...) Fremstillingen er saa virkelighedstro som muligt. Kar og Redskaber er på deres Plads i Stuen; Lyset falder sparsomt ind gennem de smaa Ruder (...) Noget manglede dog endnu: levende og virkende Mennesker. Man hjalp herpaa ved at lade Opsynspersonalet bære Dragter, der henhørte under de udstillede Sager, og endnu et skridt fremad naaede man ved, at Betjeningen overtoges af ægte Bondepiger i Nationaldragt. Videre førte de store Udstillinger. Der byggedes hele Kvarterer, Bastillen med Omgivelser og "Alt Berlin" befolket med Mennesker i Tidens Dragt, der her førte deres Liv mellem lutter gamle Sager.²⁰⁶

"Mulig", skrev han videre om disse store, talende billeder, "har denne Retning en Fremtid for sig, dog sikkert kun under Forudsætning af, at Maalet bliver mere og mere virkelig Kunst".²⁰⁷ Det nye og problematiske var, at interiører, eksteriører og 'levende og virkende Mennesker' i stedet var rykket ind på museet, eller med Sophus Müllers ord: "'saakaldte Interiør-, Frilufts- og Parkmuseer' [der] i mange og det de væsentligste Punkter staar ganske udenfor Museets Begreb".²⁰⁸

²⁰⁶ Müller 1897a, 695 f. Citatet vidner i øvrigt om, at han ikke overraskende var velorienteret i folke- og frilandsmuseernes arbejde. Hans omtale af lyset, der falder sparsomt ind gennem de små ruder, kunne i hvert fald godt være en henvisning til Bernard Olsens beskrivelse af sin oplevelse af den hollandske stand på Verdensudstillingen i Paris 1878, der i modsætning til Artur Hazelius' ellers berømte opstillinger med den fjerde side åben ud mod publikum, var genskabt som et helt rum med eget loft og lys, et lys der netop kom ind ad små vinduer. Oplevelsen var afgørende for den måde, Dansk Folkemuseum senere blev indrettet på. I en del af beskrivelsen, som jeg har udeladt, omtaler han desuden en lappe, der kører "fornøjet" af sted på sin slæde, hvad der synes at henvise til Artur Hazelius' opstilling på Verdensudstillingen i Philadelphia i 1876. Det sidste eksempel antyder, at beskrivelsen ikke skal læses uden sarkasme. Christiansen 2000, 87; Stoklund 2003, 42.

²⁰⁷ Müller 1897a, 697.

²⁰⁸ Müller 1897a, 685. For sammenhænge mellem verdensudstillinger og museer se Rasmussen 1979a; Rasmussen 1993; Bennett 1995; Floris 1999, 295 ff.; Floris og Vasström 1999, 30 f.; Maure 2004; Otto 2004; Skougaard 2005; Ravn 2020, 39 ff. Det er måske værd at nævne, at disse i dansk sammenhæng var forbundet af især én person, nemlig Bernhard Olsen, der inden grundlæggelsen af Dansk Folkemuseum havde været artistisk direktør i Tivoli og samtidig med Dansk Folkemuseum var direktør for Panoptikon, der lå i samme

Citaterne er interessante her, fordi de peger på, at Sophus Müller betragtede levendegørelser i og som en forlængelse af interiører og eksteriører – som en videreudvikling eller særlig form heraf. Det er også væsentligt, at han tilsyneladende primært betragtede levendegørelser, interiører og eksteriører som problematiske, fordi de var kommet på (frilands)museum.²⁰⁹ For mig illustrerer det nemlig, at det ikke bare i dag giver mening at se den museale skepsis over for levendegørelser i forlængelse af en diskussion om 'rigtige' museer. Det samme gjaldt i 1897. Det er afsættet for det følgende.²¹⁰

Gennem en nærlæsning af "Museum og Interiør" vil jeg i dette kapitel udfolde Sophus Müllers anfægtelse af frilandsmuseer og derigennem den anfægtelse af levendegørelser, han også (re)præsenterer. Mit ærinde er ikke en egentlig virkningshistorisk analyse. Thomas Bloch Ravns fortælling eksemplificerer, at Sophus Müllers kritik *har* præget forståelser af levendegørelser.²¹¹ Det samme gælder, når man ser på frilandsmuseerne mere generelt.²¹² I stedet er jeg interesseret i, *hvorfor* levendegørelser er blevet tænkt som en modsætning til 'rigtige' museer, *museet*, som Sophus Müller kaldte det, og hvad der

bygning som Dansk Folkemuseum. Se Rasmussen 1979a; Sandberg 2003, 12 ff.; Floris 1999, 317.

²⁰⁹ Ved at stille kunst og museum og i kapitlets indledende citat kunst og videnskab over for hinanden talte Sophus Müller i hvert fald ind i en lang tradition inden for historiefaget til at anskue historiske repræsentationer som noget mellem kunst og videnskab. Eller mere præcist den tradition for at betragte de to som adskilt, der fulgte med videnskabeliggørelsen af faget. I dansk sammenhæng blev det især tydeligt, da den danske faghistoriker Kristian Erslev (1858-1930) i 1911 udgav *Historisk teknik og Historieskrivning*. Kristian Erslev argumenterede her for, at faghistorikere skulle arbejde med et skarpt skel mellem *historieforskning* og *historieskrivning*. Det sidste opfattede han netop som et kunstnerisk element, et retorisk greb til at viderebringe forskningen i en elegant eller pædagogisk udformning, der ikke behøvede at honorere videnskabelige standardkrav. Ligesom Bernard Eric Jensen bemærker om Kristian Erslevs skel, var konsekvensen af Sophus Müllers sondring, som det fremgår, at frilandsmuseerne og de måder, de formidlede fortider på, blev dømt ikke-museale, uvidenskabelige. Jensen 2015, 121. Se også Jensen 1994, 54; Christiansen 2000, 79; Simonsen 2003, 202 ff.

²⁰⁹ Christiansen 2000, 90 f; Ravn 2020, 53 f.

²¹⁰ Sophus Müllers kritik af frilandsmuseer blander sig sammen med afgrænsninger i forhold til andre typer af museer og samlinger og selvstændiggørelsen af arkæologi som et videnskabsfag. Det går jeg ikke ind i, men se eventuelt Rasmussen 1979a, 179; Rasmussen 1979b, 99 f.; Floris og Vaaström 1999, 44; Otto 2004, 9 ff.; Bäckström 2012, 44; Ravn 2020, 51 og Jensen 2014, 136 ff.

²¹¹ Se Rentzhog 2007, 40, 86, 363 for samme argument og som eksempel herpå.

²¹² Se blandt andre Olsen 1897, 2; Jensen 1934, 11; Rasmussen 1979, 99; Gjestrum 2001, 22; Sandberg 2003, 148, 237 ff.; Maure 2004, 77 ff.; Otto 2004, 10 f.; Søndergaard og Bavnshøj 2004, 12; Skougaard 2005, 109; Ravn 2007, 18; Bäckström 2012, blandt andet 38 ff.; Rathjen 2019, særligt 160 ff.

kendetegner dette. Jeg er især interesseret i, hvad det er for en videnskab, *mu-seet* burde (re)præsentere, hvilke formidlingsformer og fortider det indebar, og hvad disse kunne og skulle i forhold til museernes gæster. Ligesom det er antyd- det i Thomas Bloch Ravns karakteristik af de arkæologiske lokalmuseer, af- hænger svarene herpå af, hvem man spørger. Efter min analyse af "Museum og Interiør" vender jeg derfor blikket mod de indlæg, kritikken afstedkom i aviser og museumsskrifter.²¹³ Herigennem bliver det tydeligt, at levendegørel- ser ikke alene er blevet kritiseret. De kan også anskues som kritik.

Til at understøtte analysen inddrager jeg løbende en række mere eller mindre (for 1897) samtidige tekster om og af Sophus Müller, der hjælper mig til at forstå hans position og kritik. Fra *senere* forskning i museumshistorie og/eller faghistorie, som jeg også trækker på, citerer jeg tillige en række af *hans* samtidige historikerkollegaer, som jeg mener, kan hjælpe med at belyse både kritik og modsvar. Som det også fremgår af de foreløbige referencer, er Sophus Müllers kritik af frilandsmuseerne ikke ny i og for den museumshistoriske forskning. I 2006 fremhævede den svenske museumshistoriker Magdalena Hillström for eksempel Sophus Müllers kritik som et kerneeksempel på, hvor- dan nogle museer og udstillingsformer i slutningen af 1800-tallet blev henvist til *andre* sociale og kulturelle arenaer.²¹⁴ Andre har ligesom jeg tolket kritikken ind i en større diskussion om *forskellige* museums- og vidensformer: om forhis- toriske museer og folke- og frilandsmuseer; om samlinger og udstillinger; om arkæologi og kulturhistorie; om positivisme og hermeneutik.²¹⁵ Som det vil frem, er begge tolkninger relevante, og det ene udelukker heller ikke det andet. Når jeg (alligevel) har fundet det relevant at lave min egen læsning, er det for- di, det i hvert fald ikke altid har været lige klart for mig, hvad der mere præcist var problemet. Samtidig adresserer eksisterende analyser sjældent de relatio- ner mellem gæster og museer, gæster og fortider, der (også) interesserer mig, eksplicit.²¹⁶

²¹³ Se Rasmussen 1979a, 179; Bäckström 2012, 44 for uddrag af *interne* korrespondancer mellem flere af de involverede.

²¹⁴ Hillström 2006, 266 ff.

²¹⁵ Rasmussen 1979a, 180; Rasmussen 1979b, 84, 99; Christiansen 2000, 85 ff.; Stoklund 2003, 40 ff.; Otto 2004, 11; Rentzhog 2007, 40, 363; Bäckström 2012, 38; Ratjen 2019, 16 ff., 180.

²¹⁶ Se dog Ratjen 2019, 171 ff. for en kort analyse af hans populærvidenskabelige *forfatter- skab*.

Museum og fag

Sophus Müller indledte sin kritik med at slå fast, hvad et museum efter *hans* mening var:

En samling af arkæologiske, historiske og etnografiske Genstande, der kunne tjene til Fremme af videnskabelig Kundskab og Almenoplysning. Genstandene samles for at bevares, og for at de skal danne en omfattende Helhed, hvis enkelte Dele er ligelig udviklede. De ordnes videnskabelig[t] og bearbejdes. De udstilles for at beskues, studeres og forstaas.²¹⁷

Genstandene synes umiddelbart at være centrale i og for hans definition. Museet var en samling af genstande, genstande blev på museet indsamlet, bevaret, ordnet og udstillet. Det er også her, jeg starter. Mere præcist ser jeg i det følgende på, hvilke genstande der hørte til på museet, og især hvilke der ikke gjorde, fordi det siger noget om, hvad han mente med 'videnskabelig Kundskab'. Dét fører mig videre til, hvilke formidlingformer der hørte til på *museet*.

At genstande var centrale i og for Sophus Müllers begreb om museet, betød nemlig ikke, at alle genstande hørte til på museet. *Museumsgenstande* måtte stamme fra en tid forud for den nutid, de blev undersøgt og udstillet i. Dronning Dagmars (d. 1212) kors og (menneskeligt) afbrændte træstød fundet i moser er nogle af de genstande, han løbende nævner.²¹⁸ Den tidsmæssige afstand mellem før og nu synes at være en vigtig forudsætning for, at den opnåede viden om en genstand kunne efterprøves og dermed var sikker. I et brev til den norske arkæolog Anton Wilhelm Brøgger (1851-1940) mange år senere skrev han det på den her måde:

Jeg er altid gået langt udenom dette Omraade [Bondekultur] og forbliver udenfor. Det er nemlig let at skrive om Kunst, men vanskelig om Ukunst før om 50 Aar, og det oplever jeg muligt ikke. Desto større er Deres Fortjeneste! Men saa bliver den jo kun en 'Skitse', som De selv siger. Den læser man jo med Fornøjelse, men den maa omskrives i næste Uge.²¹⁹

²¹⁷ Müller 1897a, 684.

²¹⁸ Müller 1897a, 687, 688.

²¹⁹ Müller 1934. Her citeret fra Brøgger 1934, 33.

At han betragtede viden(skab) om de sidste 50 år som en 'skitse', som noget, der snart ville skulle skrives om, tolker jeg som udtryk for, at Sophus Müller ikke bare satte lighedstegn mellem museum og fortid, men også mellem fortid og fag. Her var han i øvrigt helt på linje med danske faghistorikere som Caspar Paludan-Müller (1805-1882) og den samtidige Kristian Erslev (1852-1930), der mente, at "ingen Genstand er Historie uden 'par position', nemlig ved at være Fortid for den, der studerer den".²²⁰ Det sidste citat er hentet fra en artikel af Bernard Eric Jensen, hvor det indgår som eksempel på det, han kalder et fortidsfikseret historiebegreb, og det er også min pointe her: at Sophus Müller ligesom Bernard Eric Jensen skriver herom, synes at definere det rigtige museum og det fag, det var knyttet til, med udgangspunkt i et tidsforhold mellem (det forgangne) nu, her 1897 og museets, fagets genstandsfelt, her en fortid, der lå før 1847.²²¹

Uanset deres alder hørte arkiver, manuskripter og trykte bøger ikke til, da "Det (...) ved Aktstykket og Bogen [er] ganske underordnet, at de er Genstande; væsentlig set er de Menneskets Tanke og Tale".²²² Museet var altså et sted for de fysiske levn af og fra menneskers fortid, ikke beretninger, der her igen med Kristian Erslevs (1858-1930) ord "har et Menneske, der skyder sig ind mellem os og Fortiden".²²³ At flytte en dysse, en bautasten, et bindingsværkshus eller en bondegård indebar på samme måde et tab af deres kildeværdi og derfor hørte de heller ikke hjemme på museet:

Pladsen, den oprindelige Plads, hører med til Monumentet og udgør en Del deraf. Flyttes det, vil det tabe noget af sin Betydning eller fuldstændig miste den (...) Dyssens største Værd er det, at den staar urokket på sin Plads fra fjerneste Oldtid, og stort mere Kunstværd har hverken Bindingsværksbygningen eller Bondehuset.²²⁴

Ifølge Sophus Müller var det altså den fysiske forankring i en anden tid, det, at de illustrerede eller beviste denne fortid på dette sted, der gav det, han kaldte monumenter deres betydning. Derfor burde de bevares, hvor de stod. Det var det første (eksplicite) punkt, hvor frilandsmuseerne adskilte sig fra museet. Disse var netop baseret på at *flytte* huse og genstande. Ved

²²⁰ Her citeret fra Jensen 2013b, 408.

²²¹ Jensen 2013b, 408. Se også Jensen 2013a, 182 ff.; Jensen 2014, 137; Jensen 2017, 16.

²²² Müller 1897a, 685.

²²³ Erslev 1921, 505.

²²⁴ Müller 1897a, 686.

at flytte huse og gårde ”krænkede” frilandsmuseerne imidlertid deres værdi som monument fra og over en anden tid og adskilte sig derved ”fuldstændig” fra *museet*, der indsamlede (hjem)løse genstande fra en anden tid for at bevare dem (mere eller mindre) som de var.²²⁵

Den samme kritik gjaldt frilandsmuseernes genopførsel af bygningerne som om de var nybygget og dermed eller rettere sagt i en anden forstand oprindelige. ”Ganske meningsløst vilde det være, om der her fandtes noget, der var mærket af Ælde”, som han skrev.²²⁶ Ved at fjerne det slid og den ælde, der vidnede om deres forankring i en anden tid, mistede huse, gårde og genstande dog deres betydning som *museumsgenstande*, mente han.²²⁷ Det var dog ikke kun deres historiske betydning, der var på spil. Faktisk ville en flytning reducere monumentet til en efterligning eller kopi, og som han skrev var ”En Samling af Kopier (...) ikke et Museum”.²²⁸ Tværtimod ”hører [det] sammen med Museets Væsen, at dets Indhold har Oprindelighedens og Ægthedens Værd”, slog han fast.²²⁹ For ham betød det tilsyneladende, at (museums)genstande fra en *anden* tid var så uberørte af *tidens* gang, at man i nuet kunne få mere eller mindre *direkte* adgang til denne fortid. Blandt andet derfor var det også vigtigt, at genstande på museet blev udstillet i en *montre*.²³⁰

At Sophus Müller betragtede genstande som det, antropolog Ole Høiris kalder materialiserede meddelelser fra en anden tid, er interessant her, fordi det giver yderligere en idé om, hvad han mente med videnskabelig kundskab.²³¹ Ligesom den danske historiker Dorthe Gert Simonsen skriver om Kristian Erslev, er det, som om Sophus Müller forstod iagttagelse og erkendelse som en subjekt-objekt-relation: Nogen ser, og noget viser sig. Ud fra denne umiddelbare iagttagelse blev viden om virkeligheden etableret.²³² Tid, tanke, tale og handling kom eller ’skød’ sig ind efter den umiddelbare iagttagelse og blev derfor betragtet som potentielle fejlkilder.²³³ Som Palle Ove Christiansen også skriver i *Kulturhistorie som opposition* (2000), var det, som om *sandheden*

²²⁵ Müller 1897a, 687.

²²⁶ Müller 1897a, 691.

²²⁷ Müller 1897a, 691.

²²⁸ Müller 1897a, 688.

²²⁹ Müller 1897a, 688.

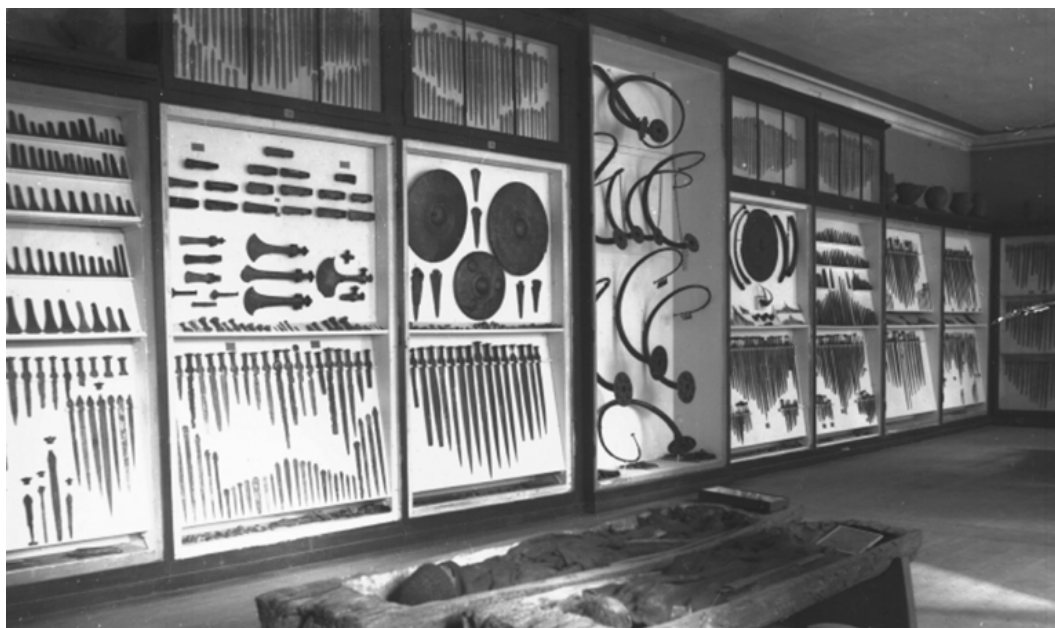
²³⁰ Müller 1897a, 691.

²³¹ Høiris 2010, 248.

²³² I den populærvidenskabelige fremstilling af det daværende Danmarks oldtid *Vor Oldtid*, der udkom samme år, skrev han eksplicit: ”På Iagttagelser er denne Bog skreven, paa Iagttagelser først og sidst maa enhver archæologisk Forsker arbejde”. Müller 1897b, 691.

²³³ Simonsen 2003, 103. Se samme 99 ff.; Jensen 1976, 119; Jensen 2009, 90.

var noget entydigt og manifest, der kunne findes ved hjælp af overleveringerne fra en forsvunden virkelighed.²³⁴ Det var denne forståelsesramme, der lå til grund for Kristian Erslevs 'berømte' skel mellem levn og beretninger som objektive og subjektive, gode og dårlige kilder, og det synes også at ligge til grund for Sophus Müllers skel mellem (subjektive) 'tanker og taler' og (objektive) museumsgenstande, mellem uægte og ægte genstande.²³⁵

Et rigtigt museum: ægte og oprindelige genstande fra en tidsmæssig fjern fortid ordnet efter tidens arkæologiske principper. Bronzealderssamlingen, Det Kgl. Museum for nordiske Oldsager, 1880'erne. Kilde: Nationalmuseet.²³⁶

Ligesom Kristian Erslev mente, at det krævede metodisk bevidsthed at minimere "det subjektive Moment", skulle et museum ifølge Sophus Müller følge "Ordningen af det Videnskabsfag, hvis Stof det indeholder".²³⁷ Mere konkret henviste han til det såkaldte treperiodesystem, som hans forgænger, Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), i 1820'erne havde inddelt forhistorisk tid i

²³⁴ Christiansen 2000, 76 ff.

²³⁵ Jensen 2009, 90.

²³⁶ For et billede af samme sal fra en anden vinkel se Jensen 1992, 368

²³⁷ Müller 1897a, 693. Se også Jensen 1976, 119; Jensen 2009, 90; Simonsen 2003, 104. I artiklen "Danmarks oldtid - i historisk perspektiv" peger antropolog Ole Høiris på, at Sophus Müller også var påvirket af de forsøg på at videnskabeliggøre historieforskningen i naturvidenskabelig forstand, der i USA blev kendt som 'scientific history'. Pointen er dog mere eller mindre den samme. Kun dokumenterbare kendsgerninger havde betydning, og det fordrede empirisk omhyggelighed. Høiris 2010, 235.

efter netop en *iagttagelse* af det materiale, der blev brugt til fremstilling af våben og redskaber på det givne tidspunkt: sten, bronze og jern.²³⁸ ”Sagerne ordnede i et eget, oprindeligt Sammenhæng, dette er Kernen i vore Aarhundredes Museums side, om ikke først påvist af Thomsen, saa dog først benyttet af ham til derom at forme Museer”, som han skrev.²³⁹ Et *rigtigt* museum for Sophus Müller var altså et museum, der på flere måder var i tråd med den historievidenskabelige epistemologi, (den tidlige) Kristian Erslev repræsenterer, men ordnet efter datidens *fagarkæologiske* principper eller det, der var ved at blive den arkæologiske videnskab.²⁴⁰ Som det også fremgår, var iagttagelse, objektivitet og en klar metode i begge tilfælde i højsædet, altså idealer forbundet med en positivistisk videnskabsstradition.

Det var et andet punkt, hvor frilandsmuseerne adskilte sig fra museet. Ved at opstille genstande i stuer og huse, der repræsenterede et tidstypisk miljø, gik frilandsmuseerne ud over det, han kaldte de faktiske sammenhænge: ”Karret hang ikke på den væg, Biblen lå ikke på den Hylde. Interiøret er altid sammenstykket af mange ikke faktisk sammenhørende Enkeltheder”.²⁴¹ At flere af museerne foregav, at disse ”nydannelser” var ægte, en 1:1 gengivelse af stuen eller huset, som det *havde* set ud, gjorde kun ondt værre.²⁴² Det var et brud på det, han kaldte den ”historiske Sandfærdighed”, det vil sige præsentationen af fortid, som den (så vidt muligt) var.²⁴³ Ligesom det gjaldt genstandene, var det, der ikke var ægte, oprindeligt, autentisk falsk: ”Kopierne staar ikke som Afformninger, men udgiver sig for at være ægte. Paa andre Omraader betegnes dette som en Forfalskning”, konstaterede han.²⁴⁴

Når frilandsmuseer og de måder, de formidlede på ikke kunne siges at være et *museum*, var det kort sagt, fordi den eller de måder, de omgik og præsenterede det fortidige på, ikke var i tråd med det, Sophus Müller (i lighed med mange andre i perioden) betragtede som videnskabeligt og med det historisk

²³⁸ Mackeprang 1934, 6 ff.; Jensen 1992, 55, 83 ff.; Gjerløff 2001, 57.

²³⁹ Müller 1897a, 694. Ifølge både arkæolog Jørgen Jensen og Bernard Eric Jensen markerer tredelingen, at arkæologi var ved at blive en videnskab. Jensen 1992, 313; Jensen 2015, 136 ff. Se også Gjerløff 2001, 57.

²⁴⁰ Jensen 2009, 90; Gjerløff 2001, 64. Arkæologi blev først et universitetsfag i 1930. Indtil da var arkæologi først og fremmest at betragte som det, Thomas Bloch Ravn kalder ”mesterlære” på Nationalmuseet. Ravn 2020, 51.

²⁴¹ Müller 1897a, 694.

²⁴² Müller 1897a, 689.

²⁴³ Müller 1897a, 694.

²⁴⁴ Müller 1897a, 689.

korrekt.²⁴⁵ De to ting hænger sammen, men formidlingsformen var dog ikke det eneste problem. Også den *fortid*, frilandsmuseerne formidlede, stemte dårligt overens med *museet*.

Museum og fortid

Som Sophus Müller skrev i det populærvideenskabelige værk *Vor Oldtid*, der udkom under debatten, var genstande og mindesmærker ikke det "sidste Maal (...) Det er [også] for at *vinde* Kundskab, at der samles og sikres".²⁴⁶ På *museet*, skrev han i "Museum og Interiør" (1897), samles genstandene:

for at danne et omfattende og i alle Dele ligelig udviklet Hele. Er Samlingen for begrænset, vedrørende et enkelt Tidsrum, en enkelt Art af Sager, en enkelt Side af Livet o. lign., bør man ikke kalde den et Museum; dette begreb peger paa det omfattende i Art, Tid og Rum.²⁴⁷

Når museet fordrede en stor samling af forskellige genstande fra forskellige tider og geografiske rum, skyldtes det det nære forhold til den forståelse af 'kundskab', jeg netop har præsenteret: For at kunne drage empirisk påviste paralleller, sammenligne, lave typologier og kronologier som det førømtalte treperiodesystem var det nødvendigt med det, han i citatet kalder et omfattende og ligeligt udviklet hele.²⁴⁸ "Reglen", skrev han også i *Vor Oldtid*, "er det, som søges; den findes ved Gjentagelse af Observationen", med andre ord gentagelse, konstans og langsomme forandringer i fundmaterialet.²⁴⁹

Det er ikke noget, Sophus Müller selv berører nærmere, men i *Thomsens Museum* (1992) karakteriserer arkæolog Jørgen Jensen de tanker, der lå til grund for Christian Jürgensen Thomsens tredeling som udtryk for en idé om oldtiden som en langstrakt transformations- og udviklingsproces, der var begyndt i det ringere og langsomt havde bevæget sig opad eller fremad.²⁵⁰ I en mindetale efter Sophus Müllers død i 1934 sagde hans efterfølger, Mouritz Mackeprang

²⁴⁵ For en karakteristik af det samtidige faghistorikermiljø se Jensen 2003, 49, 54. Jensen 2013a, 181 ff.; Jensen 2013a, 406 f.; Jensen 2017, 15 ff.

²⁴⁶ Müller 1897b, 690 f. Min kursivering.

²⁴⁷ Müller 1897a, 691 f.

²⁴⁸ Jensen 1992, 313 ff. Se også Rathjen 2019, 47;

<https://danmarkshistorien.dk/perioder/gamle-periodekapitler/oldtid-indtil-ca-800/om-forhistorisk-arkaeologi/> (27/11 2021).

²⁴⁹ Müller 1897b, 691; Gjerløff 2001, 59.

²⁵⁰ Jensen 1992, 379. Se også Høiris 2010, 237.

(1869-1859), i tråd hermed, at det ”at give det samlede Billede af Menne-
skehedens ældste samlede udvikling (...) stod [for ham] som Museets egent-
lige Maal”.²⁵¹ Et *rigtigt* museum synes i den forstand også at være et universal-
museum, der skulle give publikum en forståelse af dets plads i *verden*.²⁵² Det
”museumshele” var ikke muligt at skabe på frilandsmuseerne:

De lader sig nemlig vel realisere for mindre Tids-, Steds- og Gen-
standsgrupper (...) Bondens Liv i forrige Aarhundrede, de daglig-
dags Forhold i den romerske Tid (...) gjaldt det f.Eks. Kulturlivet i
Danmark gennem alle Tider, vilde denne Opstillingsmaade simpelt
hen af praktiske Grunde være ganske uanvendelig.²⁵³

De tidstypiske miljøer, frilandsmuseerne skabte var altså ikke kun problema-
tiske, fordi de skabte andet og mere end faktiske sammenhænge. De synkrone
kulturbilleder, de (blandt andet) skabte, var også uforenelige med den diakro-
ni, der kendetegnede *museet*.²⁵⁴

Ifølge Sophus Müller var ikke alle dele af den fortidige virkelighed dog lige
museumsværdige: ”Snurrepiberier hører ikke hjemme her (...) Hvad der op-
lyser det almene Forhold, maa gaa forud for det, som vedrører det specielle –
det offentlige Liv forud for Privatlivet – Aandslivet forud for den materielle
kultur”, skrev han blandt andet.²⁵⁵ Også her forbrød folke- og frilandsmuseer-
ne sig mod museet: ”Stuen og Stalden fortæller klart om den daglige Leven;
men Aandsliv og Historie kan ikke skildres gennem disse Opstillinger. Bonden
og Borgeren lader sig mulig fremstille i Interiører, men hverken Adel, Gejstlig-
hed eller Konge”.²⁵⁶ Det var med andre ord genstande knyttet til store personer

²⁵¹ Mackeprang 1934, 8. Se også Jensen 1992, 313. Se i øvrigt Christensen 2020, 161 ff.
for en parallel diskussion af udstillingsprincipperne på Statens Museum for Kunst i samme
periode.

²⁵² Jensen 1992, 7, 313 f. Se også Mackeprang 1934, 7 ff. Det udelukkede dog ikke oldtid
på et nationalt plan: Jellingstenene, Dannevirke, Roskilde Domkirke og dronning Dagmar
kors bliver i hvert fald alle nævnt som eksempler gennem teksten. Müller 1897a, 686. I
sin analyse af *Vor Oldtid* (1897) fremhæver førnævnte Ole Høiris også, at det var folkets
behov for at kende sig selv, der ifølge Sophus Müller krævede en oldtidshistorie. For ham
lå folkets sande identitet nemlig her. Høiris 2010, 223.

²⁵³ Begge Müller 1897a, 692 f.

²⁵⁴ Frilandsmuseerne arbejdede dog også med udviklingsrækker, altså evolutionsteori. Se
for eksempel Olsen 1897, 2; Rasmussen 1979a, 132, 196; Stoklund 2003, 30 ff.; Høiris
2010, 248.

²⁵⁵ Müller 1897a, 689. I lyset af teksten i øvrigt synes den materielle kultur her at referere
til hverdagsliv. Ellers modsiger han i hvert fald sig selv.

²⁵⁶ Müller 1897a, 690. Se også Müller 1897a, 685.

og centrale begivenheder, museet burde indsamle og præsentere, gerne fra middelalderen eller før.²⁵⁷ Et andet sted i teksten erklærede han i samme tråd, at "Land- og Købstadsbygninger" var monumenter af "underordnet Betydning".²⁵⁸

Skulle man være i tvivl, eksemplificerer Sophus Müller på flere måder det, jeg i forskningsrammen omtalte som en lærd omgang med det fortidige; studiet af fortid synes i hvert fald for ham at være drevet af et ønske om at nå frem til den mest velgrundede indsigt 'målt' på det positivistiske kundskabsideal, jeg skitserede i forrige afsnit. Og ligesom Bernard Eric Jensen skriver om fagfolk mere generelt, var det de store helheder, der interesserede ham. Hvordan han betragtede *gæsters* relation til det fortidige og *museet*, er omdrejningspunktet i det følgende.

Museum og gæster

Som det også fremgår af hans definition, var Sophus Müllers begreb om museet nemlig ikke kun et spørgsmål om, hvad et museum var. Det var også et spørgsmål om, hvad et museum *skulle*. Om formålet med museet skrev han blandt andet:

Sagerne udstilles for at beskues, studeres og forstaas. Som Musiken efter sit Væsen er bestemt til at høres, saaledes er Museet bestemt til at ses. Det er dernæst til for alle (...) den letteste Oversigt, den klareste Fremstilling og det saaledes, at baade den hastige Beskuer og den specielle Forsker kan finde, hvad han behøver, dette er den fordring, der stilles. Hensigten med Samlingerne er, at de skal tjene Videnskab og Almenoplysning; de udstilles derfor saaledes, at alt saa let som muligt kan tilegnes og forstaas. Herfor virkes der tillige ved Etiketter, trykte Vejledninger, mundtlig Anvisning og Foredrag.²⁵⁹

Et *rigtigt* museum var altså ikke alene en samling af genstande, der var indsamlet, bevaret og ordnet efter videnskabelige principper for at blive brugt videnskabeligt. Det var også tilgængeligt. Ved primært at bruge sine øjne og i nogle tilfælde ører skulle enhver kunne tilegne sig viden om livet engang, viden, der

²⁵⁷ Müller 1897a, 690. Se også Müller 1897a, 685.

²⁵⁸ Begge Müller 1897a, 687.

²⁵⁹ Müller 1897a, 695.

holdt sig inden for videnskabens grænser, men rakte ud og var til rådighed for både lærd og læg.²⁶⁰

For Sophus Müller var almenoplysning og videnskabelighed to sider af samme sag, ja, faktisk var de uadskillelige, som han skrev i *Nationalmuseet. Hundrede Aar efter Grundlæggelsen* (1907) og uddybede:

Nye og rigtige Erkendelser kan Publikum kun faa fra Museumsmanden; men denne maa have nogen at bruge sine Opdagelser til, ellers var hans Arbejde unyttigt. Det samme gælder nu vel egentlig al Videnskabelighed; men ved Studiet af de nationale Fortidsminder er der dog det særegne, at Afstanden mellem Forsker og Folk er ganske kort; de mødes i Museet (...) De kan slet ikke undvære hinanden.²⁶¹

Museumsmanden var altså et nødvendig bindeled mellem fortid og nutid eller mere præcist mellem fortid og den *rigtige* forståelse af fortid i den givne nutid. At han tilsyneladende samtidig anså museets gæster som en form for mål eller målestok for det videnskabelige arbejde, peger for mig på en dobbelthed i hans syn på publikum. På den ene side betragtede han gæster som nogen, der skulle lære om fortid *af* museet, altså som objekter for faglig og professionel formidling.²⁶² Af samme grund var der i den konkrete formidling, skilte, vejledninger, omvisninger og foredrag, tale om envejskommunikation fra museets videnskabelige personale til museets gæster. På den anden side synes han samtidig at betragte gæster som oplyste subjekter, hvis interesser og forudsætninger lå i forlængelse af museet, altså som en del af det samme 'vi' – et 'vi' der især var defineret af den samme *interesse* for og *tilgang* til det fortidige:

Museet er dog nærmest bestemt for den større Del af Befolkningen, der medbringer frisk og modtagelig Sans, aabent og iagttagende Øje (...) De har just en levende Følelse af forskellen Mellem ægte og u-

²⁶⁰ Her er der igen en parallel til Sophus Müllers forgænger, Christian Jürgensen Thomsen, der i 1819 åbnede den såkaldte oldsagssamlings døre for offentligheden. Jensen 1992, 55. Se også Høiris 2010, 219.

²⁶¹ Müller 1907, 13. Bogen blev skrevet på foranledning af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, og det er selvfølgelig ikke uden betydning. I *Vor Oldtid* (1897) skriver han dog i samme stil om fagarkæologien, at "Baade Læg og Lærd vil det vedblive at drage til sig, og de Ord blive ikke fjernede, som engang ere skrevne paa Fanen: i samme Grad populær og videnskabelig". Müller 1897b, 702.

²⁶² Rasmussen 2016, 107.

ægte; selve de oprindelige Genstande er det, de vil se; de forholder sig til Museumsindholdet væsentlig gennem den historiske Sans og Stemning; derfor paavirkes de stærkt af et uanseligt Brudstykke, kun at det har Oprindelighedens Værd, men lades uberørte selv af det største, halvt lavede Exterior.²⁶³

I hans optik kunne de ægte (for)historiske genstande altså afstedkomme en nærmest auratisk oplevelse, en oplevelse, der, fordi den var baseret på *historisk* sans og stemning, det vil sige en *tidsmæssig* distance før og nu, virkede på en mere varig måde end de *kunstneriske* stemninger og følelser, han i det citat, der indleder kapitlet, forbandt med interiører, eksteriører og levendegørelser. Om Nationalmuseets betydning i og for den brede offentlighed skrev han på samme måde:

Endnu eet er der, som giver Museet et særligt Værd: det paavirker saa stærkt, det gaar så dybt ind i os, hvad vi dér ser, fordi det er selve de gamle Minder. Det er Sagen selv og ikke Fortællingen om den eller Billedet af den. Blegt og farveløst er, hvad der kan siges og skrives i Sammenligning med Sagen selv.²⁶⁴

Museet skulle altså ikke kun holde sig til de fysiske fortidsspor af hensyn til den videnskabelige akribi. Det var også, fordi oplevelsen af at se de gamle ting, som de var, var større, mere virkningsfuld, mere oplysende end selv de mest yderliggående former for virkelighedsbilleder, levendegørelserne.²⁶⁵

I modsætning til de *fortider*, museet formidlede, synes han ikke at have undersøgt gæsters forståelser og brug metodisk, men *opfattelsen* af, at det forholdt sig sådan eller *burde* forholde sig sådan, delte han blandt andet med sin forgænger, Christian Jürgensen Thomsen. Hvor Bernard Eric Jensen peger på, at Christian Jürgensen Thomsen forestillede sig, at oldsager skulle skabe en nærkontakt mellem landets borgere og deres afdøde forfædre, "lade os leve Forfædrenes Liv igjen, vandre og færdes imellem dem", var Sophus Müllers tanker i i hvert fald *Vor Oldtid* en anelse mindre højstemt: "Det er saaledes mit *Haab*,

²⁶³ Müller 1897a, 698 f. Se samme 687, hvor han skriver den "magt", mindesmærket kan have, når det står på sin oprindelige plads.

²⁶⁴ Müller 1907, 11.

²⁶⁵ Müller 1897a, 696.

at den [Vor Oldtid] hos Samtiden vil bidrage til at udbrede *Kundskab* om Fædrelandets Oldtid og end mere vække Sandsen *for* dens Minder”.²⁶⁶

Det var endnu et problem med og ved frilandsmuseerne: De ville ”yde mere”, som han skrev: ”Baade i sine første, mere moderate Stadier og i de senere yderliggaaende tilstræber denne Retning Virkelighedsbilleder beregnende paa at give levende Indtryk og saa vidt muligt frembring Illusion”.²⁶⁷ Det vil sige et indtryk, et billede af den fortidige virkelighed, som det var i sin *helhed*, som den havde været engang, ikke som den var bevaret og kunne observeres og dokumenteres her og nu. I modsætning til *museets ægte, (for)historiske* genstande var effekten af interiører, eksteriører og levendegørelser ”Forbigaaende” og ”overfladisk”, mente han.²⁶⁸ Men, medgav han, kunne ”der gives mulig en sløvet Bybefolkning, for hvilken et Museum ikke har nogen Tiltrækning, men som nok kunde indfanges af Interiøret”.²⁶⁹ ”i alt Fald”, skrev han videre ”vil det kun være et Arrangement for den barnlige eller for den grove Sans”.²⁷⁰ Netop den dom – at frilandsmuseer ikke tiltrak de rigtige *gæster* – var omdrejningspunkt i flere af de modsvar, der fulgte efter udgivelsen af ”Museum og Interiør” i september 1897 både i og uden for museerne, i Danmark og i Sverige. Dem vender jeg mig mod nu for til sidst at samle op både kritikken af frilandsmuseerne og den kritik af *museet*, som det resulterede i.

I videnskabens anden klasse?

Argumenterne mod Sophus Müller var i flere tilfælde de samme. Alle opponenter var for eksempel enige om, at han tog fejl, når han hævdede, at frilandsmuseerne kun tiltrak mennesker, der ikke var, som folk var flest. I en Nordiska Museets årbog refererede museets medarbejder Edvard Hammarstedt (1861-1939) blandt andet til museets besøgstal samme år: Af det samlede museums 622.608 besøgende, havde 575.143, altså omkring 92 %, besøgt museets fri-

²⁶⁶ Jensen 2014, 138; Müller 1897b, 3. Mine kursiveringer.

²⁶⁷ Müller 1897a, 695, 696. Af et referat fra museumsmødet i maj fremgår det også, at det ifølge Sophus Müller var den ”arkæologisk-historisk Forståelse”, der først og fremmest blev skadet af ”Friluftsmuseer”. *Dannebrog* 17/5 1897.

²⁶⁸ Müller 1897a, 697.

²⁶⁹ Müller 1897a, 698.

²⁷⁰ Müller 1897a, 697. Se også Bäckström 2012, 44, hvor han citerer fra et brev, Bernhard Olsen skrev til Artur Hazelius den 4. oktober 1897. I brevet tegner Bernhard Olsen et billede af, at Sophus Müller forstod videnskabelige samlinger som noget for det dannede publikum, frilandsmuseerne for ”det bredeste Publikum”. For et samtidigt parallelt skel i engelsk sammenhæng mellem det kulturforsker Casper Hvenegaard Rasmussen kalder høj- og folkekultur, se Rasmussen 2016, 94.

landsafdeling Skansen. "Siffrorna (...) tale för öfrigt ett värtaligt språk, och det är ingalunda stadens 'sløve' invånare, som besöka Skansen", slog han fast.²⁷¹ Også stifteren af Kulturen i Lund, Georg Karlin (1859-1939), afviste, at frilandsmuseerne kun tiltrak bestemte typer med henvisning til museets besøgstal. I løbet af sine første fem år havde Kulturen tiltrukket 70.000 gæster. Af dem var 60.000 betalende gæster, et tal svarende til indbyggerne i Lund. "Jeg kanner icke, om det danska nationalmuseet i Köpenhamn pr. år besökes af 400.000 menniskor, hvilket skulle vara ungefär samma %", skrev han retorisk og udstillede dermed Sophus Müllers lidt paradoksale mangel på empirisk belæg.²⁷²

Uden for museerne blev de relativt høje besøgstal også set som udtryk for, at frilandsmuseerne (også) tiltrak det, George Karlin kaldte den uforstyrrede, sunde offentlighed.²⁷³ I hvert fald skrev redaktøren af den liberale københavneravis *Dannebrog*, Otto Borchsenius (1844-1925):

Netop i Aar, hvor Hundreder af Danske har gjæstet Stockholm og modtaget et uforglemmeligt indtryk af Artur Hazelius' Størværk, vil det falde vanskeligt at overbevise Almenheden om, at Interiør-Exteriøret kun er et 'Arrangement for den barnlige eller for den grove Sans'.²⁷⁴

Det, Otto Borchsenius refererede til, var den stort tilrettelagte kunst- og industriudstilling *Stockholmsutställningen*, der åbnede i forlængelse af Skansen i maj 1897.²⁷⁵ Hans pointe var dog den samme som Edvard Hammarstedt og George Karlins, nemlig at folke- og frilandsmuseernes høje besøgstal betød, at de måtte tages seriøst som *institutioner*, som *museer*.²⁷⁶ Eller som han selv skrev: "naar der om Søndagen mellem de 10-15,000, der gjæster 'Skansen', ikke findes et beruset Menneske, en prostitueret Kvinde, saa turde 'Etablissementets'

²⁷¹ Hammarstedt 1897, 180. For en kort introduktion til Edvard Hammarstedts øvrige arbejde se eventuelt Carlén 1990, 119.

²⁷² Karlin 1898, 14 f. For en kort introduktion til *Kulturen* se eventuelt Carlén 1990, 43 ff.

²⁷³ Karlin 1898, 14. Diskussioner om 'sunde gæster' synes i øvrigt at være et tilbagevendende tema i forbindelse med folke- og frilandsmuseerne. I en diskussion om Dansk Folke-museum og folkemuseerne i provinsen som gårdejemuseer peger den danske historiker Jens Engberg på, at folket i gårdejerklassens forståelse var gårdejerne "eller i hvert fald den sunde og solide del af den". Engberg 2005, 38.

²⁷⁴ *Dannebrog* 19/9 1897. For en kort introduktion til Otto Borchsenius se Rathjen 2019, 165 f.

²⁷⁵ Ekström 1994, 106 ff.; Sandberg 2003, 148.

²⁷⁶ Se også Karlin 1898, 16.

folkeopdragende Betydning allerede være en Kjendsgerning (...) Aanden i det hele hæver Folket op”.²⁷⁷ Og det ’folk’, der var tale om, var altså ikke masserne eller underklassen, men almindelige, *gode* samfundsborgere.²⁷⁸ For mig i dag er de relativt høje besøgstal også interessante, fordi de kunne tyde på, at problematiseringen af levendegørelser først og fremmest har været et *faginternt* fænomen, noget, der fandt sted *inden for* museerne, selvom der ikke var helt enighed om, hvad det var.

Museernes samfundsmæssige rolle var et andet forhold, der blev taget op i flere modsvar. Alle var enige med Sophus Müller, når han skrev, at museet havde to sider.²⁷⁹ Hvor Sophus Müller anså videnskab og almenoplysning som to sider af samme sag, var det imidlertid to forskellige ting for Otto Borchsenius:

Lad Hazelius og Bernhard Olsen sættes ned i Videnskabens anden Klasse, men deres Museer faar virkelig Lov til at arbejde i Almenoplysningens Tjeneste (...) Den store Mængde lærer og opdrages bedst gennem Interiøret. Lad det være „historisk Digtning” – deri er dog intet ondt. Vi vil se et græsk og romersk Hus, saaledes som Datidens Mennesker levede i det. Vi vil have Interiører fra vort eget Fædrelands forskjellige Kulturtrin, lige fra Oldtiden og op til vore Bedsteforældres Tid.²⁸⁰

Hvor Sophus Müller betragtede den videnskabelige akribi som en forudsætning for, at gæster lærte om fortid på den *rette* måde, mente Otto Borchsenius altså tilsyneladende, at man var nødt til at slække på den for at imødekomme den måde, gæster lærte *bedst* om fortid på. Eller som han også sagde om ’digtningen’: ”den taler netop til Hundreder, hvor Videnskaben maaske ikke faar ti i Tale”.²⁸¹ Heller ikke Edvard Hammarstedt mente, at den måde at formidle fortid på, som Sophus Müller talte for, vakte genklang i den brede offentlighed:

En, kanske den viktigaste af det etnografisk-kulturhistoriska fri-luftsmuseets uppgifter är just att popularisera. Men för att på ett

²⁷⁷ *Dannebrog* 25/6 1897.

²⁷⁸ Korsgaard 2004, 137, 165; Rathjen 2019, 55. Se også Rasmussen 2016, 93 for en diskussion af den ’farlige’ massekultur.

²⁷⁹ Müller 1897a, 690.

²⁸⁰ *Dannebrog* 19/9 1897. Se også *Dannebrog* 25/6 1897.

²⁸¹ *Dannebrog* 19/9 1897.

fortröligt och vinnande sätt tala till folket måste vetenskapen eller här särskildt museet bekväma sig att stiga ned från den piedestal en akademisk aristokratism åt det samma upprest, för att så långt det är tillständigt tillmötesgå mängdens fordringar. Och den stora allmänheten kräver åskådlighet och lifaktighet: hon vill se livets fläkt i de döda benen, hon vill höra de gamla instrumenter åter fulltonigt ljuda.²⁸²

At gøre en given fortid virksom i og for den brede offentlighed krævede altså en *formmæssig* bearbejdning, en bearbejdning der gik ud over den videnskabelige analyse af de enkelte genstande og gjorde den fortidige virkelighed netop mere virkelig, mere levende. I et hyldestskrift til Bernhard Olsen i anledning af hans 70-års fødselsdag nogle år efter omtalte kunsthistoriker Emil Hannover (1864-1923) det også som en forskel på, at "Dokumenterer om Fortidslivet i de gamle *Døde Ting* og "levendegøre paa ny", "Led ud af Livet".²⁸³

At præsenterer mere end de enkelte genstande, var dog ikke det samme som at frilandsmuseerne forsømte deres videnskabelige rolle, skrev George Karlin. Ligesom 'det gamle system' var frilandsmuseerne bevidste om det, han kaldte deres "sanningsplikt": "Något museumssystem, som sökar häfda interiörets tillräcklighet, kopians lika berättigande med originalet, den konstruerade bildens fullgiltighet samt den satsen, at ett fritt exponerad föremål är lika skyddat som det som förvaras i skåp och monter, existerar icke", skrev han.²⁸⁴ I øvrigt kunne flere af Sophus Müllers kritikpunkter også indvendes mod de etablerede museer, mente han. Det var brugen af faksimiler, ophængning af gobeliner uden nogen form for beskyttelse og fordringen om en ligelig udvikling, når museet nu engang beroede på, hvad jorden tilfældigvis gav eksempler på.²⁸⁵ Diskussionen om museernes 'sandhedspligt' var i stedet et spørgsmål om forskellige *normer*, skrev han:

Den museiman, som anordnar en sådan samlad tids- eller lokalbild, måste därvid uppställa såsom norm för sitt ordnande, att om de menniskor, som lefde på den ort eller den tid, interiöret represen-

²⁸² Hammarstedt 1897, 180.

²⁸³ Hannover 1906, 715. Min kursivering.

²⁸⁴ Karlin 1898, 16. Se också 10 f. I *Kulturhistorie som opposition* peger Palle Ove Christiansen på, at samme opfattelse gjaldt Bernhard Olsen og Troels Troels-Lund. Christiansen 2000, 66.

²⁸⁵ Karlin 1898, 7, 11, 15.

terar, kunne vakna upp och skåda hans verk, de i detsamma skulle känna sig fullt hemma och icke börja gå omkring, för att beskåda de många underliga tingen.²⁸⁶

For George Karlin var det vigtigste altså ikke at præsentere genstande fra en anden tid, som de så vidt muligt var, men at det *samlede udtryk* i interiører og eksteriører fremstod så ægte, at mennesker, der kunne havde beboet dem, ville føle sig hjemme.²⁸⁷ Edvard Hammerstedt var enig. "Friluftsmuseets hufvudoppgift", skrev han, "är enligt vår mening mer att häfda det *väsentligas* än det *tillfälligas* rätt att vara till, mer att sträfvä efter *sanning* än efter *verklighet*, under hvilket senare begrepp dr M. i här åsyftade uppsats alt för mycket gör sig til träl".²⁸⁸ Den fortidige virkelighed kunne med andre ord ikke rekonstrueres gennem en præsentation af de enkelte genstande alene. Ville man gengive fortid 'sandt', som den var, måtte man inkludere mere og andet end det direkte iagttagbare, ikke holde sig hertil som en 'træl'.²⁸⁹

At frilandsmuseerne formidlede en anden fortid end det større hele, der trådte frem i det museum, Sophus Müller var fortaler for, gik også igen i flere modsvar. Som svar på Sophus Müllers kritik af interiør og eksteriørets begrænsninger i forhold til eksempelvis domkirker og kongeborge skrev Otto Borchsenius blandt andet: "Borger og Bonde har dog ogsaa spillet en Rolle her i Verden".²⁹⁰ I en anden artikel formulerede han det på den her måde: "Lad det da gjengive, hvad det kan. Det er jo desuden Bondens og Borgerens daglige Brugsgjenstande og Boliger, der mest er udsatte for at tilintetgjøres. Roskilde Domkirke, de gamle Herregaarde og Rosenborg Slot bliver nok bevarede".²⁹¹ Med andre ord var bonde- og borgerkultur i en tidsmæssig mere nær fortid lige så museumsverdige som de tidsmæssigt fjerne fortider på det mere politiske plan, Sophus Müller lagde vægt på.²⁹²

George Karlin opsummerede *sin* kritik på denne måde:

²⁸⁶ Karlin 1898, 14.

²⁸⁷ Den norm, frilandsmuseerne ifølge George Karlin burde arbejde efter, er en norm om perfekt simulation, om at kunne simulere fortid 1:1, der i øvrigt minder om den forestilling, Richard Handler og William Saxton identificerede og kritiserede blandt levendegøre og reenactere mange år senere. Handler og Saxton 1988, 242.

²⁸⁸ Hammerstedt 1898, 179. Kursiv i original.

²⁸⁹ For en nærmere analyse heraf eventuelt Bäckström 2012, 190 f.

²⁹⁰ *Dannebrog* 16/10 1897.

²⁹¹ *Dannebrog* 19/9 1897. Se også *Dannebrog* 16/10 1897.

²⁹² Se også Hammarstedt 1897, 177 f.

Det är således endast ett nytt slag till de många, som den nya tiden riktat mot den gamla vetenskapliga förnämiteten med sin sublima själfstillräcklighet. Den sträfvan att popularisera, att vinna den stora allmänhetens verkliga intresse och icke blott en oförstående flock gapande människors förvåning öfver saker, som de aldrig förut skådat, har drifvit det nya systemet att än ytterligare öka den åskådlighet, exteriör interiören lämnar, medelst då och då anordnade historiske lifsbilder t. ex. ett forntida fastlagsspel, en majgrefvefest, ett bondbröllup o.s.v. hvilka beledsagade af orienteranda föredrag, söka träffa ännu en sida af ett svunnet kulturlif, som hvarken det gamle systemets föremålsserier eller det nyas därtill lagda interiörer kunna nå.²⁹³

Sammenligner man det med det indledende citat af Thomas Bloch Ravn, peger det på, at ikke kun kritikken af levendegørelser, men også modsvar går igen over tid, nemlig at levendegørelser var en måde at *imødekomme* et *bredere* publikum på, ikke kun i forhold til formidlingsformen, men også i forhold til at formidle mere identitetsnære *fortider* og dermed skabe virkelig, rigtig *interesse*. Som en sidebemærkning er det interessant, at den uenighed om *forskellige* former for levendegørelser, som Mattias Bäckström identificerer mellem grundlæggerne af folke- og frilandsmuseerne, i citatet var tonet ned til fordel for (op)positionen til *museet*.

Levendegørelser og museer 1897. En opsummering

I begyndelsen af kapitlet spurgte jeg, hvorfor levendegørelser er blevet tænkt som en modsætning til *museet*. Min indgang til at besvare det spørgsmål har været at se nærmere på, hvorfor Sophus Müller betragtede frilandsmuseer som uden for *hans* museumsbegreb, og hvilke argumenter det afstedkom *mod* Sophus Müller.

For Sophus Müller synes problemet med frilandsmuseerne især at være, at de 'krænkede' huse og gårdes værdi som monumenter fra en anden tid ved at flytte dem. At de genopførte dem, som om de var nybygget, gjorde ondt værre. Det samme gjaldt behandlingen af de enkelte dele og genstande. Ved at sammenstykke dele, der ikke tidligere havde hørt sammen, og foregive, at det var historisk korrekt, en 1:1 gengivelse af, hvordan det var, krænkede man også

²⁹³ Karlin 1898, 15 f.

den historiske sandfærdighed og den videnskabelige akribi. Kritikken af levendegørelser synes dermed at hænge sammen med en forståelse af fortid og fag som det samme og dermed et fortidsfikseret historiebegreb. Ligesom Bernard Eric Jensen skriver om det, han kalder en lærd omgang med fortidige genstande og forløb, synes Sophus Müllers formål med at udforske fortid i hvert fald at være at nå frem til den mest velgrundende indsigt, sandheden om det fortidige.²⁹⁴ Det skete som nævnt ved at observere de fortidige, så vidt muligt uberørte, genstande. Hans opfattelse af fag hang som sådan tæt sammen med et positivistisk, absolut autenticitetsbegreb.

Udforskningen og bevaringen af det fortidige var dog ikke alene det mål i sig selv, som Bernard Eric Jensen ellers fremhæver, kan være forbundet med en lærd omgang, og som eksisterende analyser af kritikken også ofte efterlader et indtryk af.²⁹⁵ Som jeg har påpeget, fremhævede Sophus Müller flere steder det, han kaldte museets almenoplysende opgaver. For ham betød det, at museet stillede den videnskabelige arkæologiske viden om fortid og dermed fortid mere eller mindre som den var til rådighed for den brede offentlighed. Fagfolk og (de fleste) lægfolks interesser var altså tilsyneladende også i overensstemmelse med hinanden. Hvad *museet* syntes var vigtigt og væsentligt, var også det, lægfolk syntes var vigtigt og væsentligt, det, de ville have: "selve de oprindelige Genstande er det, de vil se", som han skrev.²⁹⁶ Problemet med interiører, eksteriører og levendegørelser var altså også, at man misforstod, hvad han *betragtede* som *publikums* forståelser og brug af fortid og *museet*.

Vender man blikket mod levendegørelser som kritik, synes det største problem med *museet* at være, at der *ikke* var den overensstemmelse mellem lægfolk og fagfolk, som Sophus Müller antog. Skulle den brede offentlighed gøre andet end at 'se og gabe' på museet, fordrede det mere end en præsentation af enkeltgenstande i en montre. At de videnskabelige resultater ikke faldt gæster umiddelbart i *øjnene*, gjorde dem hverken 'barnlige' eller 'grove'. Det var videnskaben, der var for selvtilstrækkelig, for meget en 'træl' af ideen om, at den fortidige virkelighed kunne og skulle iagttages, som den var (gravet op af jorden). Her blev der altså ikke i samme grad sat lighedstegn mellem (uberørt) fortid og fag og slet ikke mellem fag og folk. George Karlin skrev eksplicit, at

²⁹⁴ Jensen 2010, 51 f. Se også Bryld m.fl. 1999, 42.

²⁹⁵ Rasmussen 1979a, 180; Rasmussen 1979b, 84, 99; Christiansen 2000, 85 ff.; Stoklund 2003, 40 ff.; Otto 2004, 11; Hillström 2006, 266 ff.; Rentzhog 2007, 40, 363; Bäckström 2012; 38; Ratjen 2019, 16 ff., 180.

²⁹⁶ Müller 1897a, 198.

interiører (og med det eksteriører og levendegørelser) var ”en insats i museets undervisande verksamhet”, det var altså noget, gæster gerne skulle lære af.²⁹⁷ Det var også derfor, at det var vigtigt, at *oplevelsen, indtrykket* var autentisk, som det var *engang*.

For mig efterlader modsvarene ikke et klart indtryk af den epistemologi eller forståelsesramme, frilandsmuseerne arbejdede inden for eller ud fra. Ifølge Palle O. Christiansen er det karakteristisk, at dem, han betegner som kulturhistorikere, sjældent talte om principperne for deres faglighed. Det var først og fremmest noget, de praktiserede. Dog er det muligt at pege på nogle fælles træk, mener han. Ud over interessen for det daglige liv er det mest relevante her, at de *ikke* betragtede det erkendende subjekt som en fejkilde. For kulturhistorikerne, skriver Palle O. Christiansen, var det erkendende subjekt, mennesket, tværtimod kilden til erkendelse. En meget stor del af deres arbejde berøede netop på erkendelse gennem oplevelse og indlevelse, og flere af dem mente, at man afskar sig fra en virkelig forståelse, hvis man ville presse det fænomen, man studerede, ind i for præcise og skarpe begreber.²⁹⁸ Det var mere eller mindre det, Edvard Hammerstedt indvendte mod Sophus Müller.

Når jeg nævner det her, er det, fordi det også havde betydning for den måde, de tænkte formidling på. Som eksempel henviser både Palle O. Christiansen og etnolog Bjarne Stoklund i deres behandling af debatten til den samtidige kulturhistoriker, Troels Troels-Lund (1840-1921) og et brev, Troels Troels-Lund skrev til George Karlin i maj 1898. Mere præcist refererer de begge til det følgende tekststykke, hvor han sammenfatter de to positioner i forhold til den *måde*, fortid burde formidles på:

Evnen til at sætte Fantasien i Bevægelse, fremkalde en til Fortids Virkelighed svarende Illusion er paa engang det Nyes Styrke og svage Punkt (...) det kan ikke nægtes, at der (...) i det Museumsdannede Interieur eller Exterieur – hvor godt og sandhedstro det end er udført – er et Plus til foruden de enkelte Mosaikdele, hvoraf det er sammensat. Dette Plus er Fremstillerens Syn paa Sagen og den dertil hos (...) Betragteren svarende Illusion. Dette er efter min Mening Historiefremstillingens ædleste og meste ætheriske Olie,

²⁹⁷ Karlin 1898, 13.

²⁹⁸ Christiansen 2000, 83 f. Se også Jensen 2015, 121 f. Emil Hannover karakteriserede i samme stil Bernhard Olsen som ”Forsker og Skønånd” i modsætning til den almindelige forsker, der var begrænset til ”simpel erkendelse af Sandheden”. Hannover 1906, 715.

uden hvilken den hele ikke har synderligt Værd. Men det er tillige den røde Klud, der bringer Modsattænkende i Raseri (...) for dem er Historieforskning kun Analyse, og det der kan og bør naaes kun kritisk bestemte Enkeltheder og Enkeltgenstande. For os er Maalet en Synthese, Billedet som Produkt af dets Dele eller dog samlende dem alle til en Helhed.²⁹⁹

Gennem illusionen, fortællingen kunne man måske også kalde det, ville Troels Troels-Lund og hans ligesindede appellere til folks forestillingsevne, eventuelt ved at lade dem drage analogier til deres egen erfaringer, lige meget om de huskede rigtigt eller forkert, skriver Palle O. Christiansen.³⁰⁰ Hvordan den formidlede fortid talte ind i og sammen med gæsternes erfaringer eller nutidsfortællinger, hvordan *de* erkendte det fortidige, hvordan *de* skabte sammenhænge, mening, var altså her vigtigere, end at de lærte at sætte fortid ind i den rette *videnskabelige* sammenhæng.³⁰¹ "Lad det være ,historisk Digtning'", som Otto Borchsenius erklærede.³⁰² Det var også derfor, at mere livsnære emner, mere identitetsnære fortider var at foretrække.

Hvor Palle O. Christiansen taler om det som en form for pædagogisk erkendelse, der byggede på det ikke altid sikre, kan man med Ove Korsgaard også tale om det som et dannelsesbegreb, der forstod almenheden, 'folket' som udgangspunkt for dannelse, ikke nogen, der alene skulle oplyses eller *uddannes* af museet.³⁰³ Det, gæster skulle lære af interiører, eksteriører og levendegørelserne af fortid var i en sådan udlægning, at de ikke alene var historieskabte, men også historieskabende.³⁰⁴ Det er et begreb om historie, der minder mere om det handlingsteoretiske begreb om historie og det aktørorienterede, pragmatiske perspektiv på det fortidige, det indebærer, som jeg vil mene, gør sig

²⁹⁹ Stoklund 2003, 43; Christiansen 2000, 89. Se også Bäckström 2012, 116.

³⁰⁰ Christiansen 2000, 89 f. Se også Rasmussen 1979a, 105; Otto 2004, 11; Korsgaard 1999, 12 f.

³⁰¹ For en lignende karakteristik af de norske folkemuseer se Eriksen 2009, 75 ff.

³⁰² Se eventuelt også Bäckström 2012, 44, hvor han citerer fra et brev som Bernhard Olsen skrev til Artur Hazelius den 16. november 1880 om vigtigheden af, at det "populære" indtryk må komme før den videnskabelige præsentation og skriftlige begrundelse. Se også Rasmussen 1979a, 105, hvor han citerer fra et brev fra 1881, hvor Bernhard Olsen skelner mellem eksisterende museer som museer for "Gjenstande af virkelig historisk (...) værd" og folkemuseet, der vil blive rent kulturhistorisk og give et *samlet, malerisk Billede* af vore folkelige og Provinsielle Ejendommeligheder". Min kursivering.

³⁰³ Korsgaard 1997, 12, 14; Korsgaard 1999, 12 f.; Korsgaard 2004, 21 f.

³⁰⁴ Se også Christiansen 2000, 68; Høiris 2010, 234.

gældende i forbindelse med flere levendegørelser om end på forskellige måder. Hvordan (blandt andet) det kom til udtryk, er omdrejningspunktet i de følgende to kapitler.

Frilandsmuseet er et Sted, man kan valfarte til, og det gør mange. Her kommer man for at gense. Her træder man over det slidte Dørtræ ind i det gamle Rum og er hjemme (...) Man rører ved det enkle Bohave, de gamle Redskaber, man forstaar dem, selvom man aldrig har set dem før. Det er et Gensyn.

Martin A. Hansen, "Tanker i en skorsten", 1948, 59.

Kapitel 3

Liv(et) på landet. Levendegørelser af landbokultur 1932-1963

Som jeg også nævnte i præsentationen af afhandlingens disposition, er etableringen af de første folke- og frilandsmuseer velbelyst.³⁰⁵ Til gengæld ved vi ikke meget om de frilandsmuseer, der blev oprettet på den anden side af 1900, og de tanker, grundlæggerne af disse museer gjorde sig om den fortid, de formidlede, og publikums relation hertil.³⁰⁶ Vi ved heller ikke særlig meget om, hvorfor flere af dem begyndte at levendegøre, eller hvordan de levendegjorde. I et forsøg på at nærme mig svar herpå spørger jeg i dette kapitel, hvilke forståelser af historie, der lå til grund for levendegørelser af livet på landet på frilandsmuseet på Hjerl Hede og Den Fynske Landsby mellem 1932 og 1963. Jeg spørger også, hvordan livet på landet blev iscenesat og indholdsbestemt og hvem de to museer henvendte sig til. Kapitlet slutter med en diskussion af levendegørelser, der i løbet af 1963 udspillede sig i både dagblade og museumsfaglige sammenhænge, og som kort fortalt synes at markere et brud med de forståelser af levendegørende formidling, der gjorde sig gældende på de to institutioner i første halvdel af den undersøgte periode.

Hvor jeg i forrige kapitel havde fokus på en samtidig diskussion, samtidige, men forskellige forståelser af relationerne mellem fortid og fag og mellem fagfolk og gæster, vil jeg i dette kapitel argumentere for, at forestillingen om en fælles fortid med rod i bondekulturen og en forståelse eller oplevelse af, at denne var under *forandring*, er central, hvis vi vil forstå baggrunden for levendegørelser mellem 1930'erne og 1960'erne, og hvorfor diskurser omkring levendegørende formidling forskød eller ændrede sig (igen). Det betyder, at det især er relationerne mellem gæster og fortid, der er i fokus i dette kapitel. Til at indkredse forståelserne heraf anvender jeg løbende begreberne erindringsfællesskaber og erindringspolitik. Som nævnt i forskningsrammen, kan erindringsfællesskaber defineres som en gruppe af mennesker, der erindrer, fortolker, husker en given fortid på en bestemt måde på et bestemt tidspunkt, erindringspolitik som et forsøg på at påvirke denne gruppes forestillingsverden og holdninger, deres værdier og følelser, deres identitet.³⁰⁷ Et interessant spørgs-

³⁰⁵ Se for eksempel Rasmussen 1979a; Rasmussen 1979b, 87 ff.; Gjestrum 2001; Sandberg 2003; Maure 2004; Otto 2004; Rentzhog 2007; Eriksen 2009, 69 ff.; Bäckström 2012; Rathjen 2019; Ravn 2020.

³⁰⁶ Se dog Mygind 2005; Erichsen og Skak-Nielsen 2007.

³⁰⁷ Warring 2004, 11.

mål bliver hermed også, hvad det eller de ændrede erindringsfællesskaber om livet på landet betød for erindringspolitikker?

For at understrege min pointe om forandring er kapitlets eksempler kronologisk struktureret. Mere konkret vil det sige, at jeg indleder kapitlet med en analyse af den levendegørende formidling på Hjerl Hede, der blev grundlagt i 1930, og så at sige forlader museet her med åbningen af Den Fynske Landsby i 1946. Med debatten i 1963 flytter jeg fokus igen. Kapitlets primære empiri er arkivalsk materiale og presseomtaler fra og om de to institutioner. Om og fra debatten i 1963 inddrager jeg især omtaler og debatindlæg i dagspressen.

Den Gamle Landsby på Hjerl Hede

Den 25. juli 1932 kunne man i *Skive Folkeblad* læse om en næsten endeløs strøm af mennesker, der dagen forinden havde fundet vej til den privatejet bygningssamling Den Gamle Landsby: "Fra alle Sider kom de, i Biler, i Hestekøretøj, paa Cykle, til Fods".³⁰⁸ I *Berlingske Tidende* kunne man på samme måde læse, at "Alle Veje, der fra omegnen fører til Hjerl Hede, [var] fyldt af Mennesker".³⁰⁹ I 1932 bestod Den Gamle Landsby af fire landbygninger, der alle var genopført på det, der dengang hed Hjerl Hede Plantage: en gård, en bullade, en smedje og en stubmølle. Bag samlingen stod koncernleder, mæcen og plantageejer, H.P. Hjerl Hansen (1870-1946), og inden jeg uddyber, hvorfor så mange søgte mod Hjerl Hede netop den 24. juli 1932, vil jeg kort skitsere H.P. Hjerl Hansens bevæggrund for at etablere samlingen og den konflikt med Frilandsmuseet i Lyngby ved København, det indledningsvis gav anledning til. Formålet er at give et indtryk af den museums*lignende* institution, de første levendegørelser på Hjerl Hede blev tænkt ind i og sammen med, og gennem det også et indtryk af, hvordan diskussionen om *rigtige* museer så ud på dette tidspunkt.

H.P. Hjerl Hansen havde gennem flere år været optaget af at bevare levn og beretninger fra det gamle landbosamfund, da han i forsommeren 1928 faldt over en avisnotits om Danmarks *ældst* bevarede bondegård, der lå i Vinkel ved Viborg.³¹⁰ Frilandsmuseet i Lyngby, der på det tidspunkt var blevet en del af

³⁰⁸ *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

³⁰⁹ *Skive Folkeblad* 25/7 1932; *Berlingske Tidende* 25/7 1932.

³¹⁰ Mygind 2005, 51 ff. Se samme 57 ff. for en nærmere beskrivelse af H.P. Hjerl Hansens engagement i opdyrkningen og tilplantningen af den jyske hede, som han på den ene side betragtede som et egnsudviklingsprojekt, et led i bestræbelserne på at styrke den danske nation efter 1964. På den anden side så han gerne, at det gamle kulturlandskab blev bevaret, og sikrede, at dele af hans egen plantage blev henlagt til 'naturtilstand' og siden fredet.

Nationalmuseet og dermed statens museer, havde egentlig forkøbsret til gården, men var ikke i stand til at finde nok bevillinger, og for at sikre, at den ikke gik til, købte H.P. Hjerl Hansen gården på vegne af Hjerl-Fonden, en fond, han og hans kone havde skiftet i 1915 med henblik på at støtte blandt andet videnskabelige og nationale formål.³¹¹ Hans ønske om at bevare tidligere tiders byggeskik på landet lå umiddelbart i forlængelse af grundlæggerne af de første frilandsmuseer, der ligeledes havde fundet det vigtigt at bevare den forsvindende bondekultur.³¹² Det samme kan man ikke sige om H.P. Hjerl Hansens plan om at genopføre gården på *Hjerl Hede*.

I et indlæg i den radikale avis *Politiken* omtalte Frilandsmuseets daværende inspektør, Jørgen Olrik (1875-1941), H.P. Hjerl Hansens beslutning som ”en Rigmands misforstaaede Interesse”.³¹³ I et udkast til en anden artikel udtalte han:

Vi har fra Museets Side intet haft at indvende imod, at man eventuelt *fredede* Gaarden, hvor den stod. Men vi finder det unægtelig ganske meningsløst, at den skal begraves i en Afkrog! Et er, at en Gaard fredes og staar, hvor den hører hjemme, eller flyttes over til den Plads, hvor Staten samler den slags værdifulde gamle Minder (...) noget ganske andet er, at en Privatmand rykker Gaarden op og flytter den ud på en Hedeegn, hvor den i hvert Fald intet har at gøre (...) Jeg gaar ud fra, at Offentligheden vil faa Adgang til at se Gaarden – men hvad hjælper det, naar den anbringes paa en øde Hedeegn, hvor der aldrig kommer et Menneske.³¹⁴

For Jørgen Olrik var problemerne med H.P. Hjerl Hansens plan om at flytte gården fra Vinkel til Hjerl Hede altså flere. For at tage det sidste først synes flytningen til en afsidesliggende plantage at være i strid med et offentlighedsprincip, der fordrede nærhed og dermed adgang for de mange. Hvor denne indvending minder om flere modsvar i debatten i 1897, mimer en af hans andre indsigelser snarere Sophus Müllers kritik, nemlig at en flytning var i strid med

³¹¹ *Skive Folkeblad* 16/8 1928. Se også Mygind 2005, 54.

³¹² Mygind 2005, 68, 70. At H.P. Hjerl Hansen efter købet tilbød staten gården, tolker jeg som et udtryk for, at han også selv så sit arbejde som en fortsættelse af de folke- og frilandsmuseer, der var blevet etableret 30-40-50 år forinden. Han stillede dog en betingelse: gården skulle forblive i Jylland. *Dagens Nyheder* 13/4 1929; Mygind 2005, 67 f.

³¹³ *Politiken* 15/8 1928.

³¹⁴ Hjerl Hede. *Presseklip 1928-1948*. Kursiv i original. I en håndskreven note står der, at artiklen blev trukket tilbage inden udgivelse.

en norm om stedlig forankring, der i Jørgen Olriks optik var at foretrække, når nu staten og med det Frilandsmuseet ikke fik gården. At H.P. Hjerl Hansen handlede som privatperson, eller rettere sagt, at Jørgen Olrik betragtede hans handlinger som en privat mands, gjorde det ikke bedre. Det sidste kritikpunkt kan man måske forklare som en konflikt mellem læghistorie og faghistorie eller i hvert fald en forståelse af, at erhvervelsen og flytningen af en gammel gård krævede *faglige* kompetencer, og mere præcist de museumsfaglige kompetencer, der kendetegnede statens *museer*. Det var ikke 'bare' noget, man gjorde for sin egen interesse for fortids skyld.

Uenigheden blev snart taget op af flere aviser. Venstres hovedstadsorgan *Morgenbladet* og den landsdækkende *Social-Demokraten* var begge enige med Jørgen Olrik og erklærede deres støtte (og behov for flere midler) til både Frilandsmuseet og Nationalmuseet mere generelt. At landets hovedmuseum var gået glip af Danmarks ældste bondegård, som i stedet var havnet på "private hænder" var stik mod ret og rimelighed, skrev *Social-Demokraten* blandt andet.³¹⁵ At gården blev tillagt *nationalhistorisk* værdi, synes dermed også at spille ind på kritikken. Det samme synes at gælde fra Nationalmuseets perspektiv. I hvert fald skriver den danske historiker Finn Mygind i sin bog om Hjerl Hedes historie, at Nationalmuseet inden købet havde tilbudt H.P. Hjerl Hansen hjælp med at finde en anden, underforstået mindre betydningsfuld, gård.³¹⁶

Andre aviser og skribenter hilste købet velkomment. *Politiken* (der ellers havde bragt Jørgen Olriks indlæg) erklærede for eksempel, at den "holdt med" H.P. Hjerl Hansen. Forholdene på Frilandsmuseet var dårlige, og bilismen havde skabt et nyt "museumsbegreb", der betød, at der ikke længere var et argument for at samle alle vigtige museumsgenstande i København. I *Jyllands Posten* angreb forfatter Søren Vasegaard direkte de københavnske museumsfolk for "Bureaukrati og Kjøbenhavneri i Renkultur".³¹⁷ Som Finn Mygind også bemærker, blev købet i disse tilfælde gjort til en del af en kamp mod den centralisme, der siden 1864 havde placeret alle vigtige kulturelle institutioner i hovedstaden.³¹⁸

³¹⁵ Her citeret fra Mygind 2005, 66.

³¹⁶ Mygind 2005, 65.

³¹⁷ Begge citeret fra Mygind 2005, 67. For en nærmere gennemgang af diskussionen og flere eksempler se samme, 65 ff.

³¹⁸ Mygind 2005, 67; Frandsen 1996, 14; Floris 1999, 304. For en mere generel diskussion af centralisme og museer se Rasmussen 1979b, 75 ff.; Ravn 2020, 52 f.

Den samme tanke kan spores i H.P. Hjerl Hansens egne tanker om købet, om end mindre eksplicit, mindre polemisk. I familiens gæste- og logbog på stedet, *Hedebogen*, beskrev H.P. Hjerl Hansen, hvorfor det var vigtigt for *ham*, at gården fra Vinkel forblev i Jylland:

vi [ham selv og hans kone], mente, at det har sin store Interesse at saadanne Minder over Fortids Bygge og Levevis haves omkring i Landet og maaske helt paa de Steder, hvor de oprindelig er opstaaet, eller ikke fjernet for langt derfra. Hovedsagen er jo iøvrigt ikke Besøg af saa og saa mange Tusinde, men derimod, at den kan beses af de færre, som virkelig har Interesse derfor og naturligt er det, at de, der ikke er Kyndige, vil have et langt mere belærende Indtryk og udbytte ved kun at se denne ene Bygning end ved at løbe gennem Snese af Bygninger ophobet på ét Sted, hvor det ene Indtryk udviskes af det andet.³¹⁹

For H.P. Hjerl Hansen gav det altså tilsyneladende ikke mening at samle alle landets bevaringsværdige huse og gårde på et enkelt sted, underforstået på Fri-landsmuseet i Lyngby. Det, han kaldte 'virkelig' interesse for det fortidige, var ikke forbeholdt en enkelt by eller region, og for besøgende uden nogen særlige forudsætninger, de ikke-kyndige, ville en enkelt bygning desuden være en mere lærerig, udbytterig oplevelse, end en større samling ville være det. Også selvom den var flyttet ca. 50 kilometer fra sin oprindelige placering og dermed brød med én museal norm om stedlig forankring.

Henvendt til 500-600 af Hjerl Hedes *naboer*, sagde han det også ved indvielsen af den genrejste gård i juli 1930 på den her måde: "Vi haaber, De vil have Interesse for den gamle Gaard. Teknikens rasende Udvikling har med Kæmpeskridt bragt os fjernt fra de ældre Generationers Byggemåde", men, fortsatte han, "Minderne knytter os til Fortiden – dem kan vi ikke klippe over".³²⁰ Danmarks ældste gård og den fortid, den repræsenterede, var med andre ord noget, der knyttede et mere eller mindre lokalt 'os' i nutid til en fortid, der i takt med den teknologiske udvikling var blevet mere 'fjern', men altså ikke fremmed.³²¹

³¹⁹ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*. Her er de forskellige indlæg i og fra aviserne også samlet.

³²⁰ *Skive Folkeblad* 28/7 1930.

³²¹ Hvor Mattias Bäckström og Mark B. Sandberg fremhæver Artur Hazelius arbejde som en modernitetskritik, synes H.P. Hjerl Hansen ikke i samme grad at betragte 'Teknikens rasende Udvikling' som et problem. Når han ville bevare dele af det gamle bondesamfund, var det ifølge Finn Mygind også, fordi det var forudsætningen for det moderne landbrug,

For H.P. Hjerl Hansen var forbindelsen mellem fortid og nutid, som det fremgår, ikke en, man kunne klippe over. Det fortidige var altså til stede og nærværende i nuet.

Noget eksplicit begreb om historie er der ikke tale om, men som jeg også antydede i afslutningen af forrige kapitel, har H.P. Hjerl Hansens tanker om ikke andet paralleller til det begreb om historie, jeg selv arbejder med. Som det fremgår, var det fortidige i hvert fald ikke noget, der i H.P. Hjerl Hansens optik var forbeholdt fagfolk, men noget, der var fælles for læg og lærde. Ikke kun fordi andre end fagfolk havde en interesse for det fortidige, men også, fordi 'vi' alle var forbundet hermed. Ligesom jeg også skrev om de *første* frilandsmuseer, var gæster altså ikke nogen, der alene skulle *uddannes* af museet. H.P. Hjerl Hansen syntes også at betragte dem som en *del* af den fortid, der blev formidlet.

Den betoning af lokal eller regional dannelse, den erindringspolitik, H.P. Hjerl Hansens tanker kan tolkes som udtryk for, har på sin vis paralleller til stiftsmuseerne i slutningen af 1800-tallet eller mere præcist den tanke, at det var nødvendigt at tilbyde landbobefolkningen den adgang til fremgang både i forhold til dannelse og styrkelse af fædrelandskærlighed, der allerede var tilgængelig i København, som ifølge den danske historiker Jens Engberg kendetegnede disse museer.³²² Som det også vil fremgå, udelukkede H.P. Hjerl Hansens betoning af det lokale således ikke det nationale.³²³ Det nationale burde bare heller ikke udelukke det lokale. Eller oversat til diskussionen om gården fra Vinkel burde Frilandsmuseet ved København ikke udelukke andre institutioner: "det bør i alt Fald ikke", udtalte han til *Politiken*, "være Museet uvel-

som havde været med til at skabe hans egen og Danmarks velstand. H.P. Hjerl Hansen nævnte selv, at det daglige arbejde med industriel forædling og eksport forstærkede hans trang til at bevare den gamle arkitektur og gamle landsbyhåndværk. Det moderne og traditionen måtte altså gå hånd i hånd. Bäckström 2012, 9 f.; Sandberg 2003, 10 f.; Mygind 2005, 71.

³²² Engberg 2005, 25. I 1930'erne må det også have gjaldt domkirkebyerne og de større provinsbyer, i hvert fald hvis man ser på museumslandskabet. Rasmussen 1979b, 75 ff.

³²³ Det er ikke noget, jeg gør mere ud af, men det fremgår også af de tre bygninger, H.P. Hjerl Hansen gennem Hjerl-Fonden erhvervede til museet mellem 1930 og 1932, nemlig en sønderjysk bullade, en fynsk smedje og en stubmølle fra Sjælland. H.P. Hjerl Hansens argument om så vidt muligt at bevare bygninger lokalt var altså ikke et bærende princip længe. I stedet skulle samlingen repræsentere byggeskik for hele Danmark. Mygind 2005, 73 f. Det gav i øvrigt også anledning til frustration. I et brev til Kai Uldall i 1950 skrev Svend Larsen, leder af Den Fynske Landsby, i hvert fald, at det ville være rart, hvis Kai Uldall kunne "fortælle ham [H.P. Hjerl Hansen], at han må køre om i en anden gade efter et sprøjtehus". Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/4 1950-31/3 1951*.

komment, at der fra andre Institutioner vises Interesse for at sikre vore gamle Bygninger og stilles de fornødne Midler til Raadighed, i Særdeleshed, naar det efter Museets eget Udsagn synes saa vanskeligt at fremskaffe Midler dertil".³²⁴ Både den støtte, han fik i pressen, og den menneskemængde, der søgte mod Hjerl Hede et par år senere tyder på, at H.P. Hjerl Hansen ikke var alene om den holdning. Livet omkring Den Gamle Landsby den 24. juli 1932 indikerer i hvert fald for mig, at der om ikke andet var en stor *interesse* for en endnu større vægtning af det fortidiges (fysiske) nærvær 'omkring i landet'. Netop denne dag var der nemlig også liv i Den Gamle Landsby.³²⁵

Diskussionen om gården fra Vinkel var i øvrigt endt med, at Nationalmuseets arkitekt, Mogens Clemmesen (1885-1943), bistod ved både nedtagning og genoprejsning.³²⁶ Når jeg har fremhævet diskussionen om gården fra Vinkel her, er det derfor ikke for at opridse en konflikt mellem to uforenelige og uforanderlige positioner, men tværtimod for at illustrere, at forståelser af det *rigtige* museum, *museet*, af fag, fortid og relationerne mellem disse og gæster ikke var mejslet i sten, men forskyder sig over tid og rum. Hvor det arkæologiske museum, Nationalmuseet, var *museet* (og *faget*) i 1897, synes det i den her sammenhæng at være Frilandsmuseet i Lyngby (som en del af Nationalmuseet). Hvor det var placeret i Lyngby, talte H.P. Hjerl Hansen, som det fremgår, for, at bevaringsværdige bygninger og den fortid, de repræsenterede, blev tilgængelige for interesserede og ikke-kyndige 'vi' er uden for København. Som det *vil* fremgå, prægede begge forhold med forskellig fylde og betydning også arrangementet den 24. juli 1932.

En fest for og med folket

Under overskriften "Dansk Landsbyliv for 100 Aar siden" var der kl. 14.30 "fremvisning af de gamle Arbejdsmetoder i Landsbyen".³²⁷ En time senere bød H.P. Hjerl Hansen officielt velkommen, inden han overlod talerstolen til forfatter Johan Skjoldborg (1861-1936). Før, under og efter talerne blev der sunget, og derefter begyndte 'fremvisningerne' igen. Kl. 18 opførte en gruppe på 16

³²⁴ *Politiken u.d.* Her citeret fra Hjerl Hede. *Kopi af Hedebogen*.

³²⁵ Af en omtale fra indvielsen af gården fra Vinkel fremgår det, at det også denne dag havde været muligt at "se Væven i funktion, idet en ældre Kone med øvet Haand sad og lod Skytten gaa!". *Kristelig Dagblad* 31/7 1930. Se også *Viborg Stifts Folkeblad* 29/7 1930.

³²⁶ Mygind 2005, 68 f.

³²⁷ Hjerl Hede. *Presseklip 1928-1948*. "Dansk Landsby for 100 aar siden".

dansere folkedans på et podie, inden dagen sluttede med ”gammeldags” dans, hvor alle, der havde lyst, kunne være med.³²⁸

Om baggrunden for arrangementet skrev H.P. Hjerl Hansen senere:

Allerede i længere Tid havde jeg beskæftiget mig med Tanken om at holde en aarlig Folkefest ved den gamle Bondegaard med Foredrag af kendte Mænd, men Tanken antog efterhaanden anden Karakter, idet jeg kom ind paa indenfor Rammen af de gamle Bygninger at fremkalde Scener af Livet, som det levedes forrige Aarhundrede med de gamle Arbejdsmetoder.³²⁹

H.P. Hjerl Hansen tanke om en folkefest synes umiddelbart at ligge i forlængelse af de ’folkelige’ fester og møder, der i Danmark blev introduceret med ’Himmelbjergmøderne’ 1839-1844. På et tidspunkt, hvor den offentlige debat var stærkt begrænset, tillod møderne på Himmelbjerget landbobefolkningen at mødes og høre, synge og (sam)tale, ofte med klare demokratiske undertoner.³³⁰ Knap 100 år senere var enevælden afskaffet og systemkritikken afløst af et ønske om at fastholde eller i hvert fald formidle dele af den ’folkekultur’ eller det erindringsfællesskab, de første møder og -fester udsprang af.³³¹ Som det også fremgår af den korte beskrivelse ovenfor, skete det på flere måder.

H.P. Hjerl Hansen indledte selv den officielle del af programmet med en introduktion til sin samling af huse og samlingens (korte) historie. I tråd med hans oprindelige plan om foredrag af ’kendte Mænd’ talte forfatter Johan Skjoldborg derefter om ”En ny Horizont i vor Folkekultur”.³³² Ud over to omtaler i *Berlingske Tidende* og *Politiken* om ”Hjemstavsfølelsen” og ”Sæder og Skikke i svundne Tider” har jeg ikke kunnet identificere, hvad titlen nærmere dækkede over, men Johan Skjoldborg var kendt som ”husmændenes” forfatter og havde selv stået bag flere sommerstævner, der skulle ”rejse dette lands små-

³²⁸ *Skive Folkeblad* 25/7 1932; Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³²⁹ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³³⁰ Frandsen 1996, 115 ff.; Korsgaard 2004, 240 f. Se også Warring 2004 for en dybdegående analyse af, hvordan folkefester i sidste halvdel af 1800-tallet var en central og integreret del af den identitetspolitiske proces, forskellige sociale grupper gennemløb, i takt med at de organiserede sig og gjorde krav på indflydelse.

³³¹ Både Ove Korsgaard og den danske historiker Steen Bo Frandsen bemærker, at allerede de første folkefester var udtryk for en æstetisering, pædagogisering og nationalisering af landbokultur, der (også) tjente identitetsmæssige funktioner. Korsgaard 1997, 227 ff.; Frandsen 1996, 115.

³³² *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

folk”.³³³ Det samme havde den lokalfødte forfatter Jeppe Aakjær (1866-1930), der i 1910 havde skrevet *Spurven sidder stum bag kvist*, den ene af de tre sange, der blev sunget på dagen.³³⁴ En af dagens andre sange trak en direkte tråd tilbage til møderne på Himmelbjerget, nemlig *Jyden han æ stærk å sej*, der var skrevet af forfatter og arrangør bag de fem møder, St. St. Blicher (1782-1848).³³⁵

Taler og sange var næppe tilfældigt valgt. H.P. Hjerl Hansen var selv engageret i socialt arbejde, og sangenes erindringspolitiske ærinde mimes den jyske lokalpatriotisme, han udtrykte i forbindelse med købet af gården fra Vinkel.³³⁶ I *Jyden han æ stærk å sej* lovpriste St. St. Blicher den enkle og trofaste jyde som et værn mod den tyskhed, St. St. Blicher som mange andre talte mod i årene omkring Treårskrigen (1848-1851).³³⁷ I *Spurven sidder stum bag kvist* var og er det centrale billedelement moderen, der sidder ved rokken i Jeppe Aakjærs barndomshjem syd for Skive. Den jyske landbokultur var også et centralt omdrejningspunkt i både opvisningen af folkedanse og H.P. Hjerl Hansens egen tale. Talen er ikke en del af det materiale, jeg har haft til rådighed, men en omtale i den radikale lokalavis *Skive Folkeblad* dagen efter refererede dele af indholdet: ”Jeg holdt paa – sagde han – at Danmarks ældste Bondegaard – runden som den er af jydsk Jord, jydsk Egetømmer – skulde blive i Jylland”.³³⁸ Denne næsten organiske metafor er typisk for tiden, og kan med Palle O. Christiansen tolkes som en opfattelse af, at mennesker var bundet sammen af fortid på bestemte steder, her altså et mere eller mindre velafgrænset område af Jylland.³³⁹

Som jeg nævnte i forrige afsnit, var der dog for H.P. Hjerl Hansen en sammenhæng mellem det lokale og det nationale. Det nationale erindringsfællesskab synes for eksempel at være underforstået, når Johan Skjoldborg talte om ’vor folkekultur’, og det var eksplicit i de vejrende Dannebrogssflag omkring

³³³ *Berlingske Tidende* 25/7 1932; *Politiken* 25/7 1932;

http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Dansk_litteratur/1900-14/Johan_Skjoldborg; <http://www.museumsilkeborg.dk/leve-friheden> (30/11 2021)

³³⁴ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/jeppe-aakjaer-1866-1930/> (30/11 2021)

³³⁵ I sin afhandling bemærker Kasper Rathjen, at både Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg desuden havde gentolket St. St. Blicher. Rathjen 2019, 222. Jeppe Aakjær havde endvidere været involveret i H.P. Hansen fra Herning Museums arbejde med at opbygge en samling om St. St. Blicher. Se Ravn 2020, 64.

³³⁶ Mygind 2005, 51 f.; Frandsen 2015, 60.

³³⁷ <https://hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historier-om-sangene/j-l/jyden-han-ae-staerk-aa-sej> (30/11 2021)

³³⁸ *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

³³⁹ Christiansen 2000, 59; Jensen 2014, 162.

talerstolen. Det samme gjaldt den tredje sang, der blev sunget på dagen, nemlig H.C. Andersens *I Danmark er jeg født* (1850), hvor en anden organisk metafor, nemlig "rod" indgår ad flere omgange.³⁴⁰ Når det er interessant, er det, fordi det uanset det lokale eller nationale fokus kunne tyde på, at H.P. Hjerl Hansen ikke udelukkende betragtede livet på landet som et spørgsmål om 'gamle' *arbejdsmetoder*. Det var også udtryk for en særlig livsform og identitet, hvor arbejdet var en uløselig del af dagligdagen og fællesskabet.³⁴¹ Ved at bruge identitetskonkrete fremstillingsformer som 'vi' og 'vor' kan man med en let omskrivning af Ove Korsgaards ord sige, at publikum blev en del af det samme (erindrings)fællesskab ved at høre og synge om det og tage del i 'gammeldags' dans.³⁴² Den nære sammenhæng mellem før og nu, som H.P. Hjerl Hansen havde talt om ved indvielsen af gården fra Vinkel, handlede altså blandt andet om, hvor 'vi' kom fra.

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

H.P. Hjerl Hansen på talerstolen den 24. juli 1932. Kilde: Hjerl-Fonden.

Den erindringspolitiske dagsorden synes dog ikke at være den eneste, der prægede den officielle del af programmet. I den førnævnte omtale fra *Skive Folkeblad* kan man i læse, hvordan H.P. Hjerl Hansen i sin tale mindede om Frilands-

³⁴⁰ For en analyse af det forestillede fællesskab, sangen adresserer, se Jensen 2017, 152 f.

³⁴¹ Korsgaard 1999, 19.

³⁴² Korsgaard 2004, 240. Se samme 316 om 'det folkelige foredrag', der ifølge Ove Korsgaard er kendetegnet ved, at tilhørerne er bekendt med emnet. I princippet skal foredragsholderen derfor blot slå en streg an, som forudsættes at være til stede i forsamlingen, om end uforløst. Se også Warring 2004, 43. For en norsk parallel se Eriksen 2009, 101.

museets manglende finansieringsmuligheder i forbindelse med købet af gården fra Vinkel, en gård, "hvis Bevarelse man iøvrigt ansaa som ønskelig".³⁴³ Et andet sted i talen havde han fremhævet lærer og folkemindesamler Evald Tang Kristensen (1843-1929), der som den første havde gjort opmærksom på gården "som et værdifuldt og interessant Fortidsminde".³⁴⁴ De to udtalelser synes at pege på et ønske om, hvad jeg vil kalde kulturhistorisk anerkendelse. For H.P. Hjerl Hansen var det vigtigt og vigtigt at nævne, at mere etablerede kræfter også fandt gården i Vinkel bevaringsværdig. At flytte den var med andre ord *ikke* 'en rigmands misforståede interesse', men et lødigt bevaringsarbejde udført med "sagkyndig Hjælp".³⁴⁵ Som jeg også var inde på før, var samlingen på Hjerl Hede altså ikke udelukkende, hele tiden eller på alle punkter i opposition til *museet*.

Ønsket om kulturhistorisk anerkendelse synes tværtimod også at gælde levendegørelserne. I hvert fald havde H.P. Hjerl Hansen i foråret 1932 bedt konservator og forstander for museet i Herning, H.P. Hansen (1879-1961), om at stå i spidsen for den komite, der skulle planlægge og tilrettelægge dagen. Eller som der stod i *Skive Folkeblad*: "I Samraad med forstaaende og kyndige Mænd blev det besluttet, at Landsbyen skulde skildre og haandgribeligt illustrere en Dag for hundrede Aar siden".³⁴⁶ Hvordan det skete, skal vi se på nu.

'Scener' af livet engang

Om de levendegørende aktiviteter skrev H.P. Hjerl Hansen selv:

I Vinkelgaardens Vævestue vævede en gammel Kone, i Dagligstuen strikkede en Mand og to Koner Hoser, en Kone kartede og en spandt (...) ved Nordenden klinkede en Mand Lertøj og af og til greb han Violinen og spillede et Stykke for de i Stuen arbejdende. I Frammerset kærkede en Kone Smør, som forresten smagte aldeles fortrinligt. Ved Vippebrønden valkede en Mand Hoser og en Kone vaskede med Tærskel (Banketræ). Ved Gavlen bandt en Mand Løb (Kurve), en anden Simer. Bag Gaarden klippede en Kone Faar, og i Vadsø fiskede to Mænd (...) I Smedien arbejdede den gamle Jacob

³⁴³ *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

³⁴⁴ *Skive Folkeblad* 25/7 1932. Om Evald Tangs Kristensens arbejde i relation til museer i øvrigt se Rasmussen 1979a, 138 ff.

³⁴⁵ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁴⁶ *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

Smed (84 Aar) ved Esse og Ambolten, og en Kone bagte ,Goderaad' Kager. Ved Gavlen af Bulladen snoede en Mand Reb af Hestehaar, en anden lavede Simer (Koste) i Revlingeris. I Bulladen skar en Mand Hakkelse med Skærekiste, en Kone støbte Lys og en anden rullede Tøj med Manglestok og Manglebræt. I Møllen arbejdede en Møllersvend og i Heden skar en Mand Hedetørv. Endelig skærpede en Mand Le ved Gavlen af Smedien. Med meget Besvær var det endelig lykkedes at stille et Studeforspand paa Benene, som gjorde megen Lykke.³⁴⁷

Med andre ord var det håndværk og daglige gøremål på landet og i landsbyen i en tid, hvor bondefamilien selv forarbejdede sine brugsgenstande, der blev levendegjort, altså en mere (lav)praktisk side af den fortid, der blev besunget under den officielle del af programmet.³⁴⁸ Ligesom den officielle del af programmet blev den regionale, lokale fortid som skæring af Hedetørv og ”togger fiskeri” på den lokale sø blandet sammen med en mere generel, national fortid.³⁴⁹ Som det vil fremgå i analysen af Den Fynske Landsby, var det at spinde og karte uld således ikke en aktivitet, der var særlig for egnen omkring Hjerl Hede.

Til at udføre de forskellige arbejder havde H.P. Hjerl Hansen engageret 24 ældre fra lokalområdet, ”en del af dem Beboere paa Alderdomshjemmet”.³⁵⁰ Ud over forplejning fik hver 10 kr. for at deltage i arrangementet og den generalprøve, der blev afholdt et par dage inden. For H.P. Hjerl Hansen var det afgørende, at de mænd og kvinder, der udførte arbejdet, havde egne direkte erfaringer med den givne aktivitet. Det var Maren som person, ikke persona, der skulle bage gode råd kager, og Jacob Smed, ikke en hvilken som helst smed,

³⁴⁷Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁴⁸ I 1935 beskrev H.P. Hjerl Hansen også den fortid, Hjerl Hede bevarede og formidlede på den her måde: ”Det var den Tid, hvor Smørret kærnedes i Hjemmets Haandkærne, hvor Brødet bagtes i den store murede Ovn, hvor Lysene støbtes, Øllet bryggedes, Faarene klippedes og Ulden kartedes, spandtes og bandtes til Hoser, Undertøj o.s.v. hvor Hørren skættedes og Hørlærredet laa udspændt paa Toften til Blegning, hvor Husmoderen passede sin ikke altid lille Børneflokk (...) og gav til de gamle Aftægtsfolk som boede i en Fløj til Gaarden, malkede, vaskede med Tærskel, rullede med Manglebræt og Stok, lavede Mad”. Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁴⁹ <https://filmcentralen.dk/museum/danmark-paa-film/film/indvielse-af-hjerl-hede>, 3:05. (3/11 2021).

³⁵⁰ *Skive Folkeblad* 25/7 1932; Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

der burde arbejde ved essen.³⁵¹ Derfor var det også et spørgsmål om tid, før det ikke længere var en mulighed at levendegøre de udvalgte arbejdsformer. I *Hedebogen* skrev han:

Alle disse gamle Arbejder kan ikke ret længe kaldes frem til Udførelse, fordi de gamle, som endnu kan udføre dem, snart gaar på Gravens Rande, og derfor maa vi med Vemod sige: Denne Gang og måske endnu en Gang og saa aldrig mere.³⁵²

At gøre det fortidige liv på landet levende kunne med andre ord kun lade sig gøre, fordi der stadig var nogen i live, for hvem denne fortid var forgangen nutid. Fordi der så at sige var nogen, der var fortid. For mig peger denne fordring om egne, personlige erfaringer på et autenticitetsbegreb, der satte lighedstegn mellem fortid og levendegjort fortid, altså at det, der blev formidlet var 1:1 med forlægget. Her var han i øvrigt helt på linje med grundlægger af Dansk Folkemuseum, Bernhard Olsen, der, som nævnt i forskningsrammen, havde kritiseret flere svenske museers brug af frivillige fra overklassen til at levendegøre højtider og fester. Underforstået burde de, der levendegjorde, have en direkte relation til den fortid, de formidlede. Jeg tror i øvrigt også, det er her, forklaringen på, at det, jeg kalder levendegørelser, indtil 1960'erne ofte blev omtalt som demonstrationer, underforstået demonstrationer af aktørens egne færdigheder.

At de ældre, der udførte aktiviteterne, var klædt i tøj typisk for den formidlede fortid, og at de fleste aktiviteter blev udført i de rum, de engang havde fundet sted i, kunne tyde på, at ikke alene arbejdsformer, men også rum og beklædning gerne skulle være i overensstemmelse med det fortidige forlæg for at kunne "fremkalde Scener af Livet, som det levedes forrige Aarhundrede med de gamle Arbejdsmetoder", som H.P. Hjerl Hansen formulerede det.³⁵³ *Fremkalde*, fordi levendegørelser ligesom samtidige forståelser af fotografiet måske blev tænkt som en form for (1:1) *dokumentation*?³⁵⁴ Den 7 minutter lange stum-

³⁵¹ *Skive Folkeblad* 25/7 1932. Se også <https://filmcentralen.dk/museum/danmark-paa-film/film/indvielse-af-hjerl-hede> (3/11 2021).

³⁵² Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁵³ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁵⁴ Som filosof Esther Oluffa Petersen bemærker i sin doktorafhandling kan det at *fremkalde* i hvert fald give associationer til arbejdet i et mørkekammer med at fremkalde et fotografi af et negativt. Hvor hun fremhæver den selektion som både negativ og fremkaldelse er udtryk for, synes fremkaldelse dog her i højere grad at være på linje med det ønske om doku-

film, H.P. Hansen fra Herning Museum lavede fra arrangementet, og den fyldte, hans optagelser af aktiviteterne får, kunne tyde på, at det i hvert fald var tænkt med eller ind i arrangementet.³⁵⁵

Historisk akkurate var dog ikke alt. I hvert fald gengav H.P. Hjerl Hansen i *Hedebogen*, hvordan komiteen nogle få dage inden arrangementet besluttede at flytte flere aktiviteter ud under åben himmel: En udregning havde vist, at det ville tage 40 timer for alle at komme igennem husene, hvis der kom 10.000 gæster på dagen, og det var ca. det, der kom.³⁵⁶ For at trække en tråd tilbage til Edward M. Bruner var det 'rigtige' altså til forhandling eller i hvert fald noget, der kunne afviges fra af hensyn til publikums adgang til aktiviteterne.

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

En erindringsværdig fortid i nutid. Vask med tærskel. Kilde: Hjerl-Fonden.

De mange gæster kunne enten gå rundt og (be)se aktiviteterne eller sætte sig med deres medbragte eller købte mad. Hvor den officielle del af programmet

mentation, Mark B. Sandberg fremhæver om folke- og frilandsmuseer omkring 1900 med reference til netop fotografi. Pedersen 2019, 19; Sandberg 2003, 67, 236 f.

³⁵⁵ <https://filmcentralen.dk/museum/danmark-paa-film/film/indvielse-af-hjerl-hede> (3/11 2021) For en kort beskrivelse af H.P. Hansens fotografiske arbejde i øvrigt se Ravn 2020, 64 f.

³⁵⁶ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

var koreograferet, var der altså ikke et bestemt program eller en bestemt rute, gæster her skulle følge. Som det fremgår af billedet på forrige side, kunne gæster i nogle tilfælde gå helt tæt på de ældre, der udførte aktiviteterne. På andre billeder kan man se, at der har været afskærmninger mellem gæster og de ældre. I tråd med den 'dokumentariske' tanke synes det uanset først og fremmest at være en visuel oplevelse, der blev tilbudt. Den nære relation mellem erfaring og personer til trods, har jeg ikke kunnet finde noget, der tyder på, at aktørerne skulle besvare spørgsmål eller fortælle om det, de lavede. Med undtagelse af muligheden for at danse 'gammel' dans har jeg heller ikke fundet noget, der tyder på, at publikum blev inviteret til at tage fysisk aktiv del i aktiviteterne. Levendegørelser synes i stedet at være tænkt som netop 'scener', som H.P. Hjerl Hansen kaldte det. Som det fremgår af billederne, stod publikum da også i høj grad og så på.³⁵⁷ I forhold til den officielle del af programmet synes levendegørelserne med det at handle mindre om at få publikum til at tage del i eller være en del af den fortid, der blev formidlet, og mere om at skabe (virkeligheds)billeder af en verden, der (snart) ikke længere var.³⁵⁸

De få udtalelser, jeg har kunne finde fra deltagende gæster, er også præget af visuelle termer. I *Skive Folkeblad* beskrev en journalist for eksempel, hvordan "saa mange, som kunde komme til, *betragede* med stor Interesse Arbejdets Gang paa Gammeldags Maner."³⁵⁹ Efter arrangementet skrev et selskab fra Skive og takkede H.P. Hjerl Hansen "for, hvad vi der oplevede":

et *Indblik* i gamle Arbejdsmetoder og Arbejdsfelter. Vi tror at turde udtale, at dette sjældne Folkelivsbillede gjorde et stærkt og uforglemmeligt *Indtryk* på alle de mange, der var Vidne dertil. Hele Sceneriet var af uforglemmelig Virkning. Varmeste tak til Hr. Direktør for den gode Idé og for den *smukke* Maade, hvorpaa det blev eksekveret.³⁶⁰

³⁵⁷ Det samme indtryk får man af den førnævnte filmoptagelse. Se også Dean 2020, 120 for en tilsvarende observation af den levendegørende formidling på frilandsmuseer mere generelt.

³⁵⁸ Floris og Vasström 1999, 40; Floris 1999, 317; Christiansen 2000, 90 f.; Petersson 2003, 380; Sandberg 2003, 8 ff.; Maure 2004, 63 f.; Ekström og Jülich (red.) 2006, 280; Ekström 2008, 35 f.; Ekström 2011, 24; Ekström 2012, 473, 475.

³⁵⁹ *Skive Folkeblad* 25/7 1932. Min kursivering.

³⁶⁰ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*. Min kursivering.

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

To generationer ser 'tilbage' på rebslagning og limebinding. På tværs af den kvindelige gæsts skørt kan man se en af afskærmningerne. Kilde: Hjerl-Fonden.

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

*Levendegørelsen af tørvegravning synes ikke umiddelbart at skulle invitere til dialog.
Kilde: Hjerl-Fonden.*

Hverken journalist eller selskab gav udtryk for en særlig identitetsnær relation til den formidlede fortid. Omvendt satte ingen af dem spørgsmålstegn ved, at det var livet på landet, der var omdrejningspunkt, et forhold, der kunne tyde på, at landbruget og dets livsformer til trods for en øget industrialisering end-

nu var væsentlige figurer i både lokale og nationale mentaliteter.³⁶¹ Eller som forfatter Martin A. Hansen (1909-55) meget fint skrev det om genstandene på Frilandsmuseet i essayet "Tanker i en skorsten" (1948), som jeg indledte kapitlet med: "man forstaar dem, selvom man aldrig har set dem før. Det er et Gensyn".³⁶² Identitets*neutralt* var livet på landet med andre ord ikke.

Den amerikanske forsker i film og skandinaviske studier Mark B. Sandberg, som jeg introducerede i forskningsrammen, ville formentlig beskrive eksemplerne som en 'dørtærskel'-oplevelse, en oplevelse af at stå med et ben i to verdener. Den attraktion, som livet på landet udgjorde omkring 1900, forudsatte netop en vis tidsmæssig, rumlig og erfaringsmæssig distance, skriver han.³⁶³ Og mere præcist fraværet af de fysiske konsekvenser ved dette liv. Ligesom en videre læsning af "Tanker i en skorsten" viser, at Martin A. Hansen blev *skuffet*, da han trådte ind i den såkaldte Pebringegård på Frilandsmuseet, som han havde besøgt som barn, da den endnu lå på Sydsjælland, fordi den *ikke* lugtede, var der også gæster på Hjerl Hede, for hvem netop *nærheden* til, *ligheden* med deres egen fortid syntes at være mere afgørende for deres indtryk end den distance, Mark B. Sandberg udpeger.³⁶⁴ I hvert fald berettede H.P. Hjerl Hansen i *Hedebogen* om, hvordan arrangementet "Gang paa Gang bragte de gamle mellem Tilskuerne til at udbryde: 'Det kan jeg ogsaa huske', 'Det har jeg ogsaa arbejdet med i mine unge Dage', 'Kan Du huske det' o.s.v.". ³⁶⁵ Hvor den levende gjorde fortid for det citerede selskab var 'sjælden' og sensationel, kunne flere ældre altså tilsyneladende drage analogier til deres egne erfaringer, og dermed fik de en oplevelse, der lå ud over det visuelle. For dem var det ikke kun en fortid, der var tidsmæssigt og fysisk tæt på. Den var også identitetsnær, velkendt og genkendelig, en del af 'min' historie.

H.P. Hjerl Hansen omtalte selv de to relationer mellem fortid og gæster, jeg har identificeret her som "Interesse" og "Minder".³⁶⁶ Begge dele syntes han at betragte som af det gode. Hvor han i striden om gården fra Vinkel havde bemærket, at det vigtige *ikke* var antallet af gæster, synes det efter arrangementet

³⁶¹ Frandsen 2015, 64.

³⁶² Hansen 1948, 59.

³⁶³ Sandberg 2003, 11, 15.

³⁶⁴ Hansen 1948, 61; <https://natmus.dk/museer-og-slotte/frilandsmuseet-det-gamle-danmark/huse-og-gaarde/gaarde-og-huse/sjaelland-og-oer/gaard-fra-pebringe/> (18/11 2021).

³⁶⁵ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁶⁶ *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

i 1932 også at være en blåstempling, at et *stort* antal gæster havde betragtet arrangementet som muligt. Til *Skive Folkeblad* udtalte han:

Vi har (...) søgt at genkalde Livet, som det levedes i svundne Tider, og den store Tilslutning her i Dag er mig en Bekræftelse paa, at jeg har set rigtigt, naar jeg mente, at det havde Interesse ogsaa for andre.³⁶⁷

Antallet af gæster blev også kommenteret i medierne. En del aviser omtalte derudover festen som en mulighed for at opleve tidligere tiders landsbyliv gratis – en ”patriarkalsk Gestus”, der blev mødt ikke bare af lokale, men af gæster fra hele Jylland.³⁶⁸ Ligesom det synes at gælde i 1897, var levendegørelserne af tidligere tiders landsby fra et *medieperspektiv* altså også omtaleværdig, fordi det tillod ”et skønt Folkeliv i og omkring den gamle Landsby” – ”overalt var der Mennesker, som glædede sig over Omgivelserne og den herlige Sommerdag”.³⁶⁹

Opsamling og en kort efterhistorie

Den Gamle Landsby på Hjerl Hede udsprang af H.P. Hjerl Hansens interesse for at bevare levn og beretninger fra det gamle landbosamfund og et ønske om at gøre disse tilgængelige i Jylland. Interessen for landbokulturen var i H.P. Hjerl Hansens optik et landsdækkende fænomen, og nogle af de gamle bygninger burde derfor blive i den egn, de kom fra. I forhold til de spørgsmål, jeg stillede indledningsvis, syntes H.P. Hjerl Hansen at forstå historie som noget, alle i et eller andet omfang kendte til og var en del, altså også jyder. At det var livet på landet, der blev omdrejningspunkt, synes at handle om, at forestillingen om en fælles rod i livet på landet var udtalt, noget, der vedkom, var ’os’ om end på lidt forskellige måder. Som det fremgår, henvendte arrangementet i 1932 sig således både til et lokalt og et nationalt erindringsfællesskab og tillige et lidt yngre og et ’gammelt’, der havde været *en del af* et ’rigtigt’ fællesskab på landet.³⁷⁰ De to ting hænger sammen, men når det var netop livet på landet,

³⁶⁷ *Skive Folkeblad* 25/7 1932; Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

³⁶⁸ *Politiken* 25/7 1932; *Skive Avis* 25/7; 1932; *Berlingske Tidende* 25/7 1932.

³⁶⁹ Begge *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

³⁷⁰ Den fulde ordlyd af det citat, hvor H.P. Hjerl Hansen talte om interesser og minder lyder således: ”De gamle Arbejdsmetoder, der her vises, vil sikkert vække Minder hos mange af de Ældre (...) for de unge vil det sikkert ogsaa have sin Interesse at se disse Ting, der på en Maade binder Fortid til Nutid.” *Skive Folkeblad* 25/7 1932.

der blev formidlet, handlede det dog også om H.P. Hjerl Hansens fordring om egne, direkte erfaringer, at livet på landet for nogle var forgangen nutid, noget, *de* kunne dokumentere eller demonstrere. At levendegøre stenalder, som museet gjorde det i 1955, var således ikke en mulighed i hans optik.

Selvom både presse og H. P. Hjerl Hansen erklærede arrangementet i 1932 for en succes gentog museet ikke den levendegørende formidling igen før netop i 1955.³⁷¹ Ligesom H.P. Hjerl Hansen havde stræbt efter det, jeg før kaldte kulturhistorisk anerkendelse, blev rekonstruktionen af stenalderbopladsen rammesat som en "videnskabelig (...) forøgelse" skabt i samarbejde med Nationalmuseet.³⁷² Under og efter arrangementet var det dog især hensynet til *gæster* og deres forventninger, der synes at dominere. En beskrivelse af levendegørelsen fra en af de deltagende 'stenalder-kvinder' kan give et indtryk af, hvad det blandt andet betød.

Det var en stor prøvelse for mig at holde min såkaldte „stenaldermaske“, når jeg gik omkring nede ved søen. Hver gang – og det var tit – en lille, spids sten borede sig op i min bare fod, havde jeg mest lyst til at springe skrigende afsted. I stedet måtte jeg gå roligt videre og bide smerten i mig for ikke at forstyrre tilskuernes illusioner om stenalderfolkets hårdførhed.³⁷³

Videre skrev hun:

det var en ren og primitiv fornøjelse at stå med det store stykke kød mellem hænderne uden at tænke på, at man ikke måtte spilde ned ad sig. Det var bare at ta' et fast greb om kødet og så i øvrigt koncentrere sig om at spise så ukultiveret som muligt. Dette ædesce-neri var også en af de episoder, tilskuerne elskede og ivrigt fotograferede.³⁷⁴

Forsøget på at imødekomme gæsters forventninger betød dog ikke, at det videnskabelige arbejde udgik. Året efter påbegyndte museet et samarbejde med blandt andre professor i materiel kultur og tidligere overinspektør ved Dansk

³⁷¹ Som det også fremgår af citatet om jubilæet i afhandlingens indledning, havde en gruppe folkedansere dog opført et bryllupsoptog og fremført folkedanse ved 40-året for H.P. Hjerl Hansens køb af Hjerl Hede i 1950. Se Mygind 2005, 88 f. for en beskrivelse heraf.

³⁷² Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar. "Stenalderliv på Hjerl Hede 3. til 17. juli".* 15/6 1955.

³⁷³ *Alt for Damerne* 6/11 1956.

³⁷⁴ *Alt for Damerne* 6/11 1956.

Folkemuseum Axel Steensberg (1906-1999) om en mere videnskabelig motiveret form for levendegørelse, nemlig afprøvning og demonstration af tidligere tiders pløjning og udvinding af jern. Da de gentog samarbejdet i 1962, havde han en af sine studerende med, nemlig Hans-Ole Hansen, som jeg vender tilbage til i kapitel 4. I samme periode valgte bestyrelsen for museet at gøre levendegørelse til en permanent begivenhed og slå ind på det, Finn Hjerl-Hansen i en kronik i *Berlingske Tidende* kaldte ”popularisering”, underforstået med mindre vægt på det, han kaldte det ”kulturhistorisk og videnskabeligt korrekte”.³⁷⁵ I et forsøg på at sætte mere fokus på det hedelandskab, museet lå i, valgte man ved samme lejlighed at opføre et sommerspil om 1700-tallets tatere og repræsentanter for forskellige holdninger til heden.³⁷⁶ Denne vægtning er god at have i baghovedet, når vi når til debatten i 1963.

Men nok om Hjerl Hede. Nu skal det handle om levendegørelser på et andet frilandsmuseum: Den Fynske Landsby. Ligesom med Hjerl Hede indleder jeg med en kort introduktion til museet, som fører over i to afsnit om det levende museum. Hvor Finn Hjerl-Hansen i 1955 fremhævede, at levendegørelser gjorde den ellers uddøde mindeby på Hjerl Hede levende, blev levendegørelser i Den Fynske Landsby nemlig i højere grad tænkt som en del eller videreudvikling af dette begreb eller denne idé. Karakteristikken af det levende museum danner som sådan baggrund for museets første levendegørelser, som jeg analyserer i afsnittet efter.

Den Fynske Landsby

Lørdag den 22. juni 1946 åbnede landbygningsmuseet Den Fynske Landsby ved Hunderup Skov i Odense. Som arrangementet på Hjerl Hede i 1932 var indvielsen af museet tænkt og tilrettelagt som en folkefest. Mod en ”beskeden” entré havde alle interesserede fra kl. 18 adgang til museet og den officielle åbningsceremoni, der bød på både korsang, fællessang, digtoplæsning, bål, taler, musik og opvisning af folkedans, alle med en tydelig relation til Fyn, ”et stadig Afvekslende Sceneri fra fyensk Almueliv”, som en af de deltagende journalister skrev.³⁷⁷ Indvielsen var altså ikke ’bare’ en folkefest. Det var en *fynsk* folkefest.

I et tilbageblik beskrev museets leder, Svend Larsen (1905-1964), hvordan ”Dagen skulle være en prøve på, om man havde formået at skabe interesse for

³⁷⁵ *Berlingske Tidende* 7/7 1960; Mygind 2005, 102.

³⁷⁶ Hjerl Hede. *Kopi af Hedebogen; 50 Aars jubilæet 1960. Levendegørelse m.v. Salg m.v.*

³⁷⁷ *Fyns Social-Demokrat* 20/6 1946; *Fyns Stiftstidende* 23/6 1946. Se også Oxenvad 1985, 54.

det nye museum i videre kredse”.³⁷⁸ Et uddrag af den tale, den daværende borgmester i Odense, I.V. Werner (1881-1968), holdt ved åbningen giver et indtryk af, hvad det blandt andet betød: ”Den fynske Landsby er lagt i Skellet mellem Land og By. Deri ser vi noget symbolsk. Det er vort Haab, at dette Museum maa blive et Middel til at forene Folk fra Land og By i frugtbart Samvirke”.³⁷⁹ ’Videre’ kredse var altså blandt andet eller måske især byboere og landbefolkning.

Citatet er samtidig interessant, fordi det illustrerer, at Den Fynske Landsby udspringer af en anden socialpolitisk og museumsinstitutionel virkelighed end bygningssamlingen på Hjerl Hede. Som en del af det daværende Odense Bys Offentlige Samlinger var museet kommunalt forankret, og med det fulgte en politisk forventning om, at det varetog den erindringspolitiske opgave ikke alene at henvende sig til ’folk fra land og by’.³⁸⁰ Ved at bevare, formidle og øge kendskabet til en fynsk fortid skulle museet også forene dem.³⁸¹ Den mere eller mindre lokale fortid var altså også her noget, man kunne bruge, lære af, noget der i høj grad var nærværende og virksomt – også hos og for lægfolk. Eller som I.V. Werner også formulerede det i mere generelle vendinger, der giver associationer til H.P. Hjerl Hansens tanker om sammenhængen mellem fortid og nutid: ”Fremtiden gror af Fortiden, og (...) et Folk [kan] ikke (...) overskære Forbindelsen med Fortiden, uden at det tager Skade”.³⁸²

Forud for åbningen kom disse tanker blandt andet til udtryk i et samarbejde om økonomi og genstande med Mesterforeningen af Bygningshaandværkere i Fyns Stift, De samvirkende fynske Landboforeninger og de fynske husmandsforeninger.³⁸³ Ligesom Jens Engberg skriver om Bernhard Olsens bestræbelser på at engagere bondestanden i Dansk Folkemuseum 60 år forinden, synes ide-

³⁷⁸ Larsen 1951, 53.

³⁷⁹ *Fyns Social-Demokrat* 23/6 1946.

³⁸⁰ Ifølge Holger Rasmussen er det i øvrigt enestående for Odense. De fleste provinsmuseer opstod ligesom Hjerl Hede på initiativ af privatpersoner. Rasmussen 1979b, 79.

³⁸¹ En uge før åbningen beskrev en journalist netop Den Fynske Landsby som: ”En Museumspark som paa en Gang er et Minde om den fynske Bondekultur og et Middel til at sammenknytte By og Land. *Fyns Social-Demokrat*, 16/6 1946b.

³⁸² *Fyns Social-Demokrat* 23/6 1946. Af samme artikel fremgår det, at undervisningsminister Mads Hartling i sin tale citerede Jeppe Aakjærs *Historiens sang*: ”Som dybest Brønd giver altid klare Vand, og lifligst Drik fra dunkle Væld udrinder, saa styrkes Slægtens Marv hos Barn og Mand ved Folkets Arv af dybe, stærke Minder”. Se også Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve* 1/1-31/12 1946. Undervisningsminister Hartlings Tale ved Indvielsen af ”Den fynske Landsby”. Lørdag d. 22. juni 1946.

³⁸³ *Fyns Tidende* 27/5 1941; *Fyns Stiftstidende* 3/6 1946; *Fyns Social-Demokrat* 16/6 1946a; *Fyns Social-Demokrat* 16/6 1946b. Se også Larsen 1951, 57.

en at være, at de forskellige foreninger skulle de være med til at grundlægge et museum for deres *egen* og altså også *fælles* fortid.³⁸⁴ For også at kunne favne bredt *efter* åbningen var det en bærende tanke, at museet skulle være ”levende”.³⁸⁵ Hvad det mere præcist dækkede over, er fokus i det følgende.

Et levende museum

I et brev til en samarbejdspartner året før åbningen slog museets leder, Svend Larsen, fast, at ”’Den fynske Landsby’ skal have saa lidt Museumspræg som muligt”.³⁸⁶ I første omgang betød det, at museets område blev udformet med en landsby før udskiftningen som forbillede og husene indrettet som boliger og værksteder.³⁸⁷ Området blev desuden beplantet, staldene beboet af dyr, og efter åbningen kunne man købe og spise gamle egnsretter i museets kro.³⁸⁸ Endelig blev der anlagt en friluftscene, der kunne udlejes til stævner, skuespil, folkedans og fest. Til indvielsen af museet var formanden for det kommunale museumsudvalg, redaktør Knud Secher (1907-1997), inde på, *hvorfor* museet ikke skulle ligne et museum:

tanken med vor nye Museumspark (...) [er], at den ikke blot skal være en Ramme om døde ting. Den skal ogsaa være et Sted, hvor man gerne søger hen for at nyde smukke Omgivelser, og hvor Folk fra Land og By mødes til Fest.³⁸⁹

Han siger det ikke direkte, men citatets to første linjer kunne tyde på, at Knud Secher forbandt *museet* med et sted for ’døde ting’. ”Støv, Spindelvæv og konserverede Møbler, hvis Ormegnnav er standset af videnskabelige Væsker”, som

³⁸⁴ Engberg 2005, 38. Se også Larsen 1951, 62 f.; Rasmussen 1979a, 12 ff. Samarbejdet adskiller sig både fra H.P. Hjerl Hansen, der som regel købte bygninger og genstande, og det adskiller sig også fra det lokale stiftsmuseum. Ifølge Jens Engberg var stiftsmuseet i Odense måske nok for folket, men det var medlemmer af borgerskabet, der havde skabt det. Engberg 2005, 25 ff.

³⁸⁵ *Fyns Stiftstidende* 4/3 1945; *Fyns Stiftstidende* 3/6 1946; *Fyns Social-Demokrat* 16/6 1946b.

³⁸⁶ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Korrespondancer om diverse* 1944-45. Svend Larsen til Herr Tegner P. Haagen Jørgensen 16/3 1945.

³⁸⁷ Odense By Museer. Administrative arkiv. Den Fynske Landsby. *Aktiviteter for 1982*. Udkast til vejleder uden år, 98; Oxenvad 1985, 49 f. At der var tale om en landsby før udskiftningen vil sige en landsby med en tæt sammenbygget bebyggelse, tidsmæssigt fra midten af 1700-tallet. *Fyns Social-Demokrat*, 16/6 1946b.

³⁸⁸ *Fyns Stiftstidende* 3/6 1946; *Fyns Stiftstidende* 16/6 1946b; Oxenvad 1985, 51, 53.

³⁸⁹ *Fyns Stiftstidende* 26/6 1946.

en journalist også formulerede det.³⁹⁰ Hvor *museet* i en sådan udlægning synes at være båret af en videnskabelig, lærd, antikvarisk interesse for fortid, kunne og skulle Den Fynske Landsby være et sted, folk havde lyst og lov til at besøge af andre grunde end det fortidige i sig selv. For at nyde de smukke omgivelser, for at holde fest. Et forhold, der blev understreget af museets placering over for odenseanernes gamle udflugtsmål, Fruens Bøge.³⁹¹ ”Der skal først og fremmest være Liv herude. Folk skal kunne li’ at komme her”, som Svend Larsen også sagde til en journalist.³⁹² At Den Fynske Landsby skulle være levende, synes med det at betyde to ting: Museet skulle ligne en rigtig *landsby*, men der skulle også være gæster, der brugte og besøgte den. Noget *museet* i sin nuværende *form* tilsyneladende ikke lykkedes med.

I sin tale til åbningen var undervisningsminister Mads Hartling (1885-1960) også inde på noget lignende:

blandt vore Museer tror jeg, at Frilandsmuseerne har ganske særlige Muligheder for at faa Befolkningen i Tale. Den Ophobning af Genstande, som vanskeligt kan undgaas paa almindelige Museer, og den deraf følgende overvældende Mængde af Indtryk, som selv paa den trænede og interesserede Museumsgæst let kan virke udmattende undgaas paa en lykkelig Maade i Frilandsmuseerne. Her ophobes Genstandene ikke, men de fremtræder i deres Sammenhæng og skaber harmoniske og smukke Helhedsindtryk.³⁹³

Fordi genstande på frilandsmuseer var opstillet i ’deres sammenhæng’, det vil sige i interiører og eksteriører, var de altså ifølge Mads Hartling mere tilgængelige, forståelige end den ’ophobning’ eller store mængde af genstande, der kendetegnede det, han kaldte almindelige, måske arkæologiske, museer, der som nævnt i kapitel 2 fordrede netop ”et omfattende og i alle Dele ligelig udviklet Hele”.³⁹⁴ Hvor både Svend Larsen og Knud Secher stillede Den Fynske Landsby over for *museet*, synes Mads Hartling dog i højere grad at betragte frilandsmu-

³⁹⁰ *Fyns Stiftstidende* 16/6 1946.

³⁹¹ Oxenvad 1985, 45.

³⁹² *Fyns Social-Demokrat* 23/6 1946

³⁹³ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1946*. Undervisningsminister Hartlings Tale ved Indvielsen af ”Den fynske Landsby”. Lørdag d. 22. juni 1946. At også ’almindelige’ museer arbejdede mod færre genstande, er reorganiseringen og nyopstillingen af den etnografiske samling på Nationalmuseet i 1937 et eksempel på. Se Birket-Smith 1937, 103 f.; Henningsen 2012.

³⁹⁴ Müller 1897b, 690 f.

seerne som en måde at *øge og stimulere* den brede befolknings interesse for de andre *museer* på:

Ved saaledes at være let tilgængelig for den jævne Mand og for Børn og Unge kan Frilandsmuseerne – foruden den Værdi, de har i sig selv – vække Folks Interesse, aabne deres Øjne ogsaa for de lidt vanskeligere tilgængelige kulturelle Værdier, som rummes i vore andre Museer, og de faar derved en betydelig pædagogisk Værdi.³⁹⁵

For at trække endnu en tråd til kapitel 2 var det altså ikke et problem fra et 'kulturpolitisk' perspektiv, at nogle museer gik ud over en (fagarkæologisk) 1:1 præsentation af *genstande* og henvendte sig til 'den jævne mand' på en måde, som man forventede i højere grad *imødekom hans* forforståelser, forudsætninger og interesser for fortid, ved at præsentere genstande som en del af en *landsby*, som den *kunne* have set ud.

Museet lykkedes tilsyneladende med sine bestræbelser på at skabe et ikke-museum.³⁹⁶ I en artikel i den danske turistforenings blad *Turisten*, konstaterede Svend Larsen i hvert fald glad, at:

Folk virkelig bruger Museet efter Hensigten. De tager Barnevognen og Madkurven med, sætter sig i Høstakkene, snakker med Grisene og Hønsene og vandrer rundt i de gamle Bygninger, de tager det hele tilpas uhøjtideligt – de glemmer, det er et Museum, de befinder sig i, saa virkelighedstro og naturligt virker det paa dem.³⁹⁷

'Virkelighedstro' og 'naturligt' som en (ægte) landsby tror jeg, det skal forstås som. I så fald oplevede, brugte eller betragtede flere gæster museet som en mulighed for at komme rigtig på landet, en mulighed for at klappe en gris og spise i det fri.

³⁹⁵ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1946*. Undervisningsminister Hartlings Tale ved Indvielsen af "Den fynske Landsby". Lørdag d. 22. juni 1946.

³⁹⁶ Også målt på besøgstal. I hvert fald meldte en række blade om relativt høje besøgstal i både måneder og år efter museets åbning. "Den fynske Landsby har slaaet alle rekorder. Da der var gaaet en Maaned af dens officielle Levetid, var man oppe over 40.000!", er således udsagn, man støder på igen og igen. *Turisten* august 1946. Se også *Fyns Stiftstidende* 12/7 1946; *Fyns Stiftstidende* 19/7 1946; *Fyns Stiftstidende* 4/8 1946; *Fyns Social-Demokrat* 4/8 1946; *Fyns Social-Demokrat* 5/8 1946.

³⁹⁷ *Turisten* august 1946.

En journalist, der havde deltaget i åbningen, beskrev *sin* oplevelse sådan her:

den store Oplevelse var saa absolut Rundgangen i selve Landsbyen, hvor man saa fuldstændig følte sig sat ca. 150 Aar tilbage og bevægede sig i en Atmosfære saa ægte og saa gennemført pietetsfuldt overfor vore Forfædres Tid, at man vilde have taget det som noget helt selvfølgeligt, om der ogsaa havde siddet en Gammelmor ved Rokken for at hilse 'Guds Fred og god Aften' til den indtrædende.³⁹⁸

For denne journalist var besøget på museet altså *næsten* som at besøge en stadig eksisterende fortid, en form for mental rejse i tid, der i høj grad var foranlediget af det ikke-museale 'præg':

Man ser det intet Steds saa overbevisende som i den store firlængede Sulegaard fra Fjelsted, der ser ud, som havde man ved Trolddomskraft flyttet den aldeles uberørt i sin Helhed. Selv den foretagne Oppudsning er udført, saa den giver en Patina, som føles helt overbevisende (...) her er ingen forløren Forskønnelse, men en beaandet Genskabelse.³⁹⁹

Det, journalisten refererede til i det sidste citat, var den måde, museet havde valgt at genopføre de forskellige bygninger på. Var det muligt blev bygningerne genopstillet, så de fik samme udseende som før nedtagningen, det vil sige med alle de skævheder, uregelmæssigheder og ændringer, den givne bygning havde undergået siden sin opførelse. Det var den samme fremgangsmåde, som Frilandsmuseet i Lyngby på det tidspunkt fulgte, og Frilandsmuseets inspektør og leder Kai Uldall (1890-1988) udtalte da også, at han så "med megen Beundring og Anerkendelse paa den Maade, hvorpaa man har gennemført den fynske Landsby rent museumsteknisk. Der er anvendt de mest moderne Metoder".⁴⁰⁰ Underforstået de metoder, der på det tidspunkt blev betragtet som de mest videnskabelige ud fra et frilandsmusealt perspektiv.

³⁹⁸ *Middelfart Venstreblad* 24/6 1946.

³⁹⁹ *Middelfart Venstreblad* 24/6 1946.

⁴⁰⁰ *Fyns Stiftstidende* 25/6 1946. Se også Larsen 1951, 60; Oxenvad 1985, 48. Udvælgelsen af de første bygninger til museet var i øvrigt også foregået i tæt samarbejde med Kai Uldall, der allerede i 1934 havde opfordret til, at der blev oprettet et fynsk landbygningsmuseum. *Fyns Tidende* 13/5 1934; Odense Byråds forhandlinger. 1941-1942. "Mødet den 2. Marts 1942"; Larsen 1951, 53 ff.; Oxenvad 1985, 45.

Ved at genopføre husene efter gældende videnskabelige normer for frilandsmuseer, ved at indrette dem, som om de (stadig) var beboet, ved at beplante museumsområdet i overensstemmelse med en landsby lykkedes det altså tilsyneladende museet at skabe et udtryk, en form, der gav publikum det indtryk, at Den Fynske Landsby var mere en landsby end et *museum* – eller måske mere præcist netop et *levende* museum. Som det fremgår, var den citerede journalist opmærksom på, at der trods hans begejstring ikke var tale om en 1:1 oplevelse af fortid, men en overbevisende, troværdighed 'genskabelse', der *lignende* forelægget.⁴⁰¹ Som den samme journals beskrivelse af *vore* forfædres tid også antyder, var formen og den ikke-museale brug, det inviterede til, imidlertid ikke det eneste, der var med til at gøre museet levende. Det skete også ved, at museet formidlede en fortid, som så mange mennesker som muligt i en eller anden forstand kunne nikke genkendende til.

'100 procent fynsk'

Ved åbningen bestod museet af i alt ni landbygninger: en lade, en vindmølle, en vandmølle, et væverhus, en firelænget gård, et bomhus, en kro og to huse, de fleste udstyret med inventar og bohaver, hvor muligt fra samme egn som husene.⁴⁰² På den ene side repræsenterede de ni bygninger lokale byggeforskelle i regionen: Bomhuset kom fra Langeskov, de øvrige bygninger fra Brahesborg Gods, Fjeldsted, Maderup, Davinde, Lunde, Vigerslev, Sortebro og Lunge Bjerger. På den anden side udgjorde bygningerne tilsammen en typisk fynsk landsby i anden halvdel af 1700-tallet. De repræsenterede forskellige sociale lag og rummede også flere forskellige håndværk. Endelig var de både alene og hver for sig udtryk for det, der ifølge museets vejleder var, eller i hvert fald havde været, særligt for Fyn:

Man bliver ikke træt af at besynges Naturen, at rose Fynboerne for deres Sans for Hygge og Skønhed, deres muntre Lune og deres Flid. Deres Hjem præges af disse Egenskaber. I Køkken og Bryggers skinner Messing- og Kobbertøj om Kap, Møblerne er malede med Blomster i livlige farver, i Sengene ligger de store, hjemmenvævede Dyner festligt skinnende i rødt, hvidt og blå. Gaardens Straatag skærmer mod Sommerens Varme og Vinterens Kulde. Bindingsværket er malet i brune og sorte Farver og danner en skarp Modsæt-

⁴⁰¹ Bruner 1994, 399.

⁴⁰² Oxenvad 1985, 49.

ning til de lyse Flader. Den fynske Landsby med sine Haver og Humlegårde, sine klukkende Høns, sine skræppende Gæs og gryntende Svin er billedet på idyl.⁴⁰³

Den bygningskultur, museet formidlede, var altså ikke bare ved at forsvinde eller forgå, den var også emblematiske, et kendetegn for en billedskøn tilstand særegen for Fyn.

Ifølge Svend Larsen var fokuset på Fyn en væsentlig forudsætning for museets succes: "Man kunde vel sige, at det er vor Styrke, at alt er 100 procent fynsk: Naturen, Bygningerne, Tingene og Menneskene, der arbejder med det hele".⁴⁰⁴ Med det synes han (igen) at mene to ting: at det netop 'kun' var Fyn, der var museets omdrejningspunkt, men også, at det Fyn, der blev formidlet, var *historisk* korrekt. Hvor Svend Larsen refererede til museets indhold og udtryk, tyder museet og avisernes beretninger om museets gæster på, at dette også var afgørende for deres *indtryk*, deres oplevelse og interesse for museet eller i hvert fald, at museet og journalister vurderede, at det betød noget.

I en reportage fra museets åbning berettede en journalist om den 80-årige Kirstine Olsen, der havde boet på en af de flyttede gårde det meste af sit liv:

Gamle Frøken Olsen (...) glædede sig meget over den Akkuratesse, hvormed hendes Fødegaard var genopført og hendes gamle Indbo indstillet. "Noget af det er ikke mit", sagde hun, men hun genkendte med Glæde Storstuens Gulv, der smyger sig i Bakkedal, saa – som Frøken Olsen sagde – Borde en Gang imellem i gamle Dage tog sig en Rutchetur.⁴⁰⁵

For Kirstine Olsen betød museets geografiske, her meget snævre, fokus og den akkuratesse, den overensstemmelse, der var mellem hendes barndomshjem og den genrejste gård, at hun i hovedtræk kunne genkende, hvad hun så. En reportage om museet et par år efter berettede om, at genopførslen var så vellykket, at hun blev ved med at besøge og bruge gården: "[Kirstine Olsen] sætter sig til rette i stolen ved vinduet, og mens strikkepindene klirrer i arbejdsvante hænder, er det, som fyldes den gamle gård med liv af hendes minder".⁴⁰⁶ Museets arkitekt, Eigil B. Hansen (u.å.), kunne fortælle, at Kirstine Olsen ikke

⁴⁰³ Landbygningsmuseet Den fynske Landsby 1947, 3.

⁴⁰⁴ *Turisten* august 1946.

⁴⁰⁵ *Fyns Stiftstidende* 23/6 1946

⁴⁰⁶ *Alt for Damerne* 4/12 1951.

var den eneste af museets ældre gæster, der kunne kende og genkende gårdene på museet:

Den bedste ros har vi faaet af meget gamle mennesker. Det er sket, at der er kommet flere gamle mænd herud for at se paa nogle af vore gaarde. De har staaet ude paa gaardpladsen, set sig omkring og saa sagt: „Se, det er akkurat som for 70 Aar siden, da jeg som dreng tjente paa denne gaard, medens den laa ude paa landet”.⁴⁰⁷

Ligesom Kirstine Olsen kunne flere ældre mænd altså genkende de genopførte gårde. Og ligesom de journalister, der skrev om hende, betragtede Eigil B. Hansen de ældres genkendelse som en anerkendelse af museets rekonstruktionsarbejde. Den direkte erfaring eller relation til den formidlede fortid, det 1. persons- eller aktørperspektiv, H.P. Hjerl Hansen havde fremhævet i forbindelse med arrangementet på Hjerl Hede i 1932, blev altså også her tillagt værdi og autoritet.

For mig er det også interessant, at bygningerne ligesom arrangementet på Hjerl Hede i 1932 tillod flere gæster at etablere en identitetshistorisk kobling, det vil sige, at de oplevede, at den fortid, museet formidlede, også var 'min' historie. Det gjaldt tilsyneladende ikke kun ældre gæster med en direkte tilknytning til de specifikke bygninger. Gæster fra de områder, bygningerne repræsenterede, syntes også at kunne identificere sig med den formidlede historie. I hvert fald berettede en journalist fra *Fyns Social-Demokrat* om, hvordan "Folk fra de Egne, hvor Husene stammer, er meget interesserede i at se, hvorledes de genopstillede Bygninger tager sig ud".⁴⁰⁸ Også de forskellige sociale lag tiltrak og gjorde, at museet blev oplevet som vedkommende og relevant. Til *Turisten* fortalte Svend Larsen i hvert fald, hvordan museet "har den Glæde at se Arbejderen, Husmanden, Grosseren og Gaardejeren mødes i Landsbyen".⁴⁰⁹ Fordi museet rummede både lokale bygningsskikke, forskellige sociale lag og et mere generelt Fyn, kunne det altså tiltrække gæster med forskellige baggrunde og interesser. Eller sagt med andre ord, blev der i Den Fynske Landsby formidlet en række 'vi'er som forskellige fynske gæster kunne genkende, identificere sig med eller i hvert fald interesserede sig for at låne H.P. Hjerl Hansens betegnelse.

⁴⁰⁷ *Fyns Tidende* 2/7 1950.

⁴⁰⁸ *Fyns Social-Demokrat* 10/7 1947.

⁴⁰⁹ *Turisten* august 1946.

Som citaterne af og om gæster i forrige afsnit også vidner om, medførte de forskellige 'vi'er forskellige forståelser og brug af museet. Her igen journalisten fra *Fyns Social-Demokrat*:

det [er] Landboerne i Almindelighed, som har en særlig Forudsætning for at forstaa dette Museum og faa noget ud af et Besøg. De ældre Slægtled kender jo Brugen af de mange forskellige Genstande, der er udstillede, mens de yngre er interesserede i at faa Kendskab til Livet, som det levedes i gamle Dage. Men der kommer ogsaa mange Byboere i „Den fynske Landsby” (...) Paa en nem og bekvem Maade kan Byfolk her komme „paa Landet”. Man glæder sig over de skønne Omgivelser, tager Børnene og Madkurven med, og Børnene morer sig med at se paa Grisene, Kyllingerne, Lammene og de andre Husdyr, man har i Landsbyen.⁴¹⁰

Det mest interessante ved citatet her er det 'de', der bliver beskrevet, især 'de yngre', der kom for at lære om livet på landet og de 'byfolk', der gerne ville en tur på landet, altså gæster, der kom uden den samme personlige relation eller erfaring som den 80-årige Kirstine Olsen. Disse 'de' synes nemlig snart at udgøre en større del af museets besøgende, og skulle den fortid, museet formidle, vedblive at være vedkommende, interessant, forståelig, have en effekt, krævede det en anden henvendelsesform end bygninger og genstande alene.

'Vi' i forandring

Som det fremgår, var det indtænkt fra start, at Den Fynske Landsby skulle være levende. Et år efter åbningen begyndte museet i forlængelse heraf at levendegøre.⁴¹¹ Museets første levendegørelser imiterede nogle af de sæder og skikke, der tidligere havde været med til at strukturere årets gang i de gamle landsbyer. I 1947 afholdt man for første gang fastelavnsridning, og i de følgende år fjede museet også høstgilder (fra 1948) og ringridning (fra 1949) til den levendegørende formidling.

⁴¹⁰ *Fyns Social-Demokrat* 10/7 1947.

⁴¹¹ *Turisten* august 1946. Her fremgår det, at det er planen "at demonstrere, hvorledes Landbyens Haandværkere arbejdede i gamle Dage. Antageligt bliver det i Væverhuset fra Lunde, man først kommer til at stifte Bekendtskab med det gamle Haandværk. Museumsdirektøren har Planer om at vise Publikum alt fra Faarenes Klipning til Garnets Forarbejdning til Tøj. Hjemmebrygningen er allerede nævnt, men ogsaa de gamle Bøgeovne skal vises i Brug, og Museumsbyens Gæster skal have at se, hvorledes man støbte Lys med de primitive Redskaber". Så vidt jeg har kunne se, gik der dog et par år før det blev realiseret.

Et brev fra Svend Larsen til tobaksfabrikant Erik Stokkebye (1898-1974), der tilsyneladende skulle arrangere det, giver et indtryk af det første fastelavnsarrangement, og hvad Svend Larsen fandt vigtigt i den forbindelse:

Om Skikken paa Nordfyn fortæller Christine Reimer i "Nordfyns Bondeliv" S. 236 ff., og Anvisningen der bør danne Grundlag for Programmet. Arrangementet Fastelavns Søndag foreslaas derefter saaledes: De Karle, der vil deltage, samles paa Landbrugsskolen og Optoget udgaar derfra. Man kan enten lade dem møde i almindeligt Arbejdstøj eller maaske laane nogle af Folkedanserforeningens Dragter. I sidste Tilfælde skal det være Oversergent Jensens Hold, idet dette har de mest korrekte Dragter. Toget kan starte kl. 14.45 og vil derefter være i Landsbyen Kl. 15.00. En Galge rejses paa Tof-ten ved Majstangen og her ophænges en Fastelavnstønde; den Ryt-ter, der slaar Tønden itu, er Kongen, den næstfølgende Rytter Dronning. Et par Piger – ligeledes i Folkedragter – kommer frem med de pyntede Hatte, som Kongen og Dronningen faar paa Hove-det. En af Rytterne, der er udpeget til at være "Bajads", ifører sig en hvid Skjorte og faar ligeledes en pyntet Hat paa Hovedet, hvor-efter han sætter sig i Spidsen for Optoget. Toget rider nu først til Fjeldstedgaarden. Inde paa Gaardspladsen staar Bajadsen af og be-der om Tilladelse til at aflægge en Visit. Kongen staar af og kommer med en lignende Remse, og derefter bliver de budt indenfor. Hele Selskabet staar af Hestene og beværtes med Æbleskiver, Øl og Snaps, som Koner og Piger – ligeledes i Folkedragter – serverer, og de danser i Storstuen. Turen fortsætter derefter til Vævehuset paa nøjagtig samme Maade, endvidere op forbi Maderup Møllen forbi Friluftsteatret til Davinde Møllen, hvor ceremonien gentages. En-delig begiver man sig til Sortebro Kro, hvor der danses i Storstuen et par gamle Danse. Der skal brugs ca. 10 Karle og 10 Piger og Ko-ner.⁴¹²

Det, jeg gerne vil fremhæve, er, at arrangementet synes at blive tænkt i forlæn-gelse af den norm om historisk akkuratessse eller overensstemmelse med den fortidige virkelighed, der prægede det øvrige museum. De karle, der skulle ride

⁴¹² Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1947*. Svend Larsen til Erik Stokkebye 17/1 1947.

med i optogene, var karle ligesom dem, der havde redet med i optogene engang. Som det fremgår, kunne de møde i deres eget arbejdstøj, men bar de dragt, var det vigtigt, at de var så ”korrekte” som muligt, underforstået *så tæt på* de dragter, der engang blev båret som muligt. Henvisningen til Christine Reimers *Nordfyns Bondeliv i Mands Minde* (1910-19) peger for mig på, at det samme gjaldt de konkrete aktiviteter. Det synes også at gælde rumligt. I hvert fald viser billeder af arrangementerne to år senere gæster stående bag et hegn. At publikum var fysisk adskilt fra levendegørelserne, handler formentlig om sikkerhed, men det kunne også tyde på, at arrangementerne blev tænkt som det, H.P. Hjerl Hansen i 1932 kaldte *scener*, en visuel, materiel fremstilling af livet på landet engang, som publikum kunne betragte på samme måde som museets huse og genstande.

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

Fastelavnsridning i Den Fynske Landsby 1949. Kilde: Fyns Tidende 28. februar 1949.

Ligesom resten af museet havde levendegørelserne en fynsk fortid som omdrejningspunkt. Hvor museets fysiske miljø afstedkom både genkendelse og identifikation, er det dog ikke mit indtryk, at hverken fastelavnsarrangementet i 1947 eller de følgende arrangementer havde den samme effekt. I en notits i *Fyns Stiftstidende* blev der for eksempel lagt vægt på, at de ”400-500 Tilskuere, der samledes i gaderne i den gamle Museumsby, *morede sig fortrinligt*”.⁴¹³ I en

⁴¹³ *Fyns Stiftstidende* 17/2 1947. Min kursivering.

pressemeddelelse brugte museet selv betegnelsen "Lystigheden", og året efter blev arrangementet i *Fyns Social-Demokrat* karakteriseret som en "en fornøjelig Folkefest".⁴¹⁴

Da museet i 1949 begyndte at levendegøre historiske *arbejdsprocesser*, blev baggrunden forklaret på den her måde:

Mange mennesker er ikke klar over, hvorledes de gamle redskaber i 'Den fynske Landsby' har været anvendt. Det er museets plan efterhånden at gennemføre demonstrationer af husgeråd og værksteder. Et første forsøg blev gjort sidste søndag, hvor to ældre mennesker viste, hvorledes man kartede og spandt ulden. Demonstrationen blev fulgt med stor interesse af de mange mennesker, der overværede den, og den vil derfor blive gentaget i dag.⁴¹⁵

At det var to ældre, der kartede og spandt, to ældre, der *demonstrerede*, tyder på, at livet på landet fortsat var forgangen nutid for nogle. Ligesom på Hjerl Hede var det dog kun et spørgsmål om tid, før mennesker med førstehåndserfaringer ikke længere var. Som der står i citatet, var der (allerede) mange mennesker, der *ikke* kendte de 'gamle' redskaber, ikke kunne nikke genkendende til de fortider, der blev formidlet. Jens og Maren Madsen, som de to ældre hed, blev da også snart afløst af medlemmer af Selskabet til Haandarbejdets Fremme, der kendte og kunne de gamle væveteknikker og med det sikrede, at proces og produkter i lighed med levendegørelserne af fastelavnsoptog var i overensstemmelse med parrets arbejde og som sådan *historisk* korrekt, altså igen så *tæt på* som muligt.⁴¹⁶ Ligesom Svend Larsen skrev om de karle, der deltog i optogene, kan man på billeder se, at disse bar deres eget tøj.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1947*. Pressemeddelelse 15/2 1947; *Fyns Social-Demokrat* 8/2 1948. Min kursivering.

⁴¹⁵ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den Fynske Landsby. *Breve 1/4 1949-31/3 1950*. "Karten og spinderokken i Den fynske Landsby". 15/10 1949.

⁴¹⁶ *Fyns Stiftstidende* 18/8 1951; *Fyns Tidende* 18/8 1951.

⁴¹⁷ Se Jessen og Warring 2019, 31.

Levendegørelse af tærsk med plejl for ungdommen u.å. Kilde: Odense Stadsarkiv.⁴¹⁸

Sammenlignet med tankerne omkring museets åbning, tyder levendegørelserne for mig på en ændret relation mellem publikum og de fortider, museet formidlede, eller mere præcist, at museet opfattede relationen mellem publikum og de formidlede fortider som forandret. I hvert fald synes museet ikke længere at betragte det fortidige som noget, gæster var en del af, som noget de kunne lære af, men i højere grad noget, de skulle lære *om*. Ved at (gen)bruge redskaberne ville museet sikre, at publikum fortsat kunne forstå og tilgå det formidlede, selvom det ikke havde direkte erfaringer med dem *selv*. I materialet til en pressesammenkomst nogle år senere formulerede museet det også på den her måde: "man søger (...) at yde publikum en sådan vejledning, at museumsbesøget bliver andet end en ren og skær udflugt".⁴¹⁹ Ved at lære gæsterne *om* genstandene skulle levendegørelserne altså også sikre, at et besøg på museet ikke blev for meget som den tur på landet, man især i det første år havde fremhævet for at lægge afstand til *museet*. At museet blev levende på den *rigtige* måde.

⁴¹⁸ Billedteksten, der følger billedet på fynskebilleder.dk (en del af Odense Stadsarkiv), lyder som følger: "Den fynske Landsby: *Landbrugsmedhjælper* Carlo Højberg demonstrerer tærskning med plejl for fem unge mennesker, rugen er høstet på Landsbyens marker". (16/12 2021). Min kursivering. Et billede, der ligner, er sammesteds dateret til 1967.

⁴¹⁹ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den Fynske Landsby. *Breve 1/4 1956-31/3 1957*. "Den fynske landsby 1946-56". 1/6 1956.

For mig peger det sidste videre på en lidt ændret diskurs omkring levendegørelser, som ikke kun handler om museets forståelse af relationen mellem gæster og fortid, men tillige forståelser af relationen mellem museum, gæster og fortid *uden for* museet. I et debatindlæg med overskriften ”En Fremmed ser paa Den fynske Landsby” skrev aarhusianer og overlærer Victor Jensen for eksempel:

hvorfor bor der ingen mennesker her, naar der dog er lidt landbrug? Et par gamle gaardmandsfolk her ville være prikken over i’et. Bevares, den unge mand, der passer bedriften er uhyre flink og meddelsom, men et par ældre folk ville alligevel passe bedre i de gamle omgivelser. Og hvorfor sidder der ikke en hyggelig, gammel træskomand i Vigerslevgaarden, og hvorfor er der ingen smed i den dejlige, gamle smedie, saa forhammerens drønen mod ambolten kunne klinge over landsbyen. Lidt „fusk” kunne han da altid lave: et par hestesko, et beslag o. lign.⁴²⁰

For Victor Jensen måtte der altså gerne være endnu flere levendegørelser. At de genstande, der blev lavet, var ”fusk”, og at det tilsyneladende ikke var noget problem, peger for mig på, at det vigtigste for ham ikke var, om proces og produkter var i overensstemmelse med den fortidige virkelighed, men at *indtrykket* var i overensstemmelse med *hans* billede af livet engang. Ældre ville passe ”bedre” ind i de ”gamle omgivelser”, som han skrev.

Heller ikke kommunens museumsudvalg var tilfreds med museets formidling. I *Fyns Tidende* den 16. marts 1953 stod der:

Der skal være mere liv i Den fynske landsby. Det er ikke nok, mener museumsudvalget, at besøgende udelukkende gør sig bekendt med, hvordan vores forfædres huse var indrettet, og hvilke hjælpemidler de havde til deres raadighed. De maa ogsaa i praksis se, hvorledes de forskellige produkter blev tilvirket (...) der er ingen tvivl om, at der herved skabes et glimrende supplement til de seværdigheder, som aarlig trækker i tusindvis af turister til Den fynske landsby.⁴²¹

⁴²⁰ *Fyns Tidende* 3/11 1952.

⁴²¹ *Fyns Tidende* 16/3 1953.

Turister er det centrale her. Anden Verdenskrig havde sat turismen på pause, men en moderniseret infrastruktur, hoteller og restauranter gjorde det efter krigen muligt at rejse ud igen, både indenlands og udenlands.⁴²² At afslutningen af Anden Verdenskrig ville medføre øget rejse- og fritidsaktivitet, var allerede tænkt ind, da man planlagde museets åbning. Til *Turisten* beskrev Svend Larsen for eksempel, hvordan ”vi [havde] sat os det Maal, at der skulde aabnes naar der var gaaet et Aar efter Krigens Afslutning, saa Turiststrømmen var kommet i Gang”.⁴²³

Af et debatindlæg 10 år senere fremgår det dog, at turisme i hans optik kunne være en blandet fornøjelse: ”Det er (...) ikke museernes hovedopgave at tiltrække turister, og et museums besøgstal behøver ikke at sige noget om museets kvalitet. Hovedopgaven består i at indsamle og bevare minder om fortiden, når det drejer sig om kulturhistoriske museer”, skrev han blandt andet.⁴²⁴ En væsentlig udfordring ved turisme var, at forsøget på at imødekomme turister nemt kunne ”give et falsk, romantisk billede af fortiden”.⁴²⁵ Det var levendegørelser et godt eksempel på:

Indenfor museernes kreds findes også „pop”; museer, der tror, at de bliver „levende”, når personer klædes ud og foregives at illustrere en eller anden tidsperiodes levevis; fænomenet kendes også i udlandet. Da interessen for det forlorne må betegnes som udpræget – ellers var mange turistvarefabrikanter for længst døde af sult – så tiltrækker den slags publikum, og derfor får det nogle turistfolks særlige velsignelse som „noget af det rigtige”. Men grænsen mellem videnskab og „pop”, mellem det lodige og det forlorne, mellem god og dårlig smag er overskredet.⁴²⁶

I 1963 *havde* museets forståelser af levendegørelser med andre ord ændret sig. Som det fremgår, begyndte Den Fynske Landsby at levendegøre som et led i sine bestræbelser på at skabe et levende museum. Fra at være et aktivt tilvalg, en måde at positionere eller markere sig i forhold til et museum for ’døde’ genstande på, synes levendegørelser på få år at blive betragtet mere og mere som et nødvendigt onde for at kunne tiltrække et nyt og andet publikum, *turisterne*.

⁴²² Andersen 2018, 105. Se også Larsen 1963, 1.

⁴²³ *Turisten* august 1946.

⁴²⁴ Larsen 1963, 1.

⁴²⁵ Larsen 1963, 2.

⁴²⁶ Larsen 1963, 2.

Levendegørelser blev i samme proces igen eller mere eksplicit et fænomen i opposition til *museet*, nu inklusive Den Fynske Landsby.

Som det fremgår, var det især formen og formålet, Svend Larsen kritiserede; at nogle museer klædte personer ud og med hans ord foregav at illustrere livet i en anden tid, og at det tilsyneladende handlede om at tiltrække mange, flere, gæster. I Den Fynske Landsby ville man gerne imødekomme de ændrede forventninger et stykke hen ad vejen, men som det fremgår af det sidste citat, var grænsen i starten af 1960'erne overskredet, i hvert fald fra ét fagligt standpunkt. Den debat, Svend Larsen i 1963 talte ind i, peger for mig på, at noget tilsvarende gjorde sig gældende i en bredere sammenhæng.

Amerikanerne kommer. Museer og turisme

Den 1. august 1963 kunne man i *Politiken* læse kronikken "Kender danske museer deres besøgstid?". På baggrund af en række samtaler med amerikanske turister, der havde rejst i Danmark, efterlyste den danske turistchef i New York, Axel Dessau (1909-1992), bedre service og mere liv på landets museer.⁴²⁷ Som eksempel fremhævede han blandt andet Frilandsmuseet i Lyngby:

En amerikansk journalist havde fået oversat det skilt, der modtager gæsterne ude på museet i Lyngby, og som siger, at spørgsmål ikke må rettes til opsynet, som kun er til stede for at holde øje med de udstillede genstande. 'Tænk', sagde han, 'hvor inspirerende det ville være for de besøgende, hvis husene var bemandet med folk i korrekte historiske dragter, der var knyttet til den egn og den periode, hvert enkelt hus repræsenterede, folk, der kunne forklare de interessante detaljer, man ser i de forskellige interiører'.⁴²⁸

At man blev mødt af et skilt, der fastslog, at man ikke måtte stille spørgsmål til museets personale i og rundt om husene, var ikke det eneste, der efterlod plads til forbedring. At museet kun lejlighedsvis havde opvisninger af folkedans og kun opvisninger, gæster *ikke* kunne tage del i, var også en skuffelse:

Mange steder i USA holdes de gamle danske folkedanse i live den dag i dag, så vi havde glædet os til at se „the real thing” (...) vi for-

⁴²⁷ For en kort introduktion til Axel Dessau og en vurdering af hans betydning for dansk turisme i efterkrigsårene se https://denstoredanske.lex.dk/Axel_Dessau (9/11 2021).

⁴²⁸ *Politiken* 1/8 1963.

står, at det kun er én eller to gange om måneden, at man har mulighed herfor, og at der ikke er adgang for gæsterne til at deltage i dansene.⁴²⁹

Den Gamle By i Aarhus var dog det museum, flest klagede over, skrev han:

tusinder af amerikanere kommer (...) og finder alle museets huse aflåset, så gæsterne må nøjes med at kikke ind gennem ruderne hist og her (...) Hvis I åbner værkstederne for publikum og bemander dem f.eks. med gamle håndværkere, som må kunne findes blandt folkepensionisterne, så vil I kunne skabe en attraktion, der ikke blot ville give udlændingene en uforglemmelig oplevelse, men som også utvivlsomt ville inspirere jeres egen moderne indstillede befolkning.⁴³⁰

At en bemanning af museets værksteder ville kunne skabe og vække forskellige gæsters interesse, var bygningssamlingen på Hjerl Hede et eksempel på:

De, der har oplevet dette særprægede frilandsmuseum, har både udtrykt beundring for den måde, det præsenteres på, og den interesse, museet har formået at skabe hos Jyllands befolkning, der valfarter dertil ofte langvejs fra for at finde belæring og oplysning om områder af dansk liv og historie, fordi det her bliver vist på en så levende og underholdende måde.⁴³¹

For amerikanske turister betød mere liv altså især flere levendegørelser, i hvert fald i Axel Dessaus udlægning. Som det fremgår af de tre første citater, havde han en række forslag til, hvordan museerne kunne imødekomme det ønske: På Frilandsmuseet i Lyngby kunne dragtklædte aktører ikke bare skabe en visuel sammenhæng mellem huse, geografi og perioder, de kunne også fortælle om de 'interessante', men måske også lidt fremmedartede ting og deres historie. Folkedans var omvendt noget, de amerikanske gæster (gen)kendte og gerne ville tage del i, også, eller især, fordi det tilsyneladende var mere rigtigt, ægte, når det foregik i Danmark. Endelig kunne ældre håndværkere i Den

⁴²⁹ *Politiken* 1/8 1963.

⁴³⁰ *Politiken* 1/8 1963.

⁴³¹ *Politiken* 1/8 1963.

Gamle By give en anden, mere 'mindeværdig' oplevelse end et kig ind i museets huse og værksteder kunne alene.

Ingen af de konkrete former var nybrud: Ved åbningen af Dansk Folkemuseum i 1885 havde der stået en dragtklædt "Hollænderinde" iført den pynt, som tidligere blev båret af amagerbønder i den såkaldte Maglebystue. I 'Væverstuen', hvor der primært var udstillede prøver på skånsk vævekunst, sad en svensk pige i sin folkedragt og vævede.⁴³² Eksemplerne fra Hjerl Hede og Den Fynske Landsby viser, at flere museer også allerede havde erfaringer med at lade ældre fremvise deres (gamle) håndværk og kunnen. Forslagene blev ikke desto mindre mødt med stor modstand i museums kredse. Flere var enige med direktør for Handels- og Søfartsmuseet Knud Klem (1901-1988), der mente, at museernes primære opgave var at indsamle, konservere og udstille *genstande*, dernæst at drive forskning.⁴³³

Når levendegørelser ikke hørte til på *museet*, var det dog ikke alene, fordi de faldt uden for disse opgaver. Det slid, de medførte på *genstande*, var decideret i strid hermed. Til dagbladet *Information* forklarede den konstituerede direktør i Den Gamle By Gunner Rasmussen (1920-2007), hvordan en realisering af Axel Dessaus forslag ville gøre et "voldsomt og ødelæggende indhug" på museernes "ægte og oprindelige", "uvurderlige" *genstande*.⁴³⁴ Og det var ikke det eneste problem:

Den sidste virkelige hattemager døde for fem år siden. Ingen vil kunne bruge hans redskaber, men købstadsmuseet har dem. Andre gamle haandværkere er uddøde, men købstadsmuseet kan dokumentere ikke blot ved værksteder og redskaber, men ogsaa gennem litteratur og film, at de har eksisteret. Deres kunst kan ikke eftergøres, kun efterlignes. Et "levende" værksted ville i de fleste tilfælde blive en circusforestilling.⁴³⁵

En 'cirkusforestilling' fordi den sidste hattemager var død og med ham de sidste direkte, selvoplevede erfaringer, der kunne *demonstrere* eller dokumentere, hvordan man engang havde lavet hatte. Ligesom H.P. Hjerl Hansen satte Gunner Rasmussen altså lighedstegn mellem fortid og levendegjort fortid, det vil

⁴³² Rasmussen 1979a, 112, 116; Bäckström 2012, 199.

⁴³³ Dansk kulturhistorisk museumsforening 1963, 214. Se også *Aarhus Stiftstidende* 6/8 1963; *Berlingske Aftenavis* 16/8 1963; *Aktuelt* 7/12 1963.

⁴³⁴ *Information* 8/8 1963. Se også *Aktuelt* 7/12 1963.

⁴³⁵ *Information* 8/8 1963.

sige, at det, der blev levendegjort, burde være 1:1 med forlægget.⁴³⁶ Hvor det i 1932 fortsat var en mulighed, var det i 1963 blevet en *umulighed*, i hvert fald på et rigtigt museum, *museet* båret af det 'ægte', 'oprindelige'.

Den daværende leder af Københavns Bymuseum, Steffen Lindvald (1914-1991), mente heller ikke, at begreberne levende og museum i betydningen offentlige samlinger var forenelige. I et svar til Axel Dessau påpegede han, at Hjerl Hede netop ikke var et museum som sådan. Det var en privatdreven institution og derfor mere frit stillet med hensyn til virkeområde og driftsform end de fleste museer, "mere lagt an på at 'underholde' end at 'belære og oplyse'", som han skrev.⁴³⁷ Som Sophus Müller også havde fremført 66 år forinden, stod levendegørelser altså tillige i forhold til formålet med formidling i modsætning til egentlige museer.

Andre var mere positive over for en opblødning af dikotomien mellem museernes traditionelle opgaver og levendegørende formidling. På årsmødet for den kulturhistoriske museumsforening var den førnævnte professor i materiel kultur og tidligere overinspektør ved Dansk Folkemuseum Axel Steensberg blandt andet inde på museernes indelukkethed: "Man ønsker at se tingene i brug, og det er et berettiget ønske (...) der er ingen tvivl om, at man ved en *demonstration* af tingenes brug kan vække interesse hos publikum".⁴³⁸ Hvad det var for et publikum, museerne skulle tilrettelægge deres formidling for eller efter, var der dog (heller) ikke enighed om. I sit svar til Axel Dessau skrev Steffen Lindvald:

Tror De, det morer mig (...) at se amerikanske turister i store biler komme kørende ind i Bymuseets indkørsel, rulle vinduerne ned, betragte modelbyen i højst tre minutter, evt. fotografere den, og

⁴³⁶ Det samme synes at gælde interiørerne: "Møblerne staar i stuen, og redskaberne ligger i værkstedet, nøjagtig som stuen og arbejdsstedet ville havde set ud, hvis beboerne havde forladt dem for hundrede eller to hundrede aar siden. Alle tingene fra husene til redskaberne er ægte og oprindelige". *Information* 8/8 1963. For Gunnar Rasmussen synes oprindelighed og ægthed således ikke kun forbundet med fund- eller (originalt) brugssted, men også dens placering på museet i en brugssituation.

⁴³⁷ *Politiken* 18/8 1963. På årsmødet for Dansk Kulturhistoriske Museumsforening formulerede den førnævnte Klud Klem det også på den her måde: "Det gør sit arbejde på dette område fortrinligt, og det giver vi al anerkendelse, men det har, så vidt jeg har forstået, ikke påtaget sig videnskabelige opgaver, og derfor kan dette ikke sammenlignes med de øvrige museer, som er bragt i søgelyset". Dansk kulturhistorisk museumsforening 1963, 215.

⁴³⁸ Dansk kulturhistorisk museumsforening 1963, 216. Min kursivering.

derefter køre bort. Det har jeg set ikke én, men mange gange (...) de fleste er i virkeligheden meget interesserede i at få noget at se, men hvis, hvad De dog sikkert vil benægte, det er den slags turister, vi skal indrette vore museer efter, så tror jeg, at mange museumsfolk hellere vil tage deres gode tøj og gå.⁴³⁹

Store biler, et hurtigt og måske lidt dovent blik. For Steffen Lindvald repræsenterede de amerikanske turister tilsyneladende en form for turisme, der eksemplificerede, hvad man med et nyere begreb kunne kalde en disneyficering af museet, en uforpligtende tilgang og brug, der stod i kontrast til *museets* egentlige formål og forankring. Kritiske referencer til netop Disneyland og "amerikansk mentalitet" i andre modsvar tyder på, at han ikke var ene om det synspunkt.⁴⁴⁰

Axel Dessau vedkendte, at spørgsmålet om (kort) tid var centralt inden for turisme. "I må huske", citerede han fra en amerikansk turist "at mens I 'indfødte' har chance for at komme tilbage flere gange, må vi turister basere vort besøg på, at vi kun kommer denne ene gang og kun har begrænset tid".⁴⁴¹ I et senere svar på kritikken medgav Axel Dessau ligeledes, at turisternes brug af museet ikke nødvendigvis stemte overens med museumsfaglige forståelser af den *rette* brug. En ferie stod i modsætning til en dagligdag præget af rutiner og opgaver, og det medførte, om man ville det eller ej, nogle lidt andre betingelser for den *gode* formidling:

En turist er et menneske på ferie, borte fra sit arbejde i en vis periode for at slappe af og tænke på noget andet. Hvis man derfor vil have en turist i tale, kan det ikke nytte noget at anlægge nogen tung, højvidenskabelig præstationsform, men hvad man har på hjerte må serveres i en let og tiltalende anretning, hvilket imidlertid ikke behøver at gøre det mindre sagligt.⁴⁴²

Når Axel Dessau efterspurgte bedre service og flere levendegørelser handlede det dog ikke alene om præsentations- eller formidlingsform, men også om turi-

⁴³⁹ *Politiken* 18/8 1963.

⁴⁴⁰ Dansk kulturhistorisk museumsforening 1963, 215; *Information* 8/8 1963; *Jyllands-Posten* 27/8 1963. For en mere generel karakteristik af 'amerikaniseringen' af den europæiske turismeindustri efter Anden Verdenskrig og den modstand, det mødte, se Wagner og Bruhze 2012, 24 ff.

⁴⁴¹ *Politiken* 1/8 1963.

⁴⁴² *Politiken* 28/8 1963.

sternes manglende forforståelser for den fortid, der blev formidlet: ”Den, der fører udenlandske gæster gennem museer, bør tilpasse sine forklaringer til *verdenshistorien*, med andre ord belyse Danmarkshistorien *set udefra*, idet udlændinge i reglen savner forkundskaber om Danmark, danske forhold og danske personligheder”, skrev han blandt andet.⁴⁴³ Amerikanske turister havde kort sagt dårlige forudsætninger for at forstå Danmarks historie uden en eller anden form for hjælp.

Ligesom flere havde fremhævet i deres svar til Sophus Müller i 1897, var det dog en fejl at afvise eller affeje dem, fordi deres forståelser eller forudsætninger for at forstå den formidlede fortid ikke var i overensstemmelse med museernes:

Det er en stor brøler, der dagligt begaas at undervurdere turister-
nes menneskelige betydning. Lad være at nogle af dem ser mærke-
lige ud, uden slips med aabentstaaende skjortekrave, krøllede ben-
klæder og kamera paa maven. Det er imidlertid folk i ledende stil-
linger eller repræsentanter for deres lands kulturliv.⁴⁴⁴

Igen var svaret altså, at der var tale om ’ordentligte’ mennesker. ”Selvfølgelig”, skrev han:

er det ikke meningen, at man skal ødelægge og slide op de fine gam-
le originale redskaber (...) Men derfra til at nægte enhver tale om
at forsøge at gøre disse museer levende og stemple forslaget herom
som gøgl, forekommer mig ganske urimeligt. Et eller andet kom-
promis bør kunne findes, ikke for at appellere til den dårlige smag,
men simpelt hen for bedre at løse de opgaver, som museerne har
ud over de videnskabelige.⁴⁴⁵

Det kunne godt være, at museernes *primære* opgave var at indsamle, konservere, udstille og forske i genstande, men i Axel Dessaus optik var det altså ikke de eneste. I en tid med øget fritid, television og turisme burde museerne imødekomme, at gæster kunne have *forskellige* interesser, læringsstile, viden om og måder at bruge fortid og museer på, ikke insistere på at blive inden for fagvidenskabelige (og nationale) grænser og det fortidsfikserede begreb om histo-

⁴⁴³ *Politiken* 1/8 1963. Kursiveringer i original.

⁴⁴⁴ *Politiken* 28/8 1963.

⁴⁴⁵ *Politiken* 28/8 1963.

rie, der implicit træder frem i kritikken af hans forslag, altså en lærd, antikvarisk omgang med fortid for dens 'egen' skyld.

At han ikke stod alene med den holdning, er den kulturpolitiske redegørelse *Betænkning 517* fra 1969 et godt eksempel på. Her stod der blandt andet:

Den forøgede fritid, d. v. s. forøgelsen af mulighederne for at anvende tid til andet end indtægtsgivende arbejde, er en udfordring til museerne, som i de kommende år vil blive skærpet (...) En anden udfordring kommer fra massemedierne, først og fremmest fjernsynet. Museerne må lære at forstå, at fritidsvanerne er indgribende ændrede, og man må ikke forbavses over, at mange vægrer sig ved at begive sig ud i byen for at søge underholdning i et halvkoldt og dårligt oplyst museumslokale.⁴⁴⁶

Fra et kulturpolitisk synspunkt var museerne, især de kulturhistoriske museer, altså *nødt til* at forholde sig til, at (blandt andet) den øgede fritid og fjernsynsmediet havde betydning for den måde, de kunne og skulle formidle fortid på, og den måde, det blev modtaget på.⁴⁴⁷ Deres eksisterende formidling, "i sig selv et levn fra fortiden", var ikke nok, hvis de skulle vinde "almindelig tilslutning", og det skulle de gerne.⁴⁴⁸ Ifølge de unavngivne forfattere bag betænkningen var museernes største problem i hvert fald "forholdet til den del af befolkningen, som ikke har nogen speciel interesse forbundet med museernes samlinger".⁴⁴⁹

Diagnosen hænger selvfølgelig sammen med ønsket om en øget brug i samfundet af museerne, men måske handlede det også om, at de fortider, museerne formidlede ikke længere vækkede den samme genkendelse hos publikum, som eksempelvis Den Fynske Landsby havde gjort 20 år forinden? Det meget entydige fokus på formidlingsform i afsnittet "Museernes fremtid" tolker jeg som udtryk for, at det i hvert fald også kunne handle om det.⁴⁵⁰ Det var form,

⁴⁴⁶ Betænkning 517, 153. Se også Held og Jensen 1963.

⁴⁴⁷ Se også Bryld 1996, 55 f.; Bryld m.fl. 1999, 96 f. For en parallel til missionsudstillinger se Reinius 2011, 85.

⁴⁴⁸ Betænkning 517, 154, 153. Se også Nissen 2004, 279; Ravn 2020, 77 ff.

⁴⁴⁹ Betænkning 517, 153.

⁴⁵⁰ Betænkning 517, 162 f. Se også Floris 1994, 71. Om behovet for en skolestue på Frilandsmuseet i 1961 citerer Lene Floris her fra et brev som museets tidligere overinspektør Peter Michelsen skrev til daværende rigsantikvar P.V. Glob: "demonstrationerne af gamle husflidsarbejder, som finder sted i sommerhalvåret, stammer fra en nu totalt ændret bon-

kommunikation og tilgængelighed, ikke museernes erindringspolitiske funktioner, der var til debat.⁴⁵¹

Uanset synes *Betænkning 517* i lighed med de dele af den historiedidaktiske forskning, der i samme periode vendte sig mod et bredere, mere inklusivt historiebegreb at udtrykke et *politisk* ønske om et opgør med en *museal* nedsivningstanke, der med Thomas Bloch Ravns ord ”satte en retning”.⁴⁵² At den ikke gjorde det alene, er Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, der åbnede sine døre for offentligheden i 1965, et eksempel på, men mere om det efter en opsamling på dette kapitel.

Liv(et) på landet i forandring og til forhandling. En opsamling

I dette kapitel har jeg udforsket en række levendegørelser af livet på landet fra 1932 til 1963, eller mere præcist enkelte levendegørelser og forståelser af levendegørelser. Mit mål har været at skabe mere, ny, viden om levendegørende formidling i den første halvdel af 1900-tallet. Jeg har især været interesseret i, hvorfor museer i denne periode begyndte at levendegøre, hvad det var de levendegjorde, og hvordan de gjorde det.

For at starte med det sidste, foregik de undersøgte levendegørelser alle i rekonstruerede miljøer, hvilket i lyset af min afgrænsning måske ikke er så overraskende. Om de, der levendegjorde, bar dragter tidstypiske for den givne fortid eller deres egen nutid varierede. Et interessant spørgsmål i forlængelse heraf er, *hvem* der levendegjorde. Som jeg allerede har været inde på, varierede det nemlig også alt efter tid, rum og fortid. De første levendegørelser på Hjerl Hede og de første levendegørelser af hverdagsliv i Den Fynske Landsby blev som nævnt alle udført af ældre med egne, førstehåndserfaringer, med den formidlede fortid. At finde nogen, for hvem den formidlede fortid var forgangen nutid, blev dog sværere som tiden gik og den temporale afstand mellem før og nu øgedes. I Den Fynske Landsby blev løsningen et samarbejde med Selskabet til Haandarbejdets Fremme, hvis medlemmer kunne udføre de givne aktiviteter i overensstemmelse med den formidlede fortid og dermed gøre det *historisk* korrekt. Den samme bestræbelse synes at præge levendegørelser af fastelavnsop- tog og ringridning, der blev udført af elever fra den lokale landsbrugsskole, det

dekultur, som efterhånden står størstedelen af befolkningen så fjernt, at samlingerne, for at tale til folk, må omhyggeligt forklares”.

⁴⁵¹ For en tilsvarende observation se Bryld m.fl. 1999, 104.

⁴⁵² Ravn 2020, 79. Se også Bryld m.fl. 1999, 101 f.

vil sige karle ligesom de karle, der oprindelige havde redet med i optogene. På Hjerl Hede afholdt man sig i første omgang fra yderligere levendegørelser.

Som jeg også var inde på i forbindelse med Hjerl Hede, peger den betoning af selvopleve erfaring, der præger disse levendegørelser for mig på et begreb om autenticitet, der satte lighedstegn mellem fortid og formidlet fortid. De arbejdsprocesser, der blev levendegjort, skulle være identiske med forlægget eller i hvert fald så tæt på som muligt. Som det fremgår, blev der dog i praksis taget hensyn til ikke alene tidens gang, men også publikum. På Hjerl Hede blev flere aktiviteter rykket ud under åben himmel. I Den Fynske Landsby var selve ideen med levendegørelser at skulle formidle museets genstande på en måde, der gjorde dem forståelige for gæster og dermed undgå, at museet blev den ramme om døde ting, både ansatte og politikere ved indvielsen havde taget afstand fra. Skulle museet fortsat være levende, have relevans, krævede det andet og mere end genstande og huse i sig selv, en gradbøjning, som blandt andre Gunner Rasmussen fra Den Gamle By under debatten i 1963 var mindre tilbøjelig til at acceptere. For ham var det, der ikke var 1:1, en kopi. I hvert fald når det gjaldt levendegørelser. Sammenlignet med hans kritik, synes levendegørelser at være forbundet med en distribuering eller deling af autoritet. Det, der blev opfattet som den gode, rigtige måde at formidle fortid, var således ikke kun et spørgsmål om, hvad og hvordan museerne gerne *ville* formidle, men også, hvad gæsterne fik ud af denne måde at formidle fortid på. Det fører mig videre til, *hvorfor* Hjerl Hede og Den Fynske Landsby begyndte at levendegøre.

Det overordnede svar herpå, tror jeg som nævnt, skal findes i museernes forståelser eller overvejelser om gæsters relation til livet på landet og mere præcist, at denne relation var ved at ændre karakter. Fra at sætte lighedstegn mellem gæster og livet på landet synes levendegørelserne på sin vis at være udtryk for en forståelse af *dette* 'vi's langsomme død. Parallelt hermed ændrede brugen af fortid karakter. Fra at have været et aktivt, identitetsdannende instrument blev livet på landet i stigende grad noget, gæster skulle lære *om*. For mig peger de undersøgte praksisser og diskussioner i hvert fald på et øget behov for at formidle landbokulturen på en måde, der var *mere* tilgængelig og forståelig for publikum. Eller sagt med andre ord: I takt med, at fællesskaber *på* landet blev erstattet af fællesskaber, der *ikke* havde *egne direkte* erfaringer med livet her, blev det tydeligt, at museumsfolk og publikum havde *forskellige*

forudsætninger for at lære af og om 'vores' *fortid* på landet.⁴⁵³ De meget få udtalelser fra publikum, jeg har kunnet identificere, kan også tolkes som udtryk for, at forholdet til livet på landet var under forandring. For flere ældre gæster medførte levendegørelserne af en tidsmæssig nær fortid i 1932 ikke bare glæde, men også *genkendelsesglæde*. I 1949 beskrev en journalist en lignende fortid som en rejse *tilbage* til en *anden* tid. Livet på landet afstedkom altså om ikke andet *forskelligartede* oplevelser og associationer.

Debatten i 1963 illustrerer, at det øgede behov for formidling, oplevelsen af, at lægfolk i stigende grad brugte og forstod fortid på en *anden* måde end museumsfagfolkene, blev modtaget med blandende følelser. For blandt andre Svend Larsen synes den *øgede* forskel at medføre en mere *kritisk* holdning til levendegørelser og de gæster, der blev tiltrukket heraf. Hvor Sophus Müller havde talt om 'barnlige' og 'grove' gæster, var det nu turister, der udgjorde en (faglig) udfordring. Massekultur kunne man også kalde det.⁴⁵⁴

Især i slutningen af den periode, jeg her har undersøgt, synes flere forventninger til museer 'udefra' også at gøre sig gældende.⁴⁵⁵ Et ændret mediebillede stillede nye eller andre krav til især de kulturhistoriske museers formidlingsform. Det samme gjorde den forøget fritid. Den kortere arbejdstid og en øget velstand er også en del af forklaringen på, at kulturpolitik i 1960'erne kom på dagsordenen.⁴⁵⁶ Hvor kulturpolitik i starten af 1960'erne handlede meget om at *støtte* og *udbrede kunst*, er *Betænkning 517* et eksempel på, at målet i stigende grad blev at sætte det *enkelte* menneske i stand til at være aktivt i demokratiet.⁴⁵⁷

Ifølge Ove Korsgaard er diskurser om *personlig* oplysning og demokrati typiske for tiden efter Anden Verdenskrig: Nationalisme, der var blevet betragtet som en afgørende faktor bag krigen, blev oversat til overnationale og universelle værdier som demokrati, social lighed og altså også en forestilling om, at det i højere grad var individet, ikke 'vi', der skulle være omdrejningspunkt for

⁴⁵³ For en lignende overvejelse se Tiemroth 1992, 348 f. For en parallel i forhold til det *nationale* erindringsfællesskab se Bryld m.fl. 1999, 90 f.

⁴⁵⁴ Rasmussen 2016, 93 ff.

⁴⁵⁵ Eller måske mere præcist igen eller endnu engang. I en mediehistorisk sammenhæng har flere i hvert fald peget på, at massemedier, individualisering og forbrug også havde betydning for udstillingspraksisser, herunder folke- og frilandsmuseerne, omkring 1900. For en kort oversigt herover se Ekström m.fl. 2011, 3 ff. Se også Sandberg 2003, 66.

⁴⁵⁶ Nissen 2004, 274 ff.

⁴⁵⁷ Nissen 2004, 279; Korsgaard 1997, 405 f. Se også Bryld m.fl. 1999, 84 ff.

blandt andet formidling.⁴⁵⁸ I *Gyldendals Danmarkshistorie* (1992) observerer den danske historiker Jens Henrik Tiemroth et andet forhold, der måske har spillet ind på forventningerne *til* museerne og de museums-lignende institutioner, nemlig en ”stadig mindre traditionsbunden og autoritetstro offentlighed” – et forhold, der i ifølge Ove Korsgaard også kan forbindes med de nye medier og den udfordring af nationalstatens (*museers*) vidensmonopol, de ifølge ham repræsenterer.⁴⁵⁹

Hvor jeg i dette kapitel har analyseret, hvordan Hjerl Hede og Den Fynske Landsby forholdt sig mere eller mindre eksplicit til disse forandringer i forhold til formidling af landbohistorie, ser jeg i næste kapitel nærmere på, hvordan Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter håndterede, afvejede og arbejdede i det spændingsfelt mellem fag og folk, faglig kvalitet og relevans for gæster, debatten i 1963 og *Betænkning 517* efterlader et indtryk af, at museer og museums-lignende institutioner nu mere *formelt* måtte arbejde i.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Korsgaard 1997, 20; Korsgaard 1999, 14 f., 71 ff.; Korsgaard 2004, 20, 430, 472 f. Se Butsch 2012, 12 ff. for en lignende pointe i en bredere, international sammenhæng. En lignende tendens kan i dansk sammenhæng spores i formidling af fortid mere generelt. Se Bryld m.fl. 1999, 92 f., 114, 142 f. For en lignende observation i forhold til arkæologiske rekonstruktioner og levendegørelser se Petersson 2003, 380.

⁴⁵⁹ Tiemroth 1992, 348 f.; Korsgaard 1999, 21 f.

⁴⁶⁰ Jensen 1996, 10.

De nye museer, der bygges, åbner sig for et bredt publikum. Ikke mindst for skolernes børn og unge. I det moderne museum er der bl.a. undervisningslokale med mulighed for filmforevisning (...) Man søger at se de enkelte genstande mod baggrund af deres tid. Man vil vide, hvorledes de har været brugt i hverdagens liv, hvilken rolle de har spillet (...) Vi skal frem til det arbejdende museum, der betyder en indsats i vor egen tids liv.

Julius Bomholt, "Skole og museum", 1963, 3.

Kapitel 4

Forsøg (dig) med fortid. Levendegørelser af oldtid 1965-1981

Da Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter blev grundlagt den 12. maj 1964, var det med streg under forsøg. Gennem praktiske forsøg og eksperimenter med teknikker og teknologier skulle centeret ved Lejre producere ny og anden viden om håndværk, landbrug og husbyggeri end foreliggende teorier om oldtid, ikke mindst i forhold til jernalderen (500 f.Kr-800 e.Kr).⁴⁶¹ Trykket på forsøg skulle dog ikke alene markere centerets (op)position til mere teoretiske grene af fag-arkæologien. Da centeret åbnede for besøgende foråret efter, blev karakteren af forsøgsvirksomhed også understreget i materialer til publikum. Her fra centerets informationsskrift til skoler og andre institutioner, *Nyt fra Lejre*:

Ved at besøge forsøgscentret denne forårssæson kan man få lejlighed til at følge opbygningen af dette helt fra bunden. (Man må ikke fejlagtigt tro, at man finder talrige historiske og forhistoriske huse rejst på terræn og derved skuffes: Det er rejsningen af disse, man skal følge!).⁴⁶²

Det var altså vigtigt, at gæster forstod, at der på centeret var tale om *fortløbende* undersøgelser, ikke færdige resultater og præsentationer. Citatet og den forklaring, det rummer, peger også på, at ikke kun centerets arbejde, men centeret selv blev tænkt som et forsøg, en institution, hvis form og praksis var ulig både eksisterende forskningsinstitutioner og frilandsmuseer, som gæsterne kendte dem.⁴⁶³ I en af to trykte 'vejledere' fra 1965 blev denne anderledeshed både adresseret og ekspliciteret af centergrundlægger, etnolog Hans-Ole Han-

⁴⁶¹ Hansen 1965b, 2 ff.; Nielsen 1966, 13 f.; Hansen 1974b, 4, 8 f., 11 ff.; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 3; **Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1981**, 1.

⁴⁶² Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1965, 1. Understregning i original. Se også Rasmussen 2011, 149.

⁴⁶³ I den lille bog *Oldtidsbyen ved Lejre 1964-1974* (1974) skrev Hans-Ole Hansen også: "Det lange navn valgte vi, da vi startede centret, fordi det skulle være helt klart, at vi i fremtiden ville bruge både oplysninger og materiale indsamlet i nutiden, oplysninger fra gamle, skrevne kilder (*historiske*) og oplysninger fra fund, der stammer fra jorden (*arkæologiske*). Navnet skulle også sige, at vi aldrig ville høre op med at forsøge nye måder, hvorpå man kan vise, hvordan menneskene har arbejdet og levet - enten før vor tid eller andre steder i verden. Derfor: *Forsøg* - både videnskabelige forsøgsmetoder og nye måder at fortælle nutidsmennesket - både børn og voksne - hvad videnskabens resultater nu er blevet". Hansen 1974b, 4. Kursiv i original.

sen (1939-2021): "Forsøgscentret ligner ikke nogen anden museumsform (...) Forsøgscentret er ikke et nyt Hjerl Hede. Heller ikke noget nyt frilandsmuseum. Bedst kan det sammenlignes med et værksted".⁴⁶⁴

Helt konkret bestod centeret i foråret 1965 af en administration, to rastepladser, en legeplads, et forsøgsområde, en række værksteder og den såkaldte publikumssektion; på en gang indgang, informationscenter og udsalg af vaser, skåle og lignende fremstillet på centerets værksteder, et tiltag, altså publikumssektionen i sin helhed, der skulle "omsætte forskningens tørre og måske uforståelige undersøgelser til noget, almindelige mennesker også kan have udbytte af".⁴⁶⁵ Forsøgsområdet optog det meste af centerets 43 hektar og var ind delt i fire tidsmæssigt afgrænsede felter: jernalder, vikingetid, middelalder og renæssance. Derudover var der planer om et stenalderfelt. I den anden af de to trykte vejledere fra 1965 forklarede Hans-Ole Hansen, hvad disse felter nærmere dækkede over:

Indenfor et felts grænser kan eksperimenter indenfor den pågældende tidsperiode foregå, og partier af bebyggelse, dele af agersystemer og lignende anbringes. Et felt svarer altså til en gruppe sale på Nationalmuseet, alle med genstande fra samme periode.⁴⁶⁶

Mens tidsinddelingen måske svarede til Nationalmuseets sale, var det fysiske udtryk inden for hvert felt "et samlet hele, hvor naturomgivelser, marksystemer, vejssystemer, landsby og boliger kan ses naturligt i forhold til hinanden".⁴⁶⁷ Hvorfor det var netop jernalder, vikingetid, middelalder og renæssance, der var i fokus, har jeg ikke kunnet finde nogen eksplicit forklaring på, men i den ene vejleder fra 1965 beskrev Hans-Ole Hansen, at der var gjort fund fra blandt andet ældre jernalder og vikingetid i området, ligesom der var en middelalderkirke, så måske handlede det om, at man vidste, at der i de givne perioder *havde været* mark- og vejssystemer, landsbyer og boliger her, og at de dermed kunne formidles ikke bare naturligt i forhold til hinanden, men også i naturlige, altså historisk korrekte, *omgivelser*?⁴⁶⁸ Hvorfor centeret havde fokus på det daglige liv, vender jeg tilbage til.

⁴⁶⁴ Hansen 1965a, 1. For en kort oversigt over andre involverede i centerets grundlæggelse se samme 2.

⁴⁶⁵ Hansen 1965b, 7.

⁴⁶⁶ Hansen 1965b, 6.

⁴⁶⁷ Hansen 1965a, 22.

⁴⁶⁸ Hansen 1965b, 1 ff. Se også Hansen 1965a, 3.

Den nye og anderledes form stillede ifølge Hans-Ole Hansen (nye) krav til de besøgende. Henvendt direkte til centerets gæster skrev han blandt andet: "Det gælder især iagttagelsesevnen og øvelsen i at kombinere de demonstrationer og miljørekonstruktioner, man vil træffe under den lange rundgang på centerets område".⁴⁶⁹ At man bogstavelig talt var *vidne* til en ny måde at undersøge og formidle fortid på betød dog ikke, at man kun skulle stå og se til og på, opfordrede han:

Ofte er det næsten uforståeligt, videnskabelige arbejde der foregår, for "det kulturhistoriske værksted" – forsøgscentret – har også sine forskningsprogrammer at tage hensyn til. De må altså "kridte støvlerne og stå fast" – tage, hvad der kommer – kigge på kortet i denne vejleder, spørge hvor De har lyst, slå Dem ned, hvor De har lyst, og i det hele taget føle Dem hjemme på området. Forhåbentlig får De lyst til at komme igen en anden gang, for at se, hvad der så kan bydes på.⁴⁷⁰

Citatet rummer en dobbelthed, der går igen i meget materiale fra og om centerets første år. På den ene side blev centeret præsenteret som et udflugtsmål, et sted, man som gæst blev inviteret til at slå sig ned og være, et sted, hvor man kunne spørge og få svar på centerets *arbejde* og dermed være aktiv på en lidt anden måde, end det syntes at være tilfældet på Hjerl Hede og i Den Fynske Landsby. Legepladsen, de to rasteads og publikumssektionen understøttede alle denne orientering *mod* publikum. På den anden side er det tydeligt, at centeret først og fremmest var forskerens (og at forskerens forståelser og brug af centeret og fortid var anderledes end gæsters). Eller som Hans-Ole Hansen også formulerede det: "Forskningen vil altid være det vigtigste for forsøgscentret (...) de efterlignende eksperimenter går altid forud for demonstrationerne", underforstået her demonstrationer af den *viden om* arbejdsprocesser i fortid, de *efterlignende* eksperimenter, *forskningen*, havde frembragt, ikke de demonstrerendes egne erfaringer med den givne fortid, som det flere gange var tilfældet i forrige kapitel.⁴⁷¹

At det ikke vedblev at være sådan, er allerede beskrevet og beskrevet godt af flere.⁴⁷² Over en periode på 40-50-60 år ændrede Historisk-Arkæologisk For-

⁴⁶⁹ Hansen 1965a, 1.

⁴⁷⁰ Hansen 1965a, 1 f. Se også Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 2.

⁴⁷¹ Hansen 1965b, 6.

⁴⁷² Se for eksempel Steenstrup 2000; Rasmussen 2011; Holtorf 2014.

søgscenter sig fra en overvejende forskningsinstitution til i højere at være en formidlingsinstitution, fra 2009 med navnet Sagnlandet Lejre, der til dels referer til de fantastiske og mytiske fortællinger om fortidskraft, kongemagt og det danske riges grundlæggelse, der i århundreder har været knyttet til kulturlandskabet rundt om centeret.⁴⁷³ I forhold til denne overordnede forandringshistorie er mit fokus, hvordan og hvorfor det forskningsmæssige udgangspunkt forskød og forandrede sig i og gennem forskellige formidlingspraksisser i en lidt kortere tidsperiode, nemlig fra åbningen i 1965 til omkring 1980, hvor centerets bestyrelse besluttede, at centeret igen skulle sætte forskningen forrest.⁴⁷⁴

Mere konkret undersøger jeg centerets undervisning og de såkaldte fortidsfamilier, det vil sige familier ligesom Gertrud og Bjarke fra afhandlingens indledende eksempel, der boede og levede i centerets jernalderfelt en uge eller to af deres sommerferie. Når det er interessant, er det, fordi de to eksempler både hver for sig og tilsammen illustrerer en bevægelse mod mere deltagende former for levendegørende formidling eller hvad man også kunne kalde levendegørende *aktivitet*, aktivitet, der involverede centerets gæster.⁴⁷⁵ Selvom materialet om og fra fortidsfamilierne i den periode, jeg undersøger, er meget begrænset, er det også interessant, fordi det er det første materiale, der giver et indblik i, hvorfor de der konkret levendegjorde fortid, gjorde det. Analysen af fortidsfamilier og den mulighed, det giver for at undersøge deltagere i levendegørelser, danner på den måde en (meget) begyndende empirisk bro mellem den historiske forskning i levendegørelser og forskning i samtidige levendegørelser og reenactment. Det samme gælder analytisk. At materialet giver mulighed for at undersøge levendegørelser fra et lidt andet perspektiv, betyder i hvert fald, at jeg har kunne bruge analytiske pointer fra den nyere forskning herfra lidt mere direkte her, end det gælder i afhandlingen i øvrigt.

⁴⁷³ Hansen 1965b, 1 ff.; Hansen 1988, 7; Steenstrup 2000, 23; Adriansen 2003, 21, 168 ff.; Hansen 2014; Holtorf 2014, 785; Warring 2015, 44; Eriksen 2019, 62 ff. Som en sidebemærkning kan det nævnes, at Herthadalen i centerets nordlige ende i 1800-tallet var et samlingspunkt for en række folkelige og politiske møder, der havde de møder på Himmelbjerget, jeg nævnte i forrige kapitel som forbillede. Hansen 1988, 7; Steenstrup 2000, 25.

⁴⁷⁴ **Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1981**, 1 f. Med nutidige øjne er det mere præcist at sige, at centerets bestyrelse *for en periode* besluttede, at centeret igen skulle sætte forskningen forrest.

⁴⁷⁵ Et andet eksempel er skolestuen på Frilandsmuseet i Lyngby. Se Floris 1994, 71 f.; Aakjær 2008, 28; Adriansen og Hyllested 2011, 10 f., 13. For samarbejdet mellem skole og museum mere generelt på dette tidspunkt se Held og Jensen 1963, hvor det citat, der indleder kapitlet, stammer fra.

Kapitlets empiri er først og fremmest tilgængeligt materiale fra centerets bibliotek. For den periode, jeg har undersøgt, består dette materiale især af foldere, småpublikationer, interne evalueringer og mere eksternt orienterede rapporter, nogle gange i en og samme, som regel skrevet af Hans-Ole Hansen – også selvom det ikke altid fremgår eksplicit.⁴⁷⁶ I samlingen indgår også et mindre antal avisudklip. Sammenlignet med kildemateriale i de foregående kapitler, er materialet omfattende, men ikke fuldstændigt. Blandt andet har hverken jeg eller ansatte på centeret kunnet (gen)finde det materiale om fortidsfamilier i 1970'erne, der ifølge emneregisteret burde være i centerets arkiv, og som Anette Warring og jeg også refererede til i vores fælles artikel fra 2019.⁴⁷⁷ Jeg talte selv med Hans-Ole Hansen i efteråret 2017, og dele af den samtale indgår også. Som jeg allerede har været inde på, inddrager jeg løbende andre tekster om ikke alene levendegørelser og reenactment, men også centeret og centerets praksis mere generelt. Endelig refererer jeg enkelte gange til et interview med centerets nuværende områdeansvarlige for oldtid, Laurent Mazet, som historiker Mia Münster-Swendsen foretog i november 2013.

Hvor jeg i kapitel 3 argumenterede for en nær sammenhæng mellem forståelser og brug af levendegørelser og forestillinger om en fælles fortid med rod i bondekulturen, synes Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter at være blevet til og tale ind i et mere sammensat felt af aktører og forståelser. Det forsøger jeg at omfavne med en kort, indledende skitse af tre forhold eller tendenser, der synes at spille mere eller mindre eksplicit ind på de praksisser og forståelser, jeg præsenterer og behandler efterfølgende, nemlig 1) konturerne af det, der i dag kaldes eksperimentel arkæologi, 2) det, jeg med en overordnet betegnelse kalder fortid og fritid, og som blandt andet refererer til nogle af de ting, jeg rundede kapitel 3 af med og 3) den samtidige skolelovgivning og undervisningsvejledning. Det sidste leder direkte videre til min analyse af *centerets* undervisning.

Arkæologi under åben himmel

Som det fremgår, markerede og positionerede centeret sig som det første af sin art. Det var hverken universitetsstudium eller museum, men et værksted.

⁴⁷⁶ I de tilfælde, hvor materialet er publiceret, er de rubriceret under "Litteratur og publiceret kildemateriale" i afhandlingens bibliografi. Henvísninger markeret med fed forefindes (kun) i centerets bibliotek eller arkiv og er i bibliografien placeret under arkivmateriale fra Sagnlandet Lejre.

⁴⁷⁷ Se eventuelt Jessen og Warring 2019, 33.

Som den amerikanske folklørist Jay Andersons undersøgelse af levendegørelser som forskning og den svenske arkæolog Bodil Peterssons undersøgelse af arkæologiske rekonstruktioner gennem 400 år begge eksemplificerer, er denne paradigmatisk status ikke gået senere forskning forbi.⁴⁷⁸ Ifølge centerets forhenværende leder Morten Meldgaard og tidligere forskningschef på centeret Marianne Rasmussen var det især et brændingsforsøg af et rekonstrueret jernalderhus i 1967, der satte centeret på verdenskortet.⁴⁷⁹ Brændingsforsøget var det, Hans-Ole Hansen i citatet før kaldte et efterlignende eksperiment; en metode, der bygger på den idé, at man ud fra et fragmentarisk arkæologisk kilde-materiale rekonstruerer og efterprøver for eksempel værktøj, husgeråd og huse for at få indsigt i, hvordan genstande, teknikker og teknologier *kunne* have fungeret.⁴⁸⁰ Eller som Hans-Ole Hansen forklarede det for mig i 2017:

Man kan ikke være teoretisk uddannet arkæolog og så ikke vide, hvad der sker, hvis du koger en gryde over bålet. Hvis du tager din ske, og den rammer – bang! Det kan gryden ikke tåle på grund af svingninger i varmen. Det er en lille ting, men det er dog vigtigt, hvis man finder mange potteskår omkring et bålsted.⁴⁸¹

Formålet med et efterlignende eksperiment var og er med andre ord at efterligne forhistoriske arbejdsprocesser eller situationer som en husnedbrænding for at få et *bedre* grundlag for at forstå og fortolke de ”ægte” bålsteder og brandtomter, man har fundet fra for eksempel jernalderen.⁴⁸² Et *godt* efterlignende eksperiment er veldokumenteret og så vidt muligt historisk korrekt, som Jay Anderson skrev.⁴⁸³ Ligesom det synes at gælde i forbindelse med Den Fynske Landsby, da levendegørelserne af landboliv ikke længere kunne udføres af mennesker med direkte erfaringer, vil det her sige, at *processen* var og er så tæt

⁴⁷⁸ Anderson 1984, 93 ff.; Steenstrup 2000, 21; Petersson 2003, 120, 140 ff.; Paardekooper 2009, 65; Paardekooper 2011, 81; Paardekooper 2014; Holtorf 2014, 783; Warring 2015, 43, 46. For senere eksempler fra centeret selv se for eksempel **Skovmand 1971**, 7; Hansen 1974b, 3; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1981, 5; Meldgaard og Rasmussen 1994, 4; Rasmussen og Grønnow 1999, 137 f.. Centeret har også gjort sig bemærket i den historiedidaktiske forskning. Se for eksempel Jensen 2015, 125.

⁴⁷⁹ Meldgaard og Rasmussen 1994, 1. Se også Rasmussen og Grønnow 1999, 136; Petersson 2003, 110; Hansen 2014, 168 ff.

⁴⁸⁰ Meldgaard og Rasmussen 1994, 4; Rasmussen og Grønnow 1999, 138 f.; Petersson og Narmo 2011, 28. Se også Steenstrup 2000, 13 f.; Holtorf 2014, 784.

⁴⁸¹ Interview Hans-Ole Hansen.

⁴⁸² Hansen 1974b, 11; Meldgaard og Rasmussen 1994, 1. Se også Mørch 1967, 281 f.

⁴⁸³ Anderson 1984, 87 ff., 94 ff. Se også Meldgaard og Rasmussen 1994, 1.

på det fortidige forlæg som muligt.⁴⁸⁴ Som centeret også understregede det for gæster ved åbningen i 1965, var og er værktøj, husgeråd og de huse, der blev produceret, af samme grund typisk 'bare' et biprodukt.⁴⁸⁵

Efterlignende forsøg blev også brugt i arkæologiske sammenhænge før oprettelsen af centeret i Lejre.⁴⁸⁶ Hans-Ole Hansen indledte selv sine eksperimenter med rekonstruktioner af huse fra stenalderen i starten af 1950'erne. Sammen med flere kammerater arbejdede han over tre somre på forskellige huse på naboens grund, et arbejde, han blandt andet samlede op på i børne- og ungdomsbogen *Lerhusene i Lejre* (1959).⁴⁸⁷ I et manuskript til et foredrag i 2014 beskrev han, hvordan forsøgene på sin vis var et brud med faderen, den førnævnte forfatter Martin A. Hansen (1909-1955), og hans søgen efter forklaringer på "kultspor i landskabet (...) gåder".⁴⁸⁸ Hvor Martin A. Hansen var optaget af tro og livssyn, mente Hans-Ole Hansen, at man burde starte sin udforskning af det fortidige med den materielle kultur og vilkår: "Først" skrev han om sine tanker dengang "må man kende meget mere til de daglige livsvilkår for dem i fortiden, som dyrkede magter, heroer og guder. De livsvilkår måtte kendes, for deres tror og kult ville ellers være det rene gætværk".⁴⁸⁹

Metodisk lå hans forsøg i forlængelse af den metodologi, førnævnte Axel Steensberg som overinspektør ved Dansk Folkemuseum havde anvendt under en række forsøg med skovrydning, afbrænding og korndyrkning i 1951-1954.⁴⁹⁰ I 1962 tog han som nævnt også del i et af Axel Steensbergs forsøg med middelalderligt agerbrug på Hjerl Hede.⁴⁹¹ I alle tilfælde blev forsøgene

⁴⁸⁴ Petersson og Narmo 2011, 28 f. Se også Mørch 1967, 282; Bay 1986, 5.

⁴⁸⁵ Bay 1986, 5; Meldgaard og Rasmussen 1994, 2 f.; Rasmussen 2011, 149, 151; Paardekooper 2011, 69 f.; Holtorf 2014, 784.

⁴⁸⁶ Meldgaard og Rasmussen 1994, 4. For en mere fyldestgørende gennemgang, der også inddrager svenske og norske eksempler se Petersson 2003, 62 ff., 76 ff., 83 ff. For definitoriske diskussioner af eksperimentel arkæologi i en samtidig engelsk kontekst se Bay 1986, 4 ff.

⁴⁸⁷ Hansen 1959; Skoletjenesten Historisk Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 1. For en mere deltaljeret gennemgang af aktiviteter ledet af Hans-Ole Hansen inden centerets oprettelse se Hansen 1964.

⁴⁸⁸ Hansen 2014.

⁴⁸⁹ Hansen 2014. Se også <https://historiskevaerksteder.dk/> (19/3 2021).

⁴⁹⁰ Skovmand 1971, 1; Hansen 1974b, 4; Rasmussen og Grønnow 1999, 136 f.; Petersson 2003, 371; Rasmussen 2011, 149.

⁴⁹¹ Axel Steensberg var i øvrigt også involveret i oprettelsen af centeret og sad som formand for den første bestyrelse. Med i denne bestyrelse var også daværende rigsantikvar og arkæolog P.V. Glob (1911-1985), der i 1950 havde formuleret ideen til den oldtidspark, man stadig kan se rester af omkring Moesgaard, og som Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter til dels blev tænkt som en fortsættelse af. Også P.V. Glob ledede i øvrigt flere rekonstruk-

udført med rekonstruktioner af arkæologiske fund med det formål at kunne lave sammenlignende analyser af for eksempel pollen, altså prøver knyttet til naturvidenskabelige interesser og forståelser, i øvrigt helt i tråd med den fremherskende videnskabelige traditionsdannelse i efterkrigstidens Danmark.⁴⁹² Det samme gjaldt, da Hans-Ole Hansen samme år ledte et brændingsforsøg finansieret og fulgt af Danmarks Radio, og altså også hans senere arbejde med og på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.⁴⁹³

Min pointe er, at efterlignende eksperimenter og den eksperimentelle arkæologi, som de oftest er blevet forbundet med, bygger på det samme positivistiske videnskabsideal som den mere etablerede fagarkæologi, en tilgang, som både centeret og senere forskning ellers stillede dem udenfor eller i opposition til.⁴⁹⁴ For at sammenligne med et tidligere eksempel i afhandlingen minder Hans-Ole Hansens forståelse af, at den materielle kultur, de fysiske levn af og fra menneskers fortid var en bedre, mere sikker kilde til fortid end sagn, i hvert fald for mig om Sophus Müllers betragtninger om genstande og 'tanker og tale' og det skel mellem objektive og subjektive kilder, der synes at ligge bag. Og ligesom Sophus Müller synes Hans-Ole Hansen at have betragtet umiddelbar iagttagelse og det at kunne drage påviste empiriske paralleller som en god metode til at indsamle viden om denne fortid: "det er dog vigtigt, hvis man finder mange potteskår omkring et bålsted", som han forklarede det, da han og jeg talte sammen i 2017.⁴⁹⁵ At centeret i materialet til *publikum* understregede både center og arbejdes forsøgsvise karakter, tolker jeg videre som udtryk for et ønske om ikke at ville foregive at være en (re)præsentation af den fortidige virkelighed, præcis som Sophus Müller også havde talt om og for. Veldokumenteret kaldte Jay Anderson det, metodisk bevidst, gennemsigtigt og uden et alt for tydeligt subjekt kunne man også sige.⁴⁹⁶

tioner på Hjerl Hede. På trods af institutionelle og faglige forskelle, er der altså flere forbindelser på tværs af tid, rum og aktiviteter. Klindt-Jensen og Kjærsum 1963, 7, 10 ff.; Meldgaard og Rasmussen 1994, 4; Schovsbo 2012, 16; **Hansen 2014**; Interview Hans-Ole Hansen.

⁴⁹² Hansen 1974b, 4; Meldgaard og Rasmussen 1994, 4; Petersson 2003, 106, 109, 371; Rasmussen 2011, 149. Se også Mørch 1967, 282; Bay 1986, 7.

⁴⁹³ Hansen 1974b, 10, 12; Steenstrup 2000, 13 f.; Beck 2011, 168; Jensen 2017, 57 f.

⁴⁹⁴ Det gælder i øvrigt begge sider af bordet. Se for eksempel Bay 1986, 4 f.; Petersson 2003, 234 ff.; Petersson 2011, 9; Schöbel 2020, 67 ff. Se desuden kapitlets indledning.

⁴⁹⁵ Interview Hans-Ole Hansen.

⁴⁹⁶ For en karakteristik af nypositivismen, der synes at svare til de grundantagelser, der ligger bag efterlignende eksperimenter se Jensen 2017, 60.

Fordi de ikke var *materielt* forankret, kunne de efterlignende eksperimenter dog aldrig blive *ægte*, men forblev imitationer, forsøg, data af ”sekundær værdi”, som den danske historiker Søren Mørch formulerede det om centerets eksperimenter i 1967.⁴⁹⁷ Eller som Hans-Ole Hansen selv beskrev det i en vejleder fra 1976: ”I samarbejde med videnskabsmænd og museer prøver vi at gøre det sandsynligt at vi har ramt virkeligheden. Man kan [dog] aldrig ramme virkeligheden 100 procent”.⁴⁹⁸ En sådant enten-eller begreb om autenticitet giver igen mig associationer til Sophus Müller og hans forståelse af, at noget enten var eller ikke var ægte og sandt.⁴⁹⁹ Det samme gælder det begreb om historie, der synes at være forbundet med den eksperimentelle arkæologi, nemlig en forståelse af historie som noget, der tidsmæssigt ligger forud for det givne nu, og noget, som det kræver en særlig ekspertise at tilgå, altså et fortidsfikseret historiebegreb.⁵⁰⁰

Hvor Bodil Petersson i 2011 kunne konstatere, at det fortsat var en udbredt tanke, at eksperimentel arkæologi og formidling er to forskellige eller adskilte ting, peger Hans-Ole Hansens samarbejde med Danmarks Radio frem mod en anden side af centerets praksis, som det også er blevet kendt for, nemlig dets deltagende formidling.⁵⁰¹ Som jeg vender tilbage til flere gange gennem kapitlet, synes centerets formidlingsform at være tæt forbundet med de tanker om efterlignende eksperimenter, jeg netop har skitseret. Faglige hensyn var dog (heller ikke her) det eneste, der skulle tænkes med, hvis centerets formidling af forskningen skulle betragtes som *god* af den brede offentlighed, der som nævnt i forrige kapitel havde fået mere fritid og dermed tid til at interesse sig for *fortid* på flere måder.

⁴⁹⁷ Mørch 1967, 282. I forlængelse af sin omtale af efterlignende eksperimenter som sekundær værdi skrev han videre: ”I historisk-prægede videnskaber kan det primære materiale kun tilvejebringes ved fremdragelsen af de spor den fortidige virksomhed har efterladt sig”. Mørch 1967, 282.

⁴⁹⁸ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 3. Se også Meldgaard og Rasmussen 1994, 4.

⁴⁹⁹ Petersson 2011, 12. Se også Petersson og Narmo 2011, 28 f. I forlængelse af sin omtale af efterlignende eksperimenter som af sekundær værdi skrev Søren Mørch det også på denne måde: ”I historisk-prægede videnskaber kan det primære materiale kun tilvejebringes ved fremdragelsen af de spor den fortidige virksomhed har efterladt sig”. Mørch 1967, 282.

⁵⁰⁰ Jensen 2013b, 408; Jensen 2017, 409.

⁵⁰¹ Petersson 2011, 12. Se for eksempel Anderson 1984, 93 ff.; Steenstrup 2000, 21; Petersson 2003, 120, 140 ff.; Paardekooper 2011, 81; Holtorf 2014, 783; Warring 2015, 43, 46. For eksempler fra centeret selv se for eksempel Meldgaard Rasmussen 1994, 4; Rasmussen og Grønnow 1999, 136.

Fortid og fritid

Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter blev grundlagt i slipstrømmen af det, arkæolog Per Ole Schovsbo kalder arkæologiens gyldne år: Udgravningen af fem vikingeskibe i Roskilde Fjord og vikingeborgen Fyrkat skabte i 1950'erne en arkæologisk interesse i den brede offentlighed og bevirkede en ny og tættere relation mellem forskning og formidling af forhistoriske perioder end hidtil, skriver han herom.⁵⁰² Per Ole Schovsbo nævner selv udgivelsen af det populærvidenskabelige tidsskrift om arkæologi og kulturhistorie *Skalk* (1957), offentliggørelsen af en plan om en oldtidspark ved Moesgaard i Aarhus og Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter som andre eksempler.⁵⁰³ Til det kan jeg tilføje, at flere museer og museumslignende institutioner i samme periode begyndte at levendegøre arbejds- og håndværksprocesser knyttet til oldtidens hverdagsliv. På Vendsyssel Historiske Museum skabte man en oktoberdag i 1940 en levende oldtidslandsby, og på Hjerl Hede levendegjorde man som nævnt en stenalterboplads første gang i 1955.⁵⁰⁴ Oldtid var tilsyneladende også noget for børn. I 1959 havde Hans-Ole Hansen som allerede nævnt udgivet børne- og ungdomsbogen *Lerhusene i Lejre* (1959), og da han i 1962 ledte det brændingsforsøg, Danmarks Radio havde finansieret og fulgt, var der tale om et af de første eksempler på fjernsynsudsendelser for børn.⁵⁰⁵

Samarbejdet med DR illustrerer også, at det øgede antal informationskanaler eller medier spillede en væsentlig rolle i den tættere relation mellem forskning og formidling, Per Ole Schovsbo identificerer.⁵⁰⁶ Det samme synes at gælde både forud for og efter åbningen af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Både fordi radio og tv udbredte kendskabet til centerets arbejde, og fordi især tv-formatet stillede krav til centerets formidling. I den ene folder fra 1965 skrev Hans-Ole Hansen for eksempel:

⁵⁰² Schovsbo 2012, 16. En stor interesse i den brede offentlighed er også et tema, der går igen i centerets egne materialer se for eksempel Hansen 1972, 2; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 4; Hansen 1980, 2; Meldgaard og Rasmussen 1994, 5; Rasmussen 2011, 149, 165; Interview Hans-Ole Hansen. Se også Petersson 2003, 110.

⁵⁰³ Schovsbo 2012, 16. Andre tidligere eksempler er arkæolog Gudmund Hatts (1884-1960) rekonstruktion af et jernalderhus på Hjerl Hede i 1938 og en rekonstruktion af et modelhus baseret på udgravninger af det såkaldte Trelleborganlæg ledet af historiker og arkæolog Paul Nørlund i 1942. Begge eksempler kunne følges af den brede offentlighed. Se Bay 1986, 15; Petersson 2003, 96 ff.; Mygind 2005, 82 ff.

⁵⁰⁴ *Hjørring Socialdemokrat* 3/10 1940; *Nationaltidende* 6/10 1940; *Hjørring Socialdemokrat* 7/10 1940.

⁵⁰⁵ Hansen 1974b, 10, 12; Steenstrup 2000, 13 f.

⁵⁰⁶ Hansen 1974b, 1, 10, 12 f. Se også Petersson 2003, 261.

I den moderne verden rykker fjernsyn og film hastigt frem, og disse massemeddelelsesmedier kræver bevægelse, altså netop arbejds-metoder frem for de stillestående genstande (...) Det kan blive svært for fremtidens mennesker at fatte baggrunden for museums-tingene eller de kulturhistoriske skildringer af livet i fortiden, uden at visse brugsformer og former for teknologi i fortiden ligefrem demonstreres.⁵⁰⁷

I den lille bog *Oldtidsbyen ved Lejre 1964-1974* (1974) skrev han i samme stil:

Filmen er skabt til at vise bevægelse og handling. Et museum er indrettet på stilstand og må ikke slides op ved brug. Hvis de to vidt forskellige ting skal forenes til glæde for mange mennesker, må der enten en god fortæller til, eller et eller andet levende mellemlid må skydes ind, f.eks. VÆRKSTEDET.⁵⁰⁸

Hvor både Hjerl Hede og Den Fynske Landsby synes at være mediebevidste i den forstand, at de brugte medierne til at sprede kendskabet til deres arbejde og gerne udtalte sig til dem, giver citaterne her et indtryk af en lidt anden mediebevidsthed, der foregriber *Betænkning 517*, som jeg omtalte i forrige kapitel, nemlig at museer og museums-lignende institutioner, eller i Historisk-Arkæologisk Forsøgscen-ters tilfælde, institutioner, der helst ikke ville sammenlignes med *museer*, måtte forholde sig til, at medierne havde betydning for den måde, de kunne og skulle formidle fortid på og den måde, deres formidling blev forstået og brugt på.⁵⁰⁹ Det samme synes at fremgå af billedmaterialer fra og om centeret. Sammenlignet med de billeder, jeg inddrog i forrige kapitel, fremstår flere af billederne fra Historisk-Arkæologisk Forsøgscen-ter i hvert fald i højere grad som *pressefotografier*.

⁵⁰⁷ Hansen 1965a, 4.

⁵⁰⁸ Hansen 1974b, 13. Kapitaler i original. Se også samme 1, 10, 12. I en artikel fra 1969 observerede en journal-ist i samme stil, at "bøger, videnskabelige redegørelser og studie-materiale er alt for tung føde for månealderens turister". *Roskilde Tidende* 10/8 1969. At andet nummer af *Dansk tidsskrift for museumsformidling* havde "Medierne", som tema peger for mig på, at det samme gjaldt i en bredere museumssammenhæng. Se *Dansk tidsskrift for museumsformidling* 1976.

⁵⁰⁹ Det samme synes at gælde i undervisningssammenhæng. Se Rasmussen og Rasmussen 1968, 162.

BILLEDE UDGÅET PÅ GRUND AF COPYRIGHT

Fortidsfamilie omkring bålet. Kilde: Hansen 1974, 22.⁵¹⁰

En større interesse for forhistorie i den brede offentlighed og tv-mediet og de muligheder og krav, det medførte i forhold til formidling af fortid, er altså to forhold, som jeg tror kan være med til at forklare den bevægelse mod de mere deltagende levendegørelser, jeg nævnte indledningsvis og konkretiserer i det følgende. Begge dele er på sin vis også på spil i det sidste forhold, jeg vil fremhæve i dette afsnit, nemlig de arbejdslejre, som Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter over flere somre var vært for gennem 1960'erne.

Disse arbejdslejre bestod af op til 90 frivillige, der i et eller andet omfang tog del i den fysiske opbygning af centeret, indledningsvis særligt inden for jernalderfeltet.⁵¹¹ I løbet af arbejdslejren 1965 lykkedes det for eksempel at rejse de første seks rekonstruerede jernalderhuse på centerets forsøgsområde og med det skabe "en seværdighed af største format".⁵¹² Typiske deltagere var spejdergrupper, skoleklasser og studerende fra både ind- og udland, journalister fra radio og tv typiske gæster.⁵¹³

Arbejdslejrene var præget af stor arbejdsomhed, men en logbog fra 1965 omtaler også et "folkemøde" og flere sociale arrangementer med levende mu-

⁵¹⁰ Se også Jessen og Warring 2019, 32 for et decideret pressefotografi.

⁵¹¹ Hansen 1965a, 10; Skovman 1971, 2; Hansen 1974b, 14 f.; Steenstrup 2000, 14.

⁵¹² Hansen 1965a, 12 f.

⁵¹³ Sagnlandet Lejre. Arkiv. 1965. Lørdag den 26/6 1965; Mandag den 28/6 1965; Tirsdag den 29/6; mandag 5/7 1965; Tirsdag den 6/7 1965.

sik, bål og ture for de på det tidspunkt ca. 40 internationale deltagere, en form, der ifølge antropolog Johanne Steenstrup lagde grundstenen til den såkaldte "Lejreånd", en ånd eller stemning præget af foretagsomhed, men også idealisme og hjælpsomhed.⁵¹⁴ Karakteren af arbejdslejrene synes i den forstand at pege i retning af et bredere politisk og kulturelt opbrud i 1960'erne, der blandt andet handlede om nye former for fællesskaber som 'ungdommen' og dens af-søgning af alternative livsstile til kapitalisme, konservatisme og materialisme.⁵¹⁵ Det er ikke noget, jeg har kunnet kvalificere og derfor forfølger, men den måde at bruge sin fritid og i arbejdslejrenes tilfælde også fortid på synes på en måde at foregribe nogle af de tanker, fortidsfamilierne gjorde sig, om ikke andet i den forstand, at deltagelsen i centerets arbejde ikke nødvendigvis eller udelukkende var motiveret af en interesse for fortid i og for sig selv. Eller som Hans-Ole Hansen tolkede det, da jeg talte med ham i 2017: "Det her måtte da være noget af det mest meningsfulde, konstruktive, de kunne få ind i deres liv lige nu og her", altså noget, de kunne lære af.⁵¹⁶ Som det vil fremgå, gjaldt det samme et enkelt af centerets undervisningstiltag, der netop var ledet af en af centerets frivillige.

En anden pointe med at nævne arbejdslejrene er gøre opmærksom på, at Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter fra etableringen anvendte frivillig arbejdskraft ved opbygningen af fortidsmiljøerne på centeret, og at det, måske, også er en del af baggrunden for den mere deltagende formidlingsform, der interesserer mig.⁵¹⁷ Hvor det må forblive på det lidt spekulative plan, er det tydeligt, at centeret gerne ville tale ind og sammen med periodens skolelovning, eller rettere sagt de retningslinjer for folkeskolens undervisning, der blev udformet på baggrund heraf.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Sagnlandet Lejre. Arkiv. 1965. Søndag den 20/6 1965; Onsdag den 23/6 1963; Onsdag 30/6 1963; Torsdag 1/7 1963. Se også Steenstrup 2000, 14,

⁵¹⁵ Steenstrup 2000, 17; Rasmussen 2002, 387 ff.; Zerlang m.fl. 2007, 16; Nissen 2004, 267, 278; Warring 2010, 3 f.; Knutsson 2011, 227. En lignende forståelse præger også materialer fra centeret. Se for eksempel **Skovmand 1971**, 7; Hansen 1974b, 3.

⁵¹⁶ Interview Hans-Ole Hansen.

⁵¹⁷ Se Reisby 1967, 262 for en direkte kobling mellem brugen af frivillige og ideen om lejrskoleophold for skoleelever

⁵¹⁸ Se for eksempel Hansen 1967, 3 f.; Kold 1969, 5; **Hansen 1974a**, 2; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter u.a., 1; Det er ikke noget, jeg har kunne spore på samme måde, men det samme synes på sin vis at gælde i forhold til tidens voksenoplysning. Når man læser Ove Korsgaards *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år* (1997) er der i hvert flere overlap med personer, der i en eller anden forstand har tilknytning til centerets arbejde; Roar Skovmand, der i 1960'erne sad i bestyrelsen for Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter bliver nævnt som en af flere bindeled mellem folkeoplysning og demokrati i kraft

Skoleundervisning i 'det praktiske liv'

I tråd med den diskurs, der ifølge Ove Korsgaard var typisk for tiden *efter* Anden Verdenskrig, blev det (allerede) *under* besættelsen en udbredt tanke, at øget skolegang ikke alene ville gavne samfundsøkonomi og konkurrenceevne, men også demokrati og lighed.⁵¹⁹ Parallelt med, at en øget mekanisering reducerede behovet for børns arbejdskraft, førte det i 1950'erne, 1960'erne og 1970'erne til en række ændringer af den danske grundskole: Mellemskolen blev afskaffet, og der blev indført ni års undervisningspligt for at øge den såkaldte "intelligensreserve" og mindske forskelle mellem by og land, sociale grupper, boglig kunnen og køn.⁵²⁰ Med undervisningsvejledningen *Den Blå Betænkning* (1960) blev skolens fag også taget op til revision.

Den Blå Betænkning er et udstillingsvindue til alt, hvad der var moderne i det grundskolepædagogiske univers i 1960, og de forståelser af, hvordan undervisning kunne og burde tilrettelægges, der her kom til udtryk, fik, som det vil fremgå, stor indflydelse på den måde, Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter tænkte og tilrettelagde undervisning på fra 1966 og 10 år frem (hvor der kom en ny undervisningsvejledning).⁵²¹ Betænkningen blev udarbejdet af et læreplansudvalg med den radikale Kristen Helveg Petersen, der senere stod bag den føromtalte *Betænkning 517*, i spidsen. Udvalget påtog sig at reformulere alle fagmål og beskrive de (nye) metoder, medlemmerne anså for vigtige. Hertil kom særskilte kapitler om gruppearbejde, audiovisuelle hjælpemidler, lejrskoler, mellemfolkelige problemer og samarbejder.⁵²²

I indledningen bekendte udvalget sig til en reform(pædagogisk)linje med kritisk brod mod de eksisterende læseplaner: "Det kan med rette siges", stod der blandt andet, "at læseplanerne overvejende har været fortegnelser over de emner, der skulle læres af eleverne under lærernes ledelse. Fagene byggedes

af sine ansættelser på Krogerup Højskole og i undervisningsministeriet; Julius Bomholt, som jeg citerede indledningsvist bliver blandt andet nævnt i forbindelse med hans bog *Mennesket i centrum* (1953), hvor han betonedede nødvendigheden af dannelse af det hele menneske i fritidslivet; kort efter bliver Jørgen Jørgensen, der ligesom Roar Skovmand sad i Historisk-Arkæologisk Forsøgscenters bestyrelse, nævnt som den, der lagde grundstenen til den socialgrundvigske tradition, der ifølge Ove Korsgaard har præget dansk uddannelsespolitik siden 1930'erne. Korsgaard 1997, 300, 328 f., 356, 373, 386, 405 f.

⁵¹⁹ Gjerløff m.fl. 2014, 18. Se også samme 209 ff.; Betænkning 253, del 1, 24; Korsgaard 1999, 14 f., 71 ff., 88; Jensen 2017, 360 ff.

⁵²⁰ Gjerløff m.fl. 2014, 48 f. og 62; Se også Korsgaard 1999, 88 ff.; Nissen 2004, 36 f., 197 ff.

⁵²¹ Gjerløff m.fl. 2014, 68; Korsgaard 1999, 94.

⁵²² Se Betænkning 253, del 2.

op på en samling af kendsgerninger, som det gjaldt om at lære og huske”.⁵²³ Fremadrettet burde læseplanerne tilrettelægges mere efter elevernes forudsætninger og behov. ”Denne tendens”, stod der, ”fører naturligt over i bestræbelserne for at anbringe børnene i meningsfyldte situationer, så den formelle træning træder i baggrunden til fordel for en mere funktionel oplæring”.⁵²⁴ Undervisningen skulle kort sagt have ”et så konkret og livsnært præg, at børnene kan se forbindelsen mellem skolen og det praktiske liv”.⁵²⁵

I tråd med den såkaldte reformpædagogik, der netop arbejdede for en mere barncentreret og livsnær pædagogik, var der tale om et bredt dannelsesmæssigt sigte, der gik ud over fagenes indhold. Læring var følgelig ikke kun tilegnelse af kundskab og dygtighed, men også processer som ”*oplæring til at lære*”, oplæring til at leve mellem andre og oplæring af eleverne til, at deres handlemåde kan ledes ind i baner, så det bliver naturligt for dem at tage hensyn til andre menneskers velfærd”.⁵²⁶ Når skolen ikke alene skulle fremme faglig læring, var det altså, fordi skolen *formelt* havde fået et nyt identitetspolitisk sigte: at fremme demokratisk dannelse og mellemmenneskelig forståelse og tolerance, ikke alene nationalt, men også internationalt.⁵²⁷

I forhold til historiefaget blev paratviden, kongerækken og de kristennationale fortællinger, der hidtil havde domineret i undervisningen, nedtonet til fordel for en øget samfundsrelevans.⁵²⁸ De nye læseplaner skulle blandt andet sikre, at ”børnene lever sig ind i den tanke, at også de er med til at bygge samfundet op, og at de en skønne dag skal overtage det fulde ansvar for dette samfunds opretholdelse og videreførelse”.⁵²⁹ I tråd med skolens identitetspolitiske sigte havde historiefaget altså den *erindrings*politiske opgave at synliggøre forbindelser mellem det fortidige og elevernes egen og fælles fremtid, en fremtid, der altså meget gerne skulle være præget af demokrati, forståelse og tolerance på tværs af landegrænser. Med Bernard Eric Jensen kan man sige, at skolen skulle understøtte en sociokulturel læreproces, der udviklede elevernes scena-

⁵²³ Betænkning 253, del 1, 24.

⁵²⁴ Betænkning 253, del 1, 24.

⁵²⁵ Betænkning 253, del 1, 22.

⁵²⁶ Betænkning 253, del 1, 24. Kursiv i original.

⁵²⁷ Betænkning 253, del 1, 25; Betænkning 253, del 2, 87 f.; Gjerløff m.fl. 2014, 19; Villau-me 2005, 13; Nissen 2004, 262; For en parallel til nyere tid se Adriansen og Hyllested, 2011, 15; Jensen 2015, 125.

⁵²⁸ Se også Gjerløff m.fl. 2014, 313 ff.

⁵²⁹ Betænkning 253, del 1, 119.

riekompetencer: Gennem en øget bevidsthed om sammenhænge mellem før og nu skulle eleverne blive klogere på, hvordan man kunne (og burde) leve.⁵³⁰

For at understøtte den erkendelse blev undervisningen tænkt sammen med samfundslære og (erhvervs)orientering, to fag, der ikke havde selvstændige timer, men i stedet indgik som tværgående temaer i historie, geografi og biologi.⁵³¹ I tråd med betænkningens overordnede læringsbegreb henviste *orientering* mindre til orientering *fra* en lærer og mere til elevernes egen aktive og (kilde)kritiske orientering i fag- og emneområder og måder at tilegne sig viden herom på, et oplæg til øget metodisk bevidsthed, der umiddelbart rimer godt på efterlignende eksperimenter.⁵³² Endelig burde undervisningen tilrettelægges, så den fangede elevernes interesse og opmuntrede til fortsat at beskæftige sig med historie. Det gjaldt også, når den blev henlagt til et museum.⁵³³ Ligesom forfattergruppen i *Betænkning 517* udtrykte et ønske om en større samfundsmæssig brug af museer, lå der nemlig også i *Den Blå Betænkning* et ønske om at *skolen* i stigende grad skulle bruge museerne. Hvordan *Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter* tænkte og tilrettelagde undervisningen *for* skolen, er omdrejningspunktet i de tre næste afsnit.

I forskerens fodspor? Undervisning af skoleelever

I rapporten "Materiel kulturviden. Skoleundervisningsforsøgene på Forsøgscenteret i Lejre 1966 og 1967 med aktivisering af elever i orienteringsfagene i folkeskolen" (1967) (herefter "Materiel kulturviden") præsenterede og evaluerede Hans-Ole Hansen centerets første undervisningsaktiviteter. En række kortere evalueringer fra de deltagende lærere var desuden vedlagt som bilag.⁵³⁴ Af rapporten fremgår det, at den første undervisning ligesom centeret i øvrigt tog afsæt i videnskabelige praksisser og præmisser. På heldagsbesøg og snart

⁵³⁰ Jensen 2003, 69.

⁵³¹ Betænkning 253, del 1, 118; Bekendtgørelse af Lov om folkeskolen 1958, §17, stk. 5.

⁵³² Denne undervisningsform kaldes også aktivitetspædagogik og knyttes ofte til blandt andre den amerikanske filosof og pædagog, John Dewey (1859-1932). Rønne 1972, 88; Skoletjenesten Historisk Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 1; Bay 2005, 2; Gjerløff m.fl. 2014, 218.

⁵³³ Betænkning 253, del 1 122 f. Se også Held og Jensen 1963, et specialnummer af *Unge Pædagoger* med titlen "Skole og museum", hvor det citat af Julius Bomholt, der indleder dette kapitel, stammer fra. Til trods for hans omtale af det *arbejdende* museum, er ideen om, at *skoleelever* skulle arbejde med genstande mere eller mindre fraværende i de ti bidrag. Det var altså ikke i den forstand, at museet skulle være arbejdende (endnu).

⁵³⁴ Den ene af disse evalueringer er også udkommet som artikel i *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*. I referencer til Reisby 1967 er det sidetallet i den *udgivne* artikel, jeg henviser til.

lejrskoler skulle folkeskoleelever i og omkring to af centerets jernalderhuse udføre arbejdsprocesser og teknikker som vævning, grubekogning af kød, pløjning, æltning og klining af ler med hjælp fra en eller flere forsøgsassistenter, typisk universitetsstuderende og centerets pottemager og væver.⁵³⁵ De skulle også efterligne efterlignende eksperimenter som pyrometermålinger under en lerkarbrænding.⁵³⁶ Med undtagelse af de elever, der arbejdede med vævning, og som en enkelt gang skulle prøve en rekonstrueret dragt, bar både elever og forsøgsassistenter deres eget tøj.⁵³⁷

Det er ikke tilfældigt, at centeret brugte ordet *aktivisering* i rapportens overskrift. Hvor praksisforsøg for centerets ansatte var en måde at producere *ny* viden om forskellige fortider på, skulle eleverne i højere grad *instrueres* – ikke så meget i fortidige forhold som i videnskabelige iagttagelser, målinger og kontroller relateret til *arbejdet* med materielle vilkår i fortid.⁵³⁸ Det, eleverne først og fremmest skulle lære, var altså at tænke og tilgå det fortidige i tråd med den eksperimentelle arkæologi.⁵³⁹ I et bilag om centerets samtidige undervisning af ungdomsskoleelever beskrev lærer og senere medarbejder på centeret Arne Kold (u.å) det også på den her måde:

Først og fremmest har eleverne ved denne arbejdsform fået et indblik i en videnskabelig metode. De har ved arbejdet med rekonstruktionen og de oplysninger, der lå til grund for den, fået et indblik i, hvordan arkæologen arbejder, har fået kendskab til udgravningsteknik, til dateringsteknik og til de metoder, videnskaben benytter til bestemmelse af klima, plantevækst og dyreliv.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Reisby 1967, 264, 266; Interview Hans-Ole Hansen. For en kort gennemgang af forarbejdet forud for disse undervisningsforsøg se Hansen 1967, 8 ff.; Reisby 1967, 262 f.; Bay 1986, 21 ff.

⁵³⁶ Hansen 1967, 9 f.; Reisby 1967, 262, 267.

⁵³⁷ Reisby 1967, 262, 268; Rasmussen og Rasmussen 1968, 169.

⁵³⁸ Skoletjenesten Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 8. I en rapport om centerets grundlag og udfordringer i forbindelse med skolesamarbejdet skrev Hans-Ole Hansen også netop om *instruktion*: ”Der er (...) principielt set to personer i værkstedet: den instruerende og den (eller de) instruerede (...) Det daglige arbejde i værkstedet bygger derfor på den samme formidlingsproces og den samme struktur som skolens daglige arbejde. Instruktøren kan lære fra sig til sine elever, fordi hun eller han er særskilt uddannet dertil af det historiske værksted”. Hansen 1974a, 2 f.

⁵³⁹ Se også Mørch 1967, 284; Bay 1986, 23.

⁵⁴⁰ Kold 1967, 6. Se også Reisby 1967, 262.

At eleverne tog aktiv del i undervisningen, var med andre ord bestemt af, at de videnskabelige forsøg, eleverne skulle efterligne eller imitere, nu engang var praktiske, ikke fordi elevdeltagelse som sådan var et mål. Ligesom de videnskabelige tekster, de skulle læse på forhånd, var den viden, eleverne skulle opnå i tråd hermed, rationel og verbal.

Som jeg også kort nævnte i forskningsrammen, var tanken om, at metoder, teorier og resultater så at sige skulle sive *fra* videnskab *til* skolefag, typisk for i hvert fald den historiedidaktiske tænkning frem til starten af 1970'erne. Historiedidaktik var mere eller mindre fagdidaktik, og kommunikation af viden gik følgelig én vej: fra ekspert til lærere og videre til elever.⁵⁴¹ For mig strider det til gengæld lidt imod tankerne om læring i *Den Blå Betænkning*, og den danske historiker Søren Mørch (f. 1933), der som amanuensis i historie havde taget del i en række diskussioner af undervisningen på centeret forud for de første forsøg, skrev da også et indlæg i *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, hvor han *kritiserede Den Blå Betænkning* for at være så mangetydig, at den ikke kunne ligge til grund for et "solidt og gennemtænkt undervisningsprogram".⁵⁴² For ham krævede det, at skolefaget historie lændede sig (endnu mere) op ad faghistorie.⁵⁴³ Som jeg nævnte før, synes betænkningens betoning af historie som en metode til at tilgå det fortidige omvendt at være i god overensstemmelse med centerets videnskabelige afsæt. Kirsten Reisby, der deltog som den første lærer, kom desuden fra Emdrupborg Forsøgsskole, hvis praksis havde dannet forbillede under arbejdet med betænkningen, så noget entydigt billede tegner der sig ikke, og måske er det også konklusionen?⁵⁴⁴ At der på dette tidspunkt var flere forståelser af den *gode* undervisning på spil: en videnskabscentreret, en reformpædagogisk og en politisk inspireret heraf?⁵⁴⁵

Centerets interesse for evalueringer af undervisningen var uanset i tråd med de *reformpædagogiske* tanker.⁵⁴⁶ Og ligesom andre evalueringer fra samme periode viste de evalueringer, der var vedlagt "Materiel kulturviden", at der var flere problemer med undervisningen, som den var.⁵⁴⁷ Ud over tid, personalemæssi-

⁵⁴¹ Jensen 1994, 60 ff.; Bryld m.fl. 1999, 154.

⁵⁴² Mørch 1967, 281.

⁵⁴³ Mørch 1967, 281. Se også Bay 1986, 25.

⁵⁴⁴ Marckmann og Poulsen 1994, 17.

⁵⁴⁵ I det førnævnte indlæg kritiserede Søren Mørch i hvert fald også centeret for ikke at have prioriteret den videnskabelige virksomhed *nok*. Mørch 1967, 282 ff.

⁵⁴⁶ Reisby 1967, 266 ff.; Rasmussen og Rasmussen 1968, 165 ff.; Bay 1986, 25; Marckmann og Poulsen 1994, 13, 15.

⁵⁴⁷ Jensen 2021, 201.

ge og økonomiske ressourcer udpegede både centeret selv og de deltagende lærere særligt én problematik forbundet med skoleelevernes efterligning eller imitation af forskerarbejde: For at eleverne kunne udføre og forstå de tilrettelagte eksperimenter, krævede det en grundviden om både almene og tekniske forhold, der primært var behandlet i videnskabelig form og derfor svært tilgængelig.⁵⁴⁸ Den førnævnte lærerinde fra Emdrupborg Forsøgsskole fremhævede konkret 36 ord i tekster fremsendt af centeret på i alt 15 sider, som hendes elever i 7. klasse ikke kendte, en mængde, der kunne virke ”blokerende på tilegnelsen af stoffet” som hun skrev.⁵⁴⁹ At eleverne skulle lære mere eller mindre *direkte* af *forskere*, kunne med andre ord modarbejde, at eleverne lærte noget overhovedet.

For at få et nærmere indtryk af elevernes faglige udbytte havde den samme lærer efter lejrskoleopholdet på centeret udarbejdet to prøver. Den ene bestod af 10 fagudtryk, som eleverne skulle anvende (meningsfuldt) i en sætning. Den anden bestod af seks spørgsmål med hver fem svarmuligheder, der skulle vise, om eleverne havde fået ”et vist kendskab til videnskabelig iagttagelse, måling og kontrol”.⁵⁵⁰ Særligt i forhold til den sidstnævnte var udbyttet heller ikke så stort som håbet, noterede hun. Eleverne selv syntes desuden, det var kedeligt at foretage målinger, observere og skrive rapport.⁵⁵¹

Evalueringerne viste samtidig, at undervisningsformen rummede flere potentialer. For flere elever var det trods de videnskabscenterede opgaver motiverende, at ”man selv laver noget, arbejder med tingene, føler i stedet for at se”, citerede hun fra nogle af dem.⁵⁵² En anden lærer, der havde deltaget i et lettere revideret forløb, kunne på samme måde berette, at hendes 5. klasse hellere ville bruge de sidste dage af deres lejrskole på at genbesøge centeret end i Tivoli.⁵⁵³ Undtaget var lørdag, hvor de ikke ville kunne arbejde i centeret. ”Dette belyser”, konkluderede hun, ”forskellen mellem at være beskæftiget i Centret og bare være tilskuer”.⁵⁵⁴ For elevernes synspunkt var det altså tilsyneladende ikke det, jeg før omtalte som verbal og rationel (fag)viden, de i første omgang

⁵⁴⁸ Hansen 1967, 3, 10; Andersen 1967, 3; Stensbjerg 1967, 2; Reisby 1967, 264 f.

⁵⁴⁹ Reisby 1967, 265.

⁵⁵⁰ Reisby 1967, 270.

⁵⁵¹ Reisby 1967, 267 f.

⁵⁵² Reisby 1967, 270.

⁵⁵³ For en nærmere sammenligning af de to forløb se Hansen 1967, 6 f.; Bay 1986, 28 f.

⁵⁵⁴ Jørgensen 1967, 2.

tog med videre, men det, at de havde deltaget fysisk, aktivt og i nogle tilfælde selvstændigt.⁵⁵⁵

Ud over elevernes glæde og motivation ved at tage aktiv del i det praktiske arbejde fremhævede lærerne også, at den deltagende arbejdsform *havde* medført nye erkendelser, ny viden. Det var bare nogle lidt andre end dem, der var forbundet med de videnskabelige *tekster*, centeret udsendte forud for besøget. Baseret på elevernes videreformidling af de arbejdsprocesser, de havde afprøvet, konstaterede en lærer for eksempel, ”hvor vigtigt det er for indlæringen, at børnene engageres manuelt så ofte, det lader sig gøre, for derved at opdage vanskeligheder og genvordigheder, som ellers let forbigås, men som sætter dem i stand til at forstå jernalderfolkets levevis”.⁵⁵⁶ Imitationen af *hverdagens* gøremål, der egentlig var et biprodukt af det videnskabelige forsøgsarbejde, bidrog altså til at *livet i jernalderen* fremstod mere fuldstændigt og med det mere forståeligt, håndgribeligt for eleverne.⁵⁵⁷

I tråd hermed konstaterede to af lærerne også en anden positiv effekt ved at lade eleverne tage aktiv del i undervisningen. Læreren med den klasse, der retrak centeret frem for Tivoli, gengav blandt andet den følgende situation fra deres lejrskoleophold:

En dreng, hvis hjemlige forhold, hvad angår litteratur og billedkunst, er særdeles ”kulørt”, stod en dag efter endt arbejde i Centrets butik med en lerkrukke i hånden – ”70 kr, det er ikke for meget – den er godt lavet”, sagde han til en kammerat. Jeg er ganske sikker på, at drengen ingenlunde kunne have vurderet på den måde, hvis han ikke selv havde været med til hele fremstillingen af en krukke.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Reisby 1967, 268, 271. Se også Rasmussen og Rasmussen 1968, 166, 170. Det er i øvrigt et resultat, der svarer til senere undersøgelser som ”Børn i en digital kultur”, der konkluderer, at unge er tiltrukket af den digitale kultur på grund af muligheden for at optræde som aktører, der selv skal træffe beslutninger og derfor skaffe sig et overblik over de sandsynlige virkninger af forskellige valg. Her omtalt i Jensen 2007, 139. For en parallel til museumsformidling senere hen se Bryld m.fl. 1999, 183.

⁵⁵⁶ Stensbjerg 1967, 3.

⁵⁵⁷ Se også Rasmussen og Rasmussen 1968, 171; Hansen 1972, 3 ff. Her skriver Hans-Ole Hansen blandt andet: ”Lærere (...) siger, at det herefter er meget lettere for dem at få eleverne til at indse, hvad der var og er hovedproblemet for langt den største del af jordens befolkning: nemlig at de må bruge næsten alle kræfter og næsten al tid på blot at kunne leve”. Hansen 1972, 4 f.

⁵⁵⁸ Jørgensen 1967, 2.

En anden lærer beskrev, hvordan hendes 4. klasse levede sig fuldkommen ind i arbejdet og miljøet. "Af stor betydning for denne indlevelse", skrev hun, "var det, at vi fik lov til at bo i husene. De var meget forargede, når andre skoleelever på skoleudflugt strøg igennem husene uden at se noget eller kun bemærkede, at vi havde elektrisk lys for at se til arbejdet".⁵⁵⁹ Gennem den aktive, fysiske deltagelse, ved at tage del i arbejdet, blev elever, selv dem med et 'kulørt' forhold til (fin)kultur, kort sagt i stand til ikke alene at udføre, men også vurdere og formidle det, de havde lært.⁵⁶⁰ I hvert fald synes nogle af eleverne at have fået en oplevelse af, tillid til, at de kunne og vidste noget, der var værd at dele, en tanke, der inden for reformpædagogiske kredse var et skridt på vejen mod det, der i *Den Blå Betænkning* blev formuleret som skolens væsentligste opgave, nemlig at fremme mulighederne for, at "børnene kan vokse op som harmoniske, lykkelige og gode mennesker".⁵⁶¹

Fortid i nutid og for fremtid

Ud fra et såkaldt *erfaringspædagogisk* perspektiv er det ikke overraskende, at skoleeleverne tilsyneladende lærte mere af det praktiske engagement og muligheden for derigennem at høste deres egne erfaringer end ved at læse om det i videnskabelige tekster forud for besøget.⁵⁶² Ifølge Bernard Eric Jensen har flere uddannelsesforskere således peget på, at sådanne 'learning by doing'-former for læring sætter mere varige spor end de rent boglige former for læring. Imitativ læring kalder han det også.⁵⁶³

At de dele af undervisningen, der handlede om elevers imitation af især *fortidige* arbejdsprocesser, kunne motivere børn med forskellige faglige forudsætninger og gøre dem anderledes fortrolige med *fortidige forhold*, var da også en erfaring, centeret tog med i det videre arbejde med undervisningen.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Stensbjerg 1967, 2.

⁵⁶⁰ Se også Hansen 1972, 3; Hansen 1974b, 44. Her bliver det dog formuleret på en lidt anden måde "Det kan (...) godt være, at en person, der ikke er den bedste til at læse, er vældig god til at passe bål eller bygge lerovn".

⁵⁶¹ Betænkning 253, del 1, 29. Se også Marckmann og Poulsen 1994, 17, 18.

⁵⁶² Jensen 2015, 130.

⁵⁶³ Jensen 2015, 130 ff. Også her er den amerikanske filosof og pædagog John Dewey (1859-1932) et centralt navn.

⁵⁶⁴ Rasmussen og Rasmussen 1968, 162; Kold 1969, 5 ff.; Hansen 1972, 3, 5; Hansen 1974b, 43 f. Jeg er ikke støt på det, men ifølge Inge Adriansen og Trine Hyllested, var det kinesiske ordsprog "Jeg hører og glemmer, jeg ser og husker, jeg gør og jeg forstår" en ledetråd i centerets undervisning i denne periode. Det bliver også citeret på centerets hjem-

Allerede i indledningen til "Materiel kulturviden", der ikke alene præsenterede foreløbige erfaringer, men også udstak en retning for undervisningens fremtid, kan man se, hvordan det videnskabscentrerede afsæt, forståelsen af historie og arkæologi som et *fag*, fik selskab af overvejelser om, hvordan undervisningen kunne tilrettelægges på en måde, der i højere grad imødekom elevernes forudsætninger og interesser. Det gjaldt ikke mindst tanker om, hvordan man gennem det praktisk-konkrete arbejde med rekonstruerede genstande kunne *engagere* dem og *stimulere* lyst til mere viden om den givne fortid – et format, centeret i de følgende år udviklede gennem begreber som værkstedsundervisning og historisk værksted.⁵⁶⁵ Her fra en tekst om centerets grundlag fra 1974, der samtidig stillede centeret i et modsætningsforhold til samtidens *museer* (igen):

De klassiske museumsformer er (...) bundet til løsningen af problemer omkring indsamling og bevaring af fortidstingene, men er ikke i tilstrækkelig grad sikret midlet til udvikling af nye, tidssvarende former for brug af museumsmaterialet. Begrebet "det historiske værksted" er et planlagt og direkte tilbud til skolen fra verden udenfor. Værkstedstanken bygger – modsat den traditionelle udstillingsform – på sanseindtryk indenfor et menneskes personlighed. Indtryk modtages gennem manuel beskæftigelse i værkstedet. Oplevelsen og sanseindtrykkene virker senere som motivation for mere viden gennem bøger og museer; og vi ved, at dele af oplevelsen huskes usædvanlig længe af dem, der har brugt værkstedet.⁵⁶⁶

Den gode undervisning var altså ikke længere eller i hvert fald ikke alene et fastlagt program af aktiviteter og metoder, som eleverne skulle *instrueres*, *gui-*

meside for undervisning i dag. Adriansen og Hyllested 2011, 13; Jensen 2015, 130; <https://sagnlandet.dk/skoler/> (22/11 2021).

⁵⁶⁵ Hansen 1967, 3 ff. I tråd med evalueringerne fra de første års undervisningsaktiviteter begyndte centeret også at producere undervisningsmateriale. For en nærmere gennemgang af centerets undervisningsafdeling omkring 1970 se Skoletjenesten Historisk Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 8; Hansen 1974b, 42, 47; Bay 1986, 38 ff. Værkstedsundervisning indgik i øvrigt også som et begreb i den såkaldte fritidslov fra 1968. Med Ove Korsgaards ord blev værkstedet nu *stedet* for folkeoplysning, og på højskoler kom det, han kalder håndens fag og kroppens fag til at dominere over åndsfag som historie og litteratur. Korsgaard 1997, 405 f.

⁵⁶⁶ Hansen 1974a, 2. Understregning i original.

des, vejledes i.⁵⁶⁷ For at kunne engagere eleverne måtte man tage udgangspunkt i eller lægge vægt på den enkelte elev, *inden for* et menneskes personlighed, som der stod. Det vil sige, at eleven i stedet for at læse, se eller høre om en given handling netop *selv* udførte den og derigennem fik de *konkrete* erfaringer med det fortidige, der også var et væsentligt omdrejningspunkt i kapitel 3.⁵⁶⁸

Den øgede opmærksomhed på elevernes individuelle, personlige erfaringer gjaldt dog ikke alene undervisningens form og fokus. I sin tekst om centerets forsøg med undervisning af ungdomsskoleelever, der indgik i "Materiel kulturviden", skrev førnævnte Arne Kold om de fortider, centeret formidlede:

Mange af de kongelige og adelige personer, der omtales i historiebøgerne er nok interessante, set ud fra deres indflydelse på historiens gang, men de fleste elever har ingen fornemmelse af, at de begivenheder, der sker i denne "højere sfære", kommer dem ved. Bondens kår til forskellige tider, hans dagligdag, håndværkerens redskaber og arbejdsmetoder, kvindens pligter i hjemmet, boligens indretning, landbrugets udformning o.s.v. er derimod emner, som i langt højere grad kan fange elevernes interesse.⁵⁶⁹

Ligesom på de frilandsmuseer, centeret ikke ville sammenlignes med, formidle Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter med andre ord historie 'nedefra', eller som Hans-Ole Hansen skrev i *Oldtidsbyen ved Lejre 1964-1974* (1974): "Sådan som den var for dig og mig i fortiden, hvis vi havde været født for 100 eller 1000 år siden".⁵⁷⁰ Det kunne godt være, at de fortider, der blev formidlet og imiteret, var tidsmæssigt langt væk, men de aspekter af disse fortider, der var omdrejningspunkt på centeret, betød, at det kunne havde været 'dit' og 'mit' liv og dermed noget, der (ikke desto mindre) var *identitetsmæssigt* tæt på. Med det fokus indskrev centeret sig ikke kun i en frilandsmuseal tradition, men også i samtidige grene inden for historiefaget, der satte almindelige mennesker og deres dagligdag højt på dagsordenen i bevidst modsætning til netop begi-

⁵⁶⁷ Se også Skoletjenesten Historisk Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 1. Her står der, at et øget fokus på kildearbejde vil kunne medføre, at elever "vil føle, at begrebet 'fortiden' falder helt fra hinanden i problemløsninger og i kritik af kilderne".

⁵⁶⁸ Se også Bay 1986, 27.

⁵⁶⁹ Kold 1967, 5.

⁵⁷⁰ Hansen 1974b, 3. Når han taler om 100 år, handler det formentlig om, at centeret på det tidspunkt var ved at rekonstruere et bondehus fra 1800-tallet. For en mere generel karakteristik af historie 'nedefra' se Bay 1986, 38-39, 41; Bryld m.fl. 1999, 50 ff., 145; Kaldal 2002, 9.

venhedshistorie og politisk historie.⁵⁷¹ Det er ikke noget, jeg har kunnet få bekræftet, men måske er det også derfor, man på centeret gik uden om bronzealderen, der tidsmæssigt ligger mellem sten- og jernalderen. Frem til 1960'erne havde denne periode primært materialiseret sig som depotfund af våben og smykker og gravhøje, altså netop de 'højere sfærer', som eleverne ifølge Arne Kold havde svært ved at relatere til?⁵⁷² At flere undersøgelser siden har vist, at lægfolks interesser for fortid og historie er mere sammensat end som så og ofte omfavner *både* konger og karle, er en anden og senere historie.⁵⁷³

Når det var væsentligt, at eleverne oplevede den formidlede fortid som vedkommende, relevant og interessant hænger, det sammen med, at centeret synes at arbejde med en lidt anden forståelse af, hvad fortid kunne og skulle bruges til, end den, der prægede den første undervisning. I en tekst om centerets grundlag fra 1974 skrev Hans-Ole Hansen: "At beskrive livsbetingelserne for andre mennesker og kulturer, i nutiden og i fortiden, så de bliver et fundament i borgernes hverdag, hvorpå politiske og sociale nyskabelser kan anskues og vurderes, er skolens opgave i historie og orientering".⁵⁷⁴ Fortid kunne og skulle med andre ord bruges til at skabe større forståelse for andre kulturer både i fortid og nutid og mere end det: fortidige forhold var også afgørende for at kunne forstå forandringer fremadrettet. Eller som han formulerede det allerede i indledningen til "Materiel kulturviden": "Kulturviden er noget nutidigt brugbart. Ikke noget fint, man blot kan smykke sig med at have råd til, men et værdifuldt redskab til imødegåelse af fremtidens største udfordring (...) hungersnød ved overbefolkning og de totale ødelæggelseskrige".⁵⁷⁵

Det var et dannelsesmæssigt sigte, der lå tæt op ad *Den Blå Betænkning*. Ligesom jeg bemærkede om det, kan man tolke Hans-Ole Hansens koblinger mellem fortid, nutid og fremtid i de to foregående citater som udtryk for et ønske om at opbygge og udvikle skoleelevernes scenariekompetence, altså deres evne til at opstille, gennemspille og vurdere sociokulturelle scenarier, der skulle gø-

⁵⁷¹ Kaldal 2002; Iggers 2005, 36 ff.; Floto 2007, 144 ff.; Renzthog 2007, 238 ff. Tendensen gjaldt i øvrigt også inden for dele af den samtidige eksperimentelle arkæologi i Sverige. Se Knutsson 2011, 234.

⁵⁷² <https://slks.dk/arkaeologisk-strategier/bronzealder-1800-500-fkr/introduktion-til-bronzealder/>; <https://danmarkshistorien.dk/perioder/gamle-periodekapitler/oldtid-indtil-ca-800/bronzealderen-1700-500-fvt/> (begge 24/2 2021).

⁵⁷³ Samuel 1994, 443 f.; Bryld m.fl. 1999, 56 f.; Warring 2011, 19 ff.; Jensen 2017, 30 f., 38.

⁵⁷⁴ Hansen 1974a, 2. Understregning i original.

⁵⁷⁵ Hansen 1967, 1.

re dem klogere på, hvordan mennesker kunne og skulle leve.⁵⁷⁶ Fortid forstås i sådan en sammenhæng som en praktisk kundskab eller 'en livets læremester': Forstår man, at ting *har været* anderledes, forstår man også eller bedre, at de kan *blive* anderledes.⁵⁷⁷

Denne opmærksomhed på sameksistensen af fortid, nutid og fremtid, ønsket om, at eleverne blev opmærksomme herpå og derigennem fik styrket deres lyst til og motivation for at deltage *aktivt* i 'fremtidens udfordringer', gav mig i første omgang associationer til historiebevidsthedsbegrebet og det handlingsteoretiske begreb om historie, jeg nu har nævnt nogle gange. Ved et nærmere eftersyn synes det fortidige på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter dog fortsat eller overvejende at blive betragtet som noget, som eleverne skulle lære af *gennem* centerets ansatte. Det var altså ikke først og fremmest et menneskeligt grundvilkår, men et fag. I forhold til de tidlige forsøg med undervisning synes det nye i højere grad at være, at de ansatte skulle undervise på en måde, der *i højere grad* imødekom *elevernes* forståelser, forudsætninger, interesser og brug af fortid og derigennem kvalificere, gøre deres viden og kunnen *bedre*.⁵⁷⁸ Didaktisering kan man også kalde det.⁵⁷⁹

Det samme forhold synes at gælde, da centeret i starten af 1970'erne oprettede et værksted, der i tråd med det *internationale* udsyn i *Den Blå Betænkning* (og tiden i øvrigt) handlede mindre om fortid og mere om andre steder her og nu.⁵⁸⁰

Nationale fortider og det globale nu

De tanker om praktiske forsøg som vej til mere viden og forståelser for andre kulturer i *samtiden*, som Hans-Ole Hansen adresserede i citatet før, kom allere-

⁵⁷⁶ Jensen 1996, 12; Nielsen 2012, 46.

⁵⁷⁷ Jensen 2003, 69.

⁵⁷⁸ I "Materiel Kulturviden" formulerede Hans-Ole Hansen det også på denne måde: "Vi skal anerkende eksistensproblemerne i andre kulturformer - såvel fortidens som nutidens - gennem en normalisering og fortroliggørelse med redskaber og arbejdsteknik og miljøet omkring disse. Vort forhold til andre kulturformer kan derigennem afromantiseres eller oprespekteres". Hansen 1967, 2. Ligesom jeg også var inde på før, kunne det praktiske arbejde med redskaber og arbejdsprocesser altså give en *bedre* forståelse af andre kulturformer. 'afromantiseres' og 'oprespekteres' efterlader i hvert fald et indtryk af, at centeret mente, at den normalisering og fortrolighed med andre kulturformer, der var nødvendig for at komme fremtidens udfordringer til livs kunne hjælpes på vej og kvalificeres ved et besøg på centeret og den tilgang, centerets repræsenterede.

⁵⁷⁹ Jensen 2003, 90.

⁵⁸⁰ Nissen 2004, 344.

de i "Materiel kulturviden" til udtryk i planen om to undervisningsforløb om henholdsvis en afrikansk og en asiatisk landsby.⁵⁸¹ Dele af den plan blev realiseret i 1973, hvor *Etnografisk værksted* blev oprettet som en parallel til det (national) historiske værksted med undervisningsforløb, lejrskoler, lærerkurser og materialekasser om håndværk, landbrug og husholdning i den tredje verden.⁵⁸² Initiativet kom fra den læreruddannede Svend Juel, der havde været involveret som frivillig siden Hans-Ole Hansens forsøg i starten af 1960'erne, og det var også ham, der kom til at lede projektet.⁵⁸³

Fysisk bestod det etnografiske værksted af en række huse og værksteder opført i centerets sydøstlige hjørne med inspiration fra Tonga-befolkningens landsbyer omkring Karibasøen i Zambia.⁵⁸⁴ Mens de materielle rammer var geografisk snævert defineret var temaet for undervisningen bredere *den afrikanske landsby*. Ligesom i det historiske værksted skulle elever her (af)prøve håndværk, husbygning, klædedragter og husholdning knyttet til hverdagslivet på egen krop. "Det har vist sig", skrev Svend Juel om det fokus, "at mange fatter en ægte interesse for områder, der ligger indenfor deres eget erfaringsområde. Måske også vi herhjemme genfinder noget i 'den afrikanske landsby', som er mere umiddelbart forståeligt end storpolitik og handelspræferencer".⁵⁸⁵ Ligesom det gjaldt de tidsmæssigt fjerne *fortider*, centeret formidlede, var der altså også her tale om formidling 'nedefra' og med det emner, der blev betragtet som mere identitetsnære end politisk historie, underforstået i et geografisk nærmere rum.

Om baggrunden for etableringen af *den afrikanske landsby* skrev Svend Juel i 1974:

Skønt Tongaerne i Zambia i dag aldeles ikke ligner, eller kan sammenlignes med en dansk fortidskultur, så kommer de os måske meget mere ved. Det er jo mennesker som lever lige nu, og som vi må lære at kende om vi vil forstå noget af den verden vi lever i.⁵⁸⁶

I en senere tekst skrev han i lignende stil:

⁵⁸¹ Hansen 1967, 4 (I afsnittet "Aktiviseringsemner").

⁵⁸² Juel 1974, 3; Juel 1977, 4; Juel 1979, 93. Det etnografiske værksted producerede tillige vandreudstillingen *P.O. Box 1976, Africa*. Hansen 1974b, 50 f.

⁵⁸³ Juel 1979, 11.

⁵⁸⁴ Juel 1979, 123 f. Se også Juel, 1974, 3.

⁵⁸⁵ Juel 1979, 79.

⁵⁸⁶ Juel 1974, 3.

Dagligt fortæller medierne om vilkårene for befolkningerne i Den tredje Verden. Vores egen verden påvirkes deraf – og påvirker de andres verden. Er det ikke livsvigtigt, at bibringe vore unge og ældre medborgere en realistisk forståelse af forhold i u-landene?⁵⁸⁷

I de to citater definerer Svend Juel en sammenhæng mellem 'os' og 'dem', mellem en dansk og en global nutid, der som Hans-Ole Hansens tanker om fortid, nutid og fremtid mimer *Den Blå Betænkning*. Når det var vigtigt at kende til livet i ellers geografiske fjerne ulande, var det, fordi det havde indflydelse på, hang sammen med, var forbundet til 'vores egen' verden. Med det sidste adresserede han samtidig en distance eller afstand mellem 'vi' og 'andre', der synes at præge gæsters forståelser af *Den afrikanske landsby* mere end det globale 'vi', i hvert fald som Svend Juel refererede dem. Her fra statusrapporten "Etnografisk værksted. Et undervisningsprojekt 1973 til 1978" (1979):

der [er] én type spørgsmål fra publikum, der vender tilbage: Hvorfor laver I denne landsby *her*. Med eftertryk på *her*. Mange har uddybet med noget lignende: jeg synes godt om og forstår, at I bygger "Den afrikanske Landsby", men ikke, hvad den har at gøre *her* på Forsøgscentret i Lejre.⁵⁸⁸

Svend Juels pointe var, at Historisk-Arkæologiske Forsøgscenter blev anset og brugt af gæster som et center for historiske og arkæologiske rekonstruktioner fra *Danmark*. At centeret blev forstået som sådan, medførte ikke alene undren over tilføjes af *den afrikanske landsby*. Det medførte også, at besøgende drog analogier mellem før og nu, der gik imod intentionen om at formidle *nutidige* forhold et andet sted på en måde, der med Hans-Ole Hansens ord kunne "afromantisere" eller "oprespektere" elevernes holdning til den tredje verden.⁵⁸⁹ Om skoleelevers forforståelser og forventninger skrev Svend Juel for eksempel:

En del elever har hørt om og kender til Forsøgscentret i forvejen. De har måske været der før med skolen – men på jernalderprogrammet. Eller de har været der i ferier eller har set en fjernsynssendelse. I alt fald kommer mange til Centret med en forventning om at skulle til "Oldtidsbyen". Der skal ikke megen bekræftelse af

⁵⁸⁷ Juel 1979, 136.

⁵⁸⁸ Juel 1979, 20.

⁵⁸⁹ Hansen 1967, 2.

denne forventning til, før virkningen på elevernes holdning til afrikansk landsbyliv anno 1977 er katastrofal.⁵⁹⁰

I Svend Juels optik modarbejdede elevernes forudgående viden om centerets formidling af andre kulturformer i *fortid* kort sagt intentionerne med undervisningen i kulturformer andre *steder*.⁵⁹¹

For at sikre, at den viden, der blev formidlet til publikum, og de virkninger, det havde, var som ønsket, var det ”bydende nødvendigt” skrev han:

at i det mindste nogle af de personer, som senere skal stå for formidlingen af viden og kunnen om det pågældende samfund, har set og aktivt deltaget i arbejdsprocesser, der igangsættes (...) Det må være en selvfølge, at projektet ikke viser en forvrængning af de fremmede samfund, men i så høj grad som muligt gengiver nogle vigtige sider af livet dér, i hæderlighed overfor de mennesker, der lod oplysningerne gå videre til os.⁵⁹²

Ligesom det gjaldt de første levendegørelser på Hjerl Hede og i Den Fynske Landsby, var undervisernes egen, praktiske erfaring altså afgørende for, at levendegørende aktiviteter blev udført *korrekt*, det vil sige så vidt muligt i overensstemmelse med forlægget. Hvor det på Hjerl Hede og i Den Fynske Landsby betød *historisk* korrekt, handlede det i forbindelse med *den afrikanske landsby* om, at eleverne skulle opleve livet i ulandene så direkte som muligt, det vil her sige på deres egne præmisser, *uden* de sammenligninger på tværs af tid og rum, der er kendetegnende for den eksperimentelle arkæologi.⁵⁹³

Sammenlignet med centerets øvrige undervisning synes formålet med undervisningen i *den afrikanske landsby* med det at være et lidt andet. Hvor den første undervisning havde betonet veje til viden frem for resultater, skulle *den afrikanske landsby* samtidig give ”et troværdigt billede af Tongaernes dagligdag”, altså et indtryk af, hvordan det (virkelig) *var* i den i dag forgangne nutid.⁵⁹⁴ I forhold til undervisningen i fortid i *samme* periode, der var begyndt at lægge mere vægt på aktiv deltagelse, synes der også at være tale om nogle mere

⁵⁹⁰ Juel 1979, 48. Se også samme 77 ff. For en parallel problematik i nyere tid se Andreasen og Henningsen 2011, 238 ff.

⁵⁹¹ Hansen 1967, 2.

⁵⁹² Juel 1979, 28.

⁵⁹³ Se også Bay 1986, 27.

⁵⁹⁴ Hansen 1974b, 52. Se også Juel 1979, 17 f., 21.

fastsatte forståelsesrammer.⁵⁹⁵ Skulle eleverne forstå andre kulturer i nutiden som noget, der *ikke* var fremmed, krævede det en kyndig underviser eller rejseguide, der kunne vejlede dem i, hvordan disse skulle forstås *rigtigt*.⁵⁹⁶ Det var kort sagt *etisk* nødvendigt. Hvordan de mere konkret forsøgte at fremme dette, fremgår ikke.

I modsætning til centerets historiske værksted, der i starten af 1970'erne blev besøgt af 300-400 skoler årligt, blev etnografisk værksted ikke nogen stor succes, og i 1978 måtte det lukke på grund af manglende opbakning, både politisk, publikumsmæssigt og internt på centeret, i sidste tilfælde måske, fordi centerets undervisningsafdeling i 1976 var blevet en del af Skoletjenesten ved Københavns Kommune og dermed del af en tværinstitutionel organisation?⁵⁹⁷ I lyset af Svend Juels tanker om og referencer til publikum kunne en anden forklaring være, at emnet til trods for et fokus på dagligdag, til trods for at et engagement i udviklingslandene er karakteristisk for både samfundsdebatten og skoledebatten i 1960'erne og 1970'erne, var for identitets*neutralt* for både elever og andre gæster?⁵⁹⁸ Hvor centeret efter de første 10 års undervisningsaktiviteter kunne konkludere, at "det ikke kan undværes i det moderne samfund", gjaldt det samme i hvert fald ikke den afrikanske landsby i *Lejre*.⁵⁹⁹

Fra videnskab til elever. En kort opsamling

Som jeg har nævnt nogle gange, var den første undervisning på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter præget af en videnskabscenterede forståelse af formidling, altså at eleverne mere eller mindre direkte skulle imitere fagfolkenes tilgang til fortid. Evalueringerne af elevernes udbytte, deres forståelser og brug af det fortidige var dog ikke tilfredsstillende, og det videnskabscentreret blev derfor nedtonet til fordel for en større *elev*centrering. Det involverede blandt

⁵⁹⁵ Ifølge centerets senere skoletjenestemedarbejder Jørgen Bay i øvrigt meget i tråd med debatten om ulandene i 1970'erne, der i forhold til debatter om trusler som overbefolkning i 1960'erne var blevet mere kompromisløs til fordel for ulandene. Bay 1986, 26 f.

⁵⁹⁶ Juel 1979, 77 ff.

⁵⁹⁷ Hansen 1974b, 42 f.; Juel 1979, 9 f.

⁵⁹⁸ Bay 1985, 26; Nissen 2004, 344. De store såkaldte Bredeudstillinger formidlede også ad flere omgange livet i ulandene. For en kort præsentation heraf se Bryld m.fl. 1999, 104.

⁵⁹⁹ Hansen 1974a, 4. I "At gøre fortider nærværende - Lægfolks tilgange til reenactment" bemærker Bernard Eric Jensen en anden udfordring, som jeg dog ikke har kunne kvalificere i det materiale, jeg har haft til rådighed: Han skriver: "Det, der især gør det vanskeligt at reenacte dem, der fremstår for os som 'de fremmede', er, at det fordrer, at vi skal sætte os ind i og tilegne os de betydningsuniverser, der er virksomme i 'de fremmedes' liv og virke". Jensen 2015, 135.

andet et øget fokus på den aktive deltagelse i arbejdsprocesser som noget, der var brugbart, relevant for den enkelte. Det medførte også et skift fra veje til viden om fortid til fortider, som eleverne i højere grad kunne forholde sig til eller genkende – ikke fordi, de fortider, de skulle imitere, var tidsmæssigt tættere på, men fordi det var *hverdagslivet* i disse fortider, de skulle imitere. Sagt med lidt andre ord, bevægede centeret sig gennem den undersøgte periode fra en meget lærd tilgang til fortid til en, der var mere identitetsnær for *eleverne* eller i hvert fald stræbte efter at være det.⁶⁰⁰ Det etnografiske værksted, *den afrikanske landsby*, eksemplificerer på, at det ikke altid lykkedes.

Det er ikke noget, jeg har omtalt i det foregående, men gennem den periode, jeg undersøger, fik ord som *lyst* og *indlevelse* følgeskab af ord som *fantasi* og *leg* som måder at fremme og kvalificere elevernes forståelse af samspillet mellem fortid, nutid og fremtid på.⁶⁰¹ I lærerhæftet til undervisningsmaterialet *Fortid fortæller. En beretning om jernalderen i Danmark*, som Hans-Ole Hansen udarbejdede sammen med Danmarks Radio stod der for eksempel: ”I de yngste klasser, hvor eleverne skal høre om Danmarks forhistoriske aldre, bør legen gå forud for de kritiske standpunkter, der let kan splitte den fantasifulde indlevelse i tidsperioden, børn på dette alderstrin først og fremmest bør have”.⁶⁰² I det første nummer af *Nyt fra Lejre* fra 1971 stod der på samme måde om de yngste skoleelever: ”De skal helst lege og more sig og opdage, at fortiden er det sjoveste af alt.”⁶⁰³ For at oldtider kunne blive nyttige eller brugbare, skulle tilegnelsen af viden om det fortidige altså også gerne være lystbetonet og legende.⁶⁰⁴

Dette var ikke uden *faglige* betænkeligheder, men mere om det i slutningen af kapitlet. Først skal det handle om de såkaldte fortidsfamilier, der ligesom de arbejdslejre, jeg nævnte indledningsvis, vidner om, at lærere og skoleelever ikke var de eneste, der var interesserede i at få konkrete erfaringer med (blandt andet) tidsmæssigt fjerne fortider.

⁶⁰⁰ Som Hans-Ole Hansen selv formulerede det havde centeret ”tilpasset sig skolens ønsker og behov”. Understregning i original. Hansen 1974a, 4.

⁶⁰¹ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1971a, 1; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1971b, 1; Hansen 1972, 5.

⁶⁰² Hansen 1968, 3.

⁶⁰³ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1971b, 2.

⁶⁰⁴ Her er der i øvrigt igen paralleller til mere eller mindre samtidige undersøgelser af lægfolks historiebrug og -forståelser. Se Jensen 2021, 201 f.

Fortidsfamilier

Som jeg også nævnte før, dækker fortidsfamilier over familier, der boede og levede i centerets jernalderfelt en uge eller to af deres sommerferie. Ifølge antropolog Johanne Steenstrup udviklede fortidsfamilierne sig indtil 1990'erne uden en egentlig problemformulering fra centerets side.⁶⁰⁵ At fortidsfamilier før det var mere selvstyrende betyder dog ikke, at centeret ikke gjorde sig tanker om, hvad de kunne og skulle bidrage med. I det følgende skitserer jeg ideen bag familier i fortid, som de blev kaldt frem til 1970, hvor *fortidsfamilier* opstod mere som begreb eller koncept.⁶⁰⁶ Med *fortidsfamilierne* fulgte det første materiale om de *familier*, der i og efter 1970 brugte en uge eller to af deres ferie på at bo i centerets jernaldermiljø. *Deres* motivationer, oplevelser og tanker om at levendegøre jernalderliv er omdrejningspunktet i afsnittet efter. Hvor jeg i forbindelse med centerets tanker har fokus på, hvordan disse forandrede eller forskød sig, er omdrejningspunktet i analysen af faktiske fortidsfamilier de *forskellige* måder, disse forstod og brugte både det fortidige og centeret på, altså et mere synkront perspektiv. I og med at jeg i denne dele af analysen trækker på nyere undersøgelser af fortidsfamilier, bliver det dog om ikke andet end en implicit pointe, at der er paralleller mellem de måder, fortid blev forstået og brugt af fortidsfamilierne i 1970'erne og af fortidsfamilier i de sidste 10 år. Materialet er som nævnt sparsomt, så nogen håndfast dokumentation er der ikke tale om. Hvor det ikke dækker over en analytisk pointe, kalder jeg dem i det følgende fortidsfamilier uanset om jeg refererer til materiale eller en situation før eller efter 1970.

Fra fag til ferie

Ideen til fortidsfamilierne udsprang af de seks jernalderhuse, der blev bygget under arbejdslejren i 1965.⁶⁰⁷ Mens husene fungerede som forventet om sommeren, beskrev Hans-Ole Hansen i vores samtale i 2017, hvordan hans besøg i dem under en snestorm i vinteren 1966-1967 gav nye og andre indsigter om husenes konstruktion:

Det blev jeg klogere af (...) at forstå, hvorfor de altid har drejet øst/ vest (...) det føg ind alle vegne, store pust, og det var frygtligt koldt.

⁶⁰⁵ Steenstrup 2000, 15 ff.

⁶⁰⁶ Se Skovmand 1971, 3; Hansen 1974b, 22; Steenstrup 2000, 15. Sidstnævnte angiver dog - af grunde uklare for mig - 1974 som 'skillelinje'. Se også Holtorf 2014, 783 f.

⁶⁰⁷ Skovmand 1971, 3; Interview Hans-Ole Hansen.

Selvom jeg tændte bål, kørte træk det hele rundt (...) uden stald og varme fra husdyr var det et koldt og dødsens farligt sted at opholde sig. De fungerede simpelthen ikke, som jeg forestillede mig.⁶⁰⁸

Præcis som det var og er tanken med efterlignende eksperimenter, gav de rekonstruerede jernalderhuse altså Hans-Ole Hansen et bedre grundlag for at forstå, hvorfor de jernalderhuse, der var og er blevet fundet spor af, har vendt den vej, de gjorde. I dette tilfælde, fordi rekonstruktionerne *ikke* fungerede. I en introduktion til livet som fortidsfamilie fra 1971 refererede professor Roar Skovmand (1908-1987) fra Danmarks Lærerhøjskole, der på det tidspunkt var formand for centerets bestyrelse, til den samme oplevelse og supplerede:

Ingen familiemæssig indretning og daglig fælles arbejdsrytme i husets stue og stald kunne bygges op, så længe vi forskere stampede rundt i store støvler og skindtrøje og bare tilfældigt kogte lidt byggrød og fyrede lidt på spæklampen. Tærskede lidt korn og stegte noget kød. Det virkede ikke beboeligt og – rigtigt.⁶⁰⁹

Formålet med at være i husene under en snestorm var 120 termometre, der skulle aflæses hver halve time døgnet rundt.⁶¹⁰ Ved at bebo husene over en periode kunne man imidlertid komme endnu tættere på jernalderfolkets levevis, end sådanne tekniske forsøg og de enkeltstående eksperimenter med arbejdsprocesser tillod. At bo i husene betød samtidig et indblik i andre og flere sider af livet engang: ”hvor meget tid man bare bruger på den mad, man skal have – konservere den, præparere den, grutte, lave mel, tørre kød osv.”.⁶¹¹

Den følgende vinter flyttede den første frivillige fortidsfamilie ind. Om deres erfaringer fortalte Hans-Ole Hansen i 2017:

Om natten lagde der sig sne på taget, og om morgenen, da de skulle tænde op, var der fyldt af røg. Varmen fra bålet dagen i forvejen havde medført, at sneen på taget var blevet til is. Der var fuldstændig lukket. Det var den første fortidsfamilie, der boede her, der konstaterede, at der skal fyres hele vinteren, hvis der er optræk til sne.

⁶⁰⁸ Interview Hans-Ole Hansen.

⁶⁰⁹ Skovmand 1971, 3. Understregning i original.

⁶¹⁰ Skovmand 1971, 2; Hansen 1974b, 18 f.

⁶¹¹ Interview Hans-Ole Hansen. Det aspekt fylder i øvrigt fortsat meget. Rasmussen 2011, 159; Holtorf 2014, 789, 791; Warring 2015, 44.

Ellers lukker det, og når det lukker, kan det kun komme ud ad døren, og det er jo et helvede at opholde sig i.⁶¹²

Hvor skoleelever imiterede centerets arbejde, producerede i hvert fald den første fortidsfamilie altså også viden, der var ny og brugbar for centerets videre arbejde, præcis som det var tanken med dem. Hvor jeg indledningsvis karakteriserede det historiebegreb, der er knyttet til efterlignende eksperimenter, som fortidsfikseret, kan man med inspiration fra Edward M. Bruner tale om, at der her var tale om et mere distribueret begreb om historie, det vil sige, at det fortidige ikke udelukkede var et fagligt spørgsmål. I den førnævnte introduktion fremstillede Roar Skovmand også relationen mellem det videnskabelige arbejde og fortidsfamiliernes arbejde på den her måde:

Det ”rigtige” er (...) kun det, der i øjeblikket er opstillet som teoretisk ”rigtigt” ud fra en række bedømmelser og undersøgelser. Næste familie kan personligt finde ud af andre ting, fordi de f.eks. en gang har været på ferie hos lapperne.⁶¹³

Et andet sted skrev han: ”Kun en del af inventaret og anbringelsesstederne er der arkæologisk dokumentation for (...) Ethvert forslag er derfor af stor interesse”.⁶¹⁴ Fordi (i hvert fald noget) viden på centeret blev opfattet som procesuel, og ny viden ofte var baseret på praksis, havde det faguddannede personale med andre ord ikke monopol på viden om fortid. Erfaringer med *videnskabeligt* arbejde var derfor heller ikke et krav for at blive fortidsfamilie:

Hvilke krav stilles der? (...) En vis portion praktisk sans. At man ikke ligefrem hader, at 10 eller 20 personer kigger på, hvad man laver. (Sig bare til dem, at De ikke ved mere end tilskuerne, men dog gør noget for at blive klogere!) (...) Nogle familier har læst og læst i litteratur om jernalderen. Andre er gået i gang med en lille smule grundviden. Begge udgangspunkter har givet vigtige resultater.⁶¹⁵

At en stor boglig, faglig viden ikke var en forudsætning for at kunne bidrage til centerets arbejde, er ikke det eneste i citatet, der er interessant. Det samme er opfordringen eller invitationen til at vedstå sig sin *manglende* viden. Ligesom

⁶¹²Interview Hans-Ole Hansen.

⁶¹³ Skovmand 1971, 6.

⁶¹⁴ Skovmand 1971, 12.

⁶¹⁵ Skovmand 1971, 8. Understregning i original.

centerets formidling i øvrigt peger det på, at fortidsfamiliernes rolle først og fremmest var at formidle deres *arbejde med* fortid, ikke fortid som sådan.

At centeret gjorde sig tanker om fortidsfamiliernes rolle i forhold til gæster, vidner dog om en begyndende forskydning: Fra det videnskabelige afsæt i slutningen af 1960'erne blev formålet i starten af 1970'erne i højere knyttet til formidlingen af huse og det liv der udspillede sig i dem. Eller med Roar Skovmands ord:

Den ene del af planen går ud på, af familien (helst alle) arbejder med nogle få eller flere opgaver, det føles naturligt at løse, for at man kan "være til". Opståede ulemper (virkning af blæst, regn, tørke) søger man at løse på forskellig måde. Den anden del af planen går ud på at skabe et levende indtryk af fortidsboligen for de besøgende turister, der i overvejende grad er meget interesserede og flinke mennesker. At give dem et indtryk af de vilkår, fortidens mennesker faktisk har måttet overleve under.⁶¹⁶

Fortidsfamilierne skulle altså fortsat leve, bo og arbejde i husene og derigennem afprøve og efterprøve, hvordan mennesker før i tiden *kunne* "være til". Ved at gøre det kunne og skulle de dog samtidig give centerets gæster et indtryk af, hvordan det (faktisk) *var*. Ligesom Edward M. Bruner konkluderede om Lincoln's New Salem State Historic Site, var der således flere forståelser af autenticitet på spil på samme tid. På den ene side skulle fortidsfamilierne formidle noget, der *lignende*, noget der *kunne* havde været, på den anden side skulle de give gæster et indtryk af jernalderen, der var i overensstemmelse hermed. I det første tilfælde synes forståelsen at være knyttet til de bagvedliggende forståelser af efterlignende eksperimenter eller eksperimentel arkæologi. I det andet tilfælde var det også centeret, der definerede, hvad der var rigtigt eller forkert, men autoriseringen var distribueret i den forstand, at målet var gæsterne. Konkret materialiserede det nu todelte formål sig i det tøj, familierne bar under deres ophold. Hvor familierne i de første år bar deres eget tøj i lighed med centerets medarbejdere og besøgende skoleelever, blev det i introduktionen fra 1971 slået fast, at man skulle bære rekonstrueret dragt, når centeret var åbent.⁶¹⁷

⁶¹⁶ Skovmand 1971, 9. Understregning i original.

⁶¹⁷ Skovmand 1971, 10; Interview Hans-Ole Hansen. Se også Steenstrup 2000, 15; Holtorf 2014, 788.

Parallelt med det øgede fokus på formidling af fortid, blev sammensætningen af fortidsfamilierne ændret. Fra at have boet 12-15 personer på centeret hen over sommeren, blev antallet i 1970 hævet til 25-30 familier, der skulle bo på centeret en uge eller to ad gangen. Hvor deltagerne hidtil var blevet rekrutteret gennem centerets medarbejdere og frivillige, kom flere af disse udefra, det vil sige uden personlige forbindelser til centerets arbejde.⁶¹⁸ Resultatet var et tiltag med et program for og instruktioner til opholdet, der ligner det, der eksisterer i dag – ifølge Roar Skovmand en ”usædvanlig og spændende” feriemulighed, dog med et lille forbehold: ”Forsøgscentret er (endnu) ikke særlig velorganiseret til den slags opgaver. Slet ikke efter hotel- og rejsebranchens standard, knapt nok efter en middelgod campingplads!”.⁶¹⁹ Som det også vil fremgå, var det dog et forhold, der optog de besøgende mere end de deltagende familier. Det fører mig videre til det næste: Med transformationen fra (nutids)familier i fortid til *fortidsfamilier* begynder de, der levedejorde nemlig at træde frem i kildematerialet som subjekter eller fortidsbrugere.

Fortidsfamilier, fortidsbrugere

Siden 1974 har over 1000 familier brugt en eller flere weekender og ferier på at leve som fortidsfamilie, langt de fleste som jernalderfamilie.⁶²⁰ Nyere undersøgelser viser, at fortidsfamilierne blandt andet er tiltrukket af den kropslige oplevelse, det er at bo i centerets rekonstruerede jernalderlandsby, i dag kaldet Lethra; at være udendørs, bære dragter i uld og spise mad lavet over levende ild. Det rolige tempo og det sociale fællesskab med sin egen og andre familier bliver også fremhævet som væsentlige kvaliteter ved opholdet – ofte sat i kontrast til et stresset hverdagsliv, ligesom det gjaldt førnævnte Gertrud og Bjarke.⁶²¹ Flere af familierne beskriver disse oplevelser som en form for mental rejse i tid, der dog bliver påvirket af for eksempel årstiden.⁶²² Nogle mener, at de kan lære *om* jernalderen, for eksempel håndværksmæssige færdigheder. For

⁶¹⁸ Hansen 1974b, 22; Interview Laurent Mazet. Se også Steenstrup 2000, 17.

⁶¹⁹ Begge **Skovmand 1971**, 6. I 1974 skrev Hans-Ole Hansen i samme stil: ”Forhåbentlig ville familierne få en morsom uge med alle mulige spændende krav til opfindsomhed og iagttagelsesevne”. Hansen 1974b, 22. For en beskrivelse af konceptet i nyere tid se Holtorf 2014, 784; Warring 2015, 44 f.; Brædder m.fl. 2017, 179.

⁶²⁰ <https://sagnlandet.dk/bliv-fortidsfamilie/> (13/9 2021)

⁶²¹ Steenstrup 2000, 15; Holtorf 2014, 790 f.; Warring 2015, 43, 49 f., 54, 57. Se eventuelt også Brædder m.fl. 2017, 171 ff.

⁶²² Holtorf 2014, 786, 788, 789; Warring 2015, 47 f.

andre handler det mere om at lære af jernalderen, at den har nogle kvaliteter, som familierne kan bruge i en nutidig sammenhæng.⁶²³ Som forfattergruppen bag antologien *Fortider tur/retur* (2015) konkluderede, opleves fortid altså som brugbar på flere måder; som indhold og strukturerende faktor i forskellige former for socialt samvær; som læring; erfaring; fascination.⁶²⁴ Inspireret heraf forsøger jeg i det følgende at sætte nogle ord på, hvordan fortidsfamilier i 1970'erne synes at have brugt og forstået centeret og den fortid, de var med til at levendegøre. Materialet er som nævnt sparsomt og en god blanding af citater fra faktiske fortidsfamilier og forestillinger om dem, så i tråd med kapitlets emne skal det ses som et forsøg, en afsøgning af, hvordan nutidige forskningstilgange til levendegørelser kan kvalificere min analyse mere konkret end det har været muligt i det foregående.

I en artikel fra *Roskilde Tidende* juli 1974 kan man læse om familien Jensen, der boede i et af centerets jernalderhuse den samme sommer, og hvilke tanker de gjorde sig om deres ophold. Familien Jensen ville gerne så tæt på jernalderens levevilkår som muligt. Derfor prøvede de med egne ord at lade være med at "snyde".⁶²⁵ Denne stræben efter en 1:1 oplevelse af jernalderen gav dem blandt andet ny viden om det meget konkrete hverdagsliv engang. Til journalisten fra *Roskilde Tidende* fortalte de:

Vi er (...) helt sikre på, at der må havde hersket orden i jernalderfamiliens hus. Hver ting må have haft sin plads, ellers kunne man simpelthen ikke finde nogen ting i det tasmørke, der altid er. Eller også må der have været større lyshuller i husene end i forsøgscenterets rekonstruktioner.⁶²⁶

At fraværet af lys (og moderne hjælpemidler) betingede deres gøremål, førte ikke alene til nye erkendelser om organiseringen af inventar og konstruktionen af jernalderens huse. Det førte også til nye oplevelser som *nutidsfamilie* og med det tanker om forskelle mellem før og nu, der gik udover praktik og arbejdsprocesser:

Så lægger vi små pinde på bålet, så det flammer op og lyser, børnene har lavet nogle terninger af ler, som de spiller med, vi snakker, for-

⁶²³ Warring 2015, 51 f.

⁶²⁴ Kruse og Warring (2015) (red.); Kruse og Warring 2015b, 112 f.

⁶²⁵ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

⁶²⁶ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

tæller historier og hygger os. Vi lever tættere på hinanden, end man kan gøre i en moderne bolig. Jernalderfolket må have haft tid og vilkår til at kunne give børnene mere end familien af i dag kan det.⁶²⁷

Ligesom senere fortidsfamilier oplevede familien Jensen altså under opholdet en tid og en ro til at være sammen på måder, der adskilte sig fra deres hverdagsliv.⁶²⁸ Kontrasteringen af fortid og nutid rummede i det tilfælde en nutidskritik. Sammenligningen gav dog også anledning til at tænke over, hvad de værdsatte i og ved 1974:

Vi kan naturligvis tage noget mere afslappet på tingene end den tids mennesker kunne. De skulle ud at samle forråd til vinteren, det behøver vi ikke tænke på, og vi ved, at vi kan søge læge, hvis sygdom skulle ramme os, fordi hygiejnen ikke kan være så god her som i et moderne hjem.⁶²⁹

Modsat den kritik, Richard Handler og William Saxton fremførte i 1988, betød familiens mål om at komme så tæt på den fortidige virkelighed som muligt altså ikke, at de forestillede sig, at den måde, de gjorde tingene på, var i fuld overensstemmelse med den måde, mennesker i jernalderen havde levet på.⁶³⁰ Om betydningen af familiens viden og erfaringer anno 1974 fortalte familiens far tværtimod:

Det sværeste er næsten at se bort fra de erfaringer, mennesker har høstet i alle de mange år fra jernalderen og til nu (...) Vi støder meget tit på problemer, som vi kunne løse, hvis vi ville bruge en teknik, som blev opfundet for eksempel i vikingetiden. Vi må så granske vores viden om jernalderen og holde os til, hvad man kunne dengang.⁶³¹

⁶²⁷ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

⁶²⁸ Holtorf 2014, 789; Kruse og Warring 2015c, 240; Warring 2015, 51 f.; Brædder m.fl. 2017, 179. Se også Jessen og Warring 2019, 33 for en lignende pointe i et historisk perspektiv.

⁶²⁹ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

⁶³⁰ For lignende konklusioner i nyere tid se eksempel Crang 1996, 420; Halewood og Hannam 2001, 578; Esmark og Nielsen 2015, 13 ff.; Kruse og Warring 2015c, 240; Brædder m.fl. 2017, 180, 183.

⁶³¹ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

Den form for autenticitet, familien stræbte efter resulterede altså i en konstant dialog eller pendlen mellem erfaringer i fortid og nutid. Eller sagt på en lidt anden måde: Hvor flere undersøgelser af mennesker, der levendegør fortid fra de sidste 10 år, har haft fokus på, at og hvordan det visuelle og materielle kan være afgørende for kriterier for autenticitet, synes autenticitet for familien Jensen i højere grad at være knyttet mere til *praktiske* gøremål og processer.⁶³² Kriteriet var dog til forhandling mellem familiens medlemmer. I hvert fald fortalte familien, hvordan sønnen under opholdet havde taget imod både te og wienerbrød.⁶³³

Mens opholdet i centerets jernalderlandsby for familien Jensen gav ny viden om hverdagsliv i jernalderen og stimulerede refleksioner over fortid og nutid, blev det for Kirsten Stenbak, der boede 14 dage i jernalderlandsbyen med sine to børn i 1977, i højere grad en anledning til at tænke over forskelle mellem her og der. Her fortalt til børneavisen Faxe Koral Posten:

Det at leve et stykke tid som ”fortidsmenneske” i Lejre giver en forståelse for mange af de problemer, der findes i flere u-lande (...) Jeg kan godt forstå, at kvinderne i disse lande ikke deltager i den daglige debat. Det har de simpelthen ikke tid til (...) Efter et ophold i Lejre forstår jeg meget bedre, hvorfor der er så mange børn i familierne i de underudviklede lande. Uden de mange børns arbejdskraft i hjemmet, bl.a. til at kværne korn, ja, så kunne man ikke nå det man skal for at få hjemmet til at fungere.⁶³⁴

Her lykkedes det altså tilsyneladende centeret at give det indtryk af ulandene i sig selv, at understøtte mellemfolkelige tolerance, der ikke var lykkedes i forbindelse med *den afrikanske landsby*. Refleksionerne blev næret af et stort antal opgaver og aktiviteter, men formentlig spillede hendes egne livshistoriske erfaringer også ind, altså det, at hun var kvinde og mor. ”Ligeberettigelsesprincippet må man se stort på”, som der stod i artiklen om familien Jensen.⁶³⁵ Familien Stenbak var i øvrigt afsted for tredje gang, et forhold, der vidner om, at de uanset vilkårene fandt opholdet attraktiv.

⁶³² Se for eksempel Daugbjerg 2014; Holtorf 2014; Brædder m.fl. 2017.

⁶³³ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

⁶³⁴ *Faxe Koral Posten* august 1977, 2.

⁶³⁵ *Roskilde Tidende* 11/7 1974.

Et ophold i jernalderlandsbyen fungerede dog ikke alene som et refleksionsrum, det kunne også være en handlingsressource.⁶³⁶ I en rapport om fortidsfamilier fra 1978 skrev en familie i hvert fald:

Årsagen til, at vi søgte om et ophold i jernalderhuse, var (...) en speciel interesse for Centrets arbejde – herunder de museumsmaessige muligheder, der ligger i at præsentere fortiden som en levende virkelighed frigjort fra museumsvirkelighedens 'touch-me-not' og dekorationstendens. Derudover lå der en spændende mulighed i at opleve familiens interne funktion i et helt andet miljø.⁶³⁷

Hvor familien Jensen gerne ville lære mere om jernalderens levevilkår og gennem det fik nye oplevelser som familie, synes et ophold i jernalderlandsbyen for denne familie at blive tænkt mere direkte som en mulighed for at prøve at være *familie* på en anden måde.⁶³⁸ Måske fordi de tænkte, at de kunne lære noget af jernalderens levevis? Det er ikke noget, jeg har kunnet kvalificere, men både hos den førnævnte antropolog Johanne Steenstrup og i det samtidige materiale fra centeret bliver fortidsfamilierne flere gange forbundet med den søgen efter eller interesse for alternative livsstile, som jeg nævnte i forbindelse med de arbejdslejligheder, der sikrede den fysiske opbygning af centeret i 1960'erne. Et konkret eksempel er den førnævnte rapport fra 1971, hvor Roar Skovmand satte arbejdet med "at bøjede en pilegren, omsno den med uldtråd og væve et stykke stof" over for en interesse for "status, ambitioner eller dyre penge".⁶³⁹

Som det også fremgår, fremhævede familien selv centerets alternative *form*; at centeret formidlede fortid som 'en levende virkelighed' i modsætning til 'museumsvirkeligheden' som en anden væsentlig motivation for at holde ferie på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Netop det, formidlingsaspektet, er det sidste, jeg vil tage fat i, inden jeg samler op på først fortidsfamilierne og dernæst kapitlet mere generelt.

Som det også fremgår af det forrige afsnit, betød en uge eller to som fortidsfamilie, at man blev iagttaget og skulle svare på spørgsmål. I rapporten fra

⁶³⁶ Warring 2015, 57; Kruse og Warring 2015b, 113; Kruse og Warring 2015c, 240; Brædder m.fl. 2017, 186.

⁶³⁷ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter Lejre 1978. Her oversat fra Jessen og Warring 2019, 33.

⁶³⁸ Holtorf 2014, 789; Kruse og Warring 2015c, 240; Warring 2015, 51 f.; Brædder m.fl. 2017, 179.

⁶³⁹ Skovmand 1971, 7. Understregning i original. Se tillige Hansen 1980, 4; Steenstrup 2000, 14, 17; Interview Laurent Mazet.

1971 er der gengivet en optegnelse over gæsternes spørgsmål fra en familie, der boede på centeret i sommeren 1970:

De besøgende spør' og spør' – om næsten det samme (...) 32 spurgte på en uge om, hvad "ildbukkene" var til, hvorfor de er konstrueret, som de er, og hvorfor der er små huller i. 28 om, hvad det hængende tørrestativ var, og om der ikke gik ild i det. 14 om vi var her om natten. 12 om vi kunne holde varmen om natten. 2 om vi havde nattøj på, eller om vi var nøgne, når vi gik i seng. 11 om vi kun spiste det, vi selv lavede. 12 om vi spiste det røgede flæsk. 28 om vi kunne tænke os at forlade vort nuværende tekniske stade og kun leve med den teknik, der er i huset. 3 om, hvordan vi lavede stort, når vi skulle på W.C. 13 om hvordan røgen ledes bort. 4 om børnene befandt sig godt. 23 om hvordan man væver på væven, om man kunne vævet tøjet til hele familien på den type væv. 11 om vi kunne holde den røg ud. 4 om hvad man havde af åndelige sysler i jernalderen (tro-religion). 6 om denne huskonstruktion var som i jernalderen. 4 om man ikke bliver deprimeret af at sidde i sådan en hytte.⁶⁴⁰

I reportagen fra *Faxe Koral Posten* (1977) syv år efter observerede artiklens forfatter en række lignende spørgsmål:

Det daglige arbejde i Oldtidsbyen foregår under publikums store interesse. Og spørgelysten er stor. Nogle af de mest almindelige spørgsmål, der stilles, er: "Hvorfor brænder huset ikke? Hvor gik man på toilettet? Sover I sammen i halmsengene? Bliver I ikke syge af maden? Får I betaling for at gøre det her?"⁶⁴¹

De spørgsmål, publikum stillede, synes altså at være en blanding af spørgsmål om fortidige forhold som indretning og organisering af hverdagen, men også fortidsfamiliernes oplevelser af og med praktiske forhold som søvn og mad. For mig peger det sidste på en yderligere forandring eller forskydning i fortidsfamiliernes rolle, i hvert fald i forhold til publikum. Ved at bo og agere i de rekonstruerede miljøer skabte og formidlede fortidsfamilierne (antageligt) fortsat ny viden om livet engang, de levendegjorde også fortsat *jernalderlivet*, men

⁶⁴⁰ Skovmand 1971, 18.

⁶⁴¹ *Faxe Koral Posten* august 1977, 3. Se også Hansen 1974b, 22.

de delte altså også deres egne erfaringer med at leve og bo i de forhistoriske miljøer. Det samme gjaldt i øvrigt i de medieomtaler, jeg gennem afsnittet har refereret til. Hvad Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter tænkte og ville, var således ikke det eneste, der interesserede gæster og journalister.

Gengivelserne af gæsters spørgsmål eksemplificerer samtidig det, Johanne Steenstrup i sin analyse af fortidsfamilier omkring 2000 kaldte ”turisthistorier”, det vil sige fortællinger om de ”dumme” spørgsmål, som turister stiller, og som fortidsfamilierne underholder hinanden med, nærmest som klassiske historier om de fremmede.⁶⁴² En spejling, der for mig peger i retning af en selvforståelse blandt fortidsfamilierne som en *særlig* type eller gruppe af fortidsbrugere, reenactere vil man sige i dag. De var ikke ansatte på centeret, men som Anette Warring og jeg også bemærker i vores fælles artikel, synes flere af dem at have værdsat at være en del af centerets arbejde og altså også hente autoritet herfra i forhold til turister eller gæsters forforståelser, forudsætninger og interesser.⁶⁴³ For familien Jensen synes centeret også at være afgørende for, at den betragtede sin udforskning af livet engang som autentisk, så vidt muligt i overensstemmelse med, akkurat som det var. Det fører mig videre til nogle opsummerende kommentarer.⁶⁴⁴

At fortidsfamilierne i 1970’erne betragtede sig selv som et bestemt ’vi’, kan tolkes som udtryk for, at jernaldermiljøet på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter blev brugt af tidlige fortidsfamilier som en form for identitetsgiver og, som senere fortidsfamilier, også et socialt samvær.⁶⁴⁵ For nogle synes opholdet i centeret og den måde at leve på, det gav mulighed for, også at medføre læring om det fortidige liv, livet et andet *sted*, eller hvordan man kunne være *familie* på en anden måde. Der synes også at være elementer af leg. Fortællingen om familien Jensens dreng og hans tilbøjelighed til wienerbrød tolker jeg i hvert fald som en meget ufarlig forhandling af, hvad der for familien gjaldt som au-

⁶⁴² Steenstrup 2000, 62. Se også Warring 2015, 53.

⁶⁴³ Jessen og Warring 2019, 33. Det samme synes i øvrigt at gælde den anden vej. Som jeg læser spørgsmålene, kunne der i hvert fald godt lægge en oplevelse af ’de andre’ i gæsterne spørgsmål om, hvorvidt fortidsfamilierne kunne tænke sig at forlade det ’nuværende tekniske stade og kun leve med den teknik, der er i huset’. I *Oldtidsbyen ved Lejre 1964-1974* beskrev Hans-Ole Hansen det også denne måde: ”Blandt de ejendommelige oplevelser, familierne nedskrev i deres dagbog, var følelsen af at blive betragtet som en lidt underlig minoritet”. Hansen 1974b, 23. Som det vil fremgå i kapitel 5, tog Hans-Ole Hansen den samme ’fremmedgørelse’ op, da han og jeg talte sammen i 2017.

⁶⁴⁴ For en mere nutidig parallel se Kruse og Warring 2015c, 240.

⁶⁴⁵ Se også Hansen 1974b, 55, hvor han beskrev centeret som ”noget at være sammen om”.

tentisk.⁶⁴⁶ Ligesom det gjaldt både undervisningen og nyere empiriske undersøgelser, synes de kropslige, rumlige erfaringer, som opholdet gav at spille ind i flere tilfælde. Selvom centeret som nævnt nu medsendte instrukser forud for opholdet, var der altså rum på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter for andre måder at bruge, forstå og formidle fortid på.

Når det har været muligt at sige bare en smule om tidligere fortidsfamilier, handler det om, at centeret gennem den undersøgte periode ændrede praksis. Det fremgår ikke klart hvorfor, men i lyset af det øvrige indtryk af den undersøgte periode kunne et muligt bud være, at det handlede om, at der var stor interesse for fortidsfamiliernes arbejde, både fra mennesker, der gerne ville være en del af centerets arbejde, og mennesker, der besøgte centeret som gæster, her under journalister.⁶⁴⁷ Forhold, der igen synes at hænge sammen med især en øget fritid og et nyt mediebillede. Frem for at gentage noget om det vil jeg runde af med en lidt anden version af den fortælling om øget deltagelse, jeg har udfoldet i det foregående.

Centerets (publikums)succes. En tabsfortælling

Oprindeligt var det egentlig ikke meningen, at Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter skulle være åbent for offentligheden. Efter den treårige bevillingsperiode var det håbet, at centeret ville have opbygget de fornødne fysiske rammer til at kunne lave rekonstruktioner og forsøg for museer og derigennem finansiere egne eksperimenter, i hvert fald delvist.⁶⁴⁸ Når centeret alligevel blev tilgængeligt for publikum, skyldtes det en så stor interesse for centerets arbejde udefra, at det hurtigt blev afgørende for centerets økonomi og med det dets eksistens.⁶⁴⁹ De økonomiske forhold er ikke noget, jeg er gået ind i, men det er tydeligt, at økonomi ikke alene har været afgørende for mængden af rapporter og (nogle) evalueringer fra centeret, men også en række forskelligartede praksisser og fortællinger, der nuancerer de forandringshistorier, jeg har udfol-

⁶⁴⁶ *Roskilde Tidende* 11/7 1974. For en nutidig parallel se Holtorf 2014, 790 f.; Warring 2015, 45.

⁶⁴⁷ I den førømtalte rapport nævner Roar Skovmand i hvert fald, at fortidsfamilierne kan mærkes på økonomien. **Skovmand 1971**, 9.

⁶⁴⁸ Meldgaard og Rasmussen 1994, 4 f.

⁶⁴⁹ **Skovmand 1971**, 1; **Hansen 1972**, 1 f.; Hansen 1974b, 4, 13; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 4; **Hansen 1980**, 2 f.; Meldgaard og Rasmussen 1994, 5; Rasmussen og Grønnow 1999, 137, 138; Rasmussen 2011, 149, 165. **Skovmand 1971**, 1. Interview Hans-Ole Hansen.

det i det foregående.⁶⁵⁰ Det gælder ikke mindst, hvordan forskydningerne fra det oprindelige, videnskabelige afsæt blev fortalt og forstået.

Som det fremgår, fremhævede centeret ofte den øgede orientering *mod* elever og øvrige gæster i aktive, positive vendinger. Ikke sjældent med en kritisk reference til *museer*. Parallelt med denne fortælling er materialet af og om centeret dog også præget af en fortsat fortælling om centeret som en *forskningsinstitution*.⁶⁵¹ Denne fortælling er mere kritisk og præget af en art nederlag i forhold til 'publikums- eller formidlingsfortællingen'. I den rapport fra 1981, der danner punktum for min undersøgelse stod der for eksempel:

For mange år siden, i 1964/65, da jernalderlandsbyens planlagdes, skulle den være et forsøgsmiljø for prøver og eksperimenter med den tidsperiode, man kalder for JERNALDEREN (...) Senere i udviklingen kom Jernalderlandsbyen i brug ved en meget omfattende formidling (...) Det store formidlingspres (...) gjorde, at en stor del af de erfaringer og iagttagelser, der blev gjort i årenes løb, tiere endte som individuel viden hos enkelte medarbejdere (...) Kun meget lidt af denne viden fandt vej til publikationer. Den fortidsviden, som spredtes via anlægget i Lejre, enten gennem publikum-, kursus- eller skoletjenestens arbejde eller gennem medieværkstedets billedforsyning udadtil, kom til at stå omvendt proportionalt med forskningsindsatsen. Der findes næppe en bog om jernalderen, uden at der er et billede af landsbyen i Lejre (...) Situationen var uholdbar. Især savnede man det oprindelige grundlag at styre efter: at virksomheden skulle bygge på forskningens resultater omsat i fornuftige rekonstruktioner.⁶⁵²

At der var uoverensstemmelse mellem centerets intentioner og centerets faktiske effekter, gjaldt ikke kun publikationer og billedmateriale. Også centerets levendegørende formidling og aktivitet var præget af et modsætningsforhold,

⁶⁵⁰ Se for eksempel Skovmand 1971, 9; Hansen 1972, 1; Hansen 1974a, 2 f.; Hansen 1974b, 4, 12, 42 f., 48 f.; Juel 1979. Se også Bay 1986, 13. For en oversigt over centerets besøgstal de første 10 år se Hansen 1974b, 49.

⁶⁵¹ For en lignende analyse se Rasmussen 2011, 149.

⁶⁵² Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1981, 1. Kapitaler i original. Se også Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 4.

der synes at spille ind på (tabs)fortællingen om centerets publikumssucces.⁶⁵³ Da jeg talte med Hans-Ole Hansen i efteråret 2017, berørte han blandt andet spørgsmålet med afsæt i det, han kaldte tvivlen:

Det gik ikke på, at folk selv skulle prøve, ikke dengang. De skulle stå og se – de skulle ligesom fatte forholdene, vi kæmpede for at finde ud af, og ikke, som de var. Det var meget vigtigt for os at formidle tvivlen, processerne, det kunne føre til.⁶⁵⁴

Som det også blev slået fast, da centeret åbnende dørene for publikum i 1965, var den oprindelige tanke med det, jeg kalder levendegørelser, altså ikke at formidle fortid, men at give et indblik i *forskernes arbejde med fortid*.⁶⁵⁵ I 1967 var den førnævnte Arne Kold inde på det samme i sin beskrivelse af centerets søg med ungdomsskoleelever:

Når rekonstruktionen skulle udføres, fik de indblik i, hvor stor en viden der skal danne baggrund for denne, og hvor lidt arkæologen egentlig kan sige med sikkerhed (...) Gennem arbejdet med rekonstruktionerne, f.eks. ved at bo i dem og se, hvordan tiden gnaver på dem, kan de også få en fornemmelse af de krav, der stilles til videnskabsmanden om hele tiden at være med, finde nye områder og følge de gamle op (...) Noget væsentligt ved dette indblik er vel også, at eleverne vænnes til, at der kan være flere løsninger til en given opgave, at vurdere løsningen selvstændigt og måske ikke være så sikre på lærebogsautoriteterne, som de tidligere var.⁶⁵⁶

Denne betoning af fragmenteret og ufuldstændig viden med flere mulige løsninger eller svar var imidlertid i kontrast til mange elever og gæsters oplevelser af den formidlede fortid, i hvert fald som det træder frem i dele af materialet.

⁶⁵³ I nyere tid har den svenske arkæolog Cornelius Holtorf konstateret yderlige en problemstilling, nemlig at publikum betragter de forskellige fortider, der præger centerets fysiske rammer som del af den samme generiske forhistoriske fortid. Holtorf 2014, 787.

⁶⁵⁴ Interview Hans-Ole Hansen. I teksten "Et nej til forfalskning af danmarkshistorien (1980) beskrev han det også på den her måde: "vi (...) forklarer TVIVLEN. Det er lige så spændende for publikum at erfare om de arbejdsprocesser, vi tvivler på, fordi arkæologer, historikere og etnologer endnu ikke ved *nok* om dem". Hansen 1980. Kapitaler i original. Min kursivering.

⁶⁵⁵ Interview Hans-Ole Hansen. Se også citatet fra *Nyt fra Løjre* (1965) i kapitlets indledende afsnit.

⁶⁵⁶ Kold 1967, 6 f. Se også Skoletjenesten Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 4.

Som nævnt konstaterede en lærer allerede i de første forsøg med lejrskoleophold, at hendes elever ”levede sig fuldkommen ind i arbejdet og i miljøet”.⁶⁵⁷ Hvor hun forstod og fremhævede det som noget positivt, var man internt på centeret mere forbeholden. I en udgave af *Nyt fra Lejre* (1971) stod der for eksempel:

Det har (...) vist sig, at oplevelsen for eleverne under lejrskoleopholdet er så intens og altoverskyggende, at kun lidt af det eksisterende billed- og tekstmateriale kan følge det op (...) Man kan betvivle det forsvarlige i at rekonstruere så detaljerede arbejdsprocesser fra en oldtidsperiode (...) Fagfolk, apparatur og lokaler må være for hånden og tiden given.⁶⁵⁸

Fra centerets perspektiv modarbejdede elevernes deltagelse, indlevelse, i arbejdsprocesser altså intentionerne med undervisningen så meget, at det krævede en del ressourcer at ’følge det op’, underforstået *rette op* tolker jeg det som. I 2017 formulerede Hans-Ole Hansen det også på den her måde:

Levendegørelse er så kraftfuld, stærk, at den skygger for en vigtig pointe i formidlingen af efterlignende arkæologiske eksperimenter, nemlig at man ikke ved noget med sikkerhed: ”Det her ved vi lidt om...”, ”hvis I prøver at forestille jer det, som vi ikke ved noget om, hvad er så jeres gæt?”. Mange mennesker glider ind i den oplevelse, det er, at de bagefter, når de bliver spurgt, svarer, at de var i vikingetiden (...) sanserne er så stærke, at den indre helhed, som er en indsigt i nogle givne livsvilkår, bliver forvredet. Det er levendegørelsens problematik, at den sådan set kan komme til at skyde sig selv voldsomt i foden.⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Stensbjerg 1967, 2.

⁶⁵⁸ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1971b, sidetal. Se også Skoletjenesten Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 4.

⁶⁵⁹ Interview Hans-Ole Hansen. Søren Mørch skrev i øvrigt noget lignende i sin opfordring til en mere videnskabscenteret skoleundervisning i 1967: ”Man kan (...) ikke undgå at gys for centrets fremtid som videnskabelig (og dermed også pædagogisk) institution, hvis de besøgende naivt forlanger at se den håndgribelige fortid lyslevende i stedet for at tage den udfordring op der ligger i, at nogen har mod og energi til at påstå, at sådan omtrent kan et jernalderhus have set ud. Mørch 1967, 284. Ø i original. I sin analyse af udstillingspraksisser omkring 1900 taler Mark B. Sandberg om et lignende fænomen som, at publikum deltog *for meget*. Se Sandberg 2011, 63.

Den manuelle, praktiske erfaring, der skulle give elever og efterhånden også det øvrige publikum indblik i forskerens forsøgsvisе vej til mere viden om fortid, kunne altså skabe for meget identifikation, virke så godt, at tvivlen, den kritiske sans og de videnskabelige rationaler, der på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter var afsættet og hensigten med den levendegørende formidling og aktivitet, forsvandt.⁶⁶⁰ Den form, der ved centerets oprettelse i 1965 stillede centeret i opposition til eksisterende forskning og (museums)formidling, kom som sådan også til at stå i modsætning til centerets *egen* forskning og formidlingen heraf. Eller som der stod i rapport fra 1981:

Enten vedtages det, at Lejre Forsøgscenter, og derfor også jernalderlandsbyen, er en formidlingsinstitution, der skal drives efter de bedst mulige formidlingsmetoder. Eller også vedtages at, at Lejre Forsøgscenter skal samle sit oprindelige formål op og sætte det foran som styrende (...) Det er ikke muligt at gøre begge ting på een gang.⁶⁶¹

Som jeg nævnte indledningsvis, valgte man i første omgang det sidste.⁶⁶²

Tabsovertællingen understreger også et forhold, som jeg har taget op nogle gange undervejs, nemlig at centeret ikke opererede med et konsistent historiebegreb. Som nævnt synes grundtanken med efterlignende eksperimenter at hænge sammen med et fortidsfikseret begreb om historie, det vil sige, at fortid og historie eller arkæologi blev betragtet som det samme. Oversat til fortidsbrug svarer ønsket om kritisk distance og en optagethed af, hvor velbegrundet og sikker den opnåede viden om fortid var også til en lærd, antikvarisk tilgang eller et distanceret observatørperspektiv. Historie eller fortid synes i disse tilfælde at blive betragtet som noget statisk foreliggende, ”man kan aldrig ramme virkeligheden 100 procent”, som Hans-Ole Hansen skrev.⁶⁶³ I undervisnings-

⁶⁶⁰ Se også Skovmand 1971, 5; Skoletjenesten Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1973, 4; Hansen 1974b, 55. For paralleller i nyere tid se Schenck 2011, 87 ff.; Narmo 2011, 195 ff.

⁶⁶¹ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1981, 2.

⁶⁶² Som det fremgår af andre af materialerne, var oplevelsen af at være tilbage i tid dog ikke en, der gjaldt for alle. Ligesom nyere empiriske studier af reenactment og levendegørelser viser, gav både drengen fra hjemmet med kulørte forhold og flere af fortidsfamilierne i hvert fald udtryk for, at de var klar over at der var tale om tilnærmelser. Se for eksempel Crang 1996, 420; Halewood og Hannam 2001, 578; Esmark og Nielsen 2015, 13 ff.; Brædder m.fl. 2017, 180, 183.

⁶⁶³ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 3. Min kursivering

sammenhæng synes der at være tale om en mere pragmatisk, dynamisk forståelse af historie: Fortid kunne og skulle bruges til at skabe større forståelse for andre kulturer både i fortid og nutid, ligesom viden om fortid var afgørende for at kunne skabe forandringer fremadrettet. Også her vedblev fagfolk dog at have forrang som dem, der vidste *bedst*.

I sammenligning med de to foregående kapitler repræsenterer den levendegørende formidling og aktivitet på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter både brud og kontinuitet. Ligesom de øvrige eksempler blev levendegørelser tilsyneladende værdsat af publikum og forskellige fortidsbrugere. Undervejs har jeg løbende henvist til medier og en øget fritid som mulige forhold, der kan forklare den store interesse for centeret. En anden kunne være den imitative læring, der ikke alene kendetegnede centerets formelle undervisning, men sådan set også de efterlignede eksperimenter og fortidsfamiliernes praksisser. I sin artikel om fagfolks tilgange til reenactment, som jeg har nævnt før, refererer Bernard Eric Jensen således til viden inden for neuropsykologi, psykologi og pædagogik fra 1990'erne, der på forskellig vis peger på, at imitativ læring i forskellige former og grader spiller en central rolle ikke alene i skolesammenhænge, men også i vores samfunds- og menneskeliv mere generelt.⁶⁶⁴

Ligesom i de øvrige kapitler var samtidige *fagmiljøer* mere skeptiske. I det materiale, jeg har set, er kritikken fra etableret museer og fagmiljøer dog som regel refereret uden specifikke afsendere.⁶⁶⁵ I stedet kom den mest eksplícitte problematisering fra centeret *selv*, en selvkritik, der, som det fremgår, var knyttet til de levendegørende aktiviteters effekter sat over for afsættet i den eksperimentelle arkæologi, et dobbeltformål, der ellers har været afgørende for centerets paradigmatisk status udadtil. Mere konkret minder ønsket om at formidle den såkaldte tvivl og det forbehold, det medførte over for levendegørelser, på mange måder om Sophus Müllers kritik af levendegørende formidling i 1897. Hvor Sophus Müller kritiserede de såkaldte virkelighedsbilleder for at udviske forskellen mellem materielt autentiske og ikke-autentiske genstande, handlede det dog på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter om, at publikums oplevelser eller slutninger ikke i enhver henseende var de rigtige. Hvor Sophus Müller talte om virkelighedsbilledernes effekt som flygtige, talte Hans-Ole Hansen, som det fremgår, om, at de kunne være for *varige* eller for effektive – en forskel, der måske først og fremmest bunder i, at den identifika-

⁶⁶⁴ Jensen 2015, 129.

⁶⁶⁵ Det samme gælder senere. Se for eksempel Rasmussen 2011, 149.

tion af forskelle mellem fagfolk og lægfolks brug og forståelser af fortid, som begge kritikker kan tolkes som udtryk for, på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter tog større afsæt i faktiske gæsters fortidsbrug? Det er det sidste, jeg her vil fremhæve i forhold til de øvrige kapitler, nemlig at centeret i højere grad end Hjerl Hede og Den Fynske Landsby *afsøgte* forståelser og brug *blandt* publikum og derigennem gjorde det muligt, at disse fik en større, mere signifikant rolle i den måde, levendegørende formidling blev praktiseret og forstået – for det sidstes vedkommende altså også fra et senere analytisk perspektiv.

Midt mellem turistmandens 'attraktion' der kræver liv frem for saglighed, og videnskabsmandens arbejde, der kræver saglighed frem for liv, står turisten, 'den almindelige mand', hvem saglighed ikke siger noget større uden liv og liv uden saglighed i det store og hele bedrager (...) Det drejer sig (...) ikke om show for pengene, også kaldet underholdning, men om underholdende oplysning.

Dagbladet. Folketidende. Ringsted, Sorø og Haslev. 20. august 1963.

Kapitel 5

På tværs. Levendegørelser gennem 100 år

Gennem afhandlingen har jeg givet flere eksempler på, at levendegørelser er blevet betragtet som et fænomen i opposition til museer og forskellige forståelser af fagarkæologi og -historie. Jeg har også givet eksempler på, at levendegørelser blev modstillet døde og stillestående genstande. I de første to tilfælde var det som regel personer og museer 'udefra' som Sophus Müller, der stillede levendegørelser i modsætning til det etablerede *museum*. I de to andre var det oftest de museer og museums lignende institutioner, der levendegjorde, som stillede sig kritiske over for det etablerede. I disse tilfælde var det ofte udtryk for et ønske om at imødekomme *publikums* forståelser og brug. Det er tanker med og om Den Fynske Landsby som et levende museum et eksempel på.

I dette kapitel følger jeg op på nogle af disse modstillinger for at blive klogere på de bagvedliggende forståelser af fortid, fag, folk og formidlingsformer og ikke mindst relationerne mellem dem. Formålet er blandt andet at undersøge, hvad der har været styrende for kontinuitet og forandring i forståelser og brug af levendegørende formidling i den periode, jeg undersøger. Hvor de tre foregående kapitler er kronologisk opbygget, er grundstrukturen her defineret af tre af afhandlingens centrale begreber, nemlig autenticitet, historie og fortidsbrug. Som jeg ser det, er de tre begreber nemlig ikke alene brugbare som analysebegreber. At der empirisk har været forskellige forståelser og brug af dem, synes også at have i hvert fald en vis forklaringskraft i forhold til forståelserne af levendegørelser som et fænomen i opposition, hvad end det så var i opposition til. Eller i mere positive vendinger: hvad der gjorde levendegørelser til en distinkt formidlings- og oplevelsesform.

Min analyse er på sin vis inspireret af den franske sociolog Pierre Bourdieus begreb om kulturelle felter, som jeg også nævnte kort i forbindelse med Kim Esmark og Carsten Tage Nielsens analyse af autenticitetsforståelser blandt middelalderreenactere. Et kulturelt felt, skriver de her, kan defineres som et relativt autonomt eller selvstændigt socialt rum, hvor individer og grupper på en gang deler og strides om noget fælles. Det, der samler et givent felt og i særlig grad bliver værdsat og efterstræbt, kalder Pierre Bourdieu for kapital. Fordelingen eller graden af kapital bestemmer positioner og hierarkier internt

i et felt.⁶⁶⁶ For min analyse er det en vigtig pointe, at det at tale om noget internt ikke betyder, at et felt skal forstås som et lukket rum. Et hvert felt er med Pierre Bourdieus terminologi struktureret af to poler, en autonom pol og en heteronom pol. Mens feltinterne kriterier vejer tungest ved det, han kalder den autonome pol, er der så at sige åbent for indflydelse udefra ved den heteronome pol.⁶⁶⁷ Det betyder blandt andet, at nogle positioner i et felt vil være mere defineret af kapitalformer for andre felter end af kriterierne ved den autonome pol.⁶⁶⁸ Et andet vigtigt forhold at fremhæve, er, at et felt ikke er statisk. Et felts grænser og værdier, positioner og hierarkier er til konstant forhandling mellem individer og grupper, og de konkrete modstillinger kan som sådan tolkes som et udtryk for hvem, der i den pågældende *situation* havde 'definitions-magten'. Der kan også komme nye aktører til. Det er især interessant her i forhold til nogle af de forandringer og forskydninger, der er på tværs af tid, rum og formidlingssituationer.⁶⁶⁹

Når jeg skriver, at jeg er *inspireret af* begrebet om kulturelle felter, skal det forstås bogstaveligt. Mit ærinde er ikke at lave en feltanalyse, og som det vil fremgå, kan det også diskuteres, om det er meningsfuldt at tale om levendegørelser som et felt uden for eller ved om siden af (d)et kulturhistorisk(e) museumsfelt. Når jeg nævner det, er det, fordi der i Pierre Bourdieus forståelse af kapital ligger en normativitet, der i hvert fald for mig kan være med til at forklare, *hvorfor* (forskellige forståelser af) autenticitet, historie og fortid, har motiveret og orienteret museer og museums lignende institutioner på tværs af tid og rum og derigennem defineret forståelser og brug *af* levendegørelser. Som jeg også redegjorde for i afhandlingens forskningsramme, har ideen om en autonom og heteronom pol desuden hjulpet mig med at forstå institutioner, personer og deres (op)positioner i forhold til *hinanden*: Om den pågældende talte inde- eller udefra i forhold til det, der blev betragtet som *rigtigt* eller *godt*, og hvorfor dette tog sig forskelligt ud.⁶⁷⁰

I første del af kapitlet er omdrejningspunktet i forlængelse heraf *forskellige* forståelser af *autenticitet*, der synes at være afgørende for de måder, levendegørelser er blevet brugt og forstået på gennem den undersøgte periode. I anden

⁶⁶⁶ Esmark og Nielsen 2015, 19. Se også Sestoft 2006, 165; Wilken 2007, 46 ff. Som jeg også nævnte i en fodnote i forskningsrammen, er Kim Esmark en af de danske forskere, der har beskæftiget sig mest med Pierre Bourdieus arbejde.

⁶⁶⁷ Sestoft 2006, 163 f., 167; Esmark og Nielsen 2015, 19.

⁶⁶⁸ Sestoft 2006, 168.

⁶⁶⁹ Sestoft 2006, 165.

⁶⁷⁰ Sestoft 2006, 169.

del vender jeg blikket mod centrale forståelser af *historie* og måder at *bruge fortid* på. Disse to undersøger jeg altså under et. Ligesom i resten af afhandlingen refererer jeg indimellem til eksempler og forståelser, der ikke forholder sig eksplicit til levendegørelser, men som jeg mener belyser de forståelser og den brug, der er knyttet hertil. Enkelte steder inddrager jeg også eksempler, der ikke indgår i de foregående analyser.

Autenticitet

Autenticitet var en skelsættende kapital i levendegørende formidling fra begyndelsen. Ved åbningen af Dansk Folkemuseum havde der som tidligere nævnt stået en "Hollænderinde" iført den pynt, som engang blev båret af amagerbønder i den såkaldte Maglebystue. I 'Væverstuen', hvor der primært var udstillet prøver på skånsk vævekunst, havde der siddet en svensk pige i sin folkedragt og vævet.⁶⁷¹ For Bernhard Olsen var det altså tilsyneladende vigtigt, at de to kvinder kom fra de samme områder som de stuer, dragter og arbejdsprocesser, de (re)præsenterede, og i den forstand var ægte.⁶⁷² Som det fremgik af kapitel 2, var fraværet af, hvad han forbandt med oprindelig og ægthed, også afgørende for Sophus Müllers dom over frilandsmuseernes interiører, eksteriører og levendegørelser som uforenelige med hans begreb om *museet*.⁶⁷³ I begge tilfælde synes autenticitet umiddelbart at blive betragtet som en ontologisk kategori.

Som det også fremgår af de foregående kapitler, er det ikke sådan, jeg forstår det. I stedet tager *min* forståelse af og interesse for autenticitet afsæt i den amerikanske antropolog Edward M. Bruner, der fremfører, at autenticitet er noget, der forhandles i konkrete og konstant foranderlige kontekster (sådan som Pierre Bourdieu også fremhæver det om kapitaler).⁶⁷⁴ I det, der følger, spørger jeg derfor, *hvordan* autenticitet blev forstået, og hvem og hvad der *afgjorde*, at netop det var autentisk i den pågældende situation. Som jeg tidligere har peget på, indgår selve ordet autenticitet ikke, men det gør ord som ægthed, oprindelig, original, virkelig(hed) og sandhedstro, og de *implicitte* forståelser og betydninger af 'begrebet' autenticitet, det peger på, vil jeg argumentere for har været væsentlige i og for forståelser og brug af levendegørelser, siden de så at sige kom på museum. Det er netop her analysen starter.

⁶⁷¹ Rasmussen 1979a, 112, 116; Bäckström 2012, 199.

⁶⁷² Se også Bäckström 2012, 199.

⁶⁷³ Müller 1897a, 688.

⁶⁷⁴ Bruner 1994, 408.

'En vidunderlig gribende virkelighed'

I kapitel 3 citerede jeg Svend Larsen fra Den Fynske Landsby, der i en udtalelse til *Turisten* få måneder efter museets åbning kunne konstatere, at museets gæster brugte museet som det var tænkt: De tog barnevognen og madkurven med, satte sig i høet, hilste på dyrene og gik ind i husene: "de glemmer, det er et Museum, de befinder sig i, saa virkelighedstro og naturligt virker det paa dem".⁶⁷⁵ En journalist beskrev, som nævnt, sit indtryk af museet på den følgende måde:

den store Oplevelse var saa absolut Rundgangen i selve Landsbyen, hvor man saa fuldstændig følte sig sat ca. 150 Aar tilbage og bevægede sig i en Atmosfære saa ægte og saa gennemført pietetsfuldt overfor vore Forfædres Tid, at man vilde have taget det som noget helt selvfølgeligt, om der ogsaa havde siddet en Gammelmor ved Rokken for at hilse 'Guds Fred og God Aften' til den Indtrædende.⁶⁷⁶

'Ægte', 'naturligt' og 'virkelighedstro' fremstår umiddelbart som synonymer eller medbetydninger i de to citater. I alle tre tilfælde var der tale om et indtryk af museet som et *ikke-museum* eller en *ikke-repræsentation*. Tid og rum var dog betonet lidt forskelligt. For de gæster, Svend Larsen beskrev, synes museet først og fremmest at have været en mulighed for at komme 'rigtigt' på *landet*. For journalisten var besøget på museet *næsten* som at besøge en stadigvæk eksisterende *fortid*. Som det fremgik af kapitel 4, kan man finde lignende beskrivelser af gæsters oplevelser af og på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Begge dele ville have glædet Bernhard Olsen, der i 1879 beskrev, hvordan udstillede totalmiljøer skabte en "en vidunderlig gribende *Virkelighed*".⁶⁷⁷

Som jeg også var inde på i kapitel 2, arbejdede ikke alene Bernhard Olsen, men også andre frilandsmuseer omkring 1900 med et begreb om autenticitet, der lagde vægt på, at det samlede *udtryk* i interiører og eksteriører, altså *formidlingsformen*, skulle give *indtryk* af at være virkelige. Mere konkret vil det sige, at de *lignede* rum, der var beboet og blev brugt. Her med George Karlins ord:

Den museiman, som anordnar en sådan samlad tids- eller lokalbild, måske därvid uppställa såsom norm för sitt ordnande, att om de

⁶⁷⁵ *Turisten* august 1946.

⁶⁷⁶ *Middelfart Venstreblad* 24/6 1946.

⁶⁷⁷ Bernhard Olsen 1879. Her citeret fra Rasmussen 1979a, 18 f.

menniskor, som lefde på den ort eller den tid, interiöret representerar, kunne vakna upp och skåda hans verk, de i detsamma skulle känna sig fuldt hemma och icke börja gå omkring, för att beskåda de många underliga tingen.⁶⁷⁸

Hvor George Karlin lagde vægt på, at mennesker, der havde levet i den tid eller det sted, rummene præsenterede, ville finde dem nøjagtigt, som de var, synes Bernhard Olsen i højere grad at have lagt vægt på, at det, der omkring 1900 var nutidens *gæster*, (også) fandt rummene troværdige og overbevisende. ”fjærnt i Tid og Rum fra den myldrende, moderne Nutidsexposition”, som han skrev om sin egen oplevelse af et hollandsk interiør på Verdensudstillingen i Paris i 1878.⁶⁷⁹ I det første tilfælde var der tale om historisk akkurate, en fysisk lighed eller korrespondance mellem rummene før og nu, i det andet var relationen mellem den formidlede fortid og gæster tænkt med. Med den fransk-norske museolog Marc Maures ord skulle det, der var borte i tid, eksistere i rum, og bonden så at sige genopstå fra de døde og ’leve’ for de besøgendes øjne. Hensigten var at fremkalde medfølelse, indlevelse og identifikation hos beskueren.⁶⁸⁰ Som jeg pegede på i kapitel 2, var det blandt andet derfor, at det var livsnære, mere identitetsnære *fortider*, der var (og er) i centrum på folke- og frilandsmuseer. *Formmæssigt* blev medfølelsen, indlevelsen og identifikationen hjulpet på vej på flere måder. I sin analyse af formidlingen på de første folke- og frilandsmuseer fremhæver Mark B. Sandberg metonymiske tegn som slid på dørtrinnet og aftryk i stolen, men, skriver han, det handlede også om, at publikum blev inviteret ind i stuerne. Det liv, stuerne (re)præsenterede, blev herigennem nærværende på en meget konkret og kropslig måde. Mens publikum var i stuen, var de på en måde i fortid.⁶⁸¹

At jeg skriver hjulpet på vej, er ikke helt tilfældigt. I udstillingsrummene på folke- og frilandsmuseerne var der nemlig rum eller rum nok til gæsternes egne slutninger, *deres* ”illusion”, som Troels Troels-Lund beskrev det i det brev til George Karlin, jeg citerede i kapitel 2. Hvor Bernhard Olsen fordrede, at rum, beklædning, arbejdsprocesser var *ægte*, tyder denne betegnelse for mig på, at gæsters *oplevelser* ikke blev betragtet som 1:1, men netop en lige ved og næsten oplevelse – og at det var fuldt ud acceptabelt, fordi det virkede, *tiltrak*

⁶⁷⁸ Karlin 1898, 14.

⁶⁷⁹ *Illustreret Tidende* 1885, 572; Se også Rasmussen 1979a, 13; Christiansen 2000, 87.

⁶⁸⁰ Maure 2004, 62. Se også Sandberg 2003, 5 f., 8, 10, 15, 37 f.

⁶⁸¹ Se også Maure 2004, 70; Rasmussen 1979b, 89 ff.

gæster, som Bernhard Olsen formulerede det.⁶⁸² Det var et begreb om autenticitet, der stemte dårligt overens med (blandt andet) Sophus Müllers begreb om autenticitet og *museer*.

Autenticitet på museet

For Sophus Müller var autenticitet først og fremmest forbundet med materiel kultur.⁶⁸³ For ham skulle *museumsgenstande* være ægte og oprindelige, og med det mente han blandt andet urørt af (efter)tidens tand. Karakteren af noget uberørt var for ham en forudsætning for kildeværdi, og det gik tabt, når frilandsmuseerne først nedbrød og siden genopførte bondehuse og -gårde i nye omgivelser.⁶⁸⁴ Det blev ikke bedre af, at husene og gårdene blev genopført, som om de var nybygget og i den eller mere præcist i en anden forstand *fremstod* oprindelige.⁶⁸⁵ Levendegørelser gjorde (heldigvis) ikke noget varigt *indtryk* på publikum, mente han, men de var problematiske, fordi de *forstærkede* det illusoriske *udtryk* af oprindelighed og ægthed – og det mente han i modsætning til Troels Troels-Lund *ikke* i en positiv forstand.⁶⁸⁶ Hans omtale af ”originale, uerstattelige Sager” peger på, at det for eftertiden enestående eller unikke var en anden konnotation af det ægte og oprindelige.⁶⁸⁷ Det, der ikke var det, var i begge medbetydninger en kopi.⁶⁸⁸

For mig at se er især dette enten-eller et udtryk for et begreb om autenticitet som noget, der kunne og skulle måles ud fra absolutte, objektive kriterier. Et sådant positivistisk autenticitetsbegreb forudsatte konstaterbare kendsgerninger, og derfor var det kun meningsfuldt at tale om oprindelighed, ægthed, originalitet i forbindelse med enkeltgenstande. Begrebet er ikke enestående for Sophus Müller, men går igen i senere kritikker af levendegørelser og vedblev dermed at definere forståelser og brug af levendegørelser ligesom det begreb om autenticitet, jeg behandlede i forrige afsnit.⁶⁸⁹ I forrige kapitel har jeg allerede fremhævet flere paralleller mellem Sophus Müller og Hans-Ole Han-

⁶⁸² Bernhard Olsen 1879. Her citeret fra Rasmussen 1979a, 18 f.

⁶⁸³ I ”Museum og Interiør” talte han dog også om ”*ægte Bondepiger*”. Müller 1897a, 696. Min kursivering.

⁶⁸⁴ Müller 1897a, 686.

⁶⁸⁵ Müller 1897a, 689, 691. For en nærmere beskrivelse af det restaureringsprincip, Sophus Müller henviser til, se Uldall 1959, 22; Floris 1999, 314 f.

⁶⁸⁶ Müller 1897a, 696 f.

⁶⁸⁷ Müller 1897a, 691.

⁶⁸⁸ Müller 1897a, 691.

⁶⁸⁹ For en tilsvarende observation i nyere tid se Wang 1999, 351.

sens forbehold over levendegørelser. Her vil jeg i stedet fremhæve den debat, der i 1963 efterfulgte den danske turistchef i New York Axel Dessaus (1909-1992) forslag om, at danske museer i højere grad levendegjorde håndværk og arbejdsprocesser.

I kapitel 3 citerede jeg den konstituerede direktør i Den Gamle By, Gunner Rasmussen (1920-2007), der mente, at en realisering af Axel Dessaus forslag ville gøre et "voldsomt og ødelæggende indhug" på museernes indsamling og bevaring af "ægte og oprindelige" og "uvurderlige" genstande, betegnelser og betydninger, der minder om Sophus Müllers forståelse.⁶⁹⁰ Daværende overinspektør ved Nationalmuseets 3. afdeling, tidligere Dansk Folkemuseum, Holger Rasmussen, var, som flere andre, enig. I et indlæg i dagbladet *Aktuelt* skrev han blandt andet:

I det øjeblik, hvor et museum har forladt kuriositetsstandpunktet og er blevet til en samling, der tager sin opgave alvorligt, er der en række krav, der må opfyldes. Det første og vigtigste er, at genstandene hentes til for at blive bevaret.⁶⁹¹

Det var et formål, levendegørelser ville modarbejde:

Originale gamle dragter ville snart blive slidt på, hvis de blev båret regelmæssigt; selv de fåtallige dragtopvisninger, man har afholdt på Nationalmuseets dragter har taget tilstrækkeligt på dem. Og på samme måde er det med brugstingene, hvis man tager det spørgsmål op, som turistchefen har efterlyst, med arbejdende værksteder med demonstration af gammel håndværkskik.⁶⁹²

Ligesom Sophus Müller modstillede Gunner Rasmussen og Holger Rasmussen begge levendegørende formidling med bevaringen af oprindelige, ægte, originale genstande. Hvad enten det drejede sig om et hus eller en hattemåler, implicerede det ægte, oprindelig og originale, at den givne genstand med Holger Rasmussens ord var 'gammel', det vil sige, at den var blevet til og brugt i en tid, der lå forud for og var adskilt fra den givne nutid.

⁶⁹⁰ *Information* 8/8 1963. Se også *Aarhus Stiftstidende* 6/8 1963; *Berlingske Aftenavis* 16/8 1963; Dansk kulturhistorisk museumsforening 1963, 214 ff.

⁶⁹¹ *Aktuelt* 7/12 1963.

⁶⁹² *Aktuelt* 7/12 1963.

At de alle tre fordrede en *tidsmæssig afstand* mellem før og nu, peger for mig på, at deres kriterium for autenticitet var forbundet med en *videnskabelig, faglig* norm om, hvad der gjaldt som 'gammelt'. Ifølge Bernard Eric Jensen har det i hvert fald været en udbredt opfattelse blandt historikere siden i slutningen af 1800-tallet, at historikere af fag alene skulle beskæftige sig med fortid.⁶⁹³ Kildeværdi var med andre ord, at en genstand så vidt muligt var (og blev) bevaret urørt fra en *anden* tid.

Hvad der gjaldt som fortid, er mindre entydigt. For arkæologen Sophus Müller skulle der minimum være 50 år og gerne 500 år eller mere imellem en genstands tilblivelse og den nutid, den blev udstillet i. For Gunner Rasmussen, der var historiker og geograf, kunne mindre også gøre det. For Sophus Müller var genstande (og monumenter) knyttet til den politiske historie de mest værdifulde, i hvert fald for middelalderens vedkommende: Dronning Dagmars (d. 1212) kors, Dannevirke og Roskilde Domkirke.⁶⁹⁴ Med en ansættelse ved Den Gamle By antager jeg, at Gunner Rasmussen også fandt bonde- og borgerkultur for bevarings- og med det museums værdig.

De forskellige museumsfagligheder afspejler sig også i de konkrete genstande, levendegørelser blev stillet over for. Hvor Sophus Müller ikke alene satte levendegørelser, men frilandsmuseernes *raison d'être* i kontrast til arkæologiske enkeltgenstande, havde frilandsmuseerne i 1963 konsolideret sig som *museer*, og diskussionen gik nu på, *om* og *hvordan* genstandene i de genopførte huse, gårde og genstande skulle bruges eller ikke bruges.

For Gunner Rasmussen var svaret klart: *Levendegørelser* af genstandene var at regne som en "cirkusforestilling". Den sidste "virkelige" hattemager var død, og ingen ville kunne bruge hans redskaber. Hans "kunst kan ikke eftergøres, kun efterlignes", som han skrev.⁶⁹⁵ Når levendegørelser ikke hørte til på museer, var det altså ikke kun, fordi det sled på de 'gamle' genstande. Det var også, fordi de personer, der oprindeligt havde brugt dem, ikke længere var. Hvor en vis temporal distance var en forudsætning for at kunne tale om originale og oprindelige genstande, umuliggjorde den samme afstand altså *ægte* levendegørelser. En lignende forståelse af autenticitet kan identificeres i materialet på de institutioner, der *har* levendegjort og dermed (igen) tættere på den autonome pol.

⁶⁹³ Se for eksempel Jensen 2003, 49, 54. Jensen 2013a, 181 ff.; Jensen 2013b, 406 f.; Jensen 2017, 15 ff.

⁶⁹⁴ Müller 1897a, 686 f.

⁶⁹⁵ Alle *Information* 8/8 1963.

Fortid 1:1

Som jeg nævnte i forskningsrammen, var et af de spørgsmål, der kunne dele grundlæggerne af de første frilandsmuseer i to, hvorvidt det, Mattias Bäckström i sin afhandling kalder moralsk-kunstneriske iscenesættelser af historiske hændelser og personer, hørte til på frilandsmuseerne eller ej. Som eksempel henviser Mattias Bäckström til Bernhard Olsen, der i blandt andet et brev til George Karlin skrev ærligt om, hvad han mente om flere svenske museers brug af frivillige fra overklassen til at levendegøre almuekultur: "Det var en ren Maskerade til glæde baade for de Udklædte og for Tilskuerne. Jeg var ikke til Stede ellers vilde jeg have Skammet mig over Nationaldragternes perverse Brug paa Overklassens Kroppe".⁶⁹⁶ Kritikken rummer tydeligvis en social dimension, men som Mattias Bäckström også observerer, er de kritiske bemærkninger tillige et udtryk for en fordring om kohærens som den, Bernhard Olsen selv praktiserede ved åbningen af Dansk Folkemuseum.⁶⁹⁷ Hvor Mattias Bäckström udlægger det som et spørgsmål om rum, kroppe og klæder, mener jeg, at det tillige kan betragtes som et spørgsmål om selvoplevet *erfaring*.⁶⁹⁸ Det blev i hvert fald næppe mindre 'perverst' af, at overklassen ikke havde egne eller egentlige erfaringer med at bære nationaldragter. Det ene udelukker ikke det andet, men man kan sige, at trykket på egen, selvoplevet erfaring skærper blikket for, at frilandsmuseerne opererede med *flere* begreber om autenticitet, der ikke alene vedrørte udtryk, indtryk og materiel kultur, men også processer og udførelser.⁶⁹⁹ Og ligesom museumsgenstandene skulle disse gerne være 1:1 med den givne fortid, hvorfor det reelt kun var *mands minde*, der lod sig levendegøre. Det synes at være en sådan forståelse, der ligger bag Gunner Rasmussens erklæring om 'cirkusforestillinger', og som jeg var inde på i kapitel 3, kan det også forklare H.P. Hjerl Hansens refleksioner over levendegørelser efter folkefesten i 1932. Ligesom Gunner Rasmussen betragtede H.P. Hjerl Hansen således kun levendegørelser som mulige, så længe der var nogen, der havde

⁶⁹⁶ Bernhard Olsen til George Karlin 16. december 1891. Her citeret fra Bäckström 2012, 199. Som nævnt i forskningsrammen var George Karlin enig. Bäckström 2012, 199 f.

⁶⁹⁷ Bäckström 2012, 199. I *På museum* (1999) skriver Lene Floris desuden, at Bernhard Olsen lod håndværkere fra Halland demonstrere gamle arbejdsformer på frilandsmuseet i Lyngby. Et af første huse på Frilandsmuseet var netop fra Halland. Floris 1999, 317.

⁶⁹⁸ Se også Rasmussen 1979a, 112. Her citerer Holger Rasmussen følgende fra *Illustreret Tidende*: "Det er en af de faa, der endnu forstaa denne smukke husflid, som sidder ved Væven og hos hvem man kan se fremgangsmåden, der mere er en Syning paa Rendingen end egentlig Vævning efter den senere Tids Begreb".

⁶⁹⁹ For en lignende pointe om frilandsmuseer i 1980'erne se Roede 2010, 175.

selvoplevede erfaringer med de arbejdsopgaver, der blev udført. Derfor var det også for ham kun et spørgsmål om tid, før de ikke længere kunne lade sig gøre: ”Denne Gang og måske endnu en Gang og saa aldrig mere” skrev han som nævnt.⁷⁰⁰ At levendegøre fortidigt landsbyliv krævede kort sagt personer, der havde levet deres liv i en landsby og stadig var i live. Egne, selvoplevede erfaringer – ikke gæsters indtryk eller genstande, der fra et fagligt, videnskabeligt perspektiv kunne betragtes som ægte – var med andre ord, det, der *internt* på frilandsmuseerne autoriserede, hvilke levendegørelser der var *rigtige*, og hvilke der ikke var; hvilke der var *demonstrationer*, og hvilke der var ’cirkusforestillinger’ eller ’maskerader’.

At forståelser af levendegørelser i flere tilfælde bundede i et begreb om autenticitet, der lagde vægt på egne direkte, selvoplevede erfaringer og med det ægte *udførelse*, synes at blive bekræftet af fraværet af overvejelser om, hvordan i første omgang de ældres direkte erfaringer kunne aktiveres i forhold til publikum. Jeg har i hvert fald ikke kunnet finde nogen eksempler på, at de skulle interagere med besøgende og dermed bringe deres erfaringer i spil gennem mundtlige forklaringer. Det ønske om at bevare *tavs* viden, som den norske arkitekt Lars Roede har udpeget som et centralt kendetegn ved det, han betegner som et processuelt begreb om autenticitet, skal altså tilsyneladende forstås helt bogstaveligt, når det kommer til levendegørende formidling, i hvert fald frem til midten af 1950’erne.⁷⁰¹

De ældre, der levendegjorde livet på landet i den periode, jeg undersøger, var i den forstand både *subjekter* og *genstande*: I levendegørelserne gjorde de, som de altid havde gjort, og verificerede og autoriserede herigennem levendegørelserne af det fortidige. De fysiske relationer mellem dem selv og gæster, gjorde dem dog samtidig til noget, gæsterne så på ligesom genstande i en montre. Og ligesom en genstand havde de netop værdi på grund af deres relation til det, de formidlede, en tid, der i den givne nutid var blevet til *fortid* – altså fordi de var ’gamle’.

Tid til forhandling

Ligesom på Hjerl Hede i 1932 blev de første levendegørelser af hverdagsliv i Den Fynske Landsby udført af to ældre, der havde førstehåndserfaringer med at karte og spinde uld. Som jeg anførte i kapital 3, blev Jens og Maren Madsen

⁷⁰⁰ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

⁷⁰¹ Roede 2010, 175.

dog snart afløst af medlemmer af Selskabet til Haandarbejdets Fremme, der kendte og kunne de gamle væveteknikker og med det kunne sikre, at proces og produkter om ikke 1:1 så var så tæt på parrets arbejde som muligt og som sådan *historisk* korrekt. Eleverne på den nærliggende landsbrugsskole, der i slutningen af 1940'erne levendegjorde tidligere tiders fastelavnsoptog, synes på samme måde at være udvalgt på baggrund af, hvad jeg i mangel af et bedre ord vil kalde deres *sekundære* relation til det landbosamfund, museet omhandlede: De var ved at uddanne sig til landmænd og var som sådan karle ligesom de karle, der havde redet med i optogene engang. De kunne også ride og med det gennemføre et tilsvarende optog i den givne nutid.

Sammenlignet med levendegørelserne på Hjerl Hede illustrerer de sekundære relationer mellem dem, der levendegjorde, og den fortid de levendegjorde, at det der gælder som autentisk, til dels er forbundet med den kronologisk temporale relation mellem et givent før og et givent nu. At finde personer, der havde direkte, egne erfaringer med den fortid, museet formidlede, var mere eller mindre en umulighed. Af hensyn til nutidige gæster og deres forståelse af denne fortid gik man dog lidt på kompromis med det, *museet* syntes at betragte som *mest* korrekt, nemlig den 1:1 formidling, der var tale om til at begynde med. Hvad der gjaldt som 100 % fynsk i og for Den Fynske Landsby, blev med andre ord gradbøjet, da det blev tydeligt, at fynske genstande og huse ikke længere var nok, hvis et ellers overvejende fynsk publikum skulle forstå den fortid, der blev formidlet.

Kompromisset eller afvejningen af det fagligt korrekte og det at formidle fortid på en måde, der var meningsfuld for gæster, synes også at afspejle sig i Svend Larsens holdning til påklædning: Karlene kunne enten møde i deres eget arbejdstøj, eller også kunne man låne dragter af en folkedanserforening. I det tilfælde, at karlene bar dragt, skulle de dog være så "korrekte" som muligt.⁷⁰² Forsøgte man med andre ord at få karlene til at ligne karle engang, var overensstemmelse med det historiske forlæg vigtigt – præcis ligesom det havde været på Dansk Folkemuseum og på Hjerl Hede i 1932.⁷⁰³ Det samme gjaldt de konkrete aktiviteter. Som grundlag for arrangementet brugte museet, som det

⁷⁰² Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1947*. Svend Larsen til Erik Stokkebye 17/1 1947.

⁷⁰³ Den samme forståelse træder også frem i en korrespondance mellem Svend Larsen og museumsinspektør på Nationalmuseet Ellen Andersen om produktionen af kopidragter til museet. Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1 1946 til 31/12 1946*. Ellen Andersen til Svend Larsen 24/9 1946.

fremgår, Christine Reimerts fembindsværk *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. Folkeminder, øste af folkemunde i det 19. århundrede* (1910-1919), der var baseret på hendes egne erindringer og interview med, hvad hun introducerede som ”troværdige Mænd og Kvinder [der] skal kunne drage Et og Andet frem, der ellers vilde gaa til Grunde”, altså personer med de egne, selvoplevede erfaringer, som de, der med tiden levendegjorde i Den Fynske Landsby, manglede.⁷⁰⁴ Svend Larsens kritiske anmærkninger om ’pop’-museer, hvor personer blev ’klædt ud’ og ’foregav’ at illustrere en anden tids levevis, viser i øvrigt, at en sekundær relation måske var et kompromis, men at det trods alt lånte historisk akkuratess og med det autoritet til levendegørelser i Den Fynske Landsby, en forudsætning for, at levendegørelserne havde gyldighed som *museumsformidling*.⁷⁰⁵

At den tidsmæssige, temporale, afstand mellem før og nu havde betydning for, hvad der blev betragtet som autentisk af museerne og de museumsligende institutioner, fremgår også af de levendegørelser af oldtid, jeg har undersøgt. At finde nogen, der havde direkte erfaringer med de fortider, Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter formidlede, var selvsagt en umulighed. Det var dog ikke en hindring for at lave levendegørende formidling eller aktiviteter. Tværtimod. Gennem praktiske forsøg søgte man at skabe ny viden om levevilkår, der ellers kun var bevaret i brudstykker. Målet var, at både proces og produkt skulle være så tæt på de fortidige fund som muligt, altså så vidt muligt korresponderede med de arkæologiske *fund* og det, man inden for den etablerede *fagarkæologi* vidste om disse. Det var dog kun en gyldig fremgangsmåde, fordi man på centeret bekendte kulør; det var ikke færdige resultater, men konstante afprøvninger, der kunne ændre sig. *Efterlignende* eksperimenter blev de som nævnt også kaldt. En 1:1 gengivelse kunne det aldrig blive, selvom det ligesom i Den Fynske Landsby nok var *idealet*:

Vi forsøger at gøre det på en anden måde end man gør det i et museum. Vi prøver at lære os arbejdsprocesser, man brugte i fortiden. Vi prøver at rekonstruere (dvs. genskabe af brudstykker) boligmiljøer. I samarbejde med videnskabsmænd og museer prøver vi at gøre det sandsynligt at vi har ramt virkeligheden. Man kan aldrig ramme virkeligheden 100 procent. Men man kan gøre den så sand-

⁷⁰⁴ Reimert 1910, 3.

⁷⁰⁵ Larsen 1963, 2.

synlig og anskuelig, at både børn og voksne opdager noget, de ellers aldrig ville have lagt mærke til eller tænkt over.⁷⁰⁶

For at understrege, at der var tale om *forsøg* på at komme så tæt på det fortidige som muligt var alle ansatte og frivillige frem til omkring 1970 klædt i deres *eget tøj*.⁷⁰⁷

Som det bliver antydnet i sidste del af citatet, var den tidsmæssige afstand og den praktiske tilgang, centeret brugte for at overvinde den *vidensmæssige* afstand, det medførte, en del af baggrunden for den mere deltagende form, der har interesseret mig. Fordi man med Hans-Ole Hansens ord (alligevel) ikke kunne ramme virkeligheden 100 %, fordi viden var foranderlig, og ny viden delvist baseret på ”praktisk sans”, var det muligt for både store og små at tage del i udforskningen af tidsmæssigt fjerne fortider, som det fremgår af kapitel 4 dog på lidt forskellige præmisser: Hvor formålet med de første fortidsfamilier var produktion af ny viden, skulle eleverne først og fremmest imitere, efterligne *forskerens* vej til ny viden. I vores samtale i 2017 så Hans-Ole Hansen tilbage på det på den her måde:

Det var det, der var spændende – at almindelige mennesker også kunne forestille sig, hvordan man hugger en stamme over med en stenøkse (...) Hugger man ved siden af, så hugger man ned i en sten og så ryger ægget (...) Hvordan undgår man det? Der er mange mennesker, sågar børn, der siger ’jamen så skal man jo have et tykt lag spån under. Så sker der ikke noget’. Det er sådan et bidrag almindelige, *praktiske* mennesker kan komme med og så har de lige pludselig fået *andel* i oplevelsen af en sleben stenøkse; at det kunne lade sig gøre at fælde store egetræer og stort set bebygge hele Danmark allerede dengang.⁷⁰⁸

Selvoplevet erfaring blev med andre ord også tillagt stor autoritet på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. I modsætning til H.P. Hjerl Hansen, der mente, det var et spørgsmål om tid, før det ikke længere var muligt at finde nogen med *rigtige* erfaringer, var det dog på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter noget, som både store og små *gæster* kunne *tilegne* sig, fordi det *rigtige* med Roar Skovmands ord kun var ”det, der i *øjeblikket* er opstillet som *teoretisk* ’rig-

⁷⁰⁶ Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 3.

⁷⁰⁷ Interview Hans-Ole Hansen.

⁷⁰⁸ Interview Hans-Ole Hansen. Mine kursiveringer.

tigt””.⁷⁰⁹ Fra et *publikumsmæssigt* perspektiv var det en rigtig *god* måde at levedegøre fortid på. Det fører mig videre til det næste og sidste nedslag, nemlig forståelser af autenticitet blandt og i relation til gæster.

Autenticitet og gæster

Hvor det i det foregående var institutionerne, der definerende egen erfaring som en væsentlig kapital, tyder materialet om og fra Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter på, at flere gæster ligeledes har tillagt selvoplevede erfaringer værdi og autoritet – også selvom disse måske kun lige var tilegnet. ”De besøgende spør’ og spør’”, som en af de første fortidsfamilier konstaterede.⁷¹⁰ I vores samtale beskrev Hans-Ole Hansen sit indtryk af gæsternes tilskrivning på den her måde:

De [gæsterne] opfattede dem [fortidsfamilierne] som rigtig fremmede. De opfattede dem meget vidende, og som om hele deres liv havde levet sådan. At man havde alle de her redskaber, der kunne fortælles om, bålet, røgen, lugten, dyrene var som et teaterstykke, der medrev de besøgende så meget, at de lagde afstand til fortidsfamilierne (...) der var ingen, der hånede dem, men de besøgende blev skuffet, når de sagde ”jamen det ved vi ikke, vi har kun været her en uge”. I og med at de var der, skulle de havde fuld viden om jernalderen.⁷¹¹

De fysiske rammer og de sansemæssige indtryk fra madlavningen og dyrehold var altså så virkningsfulde, at gæster ifølge Hans-Ole Hansen forventede, at fortidsfamilierne var lige så meget i overensstemmelse med det fortidige, som de oplevede, at genstande og arbejdsprocesser var. Som det fremgår af kapitel 4, forstod centeret ikke nødvendigvis eller i alle sammenhænge den grad af overbevisning som noget godt.

Den troværdighed, gæsterne tilskrev fortidsfamilierne, gjaldt heller ikke alle centerets levedegørelser. Det er formidlingen i og af *den afrikanske landsby* et godt eksempel på. Når gæster ikke lod sig overbevise her, skyldtes det ifølge projektleder Svend Juel, at de forstod Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter

⁷⁰⁹ Skovmand 1971, 6.

⁷¹⁰ Skovmand 1971, 18.

⁷¹¹ Interview Hans-Ole Hansen.

som et center for og om nationale fortider.⁷¹² Igen udelukker det ene ikke det andet, men en anden forklaring kunne være, at de, der var ansat til at formidle livet i ulandene, ikke fremstod troværdige (nok) blandt hytter bygget med inspiration fra området omkring Karibasøen i Zambia? Nok havde de ”set og aktivt deltaget i arbejdsprocesser, der igangsættes”, men den egen erfaring, de herigennem havde opnået, opvejede ikke den visuelle diskrepans mellem rum og mennesker (og altså heller ikke mellem *den afrikanske landsby* og centerets øvrige miljøer).⁷¹³ Det er ikke en pointe, jeg har haft mulighed for at kvalificere, men da centeret i 2010 formidlede Ju/’hoansi-folkets levevis i samarbejde med *namibiske* formidlere, reagerede flere gæster ifølge de to historikere Rikke Andreasen og Anne Folke med bemærkninger, som ”det er vildt, at de stadig lever sådan” og slutninger om formidlerne som ansigter på ”vores forfædre for 6000-7000 år siden”.⁷¹⁴ Her fremstod formidlerne altså omvendt så troværdige, at det ikke alene var en faglig, men også en etisk udfordring.

For mig tyder de nævnte eksempler på, at publikum ikke altid overtog eller anerkendte det, museer og museums lignende institutioner udpegede som troværdigt, ægte som det eneste autentiske og rigtige. Efterspørgslen på flere levendegørelser i Den Fynske Landsby i starten af 1950’erne og Axel Dessaus opfordring til at gøre de danske museer mere levende vidner om, at publikum i andre sammenhænge har stillet sig direkte kritisk over for museer, der ikke levendegjorde eller levendegjorde nok.⁷¹⁵ Autenticitet var kort sagt ikke alene til forhandling på og mellem museer og museums lignende institutioner. Det var også et spørgsmål, som i en vis udstrækning optog gæster og andre udefra. ”Midt mellem turistmandens ’attraktion’ (...) og videnskabsmandens arbejde (...) står turisten, ’den almindelige mand’, hvem saglighed ikke siger noget større uden liv og liv uden saglighed i det store og hele bedrager”, som den unavngivne debattør, der indleder kapitlet, formulerede det.⁷¹⁶ Otto Borchsenius, der var redaktør på *Dannebrog* og aktiv under debatten i 1897, er et eksempel på, at det i en eller anden udstrækning har gjort sig gældende gennem hele den undersøgte periode.

I andre sammenhænge har publikum været betydningsfuldt for, hvad der blev betragtet som autentisk på en mindre konfliktfyldt måde: For H.P. Hjerl

⁷¹² Juel 1979, 20

⁷¹³ Juel 1979, 28.

⁷¹⁴ Andreassen og Henningsen 2011, 246.

⁷¹⁵ *Fyns Tidende* 3/11 1952; *Fyns Tidende* 16/3 1953; *Politiken* 1/8 1963; *Politiken* 28/8.

⁷¹⁶ *Dagbladet. Folketidende. Ringsted, Sorø og Haslev* 20/8 1963.

Hansen var de ældre gæsters genkendelse for eksempel en anerkendelse og en konsolidering af arrangementet på Hjerl Hede i 1932. Det samme gjaldt i Den Fynske Landsby. Ved indvielsen var den førnævnte Kirstine Olsen, der var født på en af de genopførte gårde, blevet inviteret op på scenen for at bekræfte, at det (fortsat) lignede hendes barndomshjem.⁷¹⁷ I en anden sammenhæng fremhævede museets arkitekt, at museet havde fået den bedste ros fra ”meget gamle Mennesker”, der kunne nikke genkendende til det, de så, og med det bekræftede den akkuratesse, gårdene var genopført med.⁷¹⁸

Også i denne sammenhæng synes den temporale relation mellem den formidlede fortid og et givent nu at spille ind på, hvad der blev betragtet som autentisk eller rigtigt. I takt med, at der blev flere og flere, der *ikke* kunne genkende de fortider, der blev levendegjort, synes andre kriterier i hvert fald at gøre sig gældende. Til ugemagasinet *Alt for Damerne* fortalte en unge kvinde, der havde deltaget i levendegørelsen, og som jeg også citerede i kapitel 3, følgende:

Det var en stor prøvelse for mig at holde min såkaldte „stenaldermaske”, når jeg gik rundt nede omkring søen. Hver gang – og det var tit – en lille, spids sten borede sig op i min bare fod, havde jeg mest lyst til at springe skrigende afsted. I stedet måtte jeg gå roligt videre og bide smerten i mig for ikke at forstyrre tilskuernes illusioner om stenalderfolkets hårdførhed.⁷¹⁹

Ligesom det synes at have gjaldt for Bernhard Olsen, var det, publikum opfattede som troværdigt eller mere præcist, hvad man på Hjerl Hede antog, publikum forbandt med stenalderen og dermed forventede at se, altså her et centralt kriterium. Måske også vigtigere end, hvad der fra et museumsfagligt perspektiv var autentisk i forståelsen historisk korrekt – i hvert fald fremgår det af den videre beskrivelse, at aktørerne smurte sig ind i soja for ikke at fremstå for blege.⁷²⁰

De gentagne medieomtaler af besøgstal kunne tyde på, at gæsters forventninger også var et gyldigt kriterium fra et medieperspektiv, især fordi levendegørelsen hen over sommeren tiltrak et relativt *højt* besøgstal. Denne delte autorisering eller *imødekommelse* synes at hænge sammen med nogle af de centrale historieforståelser og måder at bruge fortid på, der også synes at præge brug

⁷¹⁷ *Middelfart Venstreblad* 24/6 1946.

⁷¹⁸ *Fyns Tidende* 2/7 1950.

⁷¹⁹ *Alt for Damerne* 6/11 1956.

⁷²⁰ *Alt for Damerne* 6/11 1956.

og forståelser af levendegørelser, og som jeg vil analysere nu. Betydningen af besøgstal vender jeg tilbage til i den opsamling, der følger herefter.

Historieforståelser og fortidsbrug

Gennem afhandlingen har jeg flere gange peget på, at de museer, der levendegjorde synes at have været båret, præget, motiveret af en interesse for fortiders virke eller brugsværdi i en given nutid. En sådan pragmatisk interesse for fortid står umiddelbart over for en antikvarisk interesse, det vil sige en fascination af det forgangne, hvor det at samle på 'gamle' ting er et mål i sig selv.⁷²¹ Som jeg også har nævnt før, synes modstillingerne mellem levendegørelser og *døde* genstande og/eller fortid at bunde i netop dette skel. På det her sted i afhandlingen, er det nok ikke en overraskelse, at det ikke er ensbetydende med, at man kan tale om et gennemgående endsige gennemarbejdet historiebegreb *på tværs* af feltet. Hvordan historie og fortid blev forstået og brugt, synes i stedet at afhænge i hvert fald delvist af den konkrete brugssituation eller aktivitet. Også her foregik der altså konstante forhandlinger og forskydninger om hierarkier og positioner om end på lidt andre præmisser og i forhold til lidt andre positioner, end det gjaldt forståelser af autenticitet.

Til at indkredse forskelle og ligheder i de måder, historie og fortid er blevet brugt og forstået i *forskellige* sammenhænge tager jeg afsæt i Bernard Eric Jensens typologi over de *måder*, hvorpå historiebevidsthed bruges i forsknings- og livsverden sammenhæng, og mere præcist de fire kategorier, jeg også præsenterede i forskningsrammen, nemlig som et moment i menneskers *identitet*, som en sociokulturel *læreproces*, som en *lærd* beskæftigelse og som adspredelse eller *leg*. Det er altså kategorierne mere end historiebevidsthedsbegrebet, der er det centrale. Inden jeg går i dybden med, hvordan de fire kategorier tager sig ud i levendegørende formidling i den periode, jeg undersøger, vil jeg kort kommentere de *fortider*, museerne og de museumslignende institutioner formidlede.

Dagligdag på museum

Ifølge Bernard Eric Jensen interesserer mennesker sig typisk ikke for fortid som sådan, men for en eller flere bestemte fortider.⁷²² I de levendegørelser, jeg har undersøgt, er almindelige menneskers hverdagsliv, eller mere præcist aspekter af det, det altdominerende emne. Det er især arbejdsprocesser knyttet

⁷²¹ Jensen 2003, 67; Jensen 2010, 41 ff., 50 f. Se også Warring 2013, 51.

⁷²² Jensen 2010, 8 f.

til landbrug, husholdning og husbyggeri, der er blevet levendegjort, men som det fremgår, er der også eksempler på levendegørelser af skikke som fastelavnsoptog og ringridning. I kronologisk tid var det dagliglivet i forskellige oldtider, der (især) blev problematiseret af Sophus Müller og praktiseret af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. En undtagelse er bronzealderen, der som nævnt i kapitel 4 længe var kendt primært gennem depotfund med smykker og våben, altså begivenheder i en bestemt social sfære og måske af den grund udeladt. I Den Fynske Landsby og Den Gamle Landsby på Hjerl Hede var det henholdsvis livet på landet før og efter landboreformerne (ca. 1750-1814), i hvert fald til at begynde med. I Den Fynske Landsby gjorde pladmangel det svært at placere bygninger og inddele jorde, som det ville have set ud før udskiftningen, og landsbylivet i 1800-tallet blev derfor et nyt omdrejningspunkt.⁷²³ På Hjerl Hede blev livet på en stenalderboplads som nævnt en del af museets levendegørende formidling i 1955. I forhold til det, historiker Thor-kild Kjærgaard engang har kaldt gårdsmandslinjen i dansk historieforskning – og som ifølge Jens Engberg også har gjort sig gældende på frilandsmuseerne – var den sociale repræsentation på begge museer en smule bredere. I Den Fynske Landsby repræsenterede huset fra Lunge Bjerger husmandslivet, og på begge museer var der fra starten et eller flere værksteder, altså ejendomme og med det erhverv, arbejde, uden tilknyttet jord.⁷²⁴ På Hjerl Hede blev også kvinder fremhævet i form af en mindesten, som H.P. Hjerl Hansen i 1935 satte over sin moder og landbolivets kvinder mere generelt.⁷²⁵

Når man læser kildematerialet fra de tre institutioner og de to diskussioner i 1897 og 1963 hver for sig, bliver fokuset på det daglige liv motiveret af flere forhold. I et tilbageblik spejlede Hans-Ole Hansen som nævnt sin interesse for fortiders daglige livsvilkår i faderen og forfatteren Martin A. Hansens interesse for tro og livssyn: Et kendskab til ikke mindst de materielle livsvilkår engang var en forudsætning for, at forestillinger om tro og kult ikke (for)blev det rene gætværk.⁷²⁶ I den førnævnte rapport om centerets første undervisning blev "Bondens kår til forskellige tider, hans dagligdag, håndværkerens redskaber og

⁷²³ Odense By Museer. Administrative arkiv. Den Fynske Landsby. *Aktiviteter før 1982*. "Udkast til vejleder" uden år. Den tidlige ramme for levendegørelser er ikke ekspliceret, men brugen af Christine Reimerts "Nordfynsk Bondeliv i mands minde" (1910-1919) tyder på, at det ligesom museet i øvrigt var (slut) 1800-tallet, der er omdrejningspunkt. Det samme gælder i dag <https://denfynskelandsby.dk/dk/event/sommerliv/> (2/8 2021).

⁷²⁴ Kjærgaard 1980, 178; Engberg 2005, 38 f.

⁷²⁵ Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

⁷²⁶ Hansen 2014. Se også <https://historiskevaerksteder.dk/> (19/3 2021).

arbejdsmetoder, kvindens pligter i hjemmet, boligens indretning, landbrugets udformning” ligeledes modstillet historiebøgernes fortællinger om kongelige og adelige.⁷²⁷ Det er ikke noget, jeg har gjort så meget ud af, men for H.P. Hjerl Hansen og de ansatte i Den Fynske Landsby var afsættet et ønske om at *bevare* landbosamfundets *byggeskikke*.

Som det også fremgår af de foregående kapitler, handlede den gennemgående optagethed af almindelige menneskers dagligliv imidlertid ikke kun om ’lærde’, faginterne interesser. Den hang også sammen med en formodning om, at hverdagslivet engang interesserede og vedkom den brede offentlighed, underforstået *mere* end den foreliggende fortidsformidling. De to perspektiver hænger sammen, men i tråd med afhandlingens grundlæggende tankesæt er det i det følgende museerne og de museumslignende institutioners forskellige forståelser af historie og brug af fortid i forhold til publikum, der er i forgrunden.

At lære om og af fortid

På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter var fokuset på bønderes kår, dagligdag, redskaber, produktions- og boforhold en måde at gøre livet for 1.000 år siden mere vedkommende for elever (og nok også andre gæster) end et fokus på konger og adelige formåede.⁷²⁸ Den samme antagelse gjorde sig gældende i centerets formidling af leveforhold i en afrikansk landsby. ”Det har vist sig”, som Svend Juel skrev, ”at mange fatter en ægttere interesse for områder, der ligger indenfor deres eget erfaringsområde. Måske også vi herhjemme genfinder noget i ”den afrikanske landsby”, som er mere umiddelbart forståeligt end storpolitik og handelspræferencer”.⁷²⁹ Livet i ulandene var måske geografisk langt væk, men madlavning, det at spise og bo var fælles aspekter af livet for almindelige, nulevende mennesker og derfor noget, gæster *bedre* kunne forholde sig til.

Ved åbningen af Den Fynske Landsby var det umiddelbare modbegreb ikke politisk historie, men døde genstande, døde, fordi bevaring, undersøgelse og udstilling af dem, som nævnt før, var et mål i sig selv. Sådan skulle det ikke være på det *levende* museum. I sin tale havde daværende undervisningsminister Mads Hartling især hæftet sig ved det pædagogiske potentiale ved at udstille genstandene som en del af et større hele:

⁷²⁷ Kold 1967, 5.

⁷²⁸ Kold 1967, 5; Hansen 1974b, 3.

⁷²⁹ Juel 1979, 79.

blandt vore Museer tror jeg, at Frilandsmuseerne har ganske særlige Muligheder for at faa Befolkningen i Tale. Den Ophobning af Genstande, som vanskeligt kan undgaas paa almindelige Museer, og den deraf følgende overvældende Mængde af Indtryk, som selv paa den trænede og interesserede Museumsgæst let kan virke udmattende undgaas paa en lykkelig Maade i Frilandsmuseerne. Her ophobes Genstandene ikke, men de fremtræder i deres Sammenhæng og skaber harmoniske og smukke Helhedsindtryk.⁷³⁰

Fordi museet fremstod mere som en landsby end et museum, kunne det med hans ord få befolkningen i tale og gennem det skabe interesse for ”de lidt vanskeligere tilgængelige kulturelle Værdier, som rummes i vore andre Museer”.⁷³¹

Når det var vigtigt, at den fortid, museerne og de museums lignende institutioner formidlede, og den måde, det blev formidlet på, blev opfattet som ’interessant’, ’forståelig’ og ’til at tale med’, synes det at hænge sammen med en forståelse af, at det øgede gæsters mulighed for at tilegne sig viden om fortid, altså lære *om* fortid. Et konkret eksempel er de første levendegørelser af uldbearbejdning og vævning i Den Fynske Landsby: Fordi mange gæster ikke vidste, hvad de udstillede genstande var blevet brugt til, var der behov for at gøre dem udøde, og det skete ved at (gen)bruge dem. På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter blev gæsters læreproces(ser) om dagligliv i fortid også hjulpet på vej på flere måder: Som det fremgik i kapitel 4, var det fra start muligt for gæster at spørge til de arbejdsprocesser, læreprocesser, de *ansatte* forsøgte sig med. For først skoleelever og siden fortidsfamilier blev det snart også muligt at oparbejde *egne* erfaringer, først med eksperimentel arkæologiske metoder, siden med arbejdsprocesser og boforhold, der så vidt eller så velbegrundet som muligt mimerede fortidige forhold. At levendegørelser i begge tilfælde blev brugt til at bygge bro mellem institutionernes viden om den formidlede fortid og gæsterne forståelser heraf, tolker jeg som en forståelse af det fortidige som noget,

⁷³⁰ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1946*. Undervisningsminister Hartlings Tale ved Indvielsen af ”Den fynske Landsby”. Lørdag d. 22. juni 1946. At også ’almindelige’ museer arbejdede mod færre genstande, er reorganiseringen og nyopstillingen af den etnografiske samling på Nationalmuseet i 1937 et eksempel på. Se Birket-Smith 1937, 103 f.; Henningsen 2012.

⁷³¹ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve 1/1-31/12 1946*. Undervisningsminister Hartlings Tale ved Indvielsen af ”Den fynske Landsby”. Lørdag d. 22. juni 1946.

gæster skulle vejledes i at forstå *rigtigt*, altså på samme måde som faghistorikere og/eller -arkæologer. At lære *om* fortid var med andre ord noget, man lærte *af* fagfolk.

I materialerne fra de to institutioner kan man samtidig se et ønske om, at publikum lærte *af* det *fortidige* hverdagsliv. Med formuleringer fra *Den Blå Betænkning* var formålet med undervisningen på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter blandt andet at gøre elever i stand til at *orientere* sig i både faglige og samfundsmæssige sammenhænge og sikre, at ”børnene lever sig ind i den tanke, at også de er med til at bygge samfundet op, og at de en skønne dag skal overtage det fulde ansvar for dette samfunds opretholdelse og videreførelse”.⁷³² Eller som jeg tidligere citerede fra rapporten om centerets første undervisning: ”Kulturviden er (...) Ikke noget fint, man blot kan smykke sig med at have råd til, men et værdifuldt redskab til imødegåelse af fremtidens største udfordring”.⁷³³ Evalueringerne af de første undervisningsaktiviteter viste, at dét dannelsesmæssige, identitetspolitiske, demokratiske sigte eller potentiale blev forløst bedst, når det var netop den fortidige *dagligdag* og ikke den eksperimentel arkæologiske vej til viden om denne fortid, børnene skulle imitere.

I Den Fynske Landsby kom forestillingen om, at publikum lærte *af* det fortidige, blandt andet til udtryk i et håb om, at museet blev et mødested for land og by. Ligesom på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter synes tanken at være, at viden om og kendskab til fortid var et redskab til en bedre fremtid. Det fortidige blev altså her forstået som en slags livets læremester. Som jeg nævnte i kapitel 4, er billedet ikke entydigt, men i disse tilfælde synes der i *højere* grad at være tale om en forståelse af historie, der har fælles træk med et handlings-teoretisk begreb om historie: Alle kender til historie i den forstand, at de har historiebevidsthed, også selvom den er ’tavs’. Når det var relevant at formidle daglivet engang, handlede det således ikke alene om at lære publikum at sætte det *fortidige* ind i dets rette sammenhæng, men også om at sætte *dem* ind i en større sammenhæng. At klargøre for dem, give dem indsigt i, at også de (ligesom de ældre, der levendegjorde) *var* historie. I tråd med det øgede fokus på individet, jeg nævnte i både afslutningen af kapitel 3 og gennem kapitel 4, var formålet med at kvalificere elevernes viden om sammenhænge mellem fortid, nutid og fremtid på mange måder anticiperende eller fremtidsorienteret, rettet mod at øge bevidstheden om, at de var *historieskabende*. I Den Fynske

⁷³² Betænkning 253, del 1, 119.

⁷³³ Hansen 1967, 1.

Landsby synes omdrejningspunktet i højere grad at have været erindrende og centreret om at give svar på, hvor 'vi' kom fra og med det give gæster en fornemmelse af eller indsigt i at være *historieskabte*. Når det var vigtigt, at gæster ikke oplevede genstande, fortid, som noget dødt, var det altså også, fordi *fortid* kunne være *identitetsdannende*.

Fortid og identitet

I kapitel 3 omtalte jeg, hvordan identitetskonkrete fremstillingsformer som 'vi' og 'vor' skabte en identitetshistorisk kontinuitet fra dagliglivet på landet engang til nuet, der fik museum, gæst og fortid til at fremstå som dele af det samme erindringsfællesskab. Flere af de metaforer, der blev brugt om det fortidige, peger for mig i retning af den samme identitetsdannende fortidsbrug. Ved folkefesten i 1932 talte H.P. Hjerl Hansen om gården fra Vinkel som "runden (...) af jydsk Jord, jydsk Egetømmer", og hvordan minder knyttede fortid og nutid *uløseligt* sammen.⁷³⁴ Ved indvielsen af Den Fynske Landsby sluttede borgmesteren i Odense sin tale med ordene: "Fremtiden gror af Fortiden, og at et Folk ikke kan overskære Forbindelsen med Fortiden, uden at det tager Skade paa sin Sjæl".⁷³⁵ Umiddelbart efter citerede undervisningsminister Mads Hartling fra Jeppe Aakjærs "Som dybest Brønd giver altid klare Vand" (1917): "Som dybest Brønd giver altid klare Vand, og lifligst Drik fra dunkle Væld udrinder, saa styrkes Slægtens Marv hos Barn og Mand ved Folkets Arv af dybe, stærke Minder".⁷³⁶ Fortid synes i sådanne udlægninger ikke kun at være noget, man kunne lære om og af. Det var også noget, man – 'folket' og individet – var præget eller formet af.

Som jeg beskrev i kapitel 3, var de organiske metaforer for relationen mellem fortid og nutid – marv, gror, runden – typiske omkring 1900.⁷³⁷ Det samme var opfattelsen af, at almuekulturen så at sige havde de dybeste rødder og derfor gav mest kraft til nutidige og fremtidige fællesskaber, 'folkelige' og nationale, nogle gange med lokale nuancer.⁷³⁸ Ligesom Palle O. Christiansen

⁷³⁴ Skive Folkeblad 25/7 1932.

⁷³⁵ Fyns Social-Demokrat 23/6 1946.

⁷³⁶ Skive Folkeblad 25/7 1932

⁷³⁷ Jensen 2014, 162.

⁷³⁸ Christiansen 2000, 59. Se også Korsgaard 1999, 64. Forståelsen har desuden paralleller til folkebegrebet hos tyske nationalister som J.G. von Herder (1744-1803), G.W.F. Hegel (1770-1831) og N.F.S. Grundtvig (1783-1872) som Ove Korsgaard udlægger det i *Kampen om lyset* årstal, 121, 222. Det ligger dog uden for rammerne af denne afhandling at forfølge dette nærmere.

fremhæver om forståelser omkring 1900, kan praksisser og forståelser på Hjerl Hede og Den Fynske Landsby tolkes som udtryk for en sådan rumligt forankret opfattelse af fortid; at folk var bundet sammen af fortid på bestemte steder. Det er mest eksplicit i tankerne med Den Fynske Landsby, men, som det fremgår, prægede det også H.P. Hjerl Hansens ønske om bevare gården fra Vinkel i Jylland. 'Vi' var således ofte jyder, fynboer, *byboere* og *landbefolkning* fra mere eller mindre snævert defineret geografiske rum eller steder.

Når det var vigtigt at have rødder et bestemt sted, var det, som det fremgår af citaterne, fordi det betød noget i en nutidig og fremtidig sammenhæng. En sådan opmærksomhed på samspillet mellem fortid, nutid og fremtid ligner umiddelbart de tanker om historiebevidsthed, jeg lige har berørt. Der er tale om nuanceforskelle og på et lidt spinkelt grundlag, men hvor den styrende forestilling her er, at samspillet mellem fortid, nutid og fremtid er et kendetegn ved den menneskelige bevidsthed, synes fortid, nutid og fremtid i de situationer, hvor det *erindrende* var i fokus, i højere grad at blive betragtet som en del af den samme 'store' historie.⁷³⁹ Den opmærksomhed på samfundslivets historicitet og forandring, at samfundet, individet er et resultat af en proces i tid, er mere et udtryk for det, nogle vil karakterisere som *historisk bevidsthed* end historiebevidsthed.⁷⁴⁰ Når det var vigtigt at indsamle og bevare landbokultur netop 'nu', forekommer det således at være, fordi livet på landet og med det erindringsfælleskabet om det, hvad enten det var lokalt og/eller nationalt, var under forandring: "Teknikens rasende Udvikling (...) med kæmpeskridt [har] bragt os fjernt fra de ældre Generationers Byggemåde", som H.P. Hjerl Hansen udtrykte det ved indvielsen af Vinkelgården i 1930.⁷⁴¹ Det samme gjaldt, som det fremgår, levendegørelserne, "Denne Gang og måske endnu en Gang og saa aldrig mere".⁷⁴² En sådan 'forsvindings'-diskurs er ifølge Mark B. Sandberg et udpræget vestligt fænomen, der netop hænger sammen med en forståelse af fortid, nutid og fremtid som noget, der følger *efter* hinanden.⁷⁴³

Fra et publikumsperspektiv var levendegørelserne af det daglige liv tilsyneladende identitetsnære og vedkommende, når de holdt sig til *lokale* eller det *nationale* rum. Jeg har flere gange henvist til de refererede udtalelser fra ældre gæster, der udtrykte en form for genkendelse ved besøgene på Hjerl Hede og

⁷³⁹ Jensen 2003, 59.

⁷⁴⁰ Se for eksempel Jensen 2003, 58 f.

⁷⁴¹ *Skive Folkeblad* 28/7 1930. Se også Sandberg 2003, 66.

⁷⁴² Hjerl Hede. Kopi af *Hedebogen*.

⁷⁴³ Sandberg 2003, 156 ff. Se også Nielsen 2010, 53 ff.

Den Fynske Landsby, en genkendelse, der, måske, understøttede, hvad Troels Troels-Lund i forordet til 4. udgave af *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede* (1914) kaldte ”Tro paa eget Kald og egne Evner”.⁷⁴⁴ I hvert fald er det mit indtryk, at det betød noget for førømtalte Kirstine Olsen, at hendes barndomshjem var blevet flyttet til Den Fynske Landsby og med det gjort museumsværdigt. Den tiltrækning, museet havde på beboere fra de andre områder, der var repræsenteret på museet, kunne pege i samme retning. De to museers *imøde-kommelse* af publikums forståelser og brug synes som sådan, at lykkes.

I lyset af nyere undersøgelser af almindelige menneskers historieinteresser og fortidsbrug er det ikke overraskende, at publikum (og presse) var glade for den identitetskonkret formidling. De to amerikanske historikere Roy Rosenzweig og David Thelens *The Presence of the Past* (1998) viste for eksempel, at de fleste amerikanere var optaget af deres egen familie og slægts historie. Gennem deres aner følte mange sig forbundet med fortid, og med det peger resultaterne herfra i samme retning som tilsvarende undersøgelser af canadiere og australieres fortidsbrug.⁷⁴⁵ I dansk sammenhæng kunne projektdeltagerne i det førømtalte forskningsprojekt Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning i samme stil konkludere, at mange gæster, læsere, elever var glade for at kunne lave en identitetshistorisk kobling, det vil sige at det oplevede blev forstået som en del af deres *egen* historie.⁷⁴⁶ Undersøgelserne viser kort sagt, at lægfolks forhold til fortid er kendetegnet af, at det fortidige gerne skal have livs- og samtidsrelevans.⁷⁴⁷

Som jeg også omtalte i kapitel 3, maner Mark B. Sandberg dog til besindighed, når det gælder publikums relation til livet på landet omkring 1900. Attraktionen herved, skriver han, forudsatte en vis tidsmæssig, rumlig og erfaringsmæssig *distance*: Folke- og frilandsmuseernes publikum omkring 1900-tallet levede i en moderne verden, men kunne på forskellige måder huske, hvordan det åndeligt og materielt var at leve i en verden, der ikke var. Frilandsmuseerne udgjorde her et til dels genkendeligt rum uden de fysiske konsekvenser, det kunne have.⁷⁴⁸ En vis distance var altså nødvendig for at skabe identifikation og ’tro på egne evner’.

⁷⁴⁴ Troels-Lund 1914, ”Til Læseren”.

⁷⁴⁵ Bryld m.fl. 1999, 51; Warring 2011, 22; Brædder 2016, 38 ff.; Jensen 2021, 207 ff.

⁷⁴⁶ Bryld m.fl. 1999, 184 f.

⁷⁴⁷ Jensen 2021, 202.

⁷⁴⁸ Sandberg 2003, 232.

Udtalelserne fra ældre gæster er få, men deres *genkendelsesglæde* peger på, at billedet ikke er entydigt inden for levendegørende formidling i den periode, jeg undersøger. Nogle gæster har måske været tiltrukket af levendegørelserne, fordi det var 'vores' *fortid*, der blev levendegjort, ikke deres egen nutid. Eller som en journalist udtrykte det i forbindelse med folkefesten på Hjerl Hede i 1932: "I den gamle Landsby herskede et pulserende Liv, og Nutidsfolk undredes over, hvad alderstegne folk fra Sevel kunde udføre af gammeldags Håndtering i og uden for Hus og Gaard".⁷⁴⁹ Andre igen synes at være tiltrukket af levendegørelserne, fordi de muliggjorde en form for rejse i *tid*.⁷⁵⁰ I forhold til den næsten biologiske forståelse af før og nu, jeg har skitseret her, implicerede rejsemetaforer i de tilfælde en *afstand* mellem fortid og gæst, som jeg tror er væsentlig for, hvorfor *faglige* forståelser af levendegørelser ændrede sig i 1950-60'erne eller i hvert fald blev mere eksplicit kritiske (igen): Var den *levendegjorte* fortid ikke identitetsdannende, var der stor fare for, at levendegørelserne endte som en leg.

Mellem lærd og leg

Som jeg tidligere har nævnt, blev både arrangementet på Hjerl Hede i 1932, åbningen af Den Fynske Landsby i 1946 og museets efterfølgende levendegørelser af sæder og skikke italesat som folkefester. I alle tre tilfælde indebar det formidling af aspekter af livet på landet udvalgt af fagpersoner i en form, der blev betragtet som tilgængelig og dermed virksom i forhold til et bredt sammensat publikum, 'folket': "Arbejderen, Husmanden, Grosseren og Gaardejeren", som Svend Larsen fra Den Fynske Landsby formulerede det.⁷⁵¹ Det ligger også i ordet, men i materialet om og fra Den Fynske Landsby var det ekspliciteret, at det gerne måtte være *lystigt* og *fornøjeligt*.⁷⁵²

I modsætning til flere andre tiltag og initiativer i den periode, jeg undersøger, har jeg ikke kunnet finde nogen kritik af disse museale folkefester. Det kan selvfølgelig handle om, at de samtidige fagpersoner, der ofte udgjorde kritikerne, ikke fandt dem værd at beskæftige sig med. En anden udlægning kunne være, at 'museum', 'fest' og til dels også 'folk' ikke blev betragtet som de modsætninger, de blev senere hen. Som det også fremgår af kapitel 3, er jeg

⁷⁴⁹ *Politiken* 25/7 1932.

⁷⁵⁰ *Middelfart Venstreblad* 24/6 1946; Interview Hans-Ole Hansen.

⁷⁵¹ *Turisten* august 1946.

⁷⁵² Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby. *Breve* 1/1-31/12 1947. Pressemeldelse 15/2 1947; *Fyns Social-Demokrat* 8/2 1948.

tilbøjelig til at se særligt forståelser og brug af levendegørelser i Den Fynske Landsby som et udtryk for det sidste: På blot få år blev 'folkefester' og de erindringspolitiske implikationer, det havde, til læring *om* den fortid, museet formidlede. Ordlyden blev samtidig mere normativ: Levendegørelserne var en måde "at yde publikum en sådan vejledning, at museumsbesøget bliver andet end en ren og skær udflugt".⁷⁵³ Til trods for 'service'-ordet *yde* var pointen, at museet *ikke* var for *sjov*. Det samme gjaldt i 1963, hvor Svend Larsen mente, at Axel Dessaus ønske om flere levendegørelser var udtryk for "pop" og "dårlig smag".⁷⁵⁴

Med Ove Korsgaard kan man se den ændrede diskurs som udtryk for en generel nedkøling af de følelsesmæssige konnotationer knyttet til ikke alene (fornøjelige) folkefester, men begrebet 'folk' mere generelt efter Anden Verdenskrig.⁷⁵⁵ Det forklarer dog ikke, hvorfor levendegørelser hos Svend Larsen og en række andre under debatten i 1963 blev placeret helt uden for *museums*-begrebet. I kapitlets første del har jeg allerede været inde på, at de museumsfaglige forståelser og kritikker af levendegørelser synes at hænge sammen med bestemte begreber om autenticitet. En anden forklaring kan være, at måden at bruge fortid på blandt fagfolk og i den brede offentlighed havde *fjernet* sig fra hinanden eller i hvert fald, at der var en forståelse eller oplevelse af, at det forholdt sig sådan.⁷⁵⁶ Det gjaldt så at sige på begge sider af bordet:

Når Axel Dessau efterspurgte flere levendegørelser, handlede det om, at det var en god måde at imødekomme de amerikanske turisters *manglende* forforståelser, deres interesser og tid på. I en tid med øget fritid, turisme og "television" var det nødvendigt, at *museer* imødekom flere interesser, læringsstile og måder at bruge fortid på – og det kunne kun ske ved at bevæge sig ud over de opgaver, museerne havde "ud over de videnskabelige".⁷⁵⁷ For ham betød det især, at de ændrede deres *formidlingsform*.

⁷⁵³ Odense Bys Museer. Administrative arkiv. Den Fynske Landsby. *Breve 1/4 1956-31/3 1957*. Odense Bys Museer. "Den fynske landsby 1946-56". 1/6 1956.

⁷⁵⁴ Larsen 1963, 2.

⁷⁵⁵ Korsgaard 2004, 472 f. Ordet folkefest blev dog også brugt efter krigen, blandt andet i forbindelse med jubilæet på Hjerl Hede i 1955. Se for eksempel *Aftenposten* 4/5 1955. Som Thomas Bloch Ravn noterede, blev dette arrangement dog netop kritiseret af *fagfolk*. Ravn 2020, 68 f.

⁷⁵⁶ For en lignende pointe med henvisning til den tyske didaktiker Rolf Schörkens undersøgelse af forholdet mellem læg- og faghistorie omkring 1980 se Jensen 2021, 201 f.

⁷⁵⁷ *Politiken* 28/8 1963.

Som jeg har nævnt før, var hans forslag om og til levendegørelser ikke nybrud. Ikke desto mindre resulterede hans kronik i en række kritiske svar fra flere museumsfolk. I forhold til gæster og deres måde at bruge fortid, synes modsvarene især at handle om turister som en særlig fortids- og museumsbruger. Om de amerikanske turister på Københavns Museum fortalte museets leder, Steffen Lindvald for eksempel, at de ofte kom kørende ind i indkørslen på det nu forhenværende bymuseum, betragtede modelbyen ”i højst tre minutter” for derefter at køre bort. ”Hvis (...) det er den slags turister, vi skal indrette vore museer efter” skrev han videre ”så tror jeg, at mange museumsfolk hellere vil tage deres gode tøj og gå”.⁷⁵⁸ Den måde, turister forstod og brugte fortid på stemte kort sagt dårligt overens med den museumsfaglige brug, underforstået den *rigtige*. For Svend Larsen var det modsatte af ’pop’ således videnskab, det modsatte af dårlig smag (ikke overraskende) god smag.⁷⁵⁹ Den normativitet, tror jeg, er væsentligt for, hvorfor levendegørelser på en skala fra lærd til leg blev flyttet et godt stykke mod leg fra i hvert fald ét fagligt perspektiv.⁷⁶⁰ Eller rettere sagt, hvorfor levendegørelser på Hjerl Hede og i Den Fynske Landsby i 1930’erne og 1940’erne blev betragtet som led i en identitetsdannelse, for senere at blive betragtet som noget, der kunne understøtte en læreproces om fortid og siden som adspredelse, leg, underforstået en (mild) form for fortidsmisbrug.⁷⁶¹

Det er ikke noget, der er ekspliciteret i de forskellige indlæg fra debatten, men sammenlignet med de første levendegørelser af landboliv synes den øget *temporale* distance mellem den formidlede fortid og det givne nu at være en del af forklaringen på, at fagpersoner og almindelige menneskers fortidsbrug blev oplevet og måske også var forskellige. Eller som jeg skrev i kapitel 3: I takt med, at fællesskaber på landet blev erstattet af fællesskaber, der ikke havde egne, direkte erfaringer hermed, blev det tydeligt, at museumsfolk og publikum havde forskellige forudsætninger for at lære af og om ’vores’ *fortid* på landet.⁷⁶² Noget tilsvarende kan man læse ud af materialerne fra og om Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Her kom det bare til udtryk på en lidt anden måde.

⁷⁵⁸ *Politiken* 18/8 1963.

⁷⁵⁹ Larsen 1963, 2.

⁷⁶⁰ Jensen 2003, 70.

⁷⁶¹ Bryld m.fl. 1999, 59; Nielsen 2010, 26 ff., 151 ff.

⁷⁶² For en lignende overvejelse se Tiemroth 1992, 348 f. For en parallel i forhold til det *nationale* erindringsfællesskab se Bryld m.fl. 1999, 90 f.

Da jeg talte med Hans-Ole Hansen i 2017, fortalte han, at mange arkæologer i starten af 1960'erne mente, at det var "uhyrligt", at Carlsbergfondet havde givet penge til, hvad de betragtede "som nærmest en legeplads".⁷⁶³ At centerets tilgang til fortid var legende, var en forståelse i kontrast til centerets egen som en forskningsinstitution. At centeret kort efter grundlæggelsen åbnede sine døre for offentligheden, skyldtes først og fremmest en erkendelse af, at det var økonomisk nødvendigt.⁷⁶⁴ Parallelt med det synes diskussionen af centeret og dets aktiviteter som forskning eller legeplads at ændre karakter. Fra at være *fagintern* blev debatten *fagekstern*. Dog ikke i samme forstand som debatten i 1963. Debatten foregik internt på institutionen og kom til udtryk i tilbagevendende overvejelser og bekymringer om, at *effekten* af centerets formidling ikke altid var i overensstemmelse med centerets *intentioner*.

Mens frilandsmuseerne udstillede totalmiljøer og i den forstand 'færdig' viden, var det, som nævnt, forskernes veje til *ny* viden, der blev formidlet ved åbningen af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Eller som Hans-Ole Hansen formulerede det i 2017: "De skulle stå og se – de skulle ligesom fatte forholdene, vi kæmpede for at finde ud af, og ikke, som de var. Det var meget vigtigt for os at formidle tvivlen, processerne".⁷⁶⁵ For undervisningens vedkommende betød det, at skoleelever først og fremmest skulle imitere og have et indblik i, hvordan fagfolkene arbejdede.⁷⁶⁶ Betoningen af fragmenteret og ufuldstændig viden med flere mulige løsninger og svar viste sig imidlertid at stemme dårligt overens med elevernes forudsætninger. Som en af de deltagende skolelærere konstaterede efter de første undervisningsforsøg, krævede det for meget forhåndsviden, viden, der på det tidspunkt kun fandtes i en form, der henvendte sig til det fagfælleskab, forfatteren selv var en del af og derfor var svært tilgængeligt. Den samme problematik har muligvis også gjaldt det øvrige publikum. I hvert fald konstaterede en journalist i 1969:

Desværre er der ikke ret mange af dem [Turister], der bliver klar over, hvad der egentlig sker omkring dem. Kortfattet skriftligt ma-

⁷⁶³ Interview Hans-Ole Hansen. Se også **Hansen 1980**, 1; Rasmussen og Grønnow 1999, 137.

⁷⁶⁴ Se for eksempel **Skovmand 1971**, 1; **Hansen 1972**, 1 f.; Hansen 1974b, 4, 13; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1976, 4; **Hansen 1980**, 2 f.; Meldgaard og Rasmussen 1994, 5; Rasmussen og Grønnow 1999, 137, 138; Rasmussen 2011, 149, 165. Interview Hans-Ole Hansen.

⁷⁶⁵ Interview Hans-Ole Hansen.

⁷⁶⁶ Jensen 2003, 89 ff.

teriale, der i få ord fortæller, hvad det hele drejer sig om, er der ikke overflod af. Bøger, videnskabelige redegørelser og studiemateriale er alt for tung føde for månealderens turister.⁷⁶⁷

Centerets forsøgte løbende gennem den periode, jeg har undersøgt, at imødekomme både elever og andre gæsters forforståelser, forudsætninger og forventninger. Parallelt hermed opstod imidlertid, hvad jeg før kaldte en tabsfortælling, en selvfortælling om centerets afkald på dets *raison d'être*, og omkring 1980 var grænsen nået: Den kritiske sans og de videnskabelige rationaler, der var afsættet for og hensigten med den levendegørende formidling og aktivitet, var blevet nedtonet så meget, at flere gæster med Hans-Ole Hansens ord mente, at de var (tilbage) i vikingetiden.⁷⁶⁸ Centerets lærde tilgang var kort sagt under pres fra, hvad centerets ansatte forstod som ikke-lærd tilgang til fortid. At opleve en given formidling *af* fortid som en rejse *i* tid var altså ikke her det plusord, som det havde været, da de første frilandsmuseer blev etableret. Det handler selvfølgelig om forskellige forståelser af fortid og videnskab, men måske handlede det også om, at rejsemetaforen af centerets ansatte blev forbundet med, hvad journalisten i citatet før kaldte 'månealderens' turister, det vil sige gæster, der var vant til et hurtigere konsumeret og måske også mere sensationelt mediebillede?

Ser man på undervisningen, er billedet et lidt andet. Her bliver ord som leg, fantasi, sjov, lystbetonet, indlevelse brugt i positive vendinger som en måde at motivere eleverne til at vide (mere).⁷⁶⁹ At målgruppen var en anden, er naturligvis en del af forklaringen på, at italesættelsen er en anden. Jeg tror dog også, at den anderledes formidlingssituation har betydning. Her igen fra min samtale med Hans-Ole Hansen:

Man leger: Man sidder og laver mad, det steger og det koger (...) så kommer læringen, hvor man erkender, at det er et stort arbejde, at der er mange led for det selvforsynende samfund. Så kommer forskningen, fordi man er nødt til at kontrollere, om de ideer, man

⁷⁶⁷ *Roskilde Tidende* 10/8 1969.

⁷⁶⁸ Interview Hans-Ole Hansen.

⁷⁶⁹ Hansen 1968, 3; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1971a, 1; Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter 1971b, 1; Hansen 1972, 5.

har i den læringsproces og leg egentlig holder. Det er sådan set mit testamente nu.⁷⁷⁰

Det, Hans-Ole Hansen omtaler som 'kontrollere', kunne man også kalde at fremme eller kvalificere. Pointen er, at 'legen' i undervisningen i en anden grad end centerets formidling til det brede publikum blev til organiseret læring, som det fremgår af kapitel 4, ikke bare om fortid, men også nutid og fremtid. Af både den grund og den grund, at centeret årligt blev besøgt af 40.000-50.000 børn, mente Hans-Ole Hansen i 1980, at det var rimeligt at tale om, at centeret "som Nationalmuseet i forrige århundredes midte varetager den nye folkelige historieoplevelse".⁷⁷¹ Hvad det 'nye' dækkede over, fremgår ikke. Sammenlignet med de 'gamle' folkefester, synes det dog netop at være centerets rolle som et *bindeled* mellem fortid og fortid – og i lyset af min analyse i kapitel 4 måske centeret som et *kvalificerende* bindeled mellem fortid og den *enkelte* gæst i nutid.⁷⁷² Den dobbelthed, der i så fald ligger i den 'folkelige historieoplevelse', fører mig videre til en opsamling på kapitlet og nogle af de perspektiver fra den øvrige afhandling, der synes at relatere sig hertil.

Fortid, fag, folk og formidlingsformer. Kontinuitet og forandring

I dette kapitel har jeg set nærmere på nogle af de modstillinger, der præger forståelser og brug af levendegørelser i den periode, jeg undersøger og som man måske kunne opsummere sådan her: virkelighedstro – museum; ægte, oprindelige genstande – cirkusforestillinger; maskerade – selvoplevede erfaringer; efterligninger – overensstemmelse; identitetsfjern fortid – identitetsnær fortid; død – levende; videnskab – pop; videnskab – legeplads; videnskab – rejser i tid. Når jeg har 'grupperet' modstillingerne i forhold til begreber om autenticitet og historieforståelser og fortidsbrug, er det som nævnt, fordi jeg synes, de kan forklare både de kritikker af levendegørelser og levendegørelser som kritik, der ligger i de forskellige modstillinger. Formålet har, som nævnt, været at afdække de bagvedliggende forståelser af fortid, fag, formidlingsformer, fag og relationerne eller hierarkierne mellem dem og derigennem også,

⁷⁷⁰ Interview Hans-Ole Hansen.

⁷⁷¹ Hansen 1980, 5. Min kursivering.

⁷⁷² Sammenlignet med centerets samtidige overvejelser om forholdet mellem *forskning* og *formidling*, som jeg rundede kapitel 4 af med, illustrerer det i øvrigt forskellen mellem at se på *faginterne* eller *fageksterne* forståelser.

hvad der har været styrende for kontinuitet og forandring inden for det 'felt', jeg undersøger. For at starte med det sidste.

Når man ser på levendegørelser over tid og sammenligner dem med levendegørelser i nyere tid, er noget af det, der springer mig i øjnene, at de konkrete *former* ikke har ændret sig markant siden slutningen af 1950'erne. På Hjerl Hede levendegjorde man ikke bare i den forstand, jeg har undersøgt. Man forsøgte sig også med forskellige former for dramatiseringer udført og opført af skuespillere. Nogle af disse var teaterstykker opført på en scene med et dramatisk og fiktivt plot, andre foregik mellem museets huse og havde mere karakter af rollespil med et mindre fastlagt indhold.⁷⁷³ Axel Dessaus forslag, der i 1963 skabte så stor furore, var som nævnt heller ikke nybrud. Hans idé om at bemande Frilandsmuseets huse med "folk i korrekte historiske dragter, der var knyttet til den egn og den periode, hvert enkelt hus repræsenterede", er for mig at se i tråd med levendegørelsen ved åbningen af Dansk Folkemuseum. Hans forslag om, at man i Den Gamle By åbnede de ellers lukkede værksteder for publikum og lod dem "bemande (...) f.eks. med gamle håndværkere, som må kunne findes blandt folkepensionisterne", minder om de første levendegørelser på Hjerl Hede og i Den Fynske Landsby.⁷⁷⁴ Det er altså ikke først og fremmest de konkrete aktiviteter, der forandrede sig, men forståelser og brug af levendegørelser. En del af *forklaringen* på disse forandringer, tror jeg, skal findes i det, jeg også beskrev i sidste afsnit, nemlig en udbredt forståelse eller oplevelse af, at relationerne mellem gæster og de fortider, der blev formidlet, og mellem gæst og museum, fag, havde ændret sig. Det gælder både inden og uden for museerne.

Et konkret eksempel på, hvad den ændrede relation mellem *gæster og den formidlede fortid* har betydet for forståelser af levendegørelser, kan illustreres ved at se på, hvordan metaforen om levendegørelser og formidling af livet på landet som en rejse *i* tid er blevet brugt *over* tid. Da Bernhard Olsen besøgte Verdensudstillingen i Paris i 1878, beskrev han som nævnt sin oplevelse af det interiør, der var udstillet i den hollandske stand, som om han befandt sig fjernt fra den øvrige del af udstillingen, underforstået i en anden tid og et andet rum. Hvor jeg før udlagde tidsrejsemetaforen som udtryk for afstand mellem gæst og fortid, synes det ikke at være tilfældet her (endnu). Det var mere som at komme 'hjem'. Her med den samtidige Troels Troels-Lunds ord efter netop at have

⁷⁷³ Se for eksempel Hjerl Hede. *Levendegørelse 1960; Levendegørelse 1961; Levendegørelse 1973*. Se også Mygind 2005, 97 f.

⁷⁷⁴ *Politiken* 1/8 1963.

talt om at være en form for rejsende: ”Thi det er jo ikke et fremmed land og folk, vi betragter. I alt, hvad vi ser og hører, blander der sig en hjemlig duft, en dæmpet Klang af velkendte Stemmer”.⁷⁷⁵

I materialerne om og fra Den Fynske Landsby bliver rejsemetaforen også taget i brug af flere personer. I forbindelse med levendegørelsen af uldbearbejdning beskrev en journalist for eksempel, hvordan museets gæster ”glædede sig over den sjældne oplevelse *at blive sat tilbage* til den snurrende spinderoks idylliske og fredfyldte tid”.⁷⁷⁶ I analysen af autenticitet henviste jeg endvidere til en journalist, der beskrev sin oplevelse af museet som at være ”ca. 150 Aar tilbage” i tid.⁷⁷⁷ Angivelserne af et før og et nu er interessant her, fordi det indikerer, at husene måske nok føltes *hjemlige*, men at det ikke i helt samme grad som i citatet af Troels Troels-Lund føltes som at komme hjem. I disse to tilfælde angav rejsemetaforen altså i højere grad den afstand, jeg omtalte før.

At den kronologisk temporale relation mellem gæster (i en given nutid) og den fortid, der blev formidlet, har haft betydning for, hvordan rejsemetaforen er blevet brugt, fremgår også af den følgende beskrivelse af de gæster, der besøgte Den Fynske Landsby:

det [er] Landboerne i Almindelighed, som har en særlig Forudsætning for at forstaa dette Museum og faa noget ud af besøget. De ældre Slægtled kender jo Brugen af de mange forskellige Genstande, der er udstillede, mens de yngre er interesserede i at faa Kendskab til Livet, som det levedes i gamle Dage. Men der kommer ogsaa mange Byboere i „Den fynske Landsby” (...) Paa en nem og bekvem Maade kan Byfolk her komme „paa Landet”. Man glæder sig over de skønne Omgivelser, tager Børnene og Madkurven med, og Børnene morer sig med at se paa Grisene, Kyllingerne, Lammene og de andre Husdyr, man har i Landsbyen.⁷⁷⁸

For de gæster, der ikke havde en direkte relation til livet på landet, var museet altså tilsyneladende ikke så meget en rejse i tid som en rigtig tur på *landet*. Hvor journalisten synes at forstå den forskellige brug af museet som noget positivt, betragtede museet det som nævnt lidt anderledes, i hvert fald efter et par år: Museet var andet og mere end en ren og skær udflugt. Det skulle *levende-*

⁷⁷⁵ Troels-Lund 1914, 9.

⁷⁷⁶ *Fyns Tidende* 10/10 1949.

⁷⁷⁷ *Middelfart Venstreblad* 24/6 1946.

⁷⁷⁸ *Fyns Social-Demokrat* 10/7 1947.

gørelser af hverdagsaktiviteter afhjælpe ved at lære gæsterne om den fortid, der blev formidlet – også selvom de ikke nødvendigvis var 1:1 med den fortid, der blev formidlet. Den tidsmæssige og med det også den erfaringsmæssige afstand mellem gæster og fortid gjaldt nemlig også dem, der levendegjorde den pågældende fortid.

I det foregående har jeg allerede været inde på, hvordan de ændrede relationer mellem gæster og fortider og den eller de brug af fortid, det medførte i hvert fald fra ét *museumsfagligt* perspektiv blev betragtet i modsætning til den *rette* brug. ”Det er (...) ikke”, skrev Svend Larsen for eksempel, ”museernes hovedopgave at tiltrække turister, og et museums besøgstal behøver ikke at sige noget om museets kvalitet. Hovedopgaven består i at indsamle og bevare minder om fortiden”.⁷⁷⁹ Det var en lidt anden ordlyd og vægtning end ved åbningen af Den Fynske Landsby, hvor han havde talt om ’turiststrømmen’ som noget, der var tænkt med og taget hensyn til. Turisten var blevet en *type* forbundet med ”dårlig smag” lidt i stil med de gæster, Sophus Müller i 1897 havde omtalt som ’sløve’, ’grove’ og ’barnlige’.⁷⁸⁰ Og ligesom det gjaldt i 1897, synes en generel opfattelse af, at *museet* og *gæsters* interesser og forudsætninger for at forstå de fortider, der blev formidlet og de måder, det blev gjort på, var *forskellige* at være et centralt omdrejningspunkt i og for diskussionen.⁷⁸¹

For at vende tilbage til begrebet om kulturelle felter kan man parallelt med den øgede afstand mellem fortid og gæster og mellem museum og gæster tale om en heteronomisering af både levendegørelser og det kulturhistoriske museumsfelt mere generelt. Turisme, medierationaler, skoleundervisning, individualisering og økonomi fyldte i hvert fald mindre hos Sophus Müller, end det gjorde, da Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter åbnede ca. 65 år efter. De to eksemplificerer samtidig en overordnet tendens til, at kritikere af levendegørelser insisterede på og argumenterede ud fra et fagvidenskabeligt grundlag, mens de museer og museums lignende institutioner, der har levendegjort, i højere grad syntes at tale *ind* i de heteronome værdier og hierarkier, der kom til. Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter havde i hvert fald, hvad man med en

⁷⁷⁹ Larsen 1963, 2.

⁷⁸⁰ Larsen 1963, 2.

⁷⁸¹ Det gælder i øvrigt også i en forskningsmæssig sammenhæng. I antologien *History of Participatory Media* (2011) peger redaktørerne således på, at forskere som Jurgen Habermas og Richard Sennett har konstrueret en forfaldshistorie om publikum ved at argumentere for, at start 1800-tallets kollektive, ansvarlige, aktive publikum i slutningen af 1800-tallet og start 1900-tallet blev til et individualiseret, forbrugende, passivt publikum. Se Ekström m.fl. 2011, 3 ff.

bourdieusk terminologi kan kalde en vis *medie*kapital, det vil her sige en forståelse af, at den fortid, der blev formidlet, skulle formidles på en tilgængelig måde. Aktualitet, kontinuitet mellem før og nu, nærhed og genkendelighed er andre ord, som den danske historiker Claus Bryld bruger om de måder, fortid traditionelt er blevet formidlet på i tv-sammenhænge og som også synes at passe på centerets tanker om *potentialerne* ved levendegørelser.⁷⁸²

Den førnævnte parallel mellem Svend Larsen og Sophus Müller peger på, at der også er temaer eller forhold, der går igen på tværs af ikke alene tid, men også rum. Tæt forbundet med diskussionerne om gæster og museernes forskellige forudsætninger for at forstå de fortider, der blev formidlet, var for eksempel det at skelne mellem *forskellige* typer af gæster og med det forskellige måder at bruge og forstå fortid på. Hvor Svend Larsen og Sophus Müller begge syntes at sætte lighedstegn mellem et stort antal gæster og gæster, der forstod og brugte museet på en *anden*, dårligere måde end fagfolk, har høje besøgstal i andre sammenhænge været fremhævet som et argument *for*, at gæster på de museer, der levendegjorde fortid, *var* gode fortidsbrugere.⁷⁸³ Om besøgstal og besøgende i Den Fynske Landsby skrev *Turisten* for eksempel i 1946:

Den fynske Landsby har slaaet alle Rekorder. Da der var gaaet en Maaned af dens officielle Levetid, var man oppe over 40.000! Det vilde være urigtigt at sige, at den store Part heraf har været Turister. Langt de fleste er Fynboerne fra "de rigtige Landsbyer", dernæst Odenseanerne og desuden Turister fra andre Landsdele og fra Udlandet.⁷⁸⁴

I sit svar til Sophus Müller havde Otto Borchsenius også udtrykt, at "naar der om Søndagen mellem de 10-15,000, der gjæster „Skansen" ikke findes et beruset Menneske, en prostitueret Kvinde, saa turde „Etablissementets" folkeopdragende Betydning allerede være en Kjendsgerning".⁷⁸⁵ Frilandsmuseernes gæster var kort sagt ordentlige mennesker, samfundsborgere i 'ledende stillinger', som Axel Dessau skrev i 1963. Derfor kunne museet ikke bare forkastes som ren og skær adspredelse og leg. Besøgstal var altså også noget, der kunne blåstemple og give autoritet. I nogle tilfælde, fordi det vidnede om, at (også)

⁷⁸² Bryld 1996, 57; Bryld m.fl. 1999, 101.

⁷⁸³ Genbesøg eventuelt også H.P. Hjerl Hansens argumenter i forbindelse med striden om gården fra Vinkel, 88 f.

⁷⁸⁴ *Turisten* august 1946.

⁷⁸⁵ *Dannebrog* 25/6 1897. Se også Hammarstedt 1987; Karlin 1898.

ordentlige mennesker blev tiltrukket af de museer, der levendegjorde, i andre tilfælde, fordi det vidnede om, at det tiltrak et *bredt* socialt spektrum af gæster: ”Arbejderen, Husmanden, Grosseren og Gaardejeren” for at citere Svend Larsen igen.⁷⁸⁶

Det fremgår ikke eksplicit af kapitlet her, men de høje besøgstal har også været en *økonomisk* faktor for i hvert fald museerne og de museums lignende institutioner. Eller som det citat af Bernhard Olsen, jeg citerede fra i begyndelsen af analysen af autenticitetsbegreber, lyder i sin fulde ordlyd:

Denne Maade at udstille på koster maaske en Ubetydelighed mere end, naar man stiller Tingene op i Montrer, men det giver en vidunderlig gribende Virkelighed og vil jo selvfølgelig øve en overordentlig Tiltrækning paa Publikum, som Komiteen formodentligt ikke ville kaste Vrag på, da de øvrige Udgifter vel ville blive betydelige.⁷⁸⁷

For igen at føre en tråd tilbage til Pierre Bourdieus begreb om kulturelle felter var økonomi bare ikke en kapital, de skilte med.⁷⁸⁸

Det fører mig videre til det sidste, jeg vil kommentere, nemlig kapitalerne 1) autenticitet og 2) forståelser af historie og fortidsbrug, der også peger på en form for kontinuitet. Som det fremgår, betragtede de museer og museums lignende institutioner, der levendegjorde, begge som af det gode gennem hele den periode, jeg undersøger om end på forskellige måder. For at starte med autenticitet var der fra begyndelsen enighed om, at autenticitet var værdifuldt og gav autoritet. Der var bare ikke altid enighed om, hvem og hvad der gjaldt som autentisk, og hvad der autoriserede dette. Forhandlinger om, hvad der gjaldt som autentisk, foregik både internt på den enkelte institution, faginternt, det vil sige mellem fagpersoner på tværs af institutioner, og fageksternt,

⁷⁸⁶ *Turisten* august 1946.

⁷⁸⁷ Bernhard Olsen til J.J.A. Worsaae 11. februar 1879. Her citeret fra Rasmussen 1979a, 18 f. Den norske historiker Anne Eriksen observerer noget tilsvarende om de norske folkemuseers levendegørelser. Se Eriksen 2009, 101 f.

⁷⁸⁸ Økonomi, at de gjorde formidling af fortid til en forretning, er også et gennemgående tema i materialet fra og om Hjerl Hede efter 1950. Se for eksempel *Holstebro Socialdemokrat* 24/5 1955; *Aftenposten* 4/5 1955; Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar. "Landsbyen vågner på Hjerl Hede"*. 1. juni 1955. Her fremhæver Finn Hjerl-Hansen, at museet er overdraget til Hjerl-Fonden, underforstået, at familien ikke har (økonomiske) interesser i museet. Det samme gælder Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter. Udover de referencer, jeg har angivet, går det også igen i centerets logbog fra 1960'erne, hvor der er flere kommentarer om gæster, der klager om manglende aktiviteter på centeret i forhold til den høje entre, de har betalt. Sagnlandet Lejre. Arkiv. 1965.

det vil sige mellem institutioner og publikum. Forhandlingerne kan dog dårligt skilles ad: Hvad der gjaldt som 100 % fynsk i Den Fynske Landsby, blev gradbøjet, da det blev tydeligt, at fynske genstande og huse ikke længere var nok, hvis et ellers overvejende fynsk publikum skulle forstå den fortid, der blev formidlet. På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter arbejdede man med et vidensbegreb, der inviterede fortidsfamilierne med ind i en ellers meget videnskabscentreret praksis.

I alle tilfælde var museerne og de museums-lignende institutioner opmærksomme på, hvad deres gæster forstod som troværdigt, eller hvad institutionerne antog herom. De forskellige begreber om autenticitet udelukkede heller ikke altid hinanden. H.P. Hjerl Hansens køb af Danmarks *ældste* gård, som jeg omtalte i kapitel 3, peger på, at han som Sophus Müller værdsatte 'gamle' ting. Den enkelte genstand tog bare ikke forrang i formidlingen af *livet* engang. Og ligesom Sophus Müller fordrede, hvad han betragtede som den mest direkte formidling af de forhistoriske genstande, de ægte, originale genstande ordnet i kronologiske udviklingsserier og udstillet i montrer, var det i H.P. Hjerl Hansens optik nødvendigt, at de mennesker, der *levendegjorde* fortid, havde direkte erfaringer med den. På tværs af fag, institutioner og tid er der med andre ord forståelser, der ligner hinanden.

Som det også fremgår, synes netop tid på forskellige måder at have betydning for, hvad der blev betragtet som autentisk. Princippet om, at levendegørelser forudsatte personer, der havde egne erfaringer med den formidlede fortid, blev til dels forladt i takt med, at den sidste generation af landboboere døde, og museerne i hvert fald for en tid holdt fast i, at det var *dén* fortid, der skulle formidles. På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter valgte man på sin vis den omvendte strategi: at invitere i hvert fald nogle brugere med ind, fordi den *fjerne* fortid, der var omdrejningspunkt, betød, at det uanset hvad var et forsøg eller en efterligning. Netop hvilken *fortid* synes også at spille ind. Selvom flere kritiserede Sophus Müllers begreb om *museet*, synes der at være faglig enighed om, at enkelte genstand fra oldtid var *mest* autentiske, de mest direkte levn fra en fortidig virkelighed. "Något museumssystem, som sökar häfda interiörets tillträcklighet, kopians lika berättigande med originalet, den konstruerade bildens fullgiltighet (...) existererar icke", som George Karlin skrev.⁷⁸⁹ Det var den gode *oplevelse*, *repræsentationerne* af fortid i nutid, der var til diskussion.

⁷⁸⁹ Karlin 1898, 16.

Med det begreb om historie, som jeg arbejder med, er det nærliggende at tolke de forskellige forståelser af autenticitet som forbundet med forskellige forståelser af historie. Når Sophus Müller lagde vægt på den tidsmæssig distance mellem museernes genstande og sin samtid, kan det som nævnt udlægges som udtryk for en forståelse af, at historie og fortid var det samme: Faghistorikere skulle beskæftige sig med fortid, en fortid, der var foreliggende i betydningen færdiggjort eller afsluttet, og målet var derfor at skabe viden der var så tæt på denne som muligt. Det samme gjaldt kritikkerne af Axel Dessaus forslag i 1963. På de institutioner, der levendegjorde, synes det fortidige i højere grad at blive betragtet som noget nærværende i nutid, ikke alene på grund af en ofte kort distance i tid, men også som noget der kunne gøre nytte i en nutidig og indimellem også fremtidig sammenhæng. I flere tilfælde skal det, Bernard Eric Jensen kalder et *aktørperspektiv* på det fortidige, her tages ret bogstaveligt: Selvom oplevet erfaring med det fortidige, hvad enten det var ældres direkte erfaringer, formidlere med sekundære erfaringer, eller gæsters erfaringer her og nu, var noget, der autoriserede, validerede, betød noget i vurderinger af det rigtige. Det samme synes i flere tilfælde at gælde uden for museerne. Axel Dessau nævnte i sin kronik, at de amerikanske turister gerne ville tage del i folkedans. På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter synes der ligeledes at være en interesse for at tage del i arbejdet og interesse for dem, der tog *del* i det.

Ligesom det gjaldt forståelser af autenticitet, er det dog en pointe, at en pragmatisk historieinteresse og det aktørperspektiv på historie, fortid, nutid og fremtid det ofte implicerede, ikke var lig ét begreb om historie. Det er mest tydeligt i de tilfælde, hvor den formidlede fortid, gæster og museum ikke blev oplevet som en del af det samme 'vi', hvad enten dette 'vi' var defineret af en fælles fortid eller fælles forudsætninger, interesser for en given fortid. Her synes der at være en tendens til i højere grad at betragte gæster, lægfolk som ukyndige og deres vej til kyndighed som noget, der kun kunne ske ved at tilægge sig dele af fagfolks færdigheder og videnslager, altså de personer, der på en faglig forsvarlig måde havde oparbejdet et kendskab til den tidsmæssigt fjerne fortid.⁷⁹⁰ For at trække en tråd tilbage til Thomas Bloch Ravns fremstilling i *Museer for folk* (2020) er det, han kalder det 'folkelige' aspekt, kommet mere i forgrunden, men det har altså ikke alene eller altid og udelukkende været et spørgsmål om ting *eller* mennesker, fjern fortid *eller* den tid, folk kan

⁷⁹⁰ Se Jensen 2007, 149.

huske, forskere *eller* almindelige mennesker.⁷⁹¹ Næranalyserne af autenticitetsbegreber, historiebegreber og fortidsbrug nuancerer som sådan både eksisterende kritikker *af* levendegørelser og levendegørelser *som* kritik.

⁷⁹¹ Ravn 2020, 3.

Konklusion

I denne afhandling har jeg undersøgt, hvordan og hvorfor museer og museums-lignende institutioner i Danmark har levendegjort udvalgte fortider for publikum fra slutningen af 1800-tallet og frem til omkring 1980. Det spørgsmål kan besvares på mange måder. *Jeg* har valgt at besvare det på baggrund af et bredt sammensat kildemateriale og med teoretisk, analytisk inspiration fra nutidige forskningstilgange til levendegørelser, reenactment og historiedidaktik. Det har jeg, fordi jeg ville afsøge, om det med det afsæt var muligt at fremanalysere institutioners forestillinger om publikum, mere end det sker i foreliggende analyser af museumsformidling i fortid. Det mener jeg, afhandlingen viser, at det er.

Ved at arbejde med en bred, inklusiv forståelse af historie, ved at arbejde med historie som en *aktivitet*, ved at spørge til *institutionernes* forståelser af historie, deres brug af *bestemte* fortider, hvilken værdi og autoritet de tilskrev disse, og hvordan de forestillede sig, at formidlingen af dem var relevant, interessant, vedkommende *for* gæster, er det blevet tydeligt, at de undersøgte institutioner fortløbende har gjort sig overvejelser om, *hvordan* gæster forstod og brugte fortid, og at gæster forstod og brugte fortid *forskelligt*. Det er også blevet tydeligere, at deres forestillinger herom har haft betydning for hvilke fortider, de formidlede og måderne, de formidlede på, og dermed hvorfor forståelser og brug af levendegørelser har forskudt og forandret sig over tid og rum.

Levendegørelser har været et godt 'sted' at få stillet min teoretiske nysgerrighed, fordi de grundlæggende har *handlet* om at *imødekomme* gæster og *deres* forforståelser, forudsætninger og interesser, og dermed også har *stimuleret* og *inviteret* til analytiske tilgange, der kunne omfavne det. Resultatet er en lidt anden fortælling om museumshistoriske forandringer end de videnskabscentrerede fremstillinger, der længe har været dominerende og dermed en lidt anden museumshistorie. Det ser jeg selv som afhandlingens væsentligste bidrag.

Det mere konkrete svar på hvordan og hvorfor museer og museums-lignende institutioner har levendegjort udvalgte fortider, som *min* analytiske tilgang har resulteret i, vil jeg opsummere med afsæt i de seks arbejdsspørgsmål, jeg præsenterede i kapitel 1: Hvordan foregik levendegørelser helt konkret? Hvilke fortider anså museer og de museums-lignende institutioner som relevante at levendegøre og hvorfor? Hvad var formålet med at *levendegøre* fortid? Hvordan hang det sammen med forståelser af *museet*? Hvad kan forklare kontinuitet og

forandring i brugen af levendegørelser? Flere af spørgsmålene har jeg allerede berørt i kapitel 5, og derfor holder jeg det kort.

Svaret på hvordan levendegørelser foregik *konkret*, hænger som tidligere nævnt sammen med min definition eller afgrænsning; de levendegørelser, jeg har undersøgt, er alle foregået i konstruerede og rekonstruerede miljøer, der i tid passede til. Levendegørelser på Hjerl Hede og Den Fynske Landsby synes at have foregået *foran* et publikum. På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter foregik de næsten fra start *sammen* med publikum og 'varsler' dermed en af de mest markante ændringer i måder at bruge fortid de sidste 50-60 år, nemlig den 'learning by doing' tilgang, jeg omtalte i kapitel 4.⁷⁹² For flere af de levendegørelser, jeg har undersøgt, gælder det, at de mennesker, der levendegjorde, bar *historisk* korrekte dragter og som sådan 'agerede' fortid i nutid. Så vidt jeg har kunne identificere, har ingen af dem dog spillet en rolle. Det vil sige, at de har levendegjort fortid i nutid som sig selv.⁷⁹³ For igen at låne fra Pierre Bourdieu fremstår personlig, individuel, selvoplevet erfaring som sådan som en af de væsentligste kapitaler i levendegørende formidling i den periode, jeg undersøger. Det gælder de ældre, der levendegjorde, såvel som elever og gæster mere generelt.

Som jeg ligeledes har peget på før, var betoningen af *hvis* selvoplevede erfaring, der var tale om, forbundet med de *fortider*, museer og de museums lignende institutioner levendegjorde. For H.P. Hjerl Hansen var det ikke en mulighed at levendegøre fortider, der ikke var forgangen nutid for dem, der levendegjorde dem. På Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter havde *ingen* selvoplevede erfaringer med de fortider, der blev formidlet og derfor kunne *alle* så at sige være med. Når det uanset den kronologisk temporale tid var hverdagslivet, der blev levendegjort, handlede det blandt andet om, at museer og de museums lignende institutioner betragtede det som den del af det fortidige liv, *gæster* bedst kunne relatere til.

Formålet med at *levendegøre* hverdagsliv i fortid varierede: Levendegørelserne på Hjerl Hede i 1932 synes at være præget af en form for dokumentarisme. I Den Fynske Landsby var det mere et spørgsmål om at formidle det fortidige *for* gæster på en måde, der var meningsfuld for *dem* og derfor mere brugbar. Med tiden blev det også en måde at sikre, at gæster ikke 'bare' betragtede museet og de fortider, det formidlede, som en tur på *landet*. På Historisk-Arkæo-

⁷⁹² Jensen 2015, 130. Se også Petersson 2003, 368.

⁷⁹³ For en parallel til de før omtalte menneskeudstillinger se Andreassen og Henningsen 2011, 11.

logisk Forsøgscenter var formålet i første omgang at producere ny viden om oldtid og give elever indblik i, hvordan det foregik. Også her ændrede formålet sig og blev mere orienteret mod elever og andre gæsters udbytte. I tråd med min pointe ovenfor er det mit indtryk, at levendegørelser i den periode, jeg undersøger, overordnet set alle var motiveret af et ønske om at formidle og gøre det fortidige *levende* – underforstået på en måde, der var *mere* meningsfuld for gæster end 'døde' fortider.

Det fører mig videre til, hvordan levendegørelser har været forbundet med forståelser af *museet*. Det korte svar er, at levendegørelser fra et *fagligt* perspektiv blev født og vedblev i at være i opposition til *museet*. For de museer, der levendegjorde, synes det i flere tilfælde at handle om at gøre op med det, jeg gennem afhandlingen har refereret til som et fortidsfikseret begreb om historie. For kritikere af levendegørelser handlede det ofte om, at levendegørelser ikke levede op til bestemte faglige normer og forståelser af blandt andet ægt-hed og troværdighed. Hverken forståelser af levendegørelser eller af *museet* var dog mejslet i sten. Næranalyserne af museerne og de museumslignende institutioners begreber om autenticitet, historie og de måder, de brugte fortider på, viser, at forståelser godt kunne ligne hinanden på *tværs* af fag og institutioner, og at det dermed ikke *altid* var frilandsmuseer over for de arkæologiske museer og eksperimentel arkæologi over for den mere etableret arkæologi. Afhandlingen viser også, at de museer og museumslignende institutioner, der levendegjorde fortid *for* folk, ikke gjorde det uden (også) at forholde sig til, afveje det i forhold til videnskabelige normer, hvad end de så var. Ude fra, fra et *publikumsperspektiv*, synes der ikke at være den samme modsætning mellem *museer* og levendegørelser.

Hvad der kan forklare kontinuitet og forandring, er svært at svare kort og entydigt på. Med de to offentlige debatter i 1897 og 1963 som eksempler skal jeg alligevel gøre forsøget. Som jeg forstår dem, var et centralt tema i begge diskussioner, at fagfolk og publikum forståelser og brug af fortid ikke var ens. På den ene side vidner det om en vis kontinuitet eller en tilbagevendende problematik eller parallelitet på tværs af tid og rum: Blev fagfolk og gæsters relationer til den fortid, der blev formidlet, oplevet eller opfattet som forskellige, synes der at være (større) forskel på forståelser og brug af levendegørelser. Positionerne blev med andre ord *mere* polariserede. Hvor kritikere af levendegørelser overordnet set synes at sætte lighedstegn mellem fortid og historie og historie og *faghistorie* og i den forstand tale ud fra en opfattelse af, hvad gæsters behov og interesser *burde* være, synes fortalere for levendegørelser i højere

grad at *imødekomme*, at det fortidige for lægfolk skulle have *livs-* og *samtidsrele-*vans, at fortid så og sige skulle *levendegøres i* og *for* nutid. Disse to *faglige grund-*positioner synes at præge forståelser og brug af levendegørelser i større eller mindre grad gennem hele den undersøgte periode.

De to debatter vidner samtidig om en forskydning eller en forandring over tid. Som jeg har peget på flere gange gennem afhandlingen, synes turisme, medierationaler, skoleundervisning og individualisering således at fylde mere for forståelser af den *gode* formidling i 1960'erne, end det gjorde i slutningen af 1800-tallet. Det gjaldt især uden for museerne og de museums-lignende institutioner, men særligt Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter eksemplificerer, at forholdene også satte sig præg på forståelser *inden for* museerne og de museums-lignende institutioner. Dén konklusion kan genfindes i andre analyser af museumsformidling og kulturformidling gennem 1900-tallet mere generelt.⁷⁹⁴ Demokratisering af historie eller fortidsbrug er et andet aspekt, der går igen i disse og som også er relevant her.⁷⁹⁵

Frem for at gentage observationer og konklusioner herfra, vil jeg runde af med at skitsere et mere *faginternt* perspektiv, som fokuset på *levendegørende* formidling har åbnet for og som (også) har gjort det interessant at arbejde med fra mit historieteoretiske perspektiv, nemlig den tilføjelse, det udgør til en længere diskussion om det klassiske topos *historia magistra vitae* 'skæbne', det vil sige historie som livets læremester og den idé om fortid som noget brugbart eller nyttigt, der er forbundet hermed.⁷⁹⁶

Historia magistra vitae og den eksemplariske fortidsbrug, det implicerer, var kort fortalt den dominerende forståelse og brug af fortid blandt historikere fra antikken og frem til slutningen af 1700-tallet.⁷⁹⁷ Fra slutningen af 1700-tallet og frem til midt-slut1800-tallet blev historie et 'moderne' videnskabsfag, og der opstod et nyt historiebegreb, hvor historie blev forstået som én fortløbende, sammenhængende forandringsproces, *historien*. Fra det perspektiv var det ikke længere givet, at fremtiden ville ligne det fortidige, og derfor kunne (og burde) man ikke længere lære *af* det fortidige.⁷⁹⁸ Når det er interessant

⁷⁹⁴ Se for eksempel Bennett 1995; Paludan-Müller 1996; Bryld m.fl. 1999, 79, 98; Floris 1999, 354; Weil 1999; Skot-Hansen 2008; Rasmussen 2016, 205. For en nærmere gennemgang af forståelser af en sådan forandring se eventuelt Rathjen 2019, 8 ff.

⁷⁹⁵ Se for eksempel Bryld m.fl. 1999, 139, 188.

⁷⁹⁶ Jensen 2003, 69; Kruse og Warring 2015c, 227; Eriksen 2020, 9.

⁷⁹⁷ Jensen 2003, 123 ff.; Warring 2013, 47; Jensen 2015, 118 ff.; Eriksen 2019, 60 f.; Eriksen 2020, 9.

⁷⁹⁸ Warring 2013, 48; Eriksen 2020, 17. Se også Kruse og Warring 2015c, 227 f.

her, er det fordi, det er karakteristisk for den senere forskning, at den følger denne 'periodisering', det vil sige, at historia magistra vitae status først og fremmest er blevet undersøgt frem til midt-slut1800-tallet, hvor det ophørte med at være den *dominerende* norm for faghistorikere.⁷⁹⁹ Vigtigt for min pointe er også, at denne forskning ofte kun omhandler historievidenskaben og den professionelle *historieskrivning*.⁸⁰⁰ Som de undersøgelser af lægfolks historiebrug, jeg løbende har refereret til, illustrerer, er historie magistra vitae-tankegangen imidlertid fortsat virksom og er det på forskellige, foranderlige måder.⁸⁰¹ Det er der i og for sig ikke noget nyt i. Det, denne afhandling føjer til diskussionerne, er, at tankegangen også har gjort sig gældende på *museer og museums* lignende *institutioner* gennem 1900-tallet. Selvom den *ledende* norm *her* har været, at formidling af fortid skulle engagere (sig) og gøre erindringspolitisk nytte, dokumenterer afhandlingen også, at *sammentænkningen* af (museums)faglige og *identitets- og erindringspolitiske* funktioner og formål har været *omstridt* og *ambivalent*.⁸⁰² Som jeg konkluderede i kapital 5, har det således sjældent været et spørgsmål om det ene *eller* det andet. Afhandlingen kaster i den forstand også lys over, hvordan 'moderne' faghistorikere har præget andre fortidsbrugeres forståelser af, hvad *historie* er, hvad fortid kan *bruges* til og *hvem* som kan og skal bruge den, og hvordan *andre* fortidsbrugere har præget faghistorikere og andre fagligheder på *museerne*.⁸⁰³ I hvilket omfang kan måske diskuteres, men som Thomas Bloch Ravn skriver, synes det *levende* museum i dag at være blevet *mere* accepteret.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Kruse og Warring 2015c, 228, 243. Se også Eriksen 2020, 16 f.

⁸⁰⁰ Kruse og Warring 2015c, 228 f. Se også Jensen 2003, 134 ff.

⁸⁰¹ Kruse og Warring 2015c, 229, 229, 243. Se også Eriksen 2020, 13.

⁸⁰² For en parallel karakteristik af *historieskrivningen* se Warring 2013, 48. Se også Jensen 2003, 134 ff.

⁸⁰³ Eriksen 2019, 61. Se også Warring 2013, 48.

⁸⁰⁴ Ravn 2020, 91.

Bibliografi

Litteratur og publiceret kildemateriale

- Adriansen, Inge (2003). *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000. Fra undersætter til nation*. Bind 2. København: Museum Tusculanum.
- Adriansen, Inge og Hyllested, Trine (2011). "Museumsundervisningens historie". *Unge Pædagoger*, nr. 1, 8-16.
- Agnew, Vanessa (2004). "Introduction: What Is Reenactment?". *Criticism*, vol. 46, 3, 327-339.
- Agnew, Vanessa (2007). "History's affective turn: Historical reenactment and its work in the present". *Rethinking History*, vol. 11, 3, 299-312.
- Agnew, Vanessa og Lamb, Jonathan (red.) (2009). *Settler and Creole Re-enactment*. London: Palgrave Macmillan.
- Agnew, Vanessa og Tomann, Juliane (2020). "Authenticity". I Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann (red.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge, 20-24.
- Agnew, Vanessa, Lamb, Jonathan og Tomann, Juliane (2020). "Introduction". I Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann (red.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge, 1-10.
- Agnew, Vanessa, Lamb, Jonathan og Tomann, Juliane (red.) (2020). *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge.
- Andersen, Jørgen Carsten (1967). "Rapport over en lærers ophold og arbejde på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter". I Hans-Ole Hansen, *Materiel kulturviden. Skoleundervisningsforsøgene på Forsøgscenret i Lejre 1966 og 1967 med aktivisering af elever i orienteringsfagene i skolen. Ungdomsundervisning*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Andersen, Julie (2018). "En hilsen fra Harzen. En analyse af postkort sendt fra forbundsrepublikken Tyskland til Danmark 1949-1970". I Anne Magnusen, Kirstine Sinclair og Casper Sylvest (red.), *Visuel Historie. Tilgange og Eksempler*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 105-122.
- Anderson, Jay (1982). "Living History: Simulating Everyday Life in Living Museums". *American Quarterly*, vol. 34, 3, 290-306.
- Anderson, Jay (1984). *Time Machines. The world of Living History*. Nashville: The American Association for State and Local History.
- Anderson, Benedict (2006). "Introduction". I *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London og New York: Verso, 1-8.
- Andreassen, Rikke og Henningsen, Anne Folke (2011). *Menneskeudstilling. Fremvisninger af eksotiske mennesker i Zoologisk Have og Tivoli*. København: Tiderne Skifter.
- Aronsson, Peter (2004). *Historiebruk - att använda det förflutna*. Lund. Studentlitteratur.

- Bay, Jørgen (1986). *Historisk værkstedsundervisning og folkeskolen*. Kandidatopgave. Danmarks Lærerhøjskole.
- Bay, Jørgen (2005). "'Vær hilset, fremmede' - drama som undervisningsmiddel på Lejre Forsøgscenter". *Arkæologisk Forum*, nr. 12, 2-7.
- Beck, Anna S. (2011). "Working in the Borderland of Experimental Archaeology. On Theoretical Perspectives in Recent Experimental Work". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 167-194.
- Becker, Annesofie (1993). "The Genealogy of the Museum". *Nordisk Museologi*, 2, 3-5.
- Bencard, Mogens (1993). "Museerne og verdensordenen. Kunstkammerets opståen og grundidé". *Nordisk Museologi*, 1, 3-16.
- Bennett, Tony (1995). *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. London og New York: Routledge.
- Bennett, Tony (2006). "Civic seeing: Museums and the Organization of Vision". I Sharon Macdonald (red.), *A Companion to Museum Studies*. Malden og Oxford: Wiley-Blackwell, 263-281.
- Bekendtgørelse af Lov om folkeskolen (1958). København.
- Betænkning 253 (1960). Undervisningsvejledning for folkeskolen. København.
- Betænkning 517 (1969). En Kulturpolitisk Redegørelse. København
- Birket-Smith, Kaj (1937): "Den Etnografiske Samling. Udvikling og nyordning". *Tilskueren*, 98-113.
- Boesen, Gudmund (1966). *Danish Museums*. København: Samvirkeraadet for dansk kulturarbejde i udlandet.
- Boritz, Mette m.fl. (2011). "Digital levendegørelse. 1700-tals faktionsleg på Facebook". *Nordisk Museologi*, 1, 60-80.
- Brenna, Brita (1999). "Et sant og levende billede av verden. Verdensutstillinger og museumshistorie". *Nordisk Museologi*, 1, 39-62.
- Bruner, Edward M. (1994). "Abraham Lincoln as Authentic Reproduction: A Critique of Postmodernism". *American Anthropologist*, vol. 96, 2, 397-415.
- Bryld, Claus (1996). "Historie og massemedier. Mediet som den moderne historiefortæller". I Henning Brinckmann og Lene Rasmussen (red.), *Historieskabte såvel som historieskabende*. Gesten: OP-forlag, 52-66.
- Bryld, Claus m.fl. (1999). *At formidle historie. Vilkår, kendetegn, formål*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Brædder, Anne (2016). *Kroppen - et medium til fortid: Fortid som nærværende i 2. verdenskrigs-reenactment og levendegørelse på frilandsmuseer*. Ph.d.-afhandling. Institut for Kultur og Samfund. Aarhus Universitet.
- Brædder, Anne m.fl. (2017). "Doing pasts: authenticity from the reenactors' perspective". *Rethinking History*, vol. 21, 2, 171-192.

- Brædder, Anne (2020). "Expertise and amateurism". I Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann (red.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge, 74-78.
- Brøgger, Anton Wilhelm (1934). "Sophus Müllers Forhold til norsk Arkæologi og et Billede af hans Personlighed". *Mindefesten for Dr. Sophus Müller 17. april 1934*. Særtryk af *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 33-38.
- Butsch, Richard (2012) *The Making of American Audiences. From Stage to Television, 1750–1990*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bäckström, Mattias (2012). *Hjärtats Härdar. Folkliv, folkmuseer och minnesmärken i Skandinavien, 1808-1907*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Carlén, Staffan (1990). *Att ställa ut kultur. Om kulturhistoriska utställningar under 100 år*. Stockholm: Carlssons.
- Christensen, Hans Dam (2020). "Folkeoplysning igennem andagt og stilhed: Virtuel museumsformidling anno 1893 med professor Lange". I Hans Dam Christensen, Anette Warring og Lars Bisgaard (red.), *Dansk Museumsformidling i 400 år. I krydsfeltet oplysning-oplevelse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 159-184.
- Christensen, Hans Dam m.fl. (2020). *Vores museum: Resultatrapport 2016-2020*. Odense: Vores museum.
- Christensen, Hans Dam, Warring, Anette og Bisgaard, Lars (2020). "Museumshistorier: En indledning". I *Dansk Museumsformidling i 400 år. I krydsfeltet oplysning-oplevelse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 7-34.
- Christensen, Hans Dam, Warring, Anette og Bisgaard, Lars (2020) (red.). *Dansk Museumsformidling i 400 år. I krydsfeltet oplysning-oplevelse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Christiansen, Palle O. (2000). *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*. København: Samleren.
- Crang, Mike (1996). "Magic Kingdom or a Quixotic Quest for Authenticity?". *Annals of Tourism Research*, vol. 23, 2, 415-431.
- Danbolt, Mathias (2019). "Exhibition Addresses: The Production of Publics in Exhibitions on Colonial History". I Anne Folke Henningsen, Anne Gregeresen, and Malene Vest Hansen (red.), *Curatorial Challenges. Interdisciplinary Perspectives on Contemporary Curating*. London og New York: Routledge.
- Dansk kulturhistorisk museumsforening (1963). "Dansk Kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Aalborg 9.-11. august 1963". *Fortid og nutid*, bind 22, 1963-65, 209-217.
- Dansk tidsskrift for museumsformidling* (1976). "Medierne". Højbjerg: Forlaget Hikuin.
- Daugbjerg, Mads (2005). "De gode gamle dage genoplivet: Frilandsmuseerne og spillet om fortiden". *Nordisk Museologi*, nr. 1, 3-14.
- Daugbjerg, Mads (2008). "En oplevelse af oplysning: Fornuft og følelse i formidlingen af Dybbøl og 1864". *Nordisk Museologi*, nr. 1-2, 33-54.

- Daugbjerg, Mads (2011). "Playing with fire: struggling with 'experience' and 'play' in war tourism". *Museum and society*, 9, 1, 17-33.
- Daugbjerg, Mads (2014). "Patchworking the past: materiality, touch and the assembling of 'experience' in American Civil War re-enactment". *International Journal of Heritage Studies*, vol. 20, 7-8, 724-741.
- Dean, David (2020). "Living History". I Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann (red.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge, 120-124.
- Dening, Greg (1992). *Mr. Bligh's Bad Language: Passion, Power and Theatre on the Bounty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekström, Anders (1994) *Den Utställda Världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-Talets världsutställningar*. Stockholm: Nordiska Museets Förlag.
- Ekström, Anders (2008). "'Showing at one view': Ferdinand Boberg's 'statistical machinery' and the visionary pedagogy of early twentieth-century statistical display". *Early Popular Visual Culture*, vol. 6, 1, 35-50.
- Ekström, Anders (2011). "Knowing Audiences, Knowing Media: Performing Publics at the Early Twentieth Century Fun Fair". I Anders Ekström m.fl. (red.), *History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750-2000*. New York og Oxon. Routledge, 20-31.
- Ekström, Anders og Jülich, Solveig (red.) 2006. *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*. Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.
- Ekström, Anders m.fl. (2011). "Participatory Media in Historical Perspective: An Introduction". I *History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750-2000*. New York og Oxon. Routledge, 1-9.
- Ekström, Anders (2012). "Exhibiting disasters: Mediation, historicity and spectatorship". *Media Culture and Society*, vol. 34, 4, 472-487.
- Eliasson, Per m.fl. (red.) (2012a). *Historiedidaktik i Norden 9. Historiemedvetande – historiebruk*. Del 1. Malmö: Malmö högskola och Högskolan i Halmstad.
- Eliasson, Per m.fl. (2012b). *Historiedidaktik i Norden 9. Historisk kunskap*. Del 2. Malmö: Malmö högskola och Högskolan i Halmstad.
- Engberg, Jens (2005). *Magten og kulturen. Dansk kulturpolitik 1750-1900. Under grundlovsstyret*. Bind 3. København: Gads Forlag.
- Erichsen, John og Skak-Nielsen, Luise (2007). *'De gamle huse'. Frilandsmuseet i Maribo*. Maribo: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.
- Eriksen, Anne (2009). *Museum. En kulturhistorie*. Oslo: Pax Forlag.
- Eriksen, Anne (2010). "Fra stevneplass til dialoginstitusjon. Norske kulturhistoriske museer 1950-2010". I Bjarne Rogan og Arne Bugge Amundsen (red.), *Samling og museum. Kapitler av museernes historie, praksis og ideologi*. Sofiemyr: Novus Forlag, 61-75.
- Eriksen, Anne (2019). "Herthadalen, fortidsbruk og historiefag". *Historisk Tidskrift*, 119, hæfte 1, 59-84.

- Eriksen, Anne (2020). "Innledning" i Anne Eriksen, *Livets læremester. Historiske kunnskapstradisjoner i Norge 1650-1840*. Oslo: Pax Forlag, 9-27.
- Erslev, Kristian (1921) "Historie". *Salmonsens Konversationsleksikon*. 2. udgave. København: Schultz, 504-513.
- Esmark, Kim og Nielsen, Carsten Tage (2015). "Autenticitet i praksis – fortidsbrug i feltet for middelalderreenactment". I Tove Kruse og Anette Warring (red.), *Fortider tur/retur: Reenactment og historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 13-36.
- Floris, Lene (1994). "Frilandsmuseets Skolestue. Museumspædagogik og formidling gennem 30 år". *Dansk tidsskrift for museumsformidling*, nr. 14, 69-80.
- Floris, Lene (1999). "På museum – på landet". I Lene Floris og Annette Vasström, *På museum*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag, 287-358.
- Floris, Lene og Vasström, Annette (1999). *På museum*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Floto, Inga (2007). *Historie. En videnskabshistorisk undersøgelse*. København. Museum Tusculanum Press.
- Frandsen, Sten Bo (1996). *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-1864*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Frandsen, Johs. Nørregaard (2015) "Landbokulturen fra storhed i 1950'erne til velfærdssamfund, kommunalreformer og perifer position". *Landbohistorisk Tidsskrift*, årg. 12, 52-79.
- Gapps, Stephen (2002). *Performing the Past: A Cultural History of Historical Reenactments*. Ph.d.-afhandling. Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Technology, Sydney.
- Gapps, Stephen (2009). "Mobile monuments: A view of historical reenactment and authenticity from inside the costume cupboard of history". *Rethinking History*, vol. 13, 3, 395-409.
- Gapps, Stephen (2020). "Practices of authenticity". I Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Julianne Tomann (red.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge, 183-186.
- Gardner, James B. og Hamilton, Paula (red.) (2017). "The Past and Future of Public History: Developments and Challenges". I *The Oxford Handbook of Public History*. Oxford: Oxford University Press, 1-25.
- Gillis, John R. (1994). "Memory and Identity: The History of a Relationship". I John R. Gillis (red.), *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press, 3-24.
- Gjerløff, Anne Katrine (2001). "Tingenes tavshed - tingenes tale. Om forholdet til fund før og nu". *Kuml*, nr. 50, 47-70.
- Gjerløff, Anne Katrine m.fl. (2014). *Dansk skolehistorie. Da skolen blev sin egen 1920-1970*. Bind 4. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gjestrum, John Aage "Museums mænd og deres skidne tøj". *Nordisk Museologi*, nr. 1-2 (2001), 21-32.

- Grambye, Valdemar H. (2020). *Antikvaren som samler i det tidlig moderne museums-landskab*. Ph.d.-afhandling. Institut for Historie. Syddansk Universitet.
- Groot, Jerome De (2016). *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London og New York: Routledge.
- Gundestrup, Bente (2005). "Kunstkammeret 1650-1825 og dets betydning for dannelsen af det nationale museumsvesen i Danmark". I Bruno Ingemann og Ane Hejlskov Larsen (red.), *Ny dansk museologi*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 13-36.
- Halewood, Chris og Hannam, Kevin (2001). "Viking heritage tourism: Authenticity and Commodification", *Annals of Tourism Research*, vol. 28, 3, 565-580.
- Hammarstedt, Edvard (1897). "Dr. Müllers Uppsats i Tilskueren". I Artur Hazelius (red.), *Meddelanden från Nordiska museet 1897*. Stockholm: Nordiska museet, 176-181.
- Handler, Richard og Saxton, William (1998). "Dyssimulation: Reflexivity, Narrative, and the Quest for Authenticity in 'Living History'". *Cultural Anthropology*, vol. 3, 3, 242-260.
- Handler, Richard og Gable, Eric (1997). *The New History in an Old Museum. Creating the Past at Colonial Williamsburg*. Durham: Duke University Press.
- Hannover, Emil (1906). "Bernhard Olsen. Ved hans 70-aarige Fødselsdag den 9. September". *Tilskueren*, 705-722.
- Hansen, Martin A. (1948). "Tanker i en skorsten". *Tanker i en skorsten*. København: Gyldendal, 59-65.
- Hansen, Hans-Ole (1959). *Lerhusene i Lejre*. København: Gyldendal.
- Hansen, Hans-Ole (1964). *Mand og hus*. København: Rhodos.
- Hansen, Hans-Ole (1965a). *Det kulturhistoriske forsøgscenter. Vejleder for Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter ved Lejre*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.⁸⁰⁵
- Hansen, Hans-Ole (1965b). *Forsøgscentret i Lejre, forår 1965*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Hansen, Hans-Ole (1967). *Materiel kulturviden. Skoleundervisningsforsøgene på Forsøgscentret i Lejre 1966 og 1967 med aktivisering af elever i orienteringsfagene i skolen. Ungdomsundervisning*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Hansen, Hans-Ole (1968). *Fortid fortæller. En beretning om jernalderen i Danmark*. København: Danmarks Radio.
- Hansen, Hans-Ole (1974b). *Oldtidsbyen ved Lejre 1964-1974*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Hansen, Hans-Ole (1988). *Herthadalen i Lejre*. Lejre: Salum.

⁸⁰⁵ Jeg citerer fra det eksemplar, der findes i Sagnlandet Lejres bibliotek. Der er dog muligvis tale om et trykt *udkast*. I den udgave, man kan låne på Det Kgl. Bibliotek er teksten i hvert fald indimellem en lidt andet.

- Hansen, Søren Toft (2001). *Det stod i avisen...kildekritiske overvejelser ved brug af aviser*. Aalborg: Aalborg Universitet.
- Hansen, Hans-Ole (2003). "Om en levendegjort fortid". I Anja Jørgensen m.fl. (red.), *Museumsformidlere i Danmark*. Nyhedsbrev 8. København: Museumsformidlere i Danmark. 25-28.
- Hansen, Hans-Ole (2014). "Experience and Experiment". I Jodi Reeves Flores og Roeland Paardekooper (red.), *Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology*. Leiden: Sidestone Press, 167-181.
- Held, Finn og Jensen, Erik (red.) (1953) "Skole og museum". *Unge pædagoger*. Specialnummer V. (København 1963).
- Henningsen, Anne Folke (2012). "Alt racehovmod bliver her så ynkeligt". Visualisering af kultur i Nationalmuseets etnografiske samling'. *Nordisk Museologi*, 2, 4-17.
- Hillström, Magdalena (2006). *Ansaret för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Ph.d.-afhandling. Linköping Universitet.
- Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter (1965), *Nyt fra Lejre*, 2.
- Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter (1971b). *Nyt fra Lejre*, 1971:1.
- Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter (1976). *Et besøg i oldtidsbyen ved Lejre. Turistvejleder med kort over terræn og huse*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter (1981). *Jernalderlandsbyens fremtid. En faglig-kulturhistorisk vurdering af Lejre Forsøgscenters aktuelle situation*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Holtorf, Cornelius (2009). "On the Possibility of Time Travel". *Lund Archaeological Review*, 15, 31-41.
- Holtorf, Cornelius (2014). "The time travellers' tools of the trade: some trends at Lejre". *International Journal of Heritage Studies*, vol. 20, 7-8, 782-797.
- Hooper-Greenhill, Eilean (1989). "The museum in the disciplinary society". I Susan M. Pearce, *Museum Studies in Material Culture*. Leicester og London: Leicester University Press, 61-72.
- Hooper Greenhill, Eilean (1992). *Museums and the Shaping of Knowledge*. London og New York: Routledge.
- Høiris, Ole (2010). "Danmarks oldtid - i historisk perspektiv". *Kuml*, 59, 213-55.
- Iggers, Georg (2005). *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Jackson, Anthony og Kidd, Jenny (red.) (2011). *Performing heritage. Research, practice and innovation in museum theatre and live interpretation*. Manchester og New York. Manchester University Press.

- Jensen, Christian Axel (1934). "Museumstanker. Et Omrids af 25 Aars Udvikling", *Købstadsmuseet „Den Gamle By"*. Aarbog 1932 og 1933. Aarhus: Den Gamle By, 5-18.
- Jensen, Bernard Eric (1976). "Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag". *Historisk Tidsskrift*, 13, nr. 1 og 2, 113-148.
- Jensen, Jørgen (1992). *Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet*. København. Gyldendal.
- Jensen, Bernard Eric (1994). *Historiedidaktiske sonderinger*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Jensen, Bernard Eric (1995). "Folk og fag". *Historieformidling*. Ekstranummer af *Den jyske historiker*, 7-18.
- Jensen, Bernard Eric, Carsten Tage Nielsen og Annette Vasström (1995). "Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning. En projektbeskrivelse". *Historieformidling*. Ekstranummer af *Den jyske historiker*, 42-51.
- Jensen, Bernard Eric (1996). "Historiebevidsthed og historie - hvad er det?" Brinckmann, Henning og Rasmussen, Lene (red.) *Historieskabte såvel som historieskabende*. Gesten: OP-forlag, 5-18.
- Jensen, Bernard Eric (2003). *Historie – livsverden og fag*. København: Gyldendal.
- Jensen, Bernard Eric (2007). *Fag og faglighed. Et didaktisk morads*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Jensen, Bernard Eric (2009). "Et Funktionelt Kildebegreb - Erkendelsesfremskridt Eller Faglig Deroute? *Historie*, nr. 1, 89-96.
- Jensen, Bernard Eric (2010). *Hvad er historie*. København. Akademisk Forlag.
- Jensen, Bernard Eric (2012). "Historiebevidsthed – en nøgle til at forstå og forklare historisk-socialle processer". I Per Eliasson m.fl. (red.), *Historiedidaktik i Norden 9. Historiemedvetande - historiebruk*. Del 1. Malmö: Malmö högskola och Högskolan i Halmstad, 14-34.
- Jensen, Bernard Eric (2013a). "Faghistorikerens historiebegreb. Baggrund, kendetegn og virkninger". *Historisk Tidsskrift*, 104, hæfte 1, 179-207.
- Jensen, Bernard Eric (2013b) "Et utidssvarende historiebegreb". *Historisk Tidsskrift*, 104, hæfte 2, 406-410.
- Jensen, Bernard Eric (2014). *Historie - fortidsbrug og erindringsspor*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, Bernard Eric (2015). "At gøre fortider nærværende – fagfolks tilgange til reenactment". I Tove Kruse og Anette Warring (red.), *Fortider tur/retur. Reenactment og historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 115-140.
- Jensen, Bernard Eric (2017). *Historiebevidsthed/fortidsbrug. Teori og empiri*. København: Historia.
- Jensen, Bernard Eric Jensen (2021). "Læghistorie - status og relevans". *Historisk Tidsskrift*, 121, hæfte 1, 201-221.
- Jeppesen, Lise og Larsen, Ane Hejlskov (2020). "Fra kunstforening til museum: oprettelsen af kunstmuseerne i Aarhus og Randers i 1800-tallet". I

- Hans Dam Christensen, Anette Warring og Lars Bisgaard (red.), *Dansk Museumsformidling i 400 år. I krydsfeltet oplysning-oplevelse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 129-157.
- Jessen, Tilde Strandbygaard og Warring, Anette (2019). "Questing Authenticity. Rethinking Enlightenment and Experience in Living History". *Nordisk Museologi*, 1, 25-38.
- Jessen, Tilde Strandbygaard (2020). "Fortid i nutid: Om oplysning(er) og oplevelse(r) i levendegørende formidling". I Hans Dam Christensen, Anette Warring og Lars Bisgaard (red.), *Dansk Museumsformidling i 400 år. I krydsfeltet oplysning-oplevelse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 185-208.
- Johnson, Katherine M. (2015). "Rethinking (re)doing: historical re-enactment and/as historiography". *Rethinking History*, vol. 19, 2, 193-206.
- Jong, Adriaan De (1999). "You are Lucky! The Farmer has just returned! The role of the open-air museum in interpreting life of individuals as opposed to the history of architecture". *Cahiers d'étude. Study series*, vol. 6, 15-18.
- Juel, Svend (1974). *Den afrikanske landsby. Etnografisk værksted*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Juel, Svend (1977), *Skitse til udflytningsplan for etnografisk værksted*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Juel, Svend (1979), *Etnografisk værksted, et undervisningsprojekt 1973 til 1978*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Jørgensen, Esther (1967). "Rapport over lejrskoleophold i Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter". I Hans-Ole Hansen, *Materiel kulturviden. Skoleundervisningsforsøgene på Forsøgscetret i Lejre 1966 og 1967 med aktivisering af elever i orienteringsfagene i skolen. Ungdomsundervisning*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Jørgensen, Anja m.fl. (red.) (2003). *Museumsformidlere i Danmark. Nyhedsbrev 8*. København: Museumsformidlere i Danmark.
- Kaldal, Ingar (2002). *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Karlin, Georg (1898). "Museumssystem". *Kulturhistoriska Meddelanden. Kvartalsskrift. 1897-1898*. Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige, 3-16.
- Karlsson, Klas-Göran (2004). "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys". I Klas-Göran Karlsson og Ulf Zander (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, 21-66.
- Kjeldbaek, Esben (2001). "Post-Modernism and the Three Generations of Museums". *Nordisk Museologi*, 1-2, 119-126.
- Kjærgaard, Thorkild (1980). "Gårdmandslinien i dansk historieskrivning". *Fortid og Nutid*, 1, 178-191.
- Klindt-Jensen, Ole og Kjærum, Poul (1963): "Moesgaard", *Kuml*, 7-13.
- Knutsson, Kjel (2011). "A View from the Inside. Experimental Archaeology at Uppsala University 1971-2008". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo

- (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 227-256.
- Kold, Arne (1967). "Rapport vedrørende undervisningen på Stenalderforsøgsfeltet 1966-1967". I Hans-Ole Hansen, *Materiel kulturviden. Skoleundervisningsforsøgene på Forsøgscentret i Lejre 1966 og 1967 med aktivisering af elever i orienteringsfagene i skolen. Ungdomsundervisning*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Kold, Arne (1969) *Pædagogisk forsøgsprogram 1969/70. Undervisningen i kulturhistorie. Nyt fra Lejre*, 1, 5-26.
- Korsgaard 1997 (1997). *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år*. København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove (1999). *Kundskabskapløbet. Uddannelse i videnssamfundet*. København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove (2004). *Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København: Gyldendal.
- Kruse, Tove og Warring, Anette (2015a). "Reenactment og historiebrug – indledning". I Tove Kruse og Anette Warring (red.), *Fortider tur/retur. Reenactment og historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 9-14.
- Kruse, Tove og Warring, Anette (2015b). "Historiebrug på kryds og tværs – afrunding". I Tove Kruse og Anette Warring (red.), *Fortider tur/retur. Reenactment og historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 109-114.
- Kruse, Tove og Warring, Anette (2015c). "Fortid som coach – en moderne topos?". I Johan Dietsch m.fl. (red.), *Historia vid skiljevägen. Historiekulturella sonderingar när och fjärran*. Stockholm: Agerings bokförlag, 227-246.
- Kruse, Tove og Warring, Anette (2015) (red.). *Fortider tur/retur. Reenactment og historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Lambert, Peter (2017). "What is Historical Culture?". I Peter Lambert og Björn Weiler (red), *How the Past was Used. Historical Cultures, c. 750-2000*. London: Oxford University Press, 1-16.
- Lambert, Peter og Weiler, Björn (red.) (2017). *How the Past was Used. Historical Cultures, c. 750-2000*. London: Oxford University Press.
- Landbygningsmuseet Den fynske Landsby (1947). *Vejledning*. Odense: Fyns Tidendes Bogtrykkeri.
- Larsen, Svend (1951). "Et Par Mærkeår". *Fynske Minder 1951-1953*, bind 1, 53-64.
- Larsen, Svend (1963). "Museerne og turismen". *Fynske Minder*, 1-2.
- Lauring, Palle (1976). "Indledning". I Erik Reimert, *Alle danske museer*. København: Suenson, 11-29.
- Lowenthal, David (1985). *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal, David (2015). *The Past Is a Foreign Country. Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lundgren, Frans (2011): "Civic Media: City Exhibitions and the Visual Culture of Community, c. 1900". *History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750-2000*. New York og Oxon: Routledge, 32-48.
- Macdonald, Sharon (2003). "Museums, national, postnational and transcultural identities. *Museums and society*, vol. 1, 1, 1-16.
- Mackeprang, Mouritz (1934). "Sophus Müller som Sekretær i Oldskriftsselskabet, som Museumsdirektør og som Forsker". *Mindefesten for Dr. Sophus Müller 17. april 1934*. Særtryk af *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 3-24.
- Magelssen, Scott (2007). *Living History Museums: Undoing History through Performance*. Lanham: Scarecrow Press.
- Magelssen, Scott (2011). "Introduction". I Scott Magelssen og Rhona Justice-Malloy (red.), *Enacting History*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1-9.
- Magelssen, Scott og Justice-Malloy, Rhona (red.) (2011). *Enacting History*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Marckmann, Wilhelm og Poulsen, Jørgen Egedal (1994). "Anne Marie Nørvig og Forsøgsskolen på Emdrupborg". *Årbog for Dansk Skolehistorie*, 11-20.
- Maure, Marc (2004). "Bønder, ånder, dukker og skuespillere i de første folkemuseene". *Nordisk Museologi*, 1, 59-84.
- McCalman, Iain og Pickering, Paul A. (2010). "From Realism to the Affective Turn. An Agenda". I *Historical Reenactment. From Realism to the Affective Turn*. London: Palgrave Macmillan, 1-17.
- McCalman, Iain og Pickering, Paul A. (red.) (2010). *Historical Reenactment. From Realism to the Affective Turn*. London: Palgrave Macmillan.
- Meldgaard, Morten og Marianne Rasmussen (1994). "Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre. 30 års forsøg med fortiden". *Naturens verden*, 1-9.
- Mordhorst, Camilla (2003). *Genstandsfortællinger. Fra Museum Wormianum til de moderne museer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet.
- Munk, Hannibal (2019). *Den visuelle leder: satiretegning i dansk dagspresse siden 1924*. Ph.d.-afhandling. Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab. Roskilde Universitet.
- Mygind, Finn (2005). *Historien om Hjerl Hedes Frilandsmuseum*. Vinderup: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.
- Müller, Sophus (1897a). "Museum og Interiør". *Tilskueren*, 683-700.
- Müller, Sophus (1897b). *Vor Oldtid*. København: Det Nordiske Forlag.
- Müller, Sophus (1907). *Nationalmuseet. Hundrede Aar Efter Grundlæggelsen*. København: G. E. C. Gad.
- Mørch, Søren (1967). "Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre og dets mulighed for at bidrage til en fornyelse af historieundervisningen". *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 281-284.

- Narmo, Lars Erik (2011). "The Unexpected". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 195-226.
- Nielsen, Svend (1966). "Eksperiment", *Skalk*, 3, 13-23.
- Nielsen, Arno Victor, Becker, Annesofie og Flindt, Willie (1993). *Museum Europa. En udstilling om det europæiske museum fra renæssancen til vor tid*. København: Nationalmuseet.
- Nielsen, Niels Keyser (2010). *Historiens forvandlinger. Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nielsen, Carsten Tage (2012). "Begrebet historiebevidsthed og dets didaktiske udfordringer. I Per Eliasson m.fl. (red.), *Historiedidaktik i Norden* 9. Bind. 1. Malmö: Malmö Höskola, 35-53.
- Nielsen, Carsten Tage (2015). "Rundabordsdiskussion. Var står historiedidaktiken i dag?". *Scandia*, 81, 2, 14-35.
- Nissen, Henrik S. (2004). *Landet blev by 1950-1970*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 14. København. Gyldendal og Politiken.
- Nordin, M. Jonas (2011): "Archaeology in the World of Display: A Material Study of Use of History in the Stockholm Exhibition 1897". *International Journal of Historical Archaeology*, vol. 15, 3, 358-380.
- Olsen, Bernhard (1897): *De gamle Huse i Kongens Have. Vejviser i Bygningmuseet (Afdeling af Dansk Folkemuseum)*. Gyldendalske Boghandel: København.
- Otto, Lene (2004). "Etnologien, kulturhistorien og folkemuseerne". I Hans Dam Christensen, Rune Gade, og Malene Vest Hansen (red.), *Museernes historie og teori*. Museologisk skriftserie. København: Institut for Kunst- og Kulturvidenskab. Københavns Universitet, 9-19.
- Oxenvad, Niels (1985). *Othiniensia. Odense Bys Museer 1935-1985*. Odense: Odense Bys Museer.
- Paardekooper, Roeland (2009). "Archaeological Open Air Museums as Time Travel Centres". *Lund Archaeological Review*, 15, 61-69.
- Paardekooper, Roeland (2011). "Experimental Activities. A European Perspective". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 69-85.
- Paardekooper, Roeland (2014). "The History And Development Of Archaeological Open-Air Museums in Europe". I Jodi Reeves Flores og Roeland Paardekooper (red.), *Experiments Past. Histories of Experimental Archaeology*. Leiden: Sidestone Press, 147-166.
- Paludan-Müller, Carsten (1996). "Museet i tiden - erindringsrum og verdensspejl". I Michael Lauenborg og Peter Pentz (red.), *Museerne ved årtusindskiftet*. København: Statens Museumsnævn, 23-38.
- Pedersen, Esther Oluffa (2019). "Fremkaldte kulturrum". I Esther Oluffa Pedersen, *Fremkaldte kulturrum*. København: Hans Reitzels Forlag, 13-25.

- Petersson, Bodil (2003). *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press.
- Petersson, Bodil (2011). "Introduction". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 9-25.
- Petersson, Bodil og Narmo, Lars Erik (2011). "A Journey in Time". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 27-48.
- Petersson, Bodil og Holtorf, Cornelius (red.) (2017). *The Archaeology of Time Travel. Experiencing the Past in the 21st Century*. Oxford. Archaeopress Publishing.
- Phillips, Mark Salber (2004). "History, Memory, and Historical Distance." I Peter Seixas (red.), *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, 86-102.
- Phillips, Mark Salber (2011). "Rethinking Historical Distance. From Doctrine to Heuristic". *History and Time*, 50, 11-23.
- Price, Simon og Thonemann, Peter (2011). *The Birth of Classical Europe. A History from Troy to Augustine*. London og New York: Penguin Books.
- Rasmussen, B.W. og Rasmussen, P.H. (1968). "Lejrskole på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre". *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 162-171.
- Rasmussen, Holger (1979a) *Bernhard Olsen. Virke Og Værker*. København: Nationalmuseet.
- Rasmussen, Holger (1979b) *Dansk museumshistorie. De kulturhistoriske museer*, Roskilde: Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.
- Rasmussen, Holger (1993). "Hvorfor opstod folkemuseet? Var det Bernhard Olsens skyld eller lå det i tiden?". *Nordisk Museologi*, 2, 29-38.
- Rasmussen, Marianne og Grønnow, Bjarne (1999). "The Historical-Archaeology Experimental Centre at Lejre, Denmark. 30 years of experimenting with the past". I Philippe Planel og Peter G. Stone (red.), *The Constructed Past: Experimental Archaeology, Education and the Public*, 136-145.
- Rasmussen, Søren Hein (2002). "Politikkens ændrede betingelser". I Steen Busck og Henning Poulsen (red.), *Danmarks historie – i grundtræk*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2002, 385-395.
- Rasmussen, Marianne. (2011). "Under the Same Roof. Experimental Research and Interpretation with Examples from the Construction of House Models". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 147-166.
- Rasmussen, Casper Hvenegaard (2016). *Formidlingsstrategier. En grundbog om kulturinstitutioners formidling*. København: Samfundslitteratur.
- Rathjen, Kasper (2019). *Det folkelige museum. Mellem oplysning og oplevelse*. Ph.d.-afhandling. Institut for Historie. Syddansk Universitet.

- Ravn, Thomas Bloch (2000). "Levendegørelse". I Thomas Bloch Ravn og Elsebeth Aasted (red.), *Den Gamle By*. Aarhus: Den Gamle By, 31-54.
- Ravn, Thomas Bloch (2007): "To Hovedspor". I Thomas Bloch Ravn, Tove Engelhardt Mathiasen og Fritse Meyer (red.), *Spørg Birgitte. Festskrift Til Birgitte Kjær*. Aarhus: Den Gamle By, 13-23.
- Ravn, Thomas Bloch (2008). "Autenticitet og faglig troværdighed". I Thomas Bloch Ravn og Elsebeth Aasted (red.), *Den Gamle By i Aarhus*. Aarhus. Den Gamle By, 7-20.
- Ravn, Thomas Bloch (2020). *Museer for folk*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Reimert, Christine (1910-1919). *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. Folkeminder, øste af folkemunde i det 19. århundrede*. Odense: Rasmus Hansens Boghandels Forlag
- Reinius, Lotten (2011). "Touring the Congo: Mobility and Materiality in Missionary Media". I Anders Ekström m.fl. (red.), *History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750-2000*. New York og Oxon: Routledge, 81-97.
- Reisby, Kirsten (1967). "Lejrskole i Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre". *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 262-280.
- Rentzhog, Sten (2007). *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen*. Stockholm: Carlssons.
- Roede, Lars (2010). "Autentisitet i friluftsmuseene". I Bjarne Rogan og Arne Bugge Amundsen (red.), *Samling og museum. Kapitler av museernes historie, praksis og ideologi*. Sofiemyr: Novus Forlag, 167-185.
- Rønne, Karl (1972). "Folkeskolens orienteringsfag – en nydannelse med gammelt mål". *Årbog for Dansk Skolehistorie*, 73-91.
- Samuel, Raphael (1994). *Theatres of Memory. Island Story*. Bind 2. London og New York: Verso.
- Sandberg, Mark B. (2003). *Living Pictures. Missing Persons: Mannequins, Museums, and Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- Sandberg, Mark B. (2011): "The Interactivity of the Model Home". I Anders Ekström m.fl. (red.), *History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750-2000*. New York og Oxon: Routledge, 63-80.
- Sandström, Erika (2005). *På den tiden, i dessa dagar. Föreställningar om och bruk av historia under Medeltidsveckan på Gotland och Jamtli Historieland*. Östersund: Jamtli Förlag.
- Schenck, Tine (2011). "Experimenting with the Unknown". I Bodil Petersson og Lars Erik Narmo (red.), *Experimental Archaeology. Between Enlightenment and Experience*. Lund: Lund Universitet, 87-98.
- Schneider, Rebecca (2011). *Performing Remains. Art and War in Times of Theatrical Reenactment*. London og New York: Routledge.
- Schovsbo, Per Ole (2012). "Det første vikingetræf på Moesgaard". *Danske Museer*, 5, 16-21.

- Schöbel, Gunter (2020). "Experimental archaeology". I Vanessa Agnew, Jonathan Lamb og Juliane Tomann (red.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. Oxon og New York: Routledge, 67-73.
- Sestoft, Carsten (2006). "Om Pierre Bourdieu og hans værk". I Annick Prieur og Carsten Sestoft, *Pierre Bourdieu. En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag, 9-22.
- Simonsen, Dorte Gert (2003). *Tegnets tid*. Museum Tusulanums Forlag: København.
- Skoletjenesten Historisk Arkæologisk Forsøgscenter, "Det historiske værksted". *Status*, 1, 1973.
- Skot-Hansen, Dorte (2008). *Museerne i den danske oplevelsesøkonomi – når oplysning bliver til en oplevelse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Skougaard, Mette (2005). "Folkekulturen på museum". I Bruno Ingemann og Ane Hejlskov Larsen (red.), *Ny Dansk Museologi*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 103-114.
- Steenstrup, Johanne (2000). *Fornemmelser for fortiden*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Stensbjerg, Karen (1967). "Rapport over 2-dages lejrskoleophold i Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter". I Hans-Ole Hansen, *Materiel kulturviden. Skoleundervisningsforsøgene på Forsøgscentret i Lejre 1966 og 1967 med aktivisering af elever i orienteringsfagene i skolen. Ungdomsundervisning*. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Stoklund, Bjarne (1993). "International Exhibitions and the New Museum Concept in the Latter Half of the Nineteenth Century". *Ethnologia Scandinavica*, 23, 87-113.
- Stoklund, Bjarne (1994). "The Role of the International Exhibitions in the Construction of National Cultures in the 19th Century". *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology*, 24, 35-44.
- Stoklund, Bjarne (2003); *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Stover, Kate F. (1989). "Is It Real History Yet? An Update On Living History Museums". *The Journal of American Culture*, 12, 2, 13-17.
- Strandgaard, Ole (2010). *Museumsbogen. Praktisk Museologi*. Højbjerg: Forlaget Hikuin.
- Søndergaard, Jens Aage og Bavnshøj, Peter (2004). "De danske landbrugsmuseer - deres historie og fremtidsudsigter". *Landbohistorisk Tidsskrift*, 1, nr. 2, 9-32.
- Tiemroth, Jens Henrik (1992): "Historien i arkiver og museer". I Søren Mørch (red.): *Danmarks historie. Historiens historie*. Bind 10. København: Gyldendal, 331-354.
- Troels-Lund, Troels (1914). *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. 4. udgave. København: Gyldendalske Boghandel, Nordiska Forlag.

- Uldall, Kai (1959). "Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og fremtidsplaner". Særtryk af *Lyngby-Bogen 1959*. Lyngby: Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Komme.
- Vatne, Ingrid (2013). *Dramatiseret museumsformidling. En undersøgelse af deltagelsesaspektet i formidling på frilandsmuseer og historiske centre*. Ph.d.-afhandling. Institut for Æstetik og Kommunikation. Aarhus Universitet.
- Vatne, Ingrid (2015). "Dramatiseret museumsformidling. Når publikums deltagelse får betydning. *Nordisk museologi*, 1, 112-127.
- Villaume, Poul (2005). *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Lavvækst og frontdannelser*. Bind 15. København: Gyldendal.
- Vores museum (2015). *Dansk museumsformidling: Historik, design og formidling*. Ansøgning til Nordea-fonden og Velux Fonden.
- Vores museum (2020a). *Hvordan kan museer anvende brugerdrevet design i deres kommunikation*. Odense: Vores museum.
- Vores museum (2020b). *Samarbejde om museumsudvikling i forhold til brugerne*. Odense: Vores museum.
- Vores museum (2021). *Vores museum slutrapport 2016-2021*. Odense: Vores museum.
- Walsh, Kevin (1992). *The Representation of the Past. Museums and Heritage in the Postmodern World*. London og New York: Routledge.
- Wang, Ning (1999): "Rethinking authenticity in tourism experience". *Annals of Tourism Research*, vol. 26, 2, 349-370.
- Warring, Anette (2003). "Erindringsfællesskab og erindringspolitik som magtvilkår og magtmiddel". I Lise Togeby og Peter Munk Christiansen (red.), *På sporet af magten*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 33-45.
- Warring, Anette (2004): *Historie, magt og Identitet. Grundlovsfejringer gennem 150 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Warring, Anette (2010). "Det bevæger sig, når vi går..." *Arbejderhistorie*, 3, 1-15.
- Warring, Anette (2011). "Erindring og historiebrug. Introduktion til et forskningsfelt". *Temp*, 2, 6-35.
- Warring, Anette (2012). "Historiebevidsthedens teori og empiri - en indledning". I Per Eliasson m.fl. (red.), *Historiedidaktik i Norden 9. Historiemedvetende – historiebruk*. Del 1. Malmö: Malmö högskola och Högskolan i Halmstad, 8-14
- Warring, Anette (2013). "En demokratisk historiepolitisk etik". *Scandia*, 79, 2, 47-58.
- Warring, Anette (2015). "At rejse i tid - fortidsfamilier i Sagnlandet Lejre". I Tove Kruse og Anette Warring (red.), *Fortider tur/retur: Reenactment og historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 43-66.

- Wagner, Michael F. og Bruh  ze, Adri Albert de la (2012). "Det europæiske fritidsmenneske – Forbruger- og forhandlingskrydsfelter i det 20.   rhundredes fritidsliv". *Den jyske historiker*, nr. 127-128, 7-31.
- Weil, Stephen E. (1999). "From Being about Something to Being for Somebody: The Ongoing Transformation of the American Museum". *Daedalus*, vol. 128, 3, 229-258.
- Wilken, Lisanne (2006). *Pierre Bourdieu*. Frederiksberg. Roskilde Universitetsforlag.
- Zerlang, Martin m.fl. (2007). *Dansk litteraturs historie. 1960-2000*. Bind 5. København: Gyldendal.
- Aakjær, Marie Drost (2008). "Levendegørelse – en anden måde at lave god formidling på?". *Nordnytt*, nr. 105, 27-37.

Avismateriale

- Aftenposten* 4/5 1955. "K  mpefolkefest på Hjerl Hede i anledning af 25 aars jubilæum".
- Aktuelt* 7/12 1963. "Levende museer" af Holger Rasmussen.
- Alt for Damerne* 4/12 1951. "Gæst i Oldemors landsby" af Dag L  nard,
- Alt for Damerne* 6/11 1956. "Jeg var stenalderpige". Muligvis af Jonna Hjerl.
- Aarhus Stiftstidende* 6/8 1963. "Museer og turisme".
- Berlingske Tidende* 7/7 1960. Særtryk af Berlingske Tidendes kronik af Finn Hjerl-Hansen.
- Berlingske Aftenavis* 16/8 1963. "Little Old Denmark".
- Berlingske Tidende* 25/7 1932. "En Dag for 100 Aar siden på den jyske Hede".
- Dagbladet. Folketidende. Ringsted, Sorø og Haslev* 20/8 1963. "Fortiden – død eller levende..?".
- Dagens Nyheder* 13/4 1929. "Danmarks ældste gård".
- Dannebrog* 17/5 1897. "Museumsm  det".
- Dannebrog* 19/9 1897. "Museum og Interiør".
- Dannebrog* 25/6 1897. "En Søndag på Skansen" af Otto Borchsenius.
- Dannebrog* 16/10 1897. "Museum og Interiør".
- Faxe Koral Posten* august 1977. "På besøg i Jernalderen", nr. 3.
- Fyns Social-Demokrat* 16/6 1946a. "Indvielsen af ,Den fynske Landsby'".
- Fyns Social-Demokrat* 16/6 1946b. "Samvirke mellem Land og By skabte ,Den fynske Landsby'".
- Fyns Social-Demokrat* 20/6 1946. "Indvielsen af ,Den fynske Landsby'".
- Fyns Social-Demokrat* 23/6 1946. "Den Fynske Landsby har nu åbnet sine Porte!".
- Fyn Social-Demokrat* 10/7 1947. "Land og By mødes i Landsbyen".
- Fyns Social-Demokrat* 4/8 1946. "Den fynske Landsby venter i dag Gæst nr. 50.000".
- Fyns Social-Demokrat* 5/8 1946. "Da Gæst nr. 50.000 indfandt sig i Landsbyen".

Fyns Social-Demokrat 8/2 1948. "Fastelavnsridning i ,Den fynske Landsby".

Fyns Stiftstidende 4/3 1945. "Hvorledes man flytter en Gaard til Museet Den fyenske Landsby"

Fyns Stiftstidende 3/6 1946. "Det storstilede Program til Landsbyens Indvidelse".

Fyens Stiftstidende 16/6 1946."Man venter paa Storken i den fyenske Landsby" af Ib Paulsen.

Fyns Stiftstidende 23/6 1946. "3000 til Landsbyens straalende Indvielse".

Fyns Stiftstidende, 25/6 1946. "3 Videnskabsmænd om deres begejstring for Den fynske Landsby" af Ib Paulsen.

Fyns Stiftstidende 26/6 1946. "Smuk Indvielse af Odenses nye Frilufts-Scene".

Fyns Stiftstidende 17/2 1947. Uden titel.

Fyns Stiftstidende 12/7 1946. "Den fyenske Landsby har haft 24.000 Gæster i knap 3 Uger".

Fyns Stiftstidende 19/7 1946. "Flere besøgende i 3 ½ uge i Den fyenske Landsby end i H.C. Andersens Hus på ét Aar!"

Fyns Stiftstidende 4/8 1946. "Gæst nr. 50.000 ventes i Den fyenske Landsby i dag".

Fyns Stiftstidende 18/8 1951. "Vævestue i Den fynske Landsby".

Fyns Tidende 13/5 1934. "Den gamle fynske Landsby i Lyngby".

Fyns Tidende. 27/5 1941. "Den gamle fynske Landsby vil koste 700.000 Kroner".

Fyns Tidende 10/10 1949. "Der spindes uld i landsbyen".

Fyns Tidende 2/7 1950. "Museumsfolk er ,Husmænd' i Den fynske Landsby".

Fyns Tidende. 18/8 1951 "Nu dunker væven i Den gamle Landsby".

Fyns Tidende 3/11 1952."En fremmed ser paa Den fynske Landsby" af Victor Jensen.

Fyns Tidende 16/3 1953. "Den fynske landsby skal gøres levende".

Herning Venstreblad 28/2 1950. "Landsbyen paa Hjerl Hede i fest den 8. juli".

Hjørring Socialdemokrat 3/10 1940. "Museets Oldtidsminder skal gøres levende".

Hjørring Socialdemokrat 7/10 1940. "En stor dag for Museet. Paa seks Dage er det lykkedes at gøre en del af Provstegaarden tilgængelig for Publikum".

Holstebro Socialdemokrat 24/5 1955. "Jubilæumsfesten på Hjerl Hede".

Illustreret Tidende 1885. "Dansk Folkemuseum" af Bernhard Olsen. *Illustreret Tidende* 1985, nr. 46, 572-577.

Information 8/8 1963. "Levende og dødt museum".

Jyllandsposten 27/8 1963. "Med Havfruebus i det danske Disneyland".

Kristelig Dagblad 31/7 1930. "Danmarks Ældste Bondegaard Paa Hjerl Hede."

Middelfart Venstreblad 24/6 1946."Landsbyvisit paa Fyn Anno 1800".

Nationaltidende 6/10 1940. "Nordens Oldtid genopstaar for en Dag i Hjørring".

Politiken 15/8 1928. "Striden om den gamle Gaard" af Jørgen Olrik.

Politiken 25/7 1932. "Pulserende Liv i Hjerl Hansens Gamle Landsby".
Politiken 1/8 1963. "Kender danske museer deres besøgstid?" af Axel Dessau.
Politiken 18/8.1963. "Om turistchefers besøgstid?" af Steffen Linvald.
Politiken 28/8.1963. "Lidt om turisme, museer – og os selv" af Axel Dessau.
Roskilde Tidende 10/8 1969. "Leger sig tilbage til fortiden" af Kjeld Hjort Christensen.
Roskilde Tidende 11/7 1974. "Moderne familie ferierer to uger på jernalderfacon".
Skive Avis 25/7 1932. "Folkefesten paa Hjerl Hede".
Skive Folkeblad 16/8 1928. "Den gamle Bondegård, der skal flyttes til Hjelm Hede".
Skive Folkeblad 28/8 1930. "Danmarks ældste Bondegård på Hjerl Hede".
Skive Folkeblad 25/7 1932. "En dag i Landsbyen for hundrede Aar siden".
Turisten august 1946. "Den fynske Landsby – en stor Succes". 8. Aarg. Nr. 4.
Viborg Stifts Folkeblad 29/7 1930 "Sule-Gaarden, der blev flyttet fra Vinkel".

Arkivmateriale

Hjerl Hede

Hjerl Hede. *Fest 1955. 25 aar*.
Hjerl Hede. *50 Aars jubilæet 1960. Levendegørelse m.v. Salg m.v.*
Hjerl Hede. *Levendegørelse 1960*
Hjerl Hede. *Levendegørelse 1961*
Hjerl Hede. *Levendegørelse 1973*.
Hjerl Hede. *Presseklip 1928-1948*. Med undtagelse af to artikler, er de anvendte artikler oplistet under avismateriale.
Hjerl Hede. Kopi af dele af *Hedebogen* (1928-1987)

Odense Bys Museer

Odense By Museer. Administrative arkiv. Den fynske Landsby.
Korrespondancer om diverse 1944-45.
Breve 1/1-31/12 1946.
Breve 1/1-31/12 1947.
Breve 1/4 1949-31/3 1950.
Breve 1/4 1956-31/3 1957.
Aktiviteter før 1982.
Avisudklip 1940-81. Anvendte artikler er oplistet under avismateriale.

Odense stadsarkiv (Historiens hus)

Odense Byråds forhandlinger. 1941-1942. Mødet den 2. Marts 1942;

Sagnlandet Lejre

Bibliotek. HAF-Historie:

Hansen, Hans-Ole (1972). *Hvad kan man bruge en "oldtidsby" til.*

Hansen, Hans-Ole (1974a). *Om Lejrecentrets grundlag. Vedr. Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre. En orientering om problemer med svigtende udviklingsmæssig og faglig sikring af de senere års stærkt øgede skolearbejde ved centrets undervisnings- og formidlingssektor.*

Hansen, Hans-Ole (1980). *Et nej til forfalskning af Danmarkshistorien.*

Hansen, Hans-Ole, *Drømmen om fortiden (Historikken bag Lejre Forsøgscenter, grundlagt for 50 år siden).* Skriftligt manuskript til oplæg ved de historiske værksteders maxitræf. Lejre 28. januar 2014.

Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter (1971a). "Bygning og brænding i primitive ovne".

Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter (1981). *Jernalderlandsbyens fremtid. En faglig-kulturhistorisk vurdering af Lejre Forsøgsceners aktuelle situation*

Skovmand, Roar (1971). *En foreløbig udgave til aktuel brug i juli 1971.* Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter Lejr

Arkiv:

1965.

Interview

Hans-Ole Hansen, grundlægger af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, Lejre Museum, 8/9 2017.

Thomas Bloch Ravn, direktør i Den Gamle By, Den Gamle By, 28/11 2016.

Laurent Mazet, områdeansvarlig oldtid Sagnlandet Lejre. Interview af Mia Münster-Swendsen, Sagnlandet Lejre, 21/11 2013.

Hjemmesider

Danmarkshistorien.dk:

<https://danmarkshistorien.dk/perioder/gamle-periodekapitler/oldtid-indtil-ca-800/bronzealderen-1700-500-fvt/> (24/2 2021)

<https://danmarkshistorien.dk/perioder/gamle-periodekapitler/oldtid-indtil-ca-800/om-forhistorisk-arkaeologi/> (27/11 2021).

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/jeppe-aakjaer-1866-1930/> (30/11 2021)

Filmcentralen. Danmark på film:

<https://filmcentralen.dk/museum/danmark-paa-film/film/indvielse-af-hjerlhede.> (3/11 2021).

Dr.dk:

https://www.dr.dk/drtv/saeson/hvor-ligger-loekken_222539 (25/11 2021).
https://www.dr.dk/drtv/se/hvor-ligger-loekken_-jernmand_222551 (13/12 2021).

Den store danske:

https://denstoredanske.lex.dk/Axel_Dessau (9/11 2021).
<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=autenticitet> (27/8 2021).
<https://denstoredanske.lex.dk/Grauballemanden> (18/9 2021).
<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=levendeg%C3%B8re> (8/11 2021).
https://denstoredanske.lex.dk/Johan_Skjoldborg (12/12 2021)

De historiske værksteder i Danmark:

<https://historiskevaerksteder.dk/> (19/3 2021).

Højskolesangbogen:

<https://hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historier-om-sangene/j-l/jyden-han-ae-staerk-aa-sej> (30/11 2021)

Kulturministeriet:

<https://slks.dk/arkaeologisk-strategier/bronzealder-1800-500-fkr/introduktion-til-bronzealder/> (24/2 2021).

Museum Silkeborg:

<http://www.museumsilkeborg.dk/leve-friheden> (30/11 2021)

Nationalmuseet:

<https://natmus.dk/museer-og-slotte/frilandsmuseet-det-gamle-danmark/huse-og-gaarde/gaarde-og-huse/sjaelland-og-oeer/gaard-fra-pebringe/> (18/11 2021).

Odense Bys Museer:

<https://denfynskelandsby.dk/dk/event/sommerliv/> (2/8 2021).
<https://odensebymuseer.dk/om-os/organisation/odense-bys-museers-historie/> (12/11 2021).

Odense Stadsarkiv:

<https://fynskebilleder.dk/om-Fynskebilleder> (16/12 2021)

Sagnlandet Lejre:

<https://sagnlandet.dk/om-sagnlandet/> (13/9 2021)
<https://sagnlandet.dk/bliv-fortidsfamilie/> (13/9 2021)
<https://sagnlandet.dk/skoler/> (22/11 2021).

Statsbiblioteket:

<https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/list> (6/5 2021).

Vores museum:

<https://voresmuseum.dk/projekter/> (21/9 2021).
<https://museumsforskning.dk/wp-content/media/Forskningsstipendier-%E2%80%93-Vores-Museum.pdf>. (7/5 2021).

Resumé

I denne afhandling undersøger jeg, hvordan og hvorfor museer og museums-lignende institutioner i Danmark har levedegjort udvalgte fortider for publi-kum fra slutningen af 1800-tallet og til ca. 1980. Undersøgelsen udspringer af en nysgerrighed efter, om nutidige forskningstilgange til levedegørelser og det fokus på gæster og brugere de har, kan kvalificere en analyse af levedegø-relser i *fortid* og de *forestillinger*, museer og museums-lignende institutioner *har haft om* gæster. Ambitionen er at åbne for en anden museumshistorie end den dominerende, der typisk har *institutioner*, *enkeltpersoner* og *videnskab* i centrum.

Jeg indleder afhandlingen med at uddybe og motivere mit *teoretiske* afsæt. En vigtig pointe er, at museale levedegørelser i fortid meget entydigt er leven-degørelser *af* fortid. Mens den relation mellem fortid og nutid, det indebærer, har været et centralt tema inden for nutidige forskningstilgange til levedegø-relser, har der været meget lidt fokus på de *specifikke* fortider, der blev levede-gjort – et forhold, som jeg gennem afhandlingen argumenterer for, er centralt for at forstå og forklare ligheder og forskellige, kontinuitet og forandring i le-vedegørende formidling i den periode, jeg undersøger. For bedre at kunne analysere dét tager jeg (også) afsæt i *historiedidaktisk* forskning, der har fokus på netop formidling *af* fortid. Eksisterende forskning i levedegørelser i fortid udgør afhandlingens tredje teoretiske og analytiske fundament. Afhandlingens tre vigtigste *begreber* er autenticitet, historie og fortidsbrug.

Empirisk bygger afhandlingen på primært to kildegrupper: 1) breve, taler, billeder, personlige papirer, programmer for arrangementer, skriftlige vejled-ninger og andet trykt materiale fra *museale arkiver og biblioteker* og 2) *debatindlæg og avisartikler* fra populærvidenskabelige magasiner og dagspresse. Sammen-sætningen af kildematerialet afspejler tre forhold: 1) at levedegørelser ikke har været betragtet som en *central* del af museerne og de museums-lignende in-stitutioners virke. 2) at *den brede offentlighed* har været interesseret i levedegø-relser. 3) min interesse for 'brugersiden' af museerne og de museums-lignende-institutioners formidling.

Afhandlingen viser, at levedegørelser fra et *fagligt* perspektiv er blevet be-tragtet som et fænomen i opposition til *museet*, siden de så at sige kom på mu-seum, men også, at dette har taget sig forskelligt ud på tværs af tid, rum og situationer. For kritikere *af* levedegørelser handlede det ofte om, at levede-gørelser ikke levede op til bestemte faglige normer og forståelser af ægthed og troværdighed. I de tilfælde, hvor levedegørelser er blevet brugt *som* kritik, har det ofte handlet om *i højere grad at imødekomme gæster*.

Afhandlingen viser også, at forståelser og brug af levendegørelser har været tæt forbundet med, hvordan museer og de museums lignende institutioner forstod *relationen* mellem *gæster* og de *fortider*, institutionerne formidlede; *hvordan* gæster forstod og brugte fortid og indimellem forstod og brugte fortid *forskelligt*. Det havde også betydning for, hvordan forståelser og brug af levendegørelser *forandrede* og forskød sig. Gæster eller rettere sagt museerne og de museums lignende institutioners forestillinger om gæster, *har* kort sagt haft betydning for nogle museumshistoriske *forandringer*.

Abstract

In this dissertation, I investigate selected living history practices in Danish museums and museumlike institutions between the end of the nineteenth century and ca. 1980, where contemporary understandings of living history begin to emerge. A key issue of the study is to explore how theoretical insights from more recent studies can foster new insights into museums' and museumlike institutions' thoughts about visitors in *past* living history practices – a perspective seldom discussed explicitly in *historical* studies on museums and museum communication. The ambition is to nuance existing research by producing a study that does not *center* on institutions, persons, or science as such.

The dissertation is composed of five chapters. The first chapter elaborates on the theoretical point of departure just outlined and presents the methodology used for the dissertation. An important aspect of past living history practices is that they are always *about* pasts (a point less obvious in the Danish word 'levendegørelse'). While research on recent living history and reenactment recognize the critical role of past-present relations in living history, very little attention has been paid to the *specific* past being reenacted. In the dissertation, I argue that just that is important in understandings and uses of living history in the period I investigate. To analyze this, I present selected research on didactics of history concerned with uses of pasts. Chapter one also presents the source material used in the study: archival material from selected museums and museumlike institutions as well as historical newspapers. This collection of sources reflects three aspects: 1) Living history practices have not been deemed very important by the museums and the museumlike institutions in terms of documentation. 2) The wider public has found them interesting, or at least the editorial offices of the Danish newspapers have thought so. 3) My interest in the 'demand' side of living history practices.

The remaining part proceeds as follows: Chapter two analyses a public debate on open air museums in 1897, also touching on living history, which seems seminal to understandings of living history as something which was in opposition to the *museum*. The third chapter is concerned with selected living history practices at two open air museums, the Open Air Museum Hjerl Hede, founded in 1930, and The Funen Village, which opened in 1946. A key argument of this chapter is that experiences with and collective memory of rural life as well as a general understanding of these undergoing changes are important for uses and understandings of living history practices in Denmark in mid-

20th century. The chapter closes with a public debate from 1963 underlining the changes identified at the two institutions.

Where the living history practices outlined in chapter three positioned visitors as *spectators*, chapter four analyses more participant forms of living history practices at Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, an archaeological open-air museum founded in 1964. To put it brief, participating was possible as *no one* had any experience with or memory of the prehistoric pasts in question. The fifth and final chapter picks up on some of the ways living history practices have been understood to be in opposition and how these understandings might be explained in terms of different understandings of authenticity and uses of pasts. One objective of this analysis is to investigate and explain continuities and changes in understandings and uses of living history practices.

Overall, the dissertation shows how museums and museumlike institutions continuously have considered how *visitors* understood and used pasts in *different* ways throughout the period in question. The dissertation further shows how these considerations affected the museums' and the museumlike institutions' practices and thus how visitors – or to be more precise the institutions' perceptions of visitors – have affected and changed how museums and museumlike institutions communicate.

Bilag 1